

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Alâeddin Şenel ve Metin Özbek'in kaleminden

İrk ve ırkçılık

*Nazım
Hikmet'in
ırk kuramları
ve ırkçılık
üzerine
makalesi*

- Marx, Darwin ve Darwinizm
- Türkiyeli feslefecilere felsefi konumlarını sorduk
- 13. yüzyılda Ahîler ve evrensel kültüre kattıkları
- 'Tutucu' DNA molekülü, doğadaki çeşitliliği nasıl sağlıyor?

Muazzez İlmiye Çığ'dan

Sumerlilerden günümüze kültür izleri...

Yeni Kitabı...

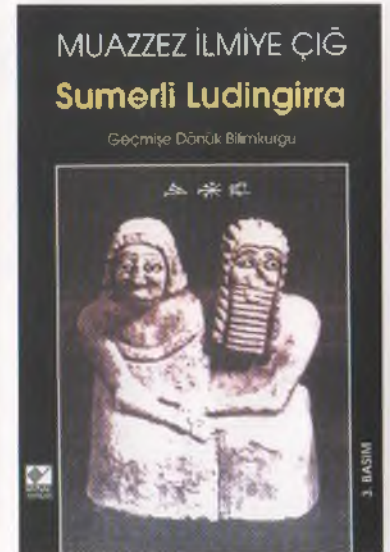
MUAZZEZ İLMİYE ÇİĞ Ortadoğu Uygurlık Mirası

Bu kitap, Muazzez İlmiye Çığ'ın çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri ve bilimsel toplantılarda sunduğu bazı bildirileri kapsamaktadır. Çığ, Sumerlilerden zamanımıza ulaşan kültür izlerini yazılarıyla bizlere taşıyor.

Kitapta yer alan bazı konu başlıkları şunlardır:
Atatürk ve Türkiye'de Çiviyazıları Biliminin Başlaması...
Anadolu'nun Ortasında Tarih'in En Eski Ticaret Merkezi...
İlk Yazıyı Allah, Âdem'e mi Öğretti?... Sumer Dini ve Efsanelerinden Tektanlı Dinler ve Din Kitaplarına Gelen Etkiler...
Tarihte İlk Cinayet ve Sumer Mahkemeleri...
Dünyada İlk Rüşvet Olayı ve Sumer Okulları...
Sumer'de Cinsel Yaşam...
Çiftçilik Hakkında Yazılmış En Eski El Kitabı...
Önemli Bir Anadolu Uygarlığı: Hititler...
Hitit Güneşi Nereden Geliyor?... Tarihte İlk Vergi Reformu...
Tarihte En Eski Gümrük Kaçakçılığı...
Dünya Halkları Mitolojilerinde Yaratılış Efsaneleri...
Sünnet Geleneğinin Kökeni... Tarihte İlk Kadın Şair...
Tarih'in En Eski Ninnisi!.. Örtünmenin Tarihçesi...
Eski Deniz Krallarının Haritaları...

Kitapçılarda...

KAYNAK **YAYINLARI**

İstiklal Caddesi No: 184 / 4 80070 Beyoğlu / İstanbul
Tel: 0212. 252 21 56 - 252 21 99 Faks: 0212. 249 28 92

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://kaynakci.com> e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com

Bilim ve Ütopya

Ağustos 2002 Sayı: 98

S.S.Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi ve Sorumlu Yazışları Müdürü
Semih Koray
Yayın Yönetmeni
Ender Helvacıoğlu
Yazışları
Nalân Mahsereci
Ruken Kızılar
Tanıtım ve Halkla İlişkiler
Ruken Kızılar
İdari İşler
Tuğba Gülirmak
Metin Salık
Sayfa Sekreteri
Naide Duymaz
Montaj
Mutlu Selçuk

Yönetim Yeri ve Yazışma adresi
İstiklâl Cad. Deva Çıkması
No: 7 / 5 80070 Beyoğlu/İST
Tel-Faks
(0212) 244 23 61
(0212) 244 23 72
e-posta
utopya@bilimutopya.com.tr
www.bilimutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi
Serhat Özyar
Ankara Koordinatörü
Feyziye Özberk
Ankara Büro
Meşrutiyet Cad. Konur 2. Sok.
No: 25/24 Özsoy İşhanı Kat:8
Kızılay
Tel-Faks: (0312) 425 23 99
e-posta: fozberk@ttnet.net.tr
İzmir Temsilcisi
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57
Faks: (0232) 464 00 75
İzmir Koordinatörü
Savaş Emek
Tel: (0232) 422 52 40
Almanya temsilcisi
Hayati Gökdemir
Linden Str. 42
71634 Ludwigsburg / Almanya
Tel: 0049 7141 299 1703
e-posta: Varlık@freenet.de
İsviçre temsilcisi
Ali Gülsoy
Rappen str. 22 8307 Effretikon
Tel: 0041 79 702 96 47
e-posta: guelsay@hotmail.com

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 14.000.000 TL
Yıllık: 27.000.000 TL
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$
Yurtiçi abone bedelleri için
Ruken Kızılar
Posta Çeki Hes. No: 1051162
Tuğba Gülirmak
İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hes. No: 1011 1544292
Yurtdışı abone bedelleri için
Tuğba Gülirmak
İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hes. No (Euro): 1011 3255489
(USD): 1011 3255475
YURTDIŞI SATIŞ FİYATI
Avrupa: 4.5 Euro
Organizatör
Uluslararası Yayıncılık Ltd. Şti.
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Doğan Dağıtım
ISSN 1301-6717

KAPAK**IRK VE İRKÇİLİK****Alâeddin Şenel**

İrk ve ırkçılık nedir? 10

Prof. Dr. Metin Özbek

İrk kavramı üzerine 15

Nazım Hikmet

İrk kuramları ve ırkçılık 22

Doç. Dr. Benan Dinçtürk

Tutucu DNA molekülü 32

Ender Helvacıoğlu

Marx, Darwin ve Darwinizm 34

Ruken Kızılar

Temel felsefi akımlar içindeki konumunuz nedir? 38

Prof. Dr. Yaman Örs ile söyleşi

Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi üzerine 42

Betül Çotuksöken

Felsefe açısından doğa bilimleri eğitimi 47

Turhan Baytop'un ardından...**Dr. Selçuk Dağdelen**

Ehlileştirilen doğa, ehlileştiren doğa... 54

Dr. Ahmet Aciduman

Fatih ve İstanbul'un fethi 58

Ömer Tuncer

13. yüzyılda Anadolu ve evrensel kültüre kattıkları 62

Haluk Hepkon

Herkesin herkesle ittifak yaptığı ve savaştığı ülke: Lübnan 67

Anadolu'nun Özgün Bitkileri / Hasan Torlak

Ankara'nın endemik bitkileri 72

Bilim Gündemi**Ar. Gör. Murat Cem Demir**

Paradigma kavramıyla Dilthey'e yaklaşmak 82

Tartışma / Doç. Dr. Cem İlnem

'Şizofreniyi ilaçsız yenme' iddiası bilim dışı 84

Yayın Dünyası / Nalân Mahsereci

Zorunlu Din Dersi / Hasan Aydın 86

Klasik Doğu (İslam) felsefesinde din karşıtı kimi düşünceler 92

Bunları Biliyor muydunuz? / Hasan Birson 94

Ödüllü Sözcük Bulmacası / Hikmet Uğurlu 96

Bilim ve Ütopya ile Beypazarı'ndaydık

Eğer Evliya Çelebi'nin eteğine tutunup *Seyahatname*'nin peşine takılıp İpek Yolu'na çıkarsanız, sizin de ilk molanız Engürü'nün 99 km kuzeybatısındaki "Dinar-Hezar" kasabası olacaktır elbet. Germiyanoglu Yakup Bey'in vezirinin ismidir Dinar Hezar. Ve bu meşhur bey, kenti Rumlar'dan alıp Osmanlı toprağına katmıştır, işte bu yüzden, Orta Anadolu'nun bu küçük kenti yüzyıllardır onun adını taşır, her ne kadar yüzyıllar içinde "Beypazarı"na dönüşecek olsa bile.

Evliya Çelebi'nin 1638'deki Beypazarı molası, bizim bu ilk yaz gezimizin aksine, belli ki sonbahar günleriydi. "Lezzetli damak yaran kavunları", "beşi bir okka gelen yeşil armutları" pek güzel anlatır eserinde, ünlü seyyah. Ama yazın bu sıcak günlerinde, Beypazarı'nda bizi ilk karşılayan, dalları meyve yüklü dut ağaçları oldu. Daha Ayaş'ta yolumuzu kesti olgun dutlar, kızıl kirazlar ve Beypazarı'nda yer gök dut ağaçlarıyla doluydu. Dut... Bu çok narin, pek nazlı, kısacık ömürlü meyvenin anavatanı olmalı Beypazarı. Ahşap konakların bahçelerinden, İnözü Vadi'si'ne, cami bahçelerinden, Kuyumcular Çarşısı'na kadar dut ağaçlarının hâkimiyetinde kasaba. Bir de turistlerin...

Biz de, yeşil ağaçların gölgesinde kendimize ait bir dünyayı yeniden keşfetmenin şaşkınlığıyla geziyoruz Beypazarı'nı. Saffranbolu'da, Amasya'da, Bartın'da, Sivrihisar'da duyduğumuz aynı heyecanla dolaşıyoruz restore edilmiş eski evlerin içini, kafeye dönüşmüş Taş Mektep'i, tarihi çarşısı, dokuma ve gümüş atölyelerini. Beypazarlı bir tiftik tüccarının, Karaoğuz Bey'in 150 yıllık ahşap evi, bugün Beypazarı Tarih ve Kültür Müzesi. 1996'da Kaymakamlık ve Belediye'nin işbirliği ile kurulan bu sevimli mekânda, bir müzede değil de sanki, anneannemizin evinde dolaşır gibiyiz. Aslında çok iyi hatırladığımız ama yavaş yavaş da unuttuğumuz hayatlarımız artık "müzelik" olmuşlar. Sanki bir odada namaz kılan dedemle göz göze gelecek, çardakta ninemle şakalaşacak,

beyaz dantel perdeleri okşayacak kadar iyi tanıyorum bu müze evi ve bu evde sergilenenleri Ne Topkapı'daki gizem, ne Dolmabahçe'deki saltanat ne de arkeoloji müzelerindeki yabancılık. Ne dolap içlerindeki banyo odaları, ne mutfaktaki ocaklar, ne köşedeki beşik hiçbir yabancı değil. Üstelik açık bırakılmış radyodaki saz eserleri, çocukluğumdan gelen çağrışımlarla takılıyor kulaklarıma. Müzenin görevlisi Bayram Koçak, gelin odasını, "guşgana" denilen en üstteki tek odayı gösteriyor. Tabii ki biliyorum, çok iyi tanıyorum. Orada eskiden sebze ve meyve kuruttuğumuzu, odaları kirli havayı emen özel bir badana ile bo-

yadığımızı, dedemin önemli evrakını, dolaptaki "mucire" denen çekmecede sakladığını, tabii ki biliyorum. İçimdeki duygu, yeni bir şey öğrenmekten duyulan sevinç değil, kaybetmeye başladıklarımı yeniden bulmanın neşesi.

Karşıdaki yüz yıllık evlerin üst katlarına bakıyorum. Çoğu pırıl pırıl restore edilmiş, boyanmış ama nedense hemen hepsinin bir odası inşaat halinde duruyor. Boyasız, sıvasız, iskelet halinde. Müze görevlisi daha açıklamadan anlıyorum. Anadolu insanının türküsüne, fıkрасına yansıyan ince ve zeki alay bu. Hayatla ve ölümle dalga geçen, yara-danla şakalaşan Anadolu bilgeliği bu.

Halk şiirinin şathiyelerinde "sırat köprüsü"yle muzipçe konuşan, Yunus'un şiirine yansıyan, espri anlayışı bu. Nasrettin Hoca'nın fıkralarında gültümseten şey bu. İşte, Beypazarı'da da aynı muzip bakış. Hınzır bir sevimlilik. Bitirmiyor evini, kasten yarım bırakıyor. "Bak" diyor Azrail'e, "Bak, daha evim bile bitmedi, dünyada daha yapacak çok işim var, bırak beni, unut beni!" Sessizce iniyorum, ahşap merdivenden.

Biliyorum, en alt katta "mahzen" var, orası kalın taş duvarlı, yangına karşı korunaklı evin en emin yeri. Kızların çeyizleri de orada, kışık erzak da. Bir nevi *Panic Room* yani. Ama bu evde, bu mahallede korkulacak hiçbir şey yok ki. Panik yok, kentteki yalnızlık yok. Daracık bir sokak. Ağaçların, hayvanların ve komşuların göz göze yaşadığı ılık bir iklim. Hüseyin Bey'le eğiliyoruz, balkondan aşağı bakıyoruz, yandaki evin, "kayları" taşlı bahçesindeki fıstık ağacı dallarını bu balkona uzatıyor, bir müzede miyiz yoksa bir komşu evinde çayları mı bekliyoruz, pek de emin değiliz.

Çaylarsa bizi çarşıdaki Taş Mektep'de bekliyor. Kasabanın ortasında 1225 yılında kurulan Sultan Alâattin Camii'nin yanındaki Taş Mektep. Selçuklu tarzı minarenin gölgesi vuruyor Mektep'in avlusuna. Duvarda eski, siyah beyaz resimler, eski mezunların toplu fotoğrafları. Sedirde bir ud. Benim bilgisiz parmaklarımda bile başarıyor inceden bir şeyler söylemeyi. Rehberimizin mutlaka "havuç suyu" içmemiz önerisine boş veriyoruz. Ama Beypazarı'nın Türkiye'nin havuç üretiminin yüzde 60'ını yetiştirdiğini de biliyoruz. Bira bardaklarında sunulan (maalesef) ayrandan içiyoruz. Sonra da çay tabii... Bir bardak çayın yerini ne tutabilir ki? Beypazarı'nın bu küçük Anadolu kasabasının en meşhur yiyeceği ise, "Beypazarı kuru su" denilen tereyağlı peksimetler. Evet, peksimetler. Kent, turizme açıldığından beri bu yörede, üzü iyice yayılan peksimetler. Hem taşınması kolay, hem ucuz, hem leziz, hem de üretimi son derece kolay. İşte şimdi Taş Mektep'teki çayımıza eşlik ediyor, Beypazarı "kuruları". Beypazarı'nın asıl mutfak inceliklerinin, bizi beklediğini biliyoruz. Az sonra bir Beypazarı klasığı olan "güveç"le tanışacağız. Altın ısıtılan fırında pişirilen etli bir pilav bu. Evet, alışık olduğumuz güvece pek benzemiyor, ama nefasetine de denecek bir şey yok doğrusu. "Yarımca" ise, yörenin meşhur gözlemesine verilen ad. Tanesini sadece 350 bin lira-

ya aldığımızı söylemeliyim. Gelelim gümüşe. Yörenin yüz akı, el emeği meşhur gümüşe. Bizim telkâri, Batılı kuyumcuların filigran dedikleri işçiliğin, çok yaygın olduğu bir yöredir Beypazarı. Zaten biz Ankaralılar'ın aklına da, gümüş denince hemen Beypazarı gelir. Bilirsiniz, Anadolu kadınının kadife bindallısı mutlaka bir gümüş kemerle tamamlanır. Bu kemerlerin kimi aynalıdır, kimi altınlıdır, kimi incedir, kimi kalın. Ama her kadının bir gümüş kemeri mutlak vardır bu topraklarda. Beypazarlı kadının ise, telkâridir gümüş kemeri. Zaten çarşıdaki gümüş ustası da, ya kardeşidir ya yeğeni. Telkâri, gümüşün incecik teller halinde çekilerek, yapraklara, dallara, çiçeklere dönüşmesidir. Bardak zarfı olur, çay kaşığı olur, tepsi, tabak, daha bilmem neler olur.

Bugün ise, yeni modeller, çağdaş çağrışımlarla pırıldar vitrinlerde. Atölyelerde çalışan, gümüşü işleyen Beypazarlı genç kızın alın terine, emeğine, ça-

mamları. Anadolu mutfağının temel bir hamur tatlısıdır hoşmerim. Tahmin edeceğiniz gibi, ismi de kadının kocasına yönelttiği sorudan gelmektedir. "Hoş mu erim?" Doğrusu, İnözü Vadisi'nin bu doğal lokantasında yediğimiz hoşmerim gayet hoştur. Yoz bir müziğin tuhaf tınıları, "gordün mü gordün mü?" diye bağırarak garip sözleri, bu yabancı doğada bile yakamıza yapışsa da, Beypazarı sofrası henüz turistik olmaktan uzak, sevimli bir samimiyetle önümüze açılır. Sonradan gelen dutlar ise, "müesseseden"dir elbet.

Zaten kasabadaki her müessesede hep aynı heyecan göze çarpar. Turizmi ve onun getirisini yeni yeni tanıyan yöre insanı, içtenlikle gülümser konuklarına. Sokakta, müzede, eski dükkânların arasında hep aynı gülümseyişle bakar yüzünüze. Renkli yerel dokumalar satan, eski memur, yeni esnaf Yakup Bey uzun uzun kendini anlatır, yaşlı teyzeler hatırlarını sorar, yerel başörtülü kadınlar

Türkçe'mizden neredeyse vazgeçmişken, Anadolu'nun bu "kendi değerine sahip çıkma" çabasını seviyorum. Kent belediyesinin buradaki 320 binayı özel şirketlere restore ettirmek için harcadığı çabayı, Gazi Üniversitesi'nin emeğini, halkın heyecanını seviyorum. Bu güler yüzlü turizmin peşine takılıp Orta Anadolu kentlerini tek tek geziyorum. Bugün Beypazarı, yarın Kütahya, sonra bilmem neresi. Kişi başına düşen yıllık gelirini 6500 dolara çıkarabilmeyi başarmış bu Anadolu kasabasından, hoş anılarla ayrılıyorum.

Beypazarı'ndaki tarihi eser ve kalıntılar

Kurşunlu (Evzat Hoca Nazır) Camii: Kasabanın çarşısında ilk göreceğiniz camidir. Bütün Anadolu kentlerinde bir Kurşunlu Camii olur ya, bu da onlardan biri. Kubbe kaplamasında kurşun kullanıldığı için bu ismi almış. 1684 yılında Osmanlı sadrazamı Nasuh Paşa tarafından yapıldığı biliniyor. Klasik devir Türk mimarisinin özelliklerini taşıyor.

Sultan Alâattin Camii: On altıncı yüzyıl Selçuklu yapımı. Bir minareli tipik Selçuklu eserdir. Türkiye'nin ancak birkaç yerinde bulunan Sakal-ı Şerif bu camide bulunmaktadır.

Karaca Ahmet Sultan Türbesi: Şehirden İnözü bağlarına giden yolda soldadır. Karaca Ahmet'in kabrinin İstanbul Üsküdar'da olduğu bildirildiğine göre, bu türbede birkaç müridinin yatığı tahmin ediliyor.

Gazi Gündüzalp Türbesi: Türbe, ilçenin 20 km batısında Hırkatepe Köyü yakınında, bir ya-

maçta büyük ceviz ağaçları altındadır. Gazi Gündüzalp, Osmanlı Devleti'ni kuran Osman Gazi'nin dedesidir. Bir savaşta şehit düşerek buraya gömüldüğü rivayet edilmektedir.

Karadavut Türbesi: Beypazarı'nın 7 km Kuzeydoğusunda Kuyumcu Tekke Köyü'ndedir.

Not: Bu gezi *Bilim ve Ütopya* dergisinin Ankara koordinatörü Feyziye Özbek tarafından, 9 Haziran 2002 tarihinde düzenlendi. Rehberimiz Ankara Üniversitesi'nden Ahmet Maden ve öğrencisi Erdoğan Bey'di.

Çiğdem Ülker / Ankara

basına saygıya dönüşür. Benim boyumda bir stilize madalyona dönüşür. Sadece Beypazarı'nda değil, bütün Anadolu'da, kadının emeği her adımda karışımıza çıkmaz mı? Bir gümüş atölyesinde, bir dokuma tezgâhında, pazarda sebzecinin başında. Peki ya, güveç tenceresinde ağır ateşte pişen bu incecik yaprak sarmaları, bunlar ne uzun bir çabanın ürünüdür.

İnözü Vadisi'nin vahşi kayahıkları arasındaki yeşilliklerde, size sunulan tarhana çorbası, sarma ve güveç de elbette Beypazarlı kadının ürünüdür. Bu geleneksel sofa, hoşmerim tatlısı ile ta-

sıcacık bakar. Çarşıdaki berber, hem kadınların hem de erkeklerin saçını kesbildiğini, Bosna Hersek kökenli olduğunu anlatır. Ankara Üniversitesi'nin burada açtığı, Turizm Meslek Yüksek Okulu da, beklentileri ve umutları pekiştirmiştir. Nitekim bu okulun bir öğrencisi bize rehberlik yapıyor; ama belli ki sadece mesleğini değil, bu kasabayı da sevmektedir. Turizmin sadece güneş, deniz, kum olmadığını onun kültürel bir süreç olduğunu hatırlatan bu "Anadolu turizmi"ni hen de seviyorum.

"Biz adam olmayız" klişesini neredeyse ulusal slogan haline getirmişken,

BİLKÖOP'un Ulusal Bilim Politikası çalışmaları

Ulusal Bilim Politikası bilimin ve bilimsel dünya görüşünün ne olduğu veya ne olması gerektiği sorularına getireceği yanıtlarda temellenmelidir. Bu bağlamda Ulusal Bilim Politikası öntümünde ki yıllara ait sadece bilimsel etkinliklerle ilgili bir iş planının çıkartılması olarak değil, bilimsel düşüncenin bir dünya görüşü ve yaşama biçimi olarak nasıl konumlandırılacağına da uzun vadeli bir çözümü ile birlikte ele alınmalıdır.

Evren, Tanrının kusursuz bir tasarımı ise bilimsel düşünce ile gidilecek pek fazla bir yer yoktur. Bilginin kaynağı zaten bellidir ve bilimsel etkinliklerle doğada anlayabileceğimiz alanlarda sınırlıdır. 21. yüzyıl bilim politikasını tasarlanmakta olduğu bir çalışma içinde Tanrısal tasarıma dayanan evren modeline yönelik eleştirilerin yeri var mı diye düşünülebilir. Ancak, dinsel dogmaların dünyada ve bölgemizde/ülkemizde ne kadar etkin olduğu, hatta dinsel dogmalara dayalı eğitimin bir devlet politikası olarak uygulandığı unutulmamalıdır. Ulusal bilim politikası evrenin Tanrı tasarımı olduğu, ulaşılabilecek bilgilerin tamamının da kusursuz olarak kutsal kitaplarda zaten var olduğuna dayanan eğitim anlayışını ve uygulamasını kal-

Dergimizin hesap numaraları değişti

Bu aydan itibaren geçerli hesap numaralarımız şöyle:
Türkiye İş Bankası Beyoğlu Şubesi Tuğba Gülirmak adına
TL hesabı: 1011 1544292
EURO hesabı: 1011 3255489
USD hesabı: 1011 3255475

dırmayı hedefleyen planlamaları içermek durumundadır.

Şu halde ulusal bilim politikası, öncelikle ve temel olmak üzere, bilgi ve bilimsel etkinliğin modern tanımından yola çıkarak bilimsel dünya görüşünün bir yaşam tarzı olarak algılanabilmesini sağlayacak koşullara dayanmayı gerekli kılmaktadır. Bu koşullar mutlaka ve tartışmasız olarak metafiziği bilim ve bilginin üretilişi ile ilgili tüm aşamaların dışına çıkarmalıdır.

Ulusal bir bilim politikasının oluşturulması için Semih Koray'ın yöneticiliğinde geniş bir çalışma grubu oluşturduk. Üç toplantıdan sonra bu grup, alt çalışma gruplarına ayrıldı. On yedi bilim insanı ve aydın, oluşturulan gruplarda çalışmak istediklerini belirttiler. Gruplar:

"Bilim ve eğitim", "bilim ve toplum", "bilim ve araştırma", "bilim-teknoloji ve ekonomi".

Yapılan son toplantıdaki tartışmalar sonunda, aşağıda belirtilen görüşlerde genel olarak fikir birliğine varıldı.

● Evrensel bilim politikasının bir parçası olan, ülkemizin içinde bulunduğu sorunlara çözüm öneren, bilimi ülke yaşamında maddi bir güç haline getiren politikalar geliştirilmelidir. Bilimin çatısı tektir, ama bizler Türkiyeli'yiz, bilimi esas olarak ülkemiz için yapacağız. Neden ulusal bir bilim politikası dediğimizi hazırlayacağımız dosyada etraflıca açıklamalıyız.

● Uzun erimli olan bu çalışmanın sonuçları zaman zaman, *Bilim ve Ütopya* dergisi kanalıyla bilim kamuoyunun tartışmasına sunulmalı, eleştiri ve katkılar ışığında süreç içinde devamlı olarak geliştirilip derinleştirilmelidir.

● Ülkemizdeki yoğun karşı çabalara rağmen, bilime önemli ölçüde saygı ve güven duyulmakta ve önemli yetişmiş insan gücü birikimimiz bulunmaktadır.

● "Yeni dünya düzeni"nin ve onun gündündeki Ortaçağ bağnazlığının bilime saldırılarına karşı tutum alınmalı, eğitimin, düşünce yaşamının laikleştirilmesi, dogmatik düşünce tarzının etkisinden kurtarılması için çaba harcanmalıdır.

Coğrafya Kurultayı Ankara'da düzenlendi

Türk Coğrafya Kurumu tarafından düzenlenen Coğrafya Kurultayı, 9-12 Temmuz 2002 tarihleri arasında Ankara'da Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi'nde yapıldı. Kurultay çalışmalarına, 9 Temmuz Salı günü saat 09:30'da yapılan Anıtakbir ziyaretinden sonra başlandı.

Kurultayda görüştüğümüz Türk Coğrafya Kurumu Başkanı Doç. Dr. Yaşar Hacısalihoglu, kurultayı şöyle değerlendirdi: "Yaşanılan mekâna sahip çıkma bilincinin yeterince geliştirilmediğini düşündüğüm günümüz koşulları içinde, coğrafi bilincin bu amaca yönelik bir kavram olduğunun altını çizmeli; bu çerçevede ulusallık ölçeğinde; bütüncül, kucaklayıcı, mekânsal planlama gerçeğiyle hareket ederek evrenselle buluşmayı da amaç edinmeliyiz".

"Türkiye'de coğrafya bilimi ve eğitimi" konularında elliye yakın sunumun yapıldığı kurultayda, çeşitli konular tartışıldı. Kurultayın ilk gününde, ilk, orta ve yükseköğrenim ders programı ve ders kitapları konularında sunumlar yapıldı. Devam eden günlerde terimler, kavramlar, eğitim araçları ve teknikleri ile mesleki kimlik konuları ele alındı.

Türkiye'de coğrafya ve coğrafya eğitimi alanlarında karşılaşılan sorunların belirlenmesi, çözümü ve bu konuda yapılması gerekenler hakkında bilgi üretmenin temel hedef olduğu ku-

rultayda, alınacak kararların yaşama geçirilmesi için, Türk Coğrafya Kurumu girişimlerde bulunacak.

Kurum, büyük önder Atatürk'ün, Türk Tarih ve Dil Kurumları'nın oluşumundan sonra Türk Coğrafya Kurumu'nun da kurulması gerektiği yönündeki istemiyle; dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün öncülüğünde, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından 6 Haziran 1941 tarihinde düzenlenen birinci Coğrafya Kongresi'nde alınan karar uyarınca, 1942 yılında kurulmuş.

Türk Coğrafya Kurumu, Uluslararası Coğrafya Birliği'ne (International Geographical Union, IGU) Türkiye'yi temsilen üye olmuş. Türkiye'de coğrafyanın ve diğer toplumsal bilimlerin gelişmesine ve ilerlemesine çalışmak, coğrafyanın bilimsel yöntemlerle incelemek, coğrafyayla ilgili uluslararası bilimsel çalışma ve geliştirme yayımlarını izlemek ve coğrafi değerlerimizi tespit, koruma ve geliştirme çalışmalarına, kendi olanaklarıyla yardımda bulunmak hedefini temel amaç edinmiştir.

Okurlarımız Türk Coğrafya Kurumu hakkında; www.tck.org.tr web adresinden daha ayrıntılı bilgi edinebilirler.

Feyziye Özberk

● Hazırlayacağımız Ulusal Bilim Politikası (UBP) dosyasında, hem teorik stratejik hedefler, hem de ayrıntılı pratik öneriler belirlenmiş olmalıdır. Bu politikaların belirlenmesinde anket vb. araçlardan yararlanılabilir.

● Çalışmalarımızın tarihi bir perspektifi olmalı. Atatürk döneminin ve tarih boyunca Anadolu insanının bilime katkılarının incelenmesine özel önem verilmelidir.

● Türkçe'nin bilim dili olabileceği anlayışıyla hareket edilmeli, kopyacı, vb. etkilere karşı çıkılmalı, bağımsızlığa özen gösterilmeli, kendi gücüne güvenmeyen anlayışlara karşı çıkılmalıdır.

● Bilimi teknik bir uğraş, bir Ar-Ge çalışması derecesine indiren düşüncelere karşı çıkılmalıdır.

● UBP çalışması mevcut birikimin derlenip cıalanması olmamalı, katılanları da geliştiren bir bilimsel çalışma olmalıdır.

● Ulaşılan sonuçların medyada yer alması sağlanmalı, iktidarı ve diğer siyasi güçleri etkilemenin yolları bulunmalıdır.

● Hedef kitlemiz, üniversite öğretim elemanları, üniversite öğrencileri, bilimsel çalışmalarla ilgilenen aydınlar olmalıdır.

● UBP çalışması toplantılara katılanlarla sınırlanmamalı, mümkün olan en geniş çevreye ulaştırılmalıdır.

Yaptığımız çalışmaya ilgi duyan bilim insanlarını, aydınları bu çalışmalara katılmaya, destek olmaya çağırıyoruz. Olumlu düşünenler, elektronik posta ya da telefonla Bilim ve Ütopya Ankara Büro'suna (Feyziye Özberk, Tel: 0312 425 23 99, saat 13'den sonra, e-posta: fozberk@ttnet.net.tr) veya Semih Koray'a (e-posta adresi: ksemih@bilkent.edu.tr; Bilkent Üniversitesi Ekonomi Bölümü, Tel: 0312 290 18 80) ulaşılabilir.

'20. Yüzyıl Mimari Mirası'nın fotoğrafı çekiliyor

Döneminin sosyal, kültürel, sanatsal birikimini sonraki nesillere yansıtacak önemli mimarlık örneklerinin yok olması için, mesleğimiz mensupları günümüzde daha duyarlı davranıyorlar. Fakat sadece mimarların ve bazı duyarlı çevrelerin çabaları yeterli olmuyor. Duyarlılığın doğru bir temelde toplumsallaşması ve üstyapıyı etkilemesi gerekiyor. Uluslararası Mimarlar Birliği de (UIA) bu gereksinimi fark ederek "2002 Dünya Mimarlık Günü" temasını, mimari mirası öne çıkaran bir çağrı etrafında oluşturmuştur.

Her çalışma döneminde konuya duyarlı davranan Mimarlar Odası İstanbul Bü-

Yolunuz düserse
Efes'e, Kuşadası'na, Selçuk'a
hem bir soluklanmak, hem konaklamak,
hem de yemek içmek için
Nesrin Timur sizleri bekliyor.

Asmıra Restoran-Pansiyon

Kallinger Caddesi 1060 Sokak No: 1 Selçuk İzmir

Tel: (232) 892 31 21

yükcent Şubesi, artık gelenekselleşen fotoğraf yarışmasının temasını da "20. Yüzyıl Mimari Mirası" olarak belirlemiştir. Osmanlı Devleti son dönemi ile Cumhuriyet Türkiye'sinin çağdaş toplum yaratma içgüdüsel sonucu, mimarlarımızın 20. yüzyıl boyunca sürdürdükleri modern mimarlık hareketinin, birçok önemli ve ilginç örnekleri halen kentlerimizin parçası durumundadırlar. Bu emanetlerin doğru şekilde değerlendirilmeleri, toplumsal hayatın yaşayan parçaları haline getirilmeleri gerekiyor. Şubemizin bu çağrısına yanıt verecek olan fotoğraf sanatçıları ile mimarların yapacakları seçkinin de bugünkü ve sonraki nesillere yol göstermede kuşkusuz katkısı olacaktır. Yarışmaya katılım için bilgi: 0212-227 69 10, Faks: 0212-236 85 28, <http://www.mimarist.org>

Irak operasyonuna ODTÜ Öğretim Elemanları'ndan kınama

ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği, ABD tarafından Irak'a yeni ve büyük bir silahlı saldırı planlanmasını insanlık adına, ulusumuz adına ve bilim adına şiddetle kınamakta, Türkiye'nin de bu saldırıya herhangi bir biçimde katılması olasılığını ciddi bir kaygıyla karşılamaktadır.

Bilim insanları olarak bizler, herhangi bir kişinin ya da ülkenin, böylesine arsızca kaba güç kullanmasını kabul edemeyiz. Bugün ABD'nin bütün dünyaya duyurmaktan çekinmediği "küresel egemenlik" stratejisi ve bu stratejinin en ilkel biçimde güç kullanılarak gerçekleştirilmesi planları, en masum halkları, ülkeleri ve kişileri açıkça tehdit etmektedir. ABD kendi çıkarları için Türkiye'ye para teklif etmekte, komşularımızla aramızı açmaya çalışmaktadır. 20. yüzyılın ilk Kurtuluş Savaşı'nı veren ulusumuz, 21. yüzyıl başında bütün dünyanın karşı karşıya kaldığı bu korkunç baskı imparatorluğunu kabul edemez; onun destekçisi olamaz.

Ekonomimizin derin bir bunalım içinde olduğu açıktır. Bu bunalımdan çıkmamız, ancak kendi yaratıcılığımızla ve üretici güçlerimizin çabalarıyla olacaktır; insanlık düşmanı silahlı saldırganların desteklenmesi karşılığında alınacak birkaç milyar kanlı dolar, ülkemizi içine düşürülmüş olduğu bataktan kesinlikle kurtaramaz; bunu toplumca görmek durumundayız.

İnaniyoruz ki ulusumuz, dünyaca tanınan onurunu, mertliğini ve yaratıcılığını yeniden kanıtlayacaktır. Üniversiteler olarak bizlere de bu süreçte çok ağır bir sorumluluk düşmektedir.

ODTÜ-ÖED Yönetim Kurulu

Bilim ve Ütopya 2.5 milyon TL

Bilim ve Ütopya'nın fiyatını elinizdeki sayıdan itibaren 2.5 milyon TL yapmak zorunda kaldık. Derginin giderlerindeki büyük artışı bir yıldır okurlarımıza yansıtmamaya çalışıyorduk. Fakat son bir yıldır ülkemizin içinde bulunduğu mali kriz, özellikle kâğıt ve baskı giderlerinin dolara bağlı olmasının getirdiği neredeyse günlük fiyat artışları, gider-gelir dengesini alt üst etmişti. Okurlarımızın bu fiyat artışını anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

Bilim ve Ütopya Kooperatifi'nin Genel Kurulu yapıldı

Bilim ve Ütopya Kooperatifi (BİLKOOP)'nin 2. Olağan Genel Kurulu, 29 Haziran 2002 Cumartesi günü yapıldı. Kooperatife bağışlanan *Bilim ve Ütopya* dergisi sahipliği genel kurul tarafından kabul edildi. Ayrıca İzmir'de 15 bin civarında kitap kooperatife bağışlandı. Dr. Serhat Özyar adına, "Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü" oluşturulmasına karar verildi.

Genel Kurul'da alınan kararları maddeler halinde kooperatif üyelerinin ve okurlarımızın bilgilerine sunuyoruz.

1) Kooperatifimize bağışlanan *Bilim ve Ütopya* dergisi sahipliği genel kurul tarafından kabul edildi.

2) Bir yıl önce kaybettiğimiz İzmirli kooperatif üyesi Ruhi Mutlu'nun vasiyeti üzerine kooperatife bağışlanan 15 bin civarında kitap, genel kurul tarafından kabul edildi. Bu kitaplar temel alınarak "Ruhi Mutlu Kütüphanesi" adıyla bir kütüphane kurulması tavsiye kararı olarak

benimsendi.

3) 24 Nisan 2002 tarihinde kaybettiğimiz, *Bilim ve Ütopya* dergisinin ve kooperatifin kurucularından ve *Bilim ve Ütopya* dergisinin çıkışından itibaren Ankara Temsilciliği görevini üstlenen Dr. Serhat Özyar adına, "Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü" oluşturulmasına, bu ödülün Bilim ve Ütopya Kooperatifi, Elektrik Mühendisleri Odası ve OD-TÜ Öğretim Elemanları Derneği tarafından ortaklaşa verilmesine karar verildi (Bu ödülün genel kurulda onaylanan şartnamesini ekte sunuyoruz).

4) Kooperatif faaliyetlerinin maliyesine katkı olarak, üyelerden aylık 10 milyon TL aidat alınmasına karar verildi.

5) Kooperatifin 2002 yılı için önüne koyduğu görevleri gerçekleştirebilmesi için gerekli olan bütçeye katkı anlamında, üyelerimize ek bir katkı payı daha alma çağrısı yapılması benimsendi.

6) Yapılan seçimlerde Bilim ve Ütopya

Kooperatifi'nin yeni Yönetim Kurulu ve Denetleme Kurulu üyeleri şöyle belirlendi:

Yönetim Kurulu asıl üyeleri: Prof. Dr. Semih Koray, Ender Helvacıoğlu, Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu, Levent Gedizlioğlu, Doç. Dr. Kadri Yamaç

Yönetim Kurulu yedek üyeleri: Kürşat Yıldız, Prof. Dr. Işık Bökesoy, Feyziye Özberk, Bora Ataman, Ebru Oktay

Denetleme Kurulu asıl üyeleri: İsmet Öğütücü, Tuğba Gülirmak, Hüseyin İçen

Denetleme Kurulu yedek üyeleri: Ahmet Doğan, Berrin Eskiizmirli, Dani Bahar

NOT: Yeni Yönetim Kurulu, genel kurul sonrasında yaptığı ilk toplantısında, Prof. Dr. Semih Koray'ın kooperatif başkanlığına, Ender Helvacıoğlu'nun başkan vekilliğine getirilmesine; Prof. Dr. Semih Koray, Ender Helvacıoğlu ve Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu'nun Yürütme Kurulu'nu oluşturmasına karar verdi.

BİLKOOP 2002 Faaliyet Programı

Önümüzdeki yıla ilişkin Faaliyet Programı'nı görüşlerinize sunmadan önce, geçtiğimiz yıl yapılan çalışmaları kısaca değerlendirmek istiyoruz. Bu değerlendirme, izlediğimiz çizgiye, konan hedeflerin ne ölçüde gerçekleştirildiğine ve çalışma tarzınıza ilişkin olacaktır.

Geçtiğimiz yıl BİLKOOP'un etkinlikleri istenilen düzey ve yoğunluğa ulaşamamıştır. Etkinliklerimizin ağırlık merkezini bilim insanlarının doğal olarak bulundukları ortamlara kaydırma konusunda bazı adımlar atmış olmanıza karşın, bu birikimi henüz yeterince kucaklayabilmiş değiliz. Belirlediğimiz araştırma konularından "uygarlıklar tarihine bakış" ve "ulusal bilim politikası" alanlarında belli bir yoğunlaşma sağlanmıştır. Ülkenin gündeminden ve gereksinimlerinden kaynaklanan bu çalışmaların doğurduğu yeni ilişkiler, izlememiz gereken yol açısından öğretici olmuştur.

Temel hedefimiz, bilimi ülke yaşamında maddi bir güç haline getirmek ve bilimin ülkenin tüm sorunlarının çözümünde yol gösterici bir nitelik ve işleve kavuşmasını sağlamaktır. Bunu yaparken de ülke gündeminin bilim gündemimize yüklediği sorunları hareket noktası olarak almak, temel ilkimizdir. Esasen ülkenin bilim gücünü ve temel sorunlarımızı çözmeye yönelik bilimsel üretimimizi ilerletmeye çalışırken de, bilimsel yaklaşımın ve bilimin bulgularının kitlelerin yaşamı içinde bir gerçekliğe dönüşmesi için uğraş verirken de, hep Yeni Dünya Düzeni ve onun güdümündeki Ortaçağ ile karşı karşıya geliyoruz. Bugün ülkemizin Yeni Dünya Düzeni ile doğrudan ve açık bir hesaplaşma içinde olması, BİLKOOP'un gündemine de yansımaktadır. Uygarlık sorununu, Batı-merkezci ve emperyalizmi gerçekleştirmeye yönelik burlukmuş tarih anlayışına karşı çıkarak doğru bir perspektifle ele almak, Türkiye gibi uygarlık bayrağını devralmaya aday bir ülke için yaşamsal önemdedir. Ulusal devletin bağımsız-

lığını korumak ve güçlendirmek için, bilimin her yönüyle ülke yaşamında maddi bir güç haline getirilmesi de, son derece önemlidir. BİLKOOP'un bu çizgisinin derinleştirilerek sürdürülmesi gereken bir çizgi olduğu kanısındayız.

Aşağıda önümüzdeki yıla ait faaliyet programını sunuyoruz:

1) *Bilim ve Ütopya* dergisi: Hepimizin bildiği gibi, kooperatifimizin kurulmasına yol açan birikimi *Bilim ve Ütopya* dergisi yaratmıştır. Dergi, BİLKOOP'un motoru rolünü oynamaya ve en temel araçlarımızdan biri olmaya devam etmektedir. Dergi açısından kooperatifin işlevi de, dergiyi hem maddi açıdan desteklemek, hem de düşünsel düzlemde dergi ile ülkemizin bilim topluluğu arasında etkin bir etkileşimi sağlayacak mekanizmaları oluşturmaktır. Bu işlevin düzgün biçimde yerine getirilebilmesi için, aynı amacı paylaşan derginin eski sahipleri dergiyi kooperatifimize bağışlamışlardır. Bu özgecil tutumlarından dolayı kendilerine olan teşekkürümüzü burada bir kez daha ifade etmek isteriz.

Bu yıl önerilen bütçenin en önemli kalemi de, esasen dergiyi maddi bakımdan düzlüğe çıkarmaya ve dergiyi ilişkin yeni projeler geliştirip uygulayabilmeye yöneliktir.

Kooperatifimiz etrafında oluşan düşünsel birikimin dergiye aktarılabilmesi ve dergi ile okurları ve yazarları arasında daha düzgün işleyen bir iletişimin sağlanabilmesi amacıyla, bir Yayın Kurulu oluşturulmuştur. Aynı zamanda kurmayı tasarladığımız yayınevi açısından da benzer bir görevi üstlenmesi düşünülen Yayın Kurulu'nun etkinlikleri, önümüzdeki dönemde hız kazanacaktır.

2) Yayınevi kurulması: Önceden beri planlanmakta olan bir yayınevinin kurulması, yine bu yılki bütçenin oluşturulmasında esas alınan hususlardan birisidir. Bu tasarıya işlerlik kazandırılması, aynı zamanda geçen yıl yokluğunu çeşitli

1) Serhat Özyar'ın anısını, bilimi ülke yaşamında maddi bir güç haline getirmeye katkıda bulunarak yaşatmak için, her yıl verilmek üzere "Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü" oluşturulmuştur. Ödül, doktorasını Türkiye'de bir üniversitede tamamlamış ve bu çalışmasıyla ülkemizin bilim gündemindeki temel sorunlardan birinin çözümüne yönelik sonuçlar elde etmiş genç araştırmacılara verilir.

2) Ödüle ilişkin duyuru, ilgili kişi ve kuruluşlara her yıl Ekim ayı içinde yapılır. Son başvuru tarihi o yılki Aralık ayının son iş günü olup, başvuruların yapılacağı kurul ya da kuruluş duyuruda belirtilir. Ödüle ilişkin sonuçlar, en geç Mart ayı sonuna kadar açıklanır.

3) Ödüle aday gösterilen araştırmacıların, doktoralarını Türkiye'de bir üniversitede başvuru tarihinden önceki son bir buçuk yıl içinde tamamlamış olmaları gerekir. Adayın doktora tez

yöneticisi ya da bağlı bulunduğu kurum başvuruda bulunabileceği gibi, adayın kendisi de ödüle doğrudan başvurabilir.

4) Başvuruda, doktora tezinin 2000-3000 sözcükten oluşan Türkçe geniş bir özetiyle, bu çalışmanın ülkenin bilim gündemiyle olan ilişkisinin açık ve ayrıntılı biçimde ortaya konduğu aday gösterilme gerekçesinin yer alması gerekir. Bunun yanı sıra, adayın özgeçmişi ve yayın listesi başvuru dosyasının içermesi gereken belgeler arasındadır.

5) Başvuruları değerlendirmek üzere, her yıl bir seçici kurul oluşturulur. Kurulun bileşiminde, üyelerin çalışma alanlarının dengeli bir dağılımı yansıtması gözetilir; kurul üyelerinin ödülün amacını benimsemiş olmaları esastır. Seçici kurul, gerektiği takdirde alt komisyonlar oluşturup, danışman görüşlerine başvurur. Kurul en az beş üyeden oluşur.

6) Ödülü kazanan genç bilim insanlarına para ödülü ve plaket verilir. Para ödülünün miktarı her yıl yapılan duyuruda açıklanır. Ödül kazanan çalışmada, niteliğine göre, bütünüyle ya da geniş özet biçiminde Türkçe olarak yayımlanır. Ödül töreni, Dr. Serhat Özyar'ın ölüm yıldönümü olan 24 Nisan'da düzenlenir. Törende, ödülü kazanan, çalışmasıyla ilgili bir konuşma yapar.

7) Ödül, 2002-2003 akademik yılında verilmeye başlanır. İlk yıl için, doktorasını son üç yıl içinde almış olan araştırmacılar ödüle aday gösterilebilir.

8) Birden fazla adayın ödüle layık görülmesi durumunda, para ödülü aralarında paylaştırılır.

9) Ödül, Bilim ve Ütopya Kooperatifi, Elektrik Mühendisleri Odası ve ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği tarafından ortaklaşa verilir. Söz konusu kuruluşlar, ödül sürecine eşit hak ve yükümlülükle katılır.

alanlarda ciddi biçimde hissettiğimiz profesyonel bir ekibin oluşturulabilmesine bağlıdır. Dergi boyutunu aşan ve ülkenin temel sorunlarını çözmeye yönelik bilimsel araştırma ve derlemelerin kitap olarak yayımlanmasıyla, önemli bir boşluğun doldurulması hedeflenmektedir.

3) Elektronik boyut: Özellikle her düzlemde daha etkin bir iletişimin sağlanabilmesi için, faaliyetlerimize elektronik bir boyutun eklenmesi planlanmaktadır. Dergisiyle birlikte kooperatifin sürekli güncelleştirilen bir siteye kavuşturulması, isteyen herkesin ilgili tüm bilgilere elektronik ortamda erişebilmesi, bu yolla çeşitli konular etrafında canlı tartışmaların yürütülebilmesi, elektronik bir kütüphane ve belgelik ortamının oluşturulması, görece az sayıda kişinin ilgisini çekebilecek nitelikte tez ve benzeri çalışmaları kapsayan bir e-yayının giderek oluşturulması, bu bağlamda gerçekleştirilmesi tasarlanan hususlar arasındadır.

4) Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü: Bu yıl genç yaşta yitirdiğimiz, dergimizin ve kooperatifimizin kurucularından Serhat Özyar'ın anısını, bilimi ülke yaşamında maddi bir güç haline getirmeye katkıda bulunarak yaşatmak amacıyla bir ödül oluşturulması için, ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği ve Elektrik Mühendisleri Odası'yla süren temaslarımız sonuca ulaşmak üzeredir. Ayrıca yine Serhat'ın anısına, BİLKOOP tarafından, her yıl belirlenecek bir konuda bir ütopyalar yarışması düzenlenmesi düşünülmektedir. Her iki ödülün de, Serhat'ın ölüm yıldönümü olan 24 Nisan'da düzenlenecek bir törende verilmesi söz konusudur.

Serhat Özyar adına, ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği aracılığıyla verilecek bir burs fonu oluşturulmuştur. Fon, Serhat'ın anısını yaşatmak isteyenlerin katkılarından kaynaklanmaktadır. Kooperatifimiz, bu girişimi en baştan beri desteklemek olup, isteyen üyelerini bu fona düzenli katkıda bulunmaya çağırır.

5) Ulusal Bilim Politikası çalışması: Bu çalışmanın önü-

müzdeki dönem de, merkezi görevlerimiz arasında yer alması gerekmektedir. Bu konuda oluşturulan perspektif, yeni arkadaşların da bu çalışmaya katılımıyla açıklığa kavuşturulmakta ve derinleştirilmektedir. Oluşturulan çalışma gruplarının önümüzdeki dönem vermesi beklenen ürünlerle zenginleşeceğini beklediğimiz bu etkinlik, yine söyleşi, panel ve benzeri toplantılarla desteklenerek sürdürülecektir.

6) 100. Sayı Kutlama Haftası ve Uygarlıklar Sempozyumu: Önümüzdeki Ekim ayında *Bilim ve Ütopya* dergisinin 100. sayısı çıkacaktır. BİLKOOP, bunu merkezinde bir Uygarlıklar Sempozyumu'nun yer alacağı bir hafta düzenleyerek kutlamayı planlamaktadır.

7) Söyleşi, panel ve açikoturumların yaygınlaştırılması: Bu etkinliklerin yaygınlaştırılarak sürdürülmesi ve ağırlık merkezlerinin giderek bilim insanlarının doğal ortamlarına kaydırılması şeklindeki çizgimiz devam etmektedir.

8) Ruhi Mürlü Kütüphanesi: Geçtiğimiz yıllarda yitirdiğimiz Ruhi Mürlü'nün *Bilim ve Ütopya*'ya bıraktığı on bini aşkın kitapla bir kütüphane oluşturulması planlanmaktadır. Böyle bir başlangıcın, giderek yeni kitap bağışlarına yol açacağını ve bu suretle çok sayıda değerli kitabın ilgililenlerin kullanımına açılacağını düşünmekteyiz.

9) Bütçe: *Bilim ve Ütopya* dergisinin maddi bakımdan desteklenmesi ve diğer etkinliklerin yerine getirilebilmesi, ciddi bir kaynak gereksinimine yol açmaktadır. Bunun için, bütçe görüşmelerinde ele alacağımız bir aylık ödentinin yanı sıra, isteyen üyelerimizin pay sayılarını artırmaları da çok değerli bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca üyelerimizin dergiye abone olmaları, buradan kooperatifin elde edeceği kazanımı arttıracaktır.

Kooperatifimizin diğer olağan faaliyetleriyle birlikte yürütmesini önerdiğimiz bu etkinlik programı, kuşkusuz üyelerimizin etkin katılımlarıyla gerçekleştirilebilir. Programı görüşlerinize sunar, hepinize *Bilim ve Ütopya*'lı günler dileriz.

Spartaküs'den Fatih'e... Bedreddin'den Mustafa Kemal'e...

Devrimciler ne zaman ki yenilgiyle sonuçlanmış ilerici hareketlere gözyaşı dökmeyi bırakıp, sonuç almış (iktidara ulaşmış) ilerici hareketlere ilgi göstermeye başlarlar; işte o zaman iktidara yakınlaşmışlar demektir. Spartaküs'le, Bedreddin'le, Pir Sultan Abdal'la birlikte, Muhammet'i de, Fatih'i de, Mustafa Kemal'i de arkasına alan, iktidarı alır.

Ender Helvacıoğlu

Bilindiği gibi, Romalılar'ın zulmüne karşı isyan eden kölelerin lideri Spartaküs, iki bin yıl sonra 19. yüzyıl Alman komünistlerine, kendilerine "Spartakistler" diyecekleri kadar esin kaynağı oluşturmıştı. Alman proleter hareketinin devrimci kanadını oluşturan ve başını Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht gibi ünlü isimlerin çektiği Spartakistler, 1919 yılında patlak veren işçi ayaklanmasının kurmay komandantlarıydılar. Taze Sovyet Devrimi'nin lideri Lenin ve Bolşevikler'in de umutla izledikleri ve büyük değer biçtikleri bu hareket, başarıya ulaşmasına ramak kalmışken, yapılan bazı hataların da sonucunda Alman burjuvazisi tarafından ezilmiş ve başta Rosa ve Karl olmak üzere birçok Alman komünisti günümüzün deyimiyle "faili meçhul"e kurban gitmişti. Almanya'da devrimci işçi hareketinin ezilmesinden sonra, Hitler önderliğindeki Nazizm'in yükselişi ve sonrası biliniyor. Kısacası, 19. yüzyıl Spartakistler'i de ne yazık ki Romalı kölelerin lideri Spartaküs'ün sonunu paylaşmışlardı.

Bu kısa bilgiden sonra asıl tartışmamıza geçelim... Hep merak etmişimdir: Spartaküs yenildiği ve tarihe isyancı bir "köle lideri" olarak geçtiği için mi iki bin yıl sonraki komünistlere esin kaynağı olabilmıştır? Ya Spartaküs başarılı olsaydı (ki bunun olanağı vardı)? Olaya tarihsel olarak yaklaştığımızda, Spartaküs'ün olsa olsa yeni Roma İmparatoru olabileceği doğru değil midir? Spartaküs ve yandaşları Roma'da iktidarı ele geçirebilselerdi -tarihsel sınırlılıkları dolayısıyla- herhalde günümüzden 2000 yıl önce "ezilenlerin sosyalist iktidarı"nı kuramayacaklardı. Spartaküs başarıya ulaşsaydı ve Roma'nın yeni imparatoru olsaydı, Alman komünistleri kendilerine "Spartakist" der miydi acaba? Kesinlikle demezlerdi. Bir Roma İmparatoru'nu kendilerine simge seçen komünistler... düşünebiliyor musunuz?

Oysa Roma ve Bizans da dahil tarihteki birçok imparatorluk, örneğin Çin feodalizminin bütün ünlü hanedanları (Han, Beş Sülalenin ilki, Ming), İslam İmparatorluğu, Memlükler ("memluk", köle demek), hatta Osmanlılar..., hep altta/geride kalmış kitlelerin, ezilen köylü ve köle yığınlarının, dönemlerinin zalim iktidarlarına karşı başarılı olmuş isyanlarıyla, yani tarihsel devrimlerle kurulmuşlardır. Bu hareketlerin liderlerinin hepsi, başarıya ulaşmış birer Spartaküs'tür ve iktidara geldikleri zaman, kendileri ya da ardılları doğal olarak köleci ve feodal devletler kurmuşlardır. Suçları, başarılı olmaları mıdır? Biz, Spartaküs'ün de başarılı olmasını, Roma'yı fethetmesini arzu etmez miydik?

Bir düşünelim: Emperyalist işgale ve onlarla işbirliği yapan çürümüş Osmanlı saltanatına karşı Anadolu İhtilali'ni örgütleyen Mustafa Kemal, savaşın herhangi bir aşamasında yenilse ve öldürülseydi, tartışmasız bir biçimde, tarihe (tabi devrimcilerin tarihine), ayaklanmış ama yenilmiş bir "bağımsızlık ve demokrasi kahramanı" olarak geçer ve bugünün sosyalistleri, kendilerine "Kemalist" demekte hiçbir sakınca görmezlerdi. Oysa bugün

"Kemalist" nitelemesini bir küfür gibi addeden solculara bile rastlanıyor. Mustafa Kemal'in suçu, başarıya ulaşması, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması ve "Atatürk" olması mıdır?

Hatta hatta, Mekke'li zenginlere karşı yoksul bedevilerin isyanını örgütleyen Muhammet, örneğin Uhud Savaşı'nda kellesine bir kılıç darbesi yeseydi ve taze Müslümanlar'ın hepsi katledilip çöle gömülseydiler (bu tür olayların tarihte sayısız örneği var), bugün birçoğumuzun evinde "isyancı kahraman" Muhammet'in resmi (bu durumda resmi yapılabilirdi!) asılmaz mıydı? Birçok ilerinin evinin başköşesini Hz. Ali'nin bile resmi süslediğine göre, haydi haydi asılırdı...

"Spartakist" tanımlaması hiç sorgulanmaz, ama kendilerine "Kemalist" veya "Muhammetçi" diyen sosyalistler ortaya çıksa, herkes onlara en azından küçümsemeyle bakar (Yanlış anlaşılmasın; kesinlikle böyle isimleri önermiyoruz. Sosyalistler kendilerini ideolojilerinin ismiyle tanımlamalıdır: Bilimsel Sosyalizm). Oysa gerek Muhammet, gerekse Mustafa Kemal hareketleri, tarihsel (doğal) olarak Spartaküs hareketine oranla çok daha ileri programlarla ortaya çıkmış ve çok daha başarılı bir pratiği örgütlemişlerdir. Hepsinde dönemlerinin ilerici hareketleridir; aralarındaki fark, Spartaküs'ün yenilmesi, Muhammet ve Mustafa Kemal'in başarılı olarak iktidarı ele geçirmesidir. Peki neden yenilgiyle sonuçlanmış tarihsel devrimci hareketlere sempati duyulur da, başarılı olup iktidarı alanlar horlanır?

Bunun bir nedeni "romantik devrimcilik" diyebileceğimiz çocukluk (hadi gençlik diyelim) hastalığıdır. Örneğin olur olmaz herkesin sırtında Che tişörtü görürüz de, Castro tişörtü giyene pek rastlanmaz. Oysa Küba Devrimi'nin bu iki önderinden Che Guevara, iktidardan sıkıldığı için Bolivya dağlarına çıkmış ve orada öldürülmüşken, Castro sosyalist iktidarı sebatla ayakta tutmaya çalışmıştı ve hâlâ çalışıyor. Che tabi ki bizim insanımızdır ama, bu Che tutkusunun, Amerikan bayrağı markalı kotların üzerine Che tişörtleri geçirecek kadar yaygınlaşmasının arkasında, "ille bir devrimciye ilgi duyacaksan yenilene duy, yenene asla" türünden bir burjuva hin oğlu hinliği olmasın!

Gençlik romantizmini geçelim; ama bu yenilene sempati eğiliminin bir de "iktidar allerjisi" diyebileceğimiz bir nedeni vardır ki, onun üzerinde durmak gerek. "İktidarsızlık teorisi" de diyebileceğimiz bu teoriye göre tarih, iktidarlar (devletler) ile muhalif hareketler (devlet karşıtları) arasındaki mücadeledir. Muhalefet "temiz"dir, "ulvî"dir; iktidar ise "kirlî". Temiz kalmayı yeğlerler; muhalefet ettikleri iktidarlar da onların bu "temizliği"nden pek hoşnutlurlar. Bu müzmin muhalefet teorisini savunanlar, sosyalizmin bile iktidar olanını "reel sosyalizm" diye kötülerler. Sosyalizm pratiğe geçmiş, "reel"leşmiş (yani gerçekleşmiş) ve kirlenmiştir; oysa teoride kalsa, "hayalî" kalsa, her zaman o "ulvî" yerini koruyacak, mükemmelliğinden bir şey kaybetmeyecektir. Spartaküs ve Che yenilmişler ve temiz kalmışlar-

dır; Muhammet ve Mustafa Kemal gibileri ise yenmişler, iktidar olmuşlar ve kirlenmişlerdir. İşte yenilene sempati eğiliminin altında bu tarihsel idealizm yatar. Peki, Spartaküs'e ve Che'ye sorabilseydik eğer, onlar da "kirlenmek" (iktidara gelmek) istemezler miydi? Tabi ki isterlerdi; devrimci yenilmek için ayaklanırmı hiç... Veya şöyle soralım: Spartaküs'ün ve Che'nin "temiz kalmasını" sağlayanlar, daha doğrusu kelimenin tam anlamıyla "temizleyenler" kimlerdi? Romalı zalimler ve Amerikancı diktatörler değil mi? Bu "temizlik teorisi" döner dolaşır, tarihin en "kirlileri"yle aynı safa düşer! Romantik gözyaşlarının "timsah gözyaşları"na dönüştüğü noktadır burası.

Tarihsel materyalizm, ister yenilmiş ister yenmiş, ister muhafet ister iktidar, her tarihsel hareketi nesnel/bilimsel kıstaslara göre analiz eder. Bu konuda bir araba laf etmektense, Karl Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* adlı eserine yazdığı Önsöz'deki enfes paragrafı aktaralım. Marx, "Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç kısaca şöyle formüle edilebilir" dedikten sonra şunları yazıyor:

"Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelemesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile -ki bu bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir-, hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar" (Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yay., s.25-26).

Marx, bu paragrafında tarihi materyalizmin özünü formüle ediyor. Tarihteki herhangi bir toplumsal dönüşümün koşullarını ve sınırlılıklarını nasıl analiz edebileceğimizin yöntemini verdiği gibi, tarihsel olgu ve süreçlerin ilercisi mi, yoksa gerici mi olduğunu, dahası ne zaman ilercisi, ne zaman gerici olduklarını belirleyebilenin anahtarını da veriyor.

Örneğin, çürümüş ve üretici güçlerin gelişiminin önünde engel haline gelmiş Bizans'ı yıkan Osmanlı hareketi ilercidir. Aslında bu devrimci süreci 1071 ile başlatmak gerekir, Fatih

1453'de son darbeyi indirmiştir. Bin yıllık (hatta Batı Roma kökünü de katarsak en az iki bin yıllık) bir imparatorluğu yıkmak da, çeşitli gelgitleri de kapsayarak, 400 sene alıyor. Fatih-Kanuni Dönemleri arasında bir büyük feodal imparatorluğun kuruluş sürecini yaşayan Osmanlı sistemi, kabaca 18. yüzyıldan itibaren gericileşmeye, yani üretici güçler önünde engel oluşturmaya başlamıştır. Bunu, Osmanlı sistemini dönüştürmek isteyen hareketlerin uç vermeye başlamasıyla da saptayabiliriz. Gericileşmiş Osmanlı'yı yıkmak da bir 200 sene almıştır; hatta bu sürecin hâlâ sürdüğü bile söylenebilir. Görüldüğü gibi Osmanlı, ne her zaman gericiydi, ne de her zaman ilerciydi (Tıpkı Hz. Muhammet'in büyük bir tarihsel devrim ile başlattığı İslami hareket gibi. 7. yüzyılda Hz. Muhammet'in kurduğu İslam devleti ile 13. yüzyıldaki Arap İmparatorluğu birbirine taban tabana zıttır). Bizans'ı kuran barbar şefleri de, Bizans'ı yıkan Osmanlı gazileri de, Osmanlı'yı yıkan Mustafa Kemal Kuvvayı Milliyeciler'i de ilerciydi.

Öte yandan bir toplumsal dönüşümün sınırlılıklarını da üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi belirler. Bizans feodalizmine son darbeyi vuran Fatih, kapitalizmi kurabilir miydi? Anadolu topraklarında Aydınlanma hareketini başlatabilir ve bilimsel devrimler ile sanayi devrimlerini yaratabilir miydi? Yukarı barbarlıktan yeni çıkmış Osmanlı gazilerinden bunu beklemek saftillik ve haksızlık olur. Onlar ancak yeni ve taze bir feodalizm yaratabildiler. *Bilim ve Ütopya*'nın 96. sayısında yayımlanan makalesinde Hikmet Kıvılcımlı'nın da vurguladığı gibi, Bizans'ı fethettiler, ama Bizans tarafından da fethedildiler.

Tarihin en büyük köle isyanı olan Spartaküs hareketi de, tarihsel sınırlılıklarından dolayı Roma İmparatorluğu'nu yıkıp yeni bir toplumsal sistem kuramazdı. Başarıya ulaşsaydı, olsa olsa Roma'ya bir gençlik aşısı yapabilir, Spartaküs de yeni Roma İmparatoru olabilirdi. Roma tarihinde böyle gençlik aşısı çok görülmüştür. Aslında sürece daha geniş bir açıdan bakarsak şunu söyleyebiliriz: Spartaküs'ün başlattığını Fatih bitirmiştir. Spartaküs ile Fatih'in genel anlamda aynı çizginin (biri erken diğeri geç) iki tarihi kişiliği olduğunu saptamalıyız. Spartaküs ancak Fatih'leştğinde Roma'yı yıkabilirdi. Spartaküs, en ilkel Fatih'tir; Fatih ise en gelişmiş Spartaküs. Bu sürecin diğer kutbunda da, koskoca bir dünya imparatorluğunun (Roma) zavallı savunması bir feodal beyliğe (fetih öncesi İstanbul: Konstantinopolis) dönüşümünü görürüz.

Anadolu'nun son 500 yıllık tarihi de Osmanlı feodalizmine karşı yenilgiyle sonuçlanmış halk isyanları ile doludur. Kaldı ki başarılı olsalardı bile, en fazla yeni bir feodal devlet kurabilirler, feodal sistem başka bir soyun adı altında devam ederdi. Saltanatı yıkıp Cumhuriyet'i kurmak için, Büyük Fatih'in ve Muhteşem Süleyman'ın Osmanlısı'nın, Abdülhamit'in ve Vahdettin'in zavallı "hasta adam"ına dönüşmesi gerekiyordu. Devrimci Mustafa Kemal bu koşulların ürünüdür; tabi yenilgiyle sonuçlanmış yüzlerce halk ayaklanmasının birikimini de arkasına alarak, hepsinin adına son darbeyi indirmiştir.

Ne gariptir, bazı sosyalistler, yenilgileri sahiplenip, ağıtlar yakıp gözyaşı dökerken, bu yenilgileri nihayet yengiye dönüştüren başarılı hareketlere kuşkuyla yaklaşıyorlar. Kendilerine "Spartakist" bile diyorlar ama, Fatih'i gericiyle teslim ediyorlar. Bedreddin'i, Pir Sultan Abdal'ı heyecanla yad ediyorlar ama, Mustafa Kemal'i hor görüyorlar.

Kıssadan hisse: Devrimciler ne zaman ki yenilgiyle sonuçlanmış ilerciyi hareketlere gözyaşı dökmeyi bırakıp, sonuç almış (iktidara ulaşmış) ilerciyi hareketlere ilgi göstermeye başlarlar; işte o zaman iktidara yakınlaşmışlardır demektir. Spartaküs'le, Bedreddin'le, Pir Sultan Abdal'la birlikte; Muhammet'i de, Fatih'i de, Mustafa Kemal'i de arkasına alan, iktidarı alır.

Bu yazımızda "süreklilikler"i ele aldık, bir sonrakinde ise "kopuşlar"ı ele alırız.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

İrk ve ırkçılık nedir?

İrksal özellikler, bireylerin ve toplulukların huyları ile değil, tüyleri ile ilişkili farklılıklardır. İnsanların ne huyları ne düşünceleri üzerinde doğrudan etkileri vardır. İrkçılığı ise, burjuvazi, aristokrasiden ödünç alıp, yayılma ve bunalım dönemlerinde yedek ideolojisi olarak kullanmıştır.

Alâeddin Şenel

Alâeddin Şenel, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi* adını taşıyan (1. Basımı Bilim ve Sanat Yayınları tarafından 1984'te, 2. Basımı "İkinci Baskıya Sonsöz" eki ile 1993'de yayımlanan) eserin yazarı. Sayın Şenel'den, hem özellikle genetik alanındaki yeni gelişmeleri hem de son yıllardaki politik gelişmeleri dikkate alarak, aynı konuyu yeniden ele almasını rica ettik ve şu soruları yönelttik: İrk nedir? İrklar ne zaman ve nasıl ortaya çıkmışlardır? Kaç tür insan ırkı vardır? Çeşitli insan ırkları arasındaki farklar nelerdir? İrkçiliğin tanımını yapabilir misiniz? İrkçilik hangi sınıf(lar)ın ideolojisidir? Kültürel, dinsel, ulusal, sınıfsal, cinsel vb. ayrımcılıklar ile ırkçılığın ilişkisi ve farkları nelerdir? İrkçilik ideolojisi hangi koşullarda ortaya çıkmıştır? İrkçilik ile kapitalizm/emperyalizm arasında ne tür bir ilişki vardır? Son yıllarda ırkçılığın yükselişinden söz edebilir miyiz? Şenel'in sorularımıza verdiği yanıtlardan ortaya çıkan makalesini sunuyoruz.

Isveçli doğa bilgini Linnaeus, 1735 yılında yayımlanan *Syste-ma naturae* adlı yapıtında canlıların "bilimsel" sınıflandırmasını yapmıştı. Bu sınıflandırmanın insana ve ırka varan dallanışı şöyleydi: (Bkz. Tablo)

Linnaeus, *homo sapiens* (Latince) bilimsel adını verdiği insan türünün görünüşçe birbirinden farklı popülasyonlarını ise şöyle sınıflandırmıştı:

1) Afrikalı Siyah İrk (*Homo sapiens africanus negrus*)

2) Amerikalı Kızıl İrk (*Homo sapiens americanus rubescens*)

3) Asyalı Kahverengi İrk (*Homo sapiens asiaticus fuscusens*)

4) Avrupalı Beyaz İrk (*Homo sapiens europeus albesens*)

İnsan türünün farklı fizyolojik özelliklerine bakılarak yapılan bu sınıflandırılması, geliştirilerek, ona 19. yüzyılda günümüzdeki biçimi verildi:

1) Kafkasyalı (Beyaz) İrk (ve onun Akdenizli, Alpli, Nordik dalları)

2) Mongoloid (Sarı) İrk

3) Negroid (Siyah) İrk

4) Kızılderili İrki

5) Malayalı (Kahverengi) İrk

İnsan türünün, uzun süre aynı ekolojide yaşayan popülasyonlarında görülen boy pos, deri rengi, saç dokusu, kafatası boyutları, göz biçimi gibi göze çarpıcı farklılaşmaları oluşturan mutasyonları ırkların dayandırıldığı temelleri oluşturmuştur. Burada, söz konusu farklılıkların fizyolojik olup, kafaların daha çok renklere takıldığı gözden kaçmamış olmalı.

Bilimsel yazında tümüyle fizyolojik

Tablo

Takson

Örnek

1. Ülke ya da Âlem	(Kingdom)	Bitkiler Âlemi- Hayvanlar Âlemi
2. Aşama ya da Mertebe	(Grade)	Tek hücreli Hayvanlar-Çok hücreli Hayvanlar
3. Kol ya da Şube	(Phylum)	Omurgasızlar-Omurgalılar
4. Sınıf	(Class)	Memeliler
5. Takım	(Order)	Primatlar (Yüksek Memelliler)
6. Familia	(Familia)	Hominidler (İnsansılar)
7. Cins	(Genus)	<i>Homo</i> (fosil ve yaşar insan türleri)
8. Tür	(Species)	<i>Homo sapiens</i> (yaşayan insan türü)
9. İrk	(Race)	Avrupalı (beyaz)
10. Tip	(Specimen)	Diyeğim Linnaeus'un kendisi

düzeyde kullanılması gereken "ırk" sözcüğüne, günlük dilde ve ırkçı söylemde duygusal ve düşüncel nitelikler "yüklenmektedir". Böylece ırk sözcüğü, gerçekliği yansıtan bir kavram olmaktan çıkıp, onu çarpıtan (ideolojik) bir kavram durumuna düşmüş bulunmaktadır. Kaldı ki, bilimsel yazında da ırklar, genlerce denenilen önemli kalıtsal fizyolojik özelliklerle (örneğin kan gruplarına) bakılarak tanımlanmış değildir. Dolayısıyla, Amerikalı evrim biyoloğu Joseph L. Graves Jr.'ın *Theories of Race at the Millenium* adlı yapıtında ve konuşmalarında savunduğu gibi "ırk diye bir şey yoktur" denebilir. İrk kavramına fizyolojik özelliklerin ötesinde bir anlam veren yazılar, ırkçılığı doğrudan ya da dolaylı olarak savunan görüşler "bilimsel" sayılıp, bilim çevrelerinde yanıtlandırılmaya değer bulunmayabilir.

Ne var ki ırkçılar, İkinci Dünya Savaşı, hatta Biyoteknoloji Devrimi sonrasında bile sözlerini dinleyecek kitleler bulabilmektedirler. Sosyalizmin çözülüşü sonra-

sında, kapitalizmin kronik hastalığı olan ekonomik, toplumsal, kültürel bunalım dönemlerinde sözlerini ciddiye alacak kitleler yaratabilmektedirler. Bu durumda ırk ve ırkçılık tartışmalarına girmek zorundayız.

İrksal nitelikler huylarla değil, tüylerle ilgili

Her şeyden önce, irksal sayılabilecek özelliklerin, insanlığın kültürel evrimi ile ilgili değil, biyolojik evrimi ile ilgili olduğunu unutmamalıyız. Hemen ardından irksal farklılıkların ırklar arasında fizyolojik alanda bile bir üstünlük-aşağılık, bir gelişkinlik-gerilik, bir güzellik-çirkinlik (dolayısıyla zenginlik) oluşturdıklarını belirtmeliyiz.

İrksal özellikler (deri rengi, boy pos, kafatası biçimi vs.), aynı insan türünün yeryüzüne yayılışının ürünü olarak farklı coğrafya ve iklim koşullarına uyarlanmanın sonucu genlerde görülen önemsiz mutasyonlarla ilgilidir. Bunlar, kültürel evrim ve kültürel kalıtımla ilişkiz olup, bi-

yolojik kalıtım ile edinilirler. Bir başka deyişle, bireylerin ve toplulukların huyları ile değil, tüyleri ile ilişkili farklılıklardır. İnsanların ne huyları ne düşünceleri üzerinde doğrudan etkileri vardır. Bütün insan popülasyonlarında bebekler, ana babalarından tek bir duygu, tek bir düşünce, tek bir sözcük, tek bir inanç kalıtmadan, tam anlamıyla boş (tabula rasa) bir beyinle doğarlar. Dillerini, huylarını, düşüncelerini, davranış alışkanlıklarını, bilgilerini, içinde yaşadıkları toplumdan ve ortamdan (sonradan) edinirler.

İrkçi düşüncelerin kitleleri etkileyebilmesinin nedenleri

Öyleyse nasıl olup da ırkçılar, biyolojik kalıtımla ilgili özellikleri, kültürel evrimle ilgiliymiş gibi grüp gösterebilmektedirler? Haydi "onların bunda birtakım çıkarları var" diyelim, ırkçılıktan zarar görebilecek kimseler bu karışmayı nasıl görmüyorlar; ırkçı düşüncelere nasıl inanabiliyorlar?

İnsan toplulukları farklı çevrelere mutasyonlarla biyolojik (fizyolojik) uyarlanma gösterirken, bir yandan da kültürel uyarlanma göstermektedirler. Bunun sonucu olarak, birbirlerinden diyelim farklı deri renkleri yanı sıra farklı gelenekler, görenekler edinip, farklı bir kültürel birliğe sahip olabilmektedirler. Biyolojik kalıtım ile kültürel kalıtım birbirinin epi-

Bir Nazi töreni.

fenomenidir. Dilimize "gölgeolay" olarak çevrilen epifenomenler, belli olgularla ya da belli olaylarla birlikte görünmekle birlikte, söz konusu olguların ya da olayların nedenini oluşturmayan, onları etkilemeyen özelliklerdir: gölgelerimiz gibi. İnsanlar, onlardan birini görünce, ötekini çağrıştırdıklarından ve az sonra ötekini de gördüklerinden, ilk göze çarpan niteliği, sonra gördüklerinin nedeni sanabilmektedirler. Siyah derilileri törensel yamyamlıkla birlikte gören Avrupalı Beyazlar, sonra onları (kendi yarattıkları) kölelik ile birlikte görmüşlerdir. Daha sonra onları boks ile basketbol ile birlikte görecekl-

bilir.

Belki bunlar kadar ve bunların temelinde yatan neden simgelerle düşünme doğamızdır. İrkçi düşünüşe kapılarımızı açan simgeler, yalın, tekil, karmaşık, genel olsunlar, nesnelerin, olguların, olayların kafamızdaki temsilleri, temsilcileridir. İnsan zihni, çok karmaşık, çok genel olgu ve olayları bile çok yalın ve tekil simgelerle görüp gösterebilme yetisindedir. Topluluklar arası kültürel farklılıklar, ne kadar karmaşık olurlarsa olsunlar, deri rengi, göz biçimi gibi kolayca simgelerle adlandırılıp çağrıştırılabilmektedir.

İrk kavramında, ırkçı duygu ve düşüncelerde "renk" olgusunun ağırlığı bile hem bir gölgeolay hem de bir simgeleyici düşünüş eğilimiyle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. İnsanların dikkati, ilgisi, psikolojimizi etkileyen iç ve dış koşullar, hormonlarımızı denetleyen genler, duygularımızı ve düşüncelerimizi belirleyen kültürel kalıtım hakkında en küçük bir bilgiye sahip olmadıkları dönemlerde, görüntülere, örneğin deri renginin farklılığına takılıp kalmıştır. Biraz da bu nedenle insan toplulukları, Beyaz, Siyah, Sarı, Kızıl, Kahverengi renkler içine sokularak sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

İrklar ne zaman ortaya çıktı?

"İnsanların derilerinin rengi varoluşlarından beri farklı mıydı?" sorusu bizi, ırkların ne zaman ortaya çıktıklarını araştırmaya götürür. Öncelikle, fosil kayıtlar yalnızca taşlaşmış kemikleri içerip, yumuşak dokuları içermedikleri için, onlardan ırksal farklılaşmaların, doğrudan değil, kafatası, göz çukuru vb. biçimleri ile dolaylı kanıtlarının saptanabildiğini belirtmeliyiz. Ancak 1990'lı yıllarda, yok olmuş bir insan ırkından çok 35 bin yıl kadar önce yok olmuş bir tür sayılan *Homo neanderthalensis* kemiklerinden onun 30 bin dolayındaki geninden 135 genlik bir dizisinin parçasının çıkarılabildiğini görerek umutlanabiliyoruz. Deri rengini

Amerikan Kızılderilileri.

İnsanları ırkçı düşünüşe götüren çok iyi incelenmiş olan ve iyi bilinen (kapitalizm, emperyalizm, sınıflı toplum gibi) ekonomik, toplumsal, sınıfsal nedenler yanı sıra, sınıf öncesi, sınıf dışı evrensel eğilimlerden biri bu epifenomeni fenomenle karıştırmaya eğilimidir. Ötekilerinin ise güvensizlik duygusu, yabancı korkusu, etnosantrizm, dinsel düşünüşün yerleştirip pekiştirdiği inanma eğilimleri oldukları söylene-

denetleyen altı gen de ilerde fosillerden (belki) çıkarılabilir, belki çıkarılamaz. Bugün için bu yolda doğrudan kanıtlarımız yoksa da dolaylı kanıtlarımız var. Ancak dolaylı kanıtlar da kuram düzeyinde olduğu gibi birbirleriyle tutarlı değil. Açıkçası elimizde eski ve yeni kuramlar olmak üzere birbirleriyle uyuturulamayacak denli farklı tarihleri gösteren iki kuram var.

Eski kurama, "fosil kuramı" denebilecek sava göre, ırkların ortaya çıkış koşullarını ve tarihini kavrayabilmek için, ırlardan önce *Homo* ailesinin ve *Homo sapiens* türünün ortaya çıkış tarihlerini saptamalıyız. Bugünkü bilgilerimize göre, yok olmuş fosil insan türleri ile günümüzün insan türünü içine alan *Homo* cinsi, zamanımızdan 3 milyon kadar önce Afrika'da ortaya çıkmıştır. Ele geçirebildiğimiz fosillerin karşılaştırmalı incelenmesi, bu cinsin *Homo habilis* denen ilk türünün Afrika'da yaşayıp, orada evrim geçirerek, zamanımızdan 2 milyon yıl kadar önce *Homo erectus* türüne dönüştüğünü gösterecek yönde.

Eski kurama göre, *Homo erectus* türünün bir milyon yıl kadar Afrika'da yaşadından sonra, zamanımızdan 1 milyon yıl kadar önce Afrika'dan çıkıp, hızla Eski Dünya'nın öteki kıtalarına yayıldığı (üç bir kıtadaki) fosillerinden saptanmış bulunuyor. Böyle radikal bir ekoloji değişikli-

Neandertal erkeği.

ği, bu türün önemli mutasyonlara uğramasına yol açmadan kalamazdı. Konunun (Campbell gibi) uzmanları *Homo erectus* türünün Afrika'daki en eski fosillerine "Arkaik *Homo erectus*" adının verilmesinden yana. Çünkü, zamanımızdan 500 bin yıl öncesinden kaldığı saptanan Çin'deki fosilleri, ondan biraz farklılaşmış. Dolayısıyla, bu fosillerin sahiplerine farklı bir ad: "*Homo erectus sinanthropus*" adının verilmesi önerilmekte. Bu, *Homo erectus* türünün farklı ekolojilerde ve zamanla alttürlerinin oluştuğu anlamına gelmektedir. Böyleyse, insan türünün

ırksal farklılaşmasının da (alttürsel farklılaşmasından da önce) zamanımızdan en az yarım milyon, en fazla bir milyon yıl önce başlamış olacağı ileri sürülmekte. Gerçekten, *Homo sapiens sinanthropus* fosillerinin kafatasının (brakisefalliği, göz çukurlarının, öteki ırklarinkine göre alının daha gerisinde konuşlanmış bulunması, günümüz Mongoloid ırkının benzer biçimde elmacık kemiklerinin çıkık, ön dişlerinin ayırt edici bir tipiklikle kürek biçiminde olması gibi) bazı özelliklerinin Mongoloid ırkına benzemesi bu görüşün kanıtı olarak gösterilmektedir.

'Mitokondriyal Havva' varsayımı

Ne var ki, genetikteki ve evrim biyolojisindeki yeni gelişmeler "Mitokondriyal Havva" olarak sunulan bir sava dayanan ırkların farklılaşma tarihleri üzerine "genetik kuram" diyebileceğimiz yeni bir kurama yol açmıştır. Normalde hücre çekirdeği içinde bulunan genlerin (bazılarının anadan, bazılarının babadan kalıtılmış olmaları nedeniyle) uğradıkları mutasyonlar (çeşitlenmeleri ve karmaşıklaşmaları) ve söz konusu mutasyonlara uğrama süreleri ve tarihleri, güvenle saptanıp hesaplanamamaktaydı. Ancak on yıl kadar önce, plesanta sıvısında, hücre çekirdeğinin dışında (ama gene hücrenin içinde) olup, hep anadan geçen "mitokondriya" denen bir genin varlığı saptandı. İşlevi hücrede enerji yakımının denetlenmesiyle ilgiliydi. Bu genin çeşitlenme ve karmaşıklaşma durumlarına bakılarak, söz konusu karmaşıklık derecesine ulaşabilmesi için gerekli mutasyon sayısı araştırıldı. Her mutasyon için gerekli ortalama süreyle ilgili bilgiler de hesaba katıldı. Bu hesaplamalara göre yeryüzünde yaşayan günümüzün bütün insan popülasyonlarının, zamanımızdan 200 bin yıl kadar önce Afrika'da yaşamış "Mitokondriyal Havva" adı verilen bir dişinin yaşadığı topluluğun soyundan (zamanla farklılaşarak) geldikleri ileri sürüldü. Ki bu, yeryüzünün bütün ırklarının da o topluluktan geldikleri anlamına gelmektedir.

Gerçekten, Amerikalı bilgin Luca Cavalli Sforza ve ekibi, yeryüzündeki 7 bin popülasyon tipinden sağladıkları genlerde, 70 binden fazla "sıklık" durumlarını araştırıp karşılaştırdılar. Vardıkları sonuç tüm insan popülasyonlarının (eski kuramda da olduğu gibi) Afrika kökenli olabileceklerini göstermişti. Irkların en sağlam genetik ölçütü de belli genlerin bir insan popülasyonunda öteki popülasyonlara göre gösterdikleri "sıklık" derecesi değil midir?

Ancak eski kuramdan farklı olarak yeni kuram, ırkların *Homo erectus* türü zamanında değil, bugünkü insan türü olan

Homo sapiens zamanında ve eski kurama göre çok daha yakın tarihlerde farklılaşmış ortaya çıkmış oldukları savında. Yeni kurama göre *Homo sapiens* türünün "Arkaik *Homo sapiens*" denen alttürü (gene eski kuramdaki gibi) *Homo erectus* türünün Afrika'daki evrimi ile zamanımızdan 1 milyon yıl kadar önce gerçekleşen mutasyonlarıyla oluşmuştu. Ama (eski kuramdan farklı olarak) onun "çağdaş tipte *Homo sapiens*" denen günümüzün tüm ırklarını içerecek alttürü (Mitokondriyal Havva görüşüne göre) zamanımızdan 200 bin yıl kadar önce Afrika'da görülmüştü. Zamanımızdan 100 bin yıl kadar önce ise, Afrika'dan çıkarak dünyanın öteki kıtalarına yayılmıştı. Bu noktada genetik kanıtları bırakıp fosil kayıt kanıtlarına dönen yeni kurama göre, çağdaş tipte *Homo sapiens* alttürü, 50 bin yıl kadar önce Avustralya'ya geçmişti. Zamanımızdan 45 bin yıl kadar önce Çin'e ulaşmıştı. Zamanımızdan 40 bin yıl kadar önce ise, Eski Dünya'nın bir yakasında Avrupa'ya yerleşirken, öte yakasından Yeni Dünya'ya atlamıştı.

Mitokondriyal Havva varsayımına dayanan bu yeni kuram gerçekliği doğru yansıtıyorsa, çağdaş ırkların oluşumu oldukça yeni bir olgu. Ancak bu görüşün ırkların oluşumunun 1 milyon yıl kadar önce başladığı yolundaki eski kuramla uzlaştırılabilecek yanı yok gibi. Anlaşılan, daha sağlam yargılara varabilmek için, genom projesinin gelişmesini ve ona dayandırılacak genetik araştırmaları beklemekten başka umarımız yok.

İrkçilik hangi sınıfların ideolojisi?

İrk olgusuna yukarıda benimsenen yaklaşımın bir uzantısı olarak ırkçılık, "insan toplulukları arasında görülen, görsel etkiler yaratan, bazı önemsiz fiz-

yolojik farklılıkların arkasında duygusal ve düşünsel farklılıklar aramak ve bu topluluklardan bazılarının ötekilerine üstünlüğünü ileri sürmek" olarak tanımlanabilir. Kuşkusuz bu tanım, ırkçılığın yapılan ve yapılabilecek tanımlarından yalnızca biri olup, kapsayıcı olma savında değildir. İrkçi düşünüş ve eylemlerin ancak bir boyutunu yansıtabilmektedir.

İrkçiliğin hangi sınıfların ideolojisi olarak işlev gördüğü sorusunun yanıtını ise, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi* adını taşıyan (1. Basımı Bilim ve Sanat Yayınları tarafından 1984'te, 2. Basımı "İkinci Baskıya Sonsöz" eki ile 1993'de yayımlanan) kitabımda, tarihsel kökenleriyle (bildiğim kadar) vermiş bulunuyorum. Buradan özetle ırkçılığın, hayvansal besin üreticiliğinden (göçebe çobanlıktan) en son çıkan

ve bitkisel besin üreticiliğine geçen halklardan oluşan, Batı feodal topluluklarının yönetici sınıflarını oluşturan aristokrasilerin dünya görüşüne, burjuvazinin egemenlik döneminde verilen ideolojik biçim olarak başladığı söylenebilir. Burjuvazi onu aristokrasiden ödünç alıp, yayılma ve bunalım dönemlerinde yedek ideolojisi olarak kullanmıştır. İrkçilik; pazara yönelik üretim yapan, bu yolda emek kıtlığını karşılamak için köle emeği kullanan kapitalist tarım ekonomilerinin geliştirildiği Yeni Dünya'da en acımasız görünümlelerinden birini alıp, toprak sahibi egemen burjuva sınıflarının çıplak sömürülerini örtmek için ve bu sınıflar yararına kullanılmıştır. Avrupa kapitalizminin kolonici evresinde ise ırkçı ideoloji, ticaret ve endüstri burjuvazisinin çıkarlarına hizmet etmiştir. Kapitalizmin emperyalist evresinde ırkçılık, ulusal burjuvazilerin yanı sıra, öteki halkların ekonomik sömürsünden yararlandırılan ulusal emekçi sınıflara sunulup benimsetilmiştir. Dolayısıyla bir süre onların yararına da işlemiştir. Ancak, Batı emekçi sınıflarının ırkçılıktan emdikleri süt burunlarından getirilmiştir. Öteki ülkelerin emekçi sınıflarının çıplak sömürsünden yararlanmanın bedelini çok ağır ödemişlerdir.

İdeolojinin esas işlevi

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, kısa erimde bazı (ulusal) emekçi sınıfların da yararına işleyebilen ırkçı ideolojilerin, uzun erimde zararlarına işlediğinin görülmesine ve bu sınıfların (sömürüye karşı) değerlerine karşın, onlarca benimsenebilmesidir. Bu nasıl olabilmektedir?

Bunun yanıtı ideolojinin yapısında yat-

maktadır. İdeoloji, çoğu kez sanıldığı gibi, yalnızca egemen sınıfların değer ve görüşlerini, düşüncelerini ve çıkarlarını dile getirip yaygınlaştırma işlevi görmez. Bundan çok, sınıfları oldukları yerde tutmaya çalışarak sınıflı toplumu yeniden üretecek değerleri, düşünceleri, inançları yerleştirmeyi hedefler. Bir başka deyişle, egemen ideoloji, sömürücü egemen sınıfların sömürülen yönetilen sınıfların boyuna geçirmeye çalıştıkları düşünsel bir boyunduruktur. Ölçütleri, bu sınıfların boyunlarına göre biçilip hazırlanır. Başarısı daha çok söz konusu sınıfların korku, duygu, düşünce, umut ve kendilerine dayatılabilen ya da kendilerinin olabilen değerlerine, bu sınıfların düz, düzensiz mantıklarına seslenebilmesine bağlıdır.

Bunalım dönemleri, en çok bu sınıfları vuran, dolayısıyla bu sınıfların ırkçı seslenişlere en çok kulak verdikleri zamanlardır. Demek ki emekçi sınıfların bile emek sömürüsünü gizleme işlevi gören ırkçı ideolojilere karşı bağışlıkları yoktur. ırkçı eylemler desteklerini büyük kapitalin ve ekonomik bunalımların altında en çok ezilen orta sınıflar kadar emekçi sınıflardan alabilmektedirler.

Burjuvazi, bunalım dönemlerinde (sözde) liberal, özgürlükçü değerlerini bir

yana bırakıp, bukalemun gibi ideolojik ortamın farklı renklerini alabilmektedir. Böylece dinci ve ırkçı ideolojileri yedek güçleri olarak sürece sokmanın yollarını kullanabilmektedir. ırkçı düşünce değerlerini, kültürel, dinsel, ulusal, sınıfsal, cinsel ve benzeri ayırmacılıklara başanyla eklemelendirebilmektedir. Denetlediği kitle iletişim araçları ile, gerekli gördüğünde ırkçı inançları da milyonların beynine damgalayabilmektedir.

Bu nedenlerle ırkçılığa karşı savaşım, "ırkçılığın Nazi yönetimi sırasında ne olduğu ortaya çıktı; ırkçılık İkinci Dünya Savaşı'nda boyunun ölçüsünü aldı" gibi düşüncelerle gevşetilmemelidir. ırkçılığa karşı ideolojik savaşım kesintisiz sürdürülmelidir.

Bugünkü 'ırkçılık canlanıyor' söylemi

ırkçılıkla ilgili sorularınıza yanıtlarımı, sormamış olmanıza karşın *ırk ve ırkçılık Düşüncesi* kitabımın ikinci baskısında geliştirdiğim bir yorumla sonuçlandırmak istiyorum: Günümüzde ırkçılık eylemi kadar, belki ondan çok "ırkçılığa karşı söylem" tehlikesi altındayız.

Çağın, kendisinin oluşturduğu oluşturmadığı hemen her türlü düşünce ve değerlerinin rengine bürünebilir onları kullanabilen egemen burjuva ideolojisi, koşullara göre kendini ırkçı söylemler kadar ırkçılığa karşı söylemlerin maskesi altında saklayıp sunabilmektedir.

Gerçekten, 1980'li, 1990'lı yıllarda "kurt geliyor" ("Cry Wolf") benzeri bir "ırkçılık hortluyor" söylemi, Batı ülkelerinde emekçi sınıfların ve liberal çevrelerin sözcülerinden çok, resmi ideolojilerin hizmetindeki yazarlarca dile getirilip onun denetimindeki kitle iletişim araçlarıyla yayıldı.

Bu tür bir söyleme, ilgi uyandırıcı medyatik değerinden dolayı başvurulmuş olabilir. Bunda insanların dereyi görmeden paçaları sıvama, testiği kırmadan tokatı yapıstırıp uyurma gibi tasaların etkisi de bulunabilir. Bu bakımdan, gerçekliği doğru yansıtmamasalar bile, onun oluşmasına katkı

Almanya'da bir Neo Nazi.

da bulunacakları söylenebilir.

Gene de bir zamanlar, aristokrasiden ödünç aldıkları ırkçı ideolojinin maskesi altında saklanıp, sömürüyü gizleyip bunalımlarını atlarmaya çalışmış bir sınıfın, bu kez ırkçılığa karşı söylemlere böylesine sahip çıkmasının gerisinde bir şeyleri saklama çabasını görüyorum. Açıkçası bugün için uluslararası ve ulusal burjuvazinin önünde "ırkçılığın hortlaması" gibi bir tehlike görmüyorum. "Peki öyleyse ırkçılık hortluyor söylemi altında gizlenmek istenen şeyler nelerdir?", dersiniz; "Yabancı emekçi düşmanlığı" ile "ulusçu ideolojiler" derim.

Batı emekçileri kapitalizmin zaman zaman girdiği yapısal işsizlik sorunlarıyla karşılaşırken, günah keçisi olarak yabancı işçileri görerek tepki veriyorlar. Batı burjuvazisi gerçekçi çözümler üretmeyeceği bu sorunu "ırkçılık canlanıyor" söylemi ile gizleyip bastırmak istiyor.

Ülkemizdeki resmi ideoloji stratejicileri (oligarşiyi saklamak amacıyla demokrasi söylemine sahip çıkışlarında olduğu gibi) "ırkçılık canlanıyor" söylemi ile kendi ulusçu politikalarını ırkçılık karşısında olumlu bir ideoloji gibi sunma fırsatı yaratıyorlar. Bu onlara belki aynı derecede ulusçu olan öteki ulusçu ideolojileri ise "ırkçı" olarak damgalama olanağı sağlıyor. Öyleyse ırkçılık biçimine bürünebilecek bir yabancı emekçi düşmanlığı kadar, "ırkçılık hortluyor" söyleminin gerisinde gizlenebilecek gerçeklere karşı da duyarlı olmalıyız. Bu söylemlerin maskelerini düşürecek çözümler geliştirmeliyiz.

Amerika'da ırkçı Klu Klux Klanlar'ın bir gösterisi.

Irk kavramı üzerine

İnsan türünün en göze çarpan yanı, gösterdiği olağanüstü çeşitliliktir. Irk kavramını artık önyargılardan, ırkçılık düşüncesinden tümüyle ayırarak bilimsel bir yaklaşım içinde, insanın biyolojik çeşitliliğinin bilincinde olarak ele almanın zamanı gelmiştir.

Prof. Dr. Metin Özbek

(Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölüm Başkanı)

Irk kavramını tartışırken şu iki noktanın birbirine karıştırılmaması gerekir: İnsan toplumlarını, sahip oldukları biyolojik çeşitlilikten ötürü sınıflara, daha uygun bir deyişle ırklara ayırmak başka; bu dış görünüm farklılıklarını istismar ederek onları aşağı ırk, üstün ırk gibi bilimsel hiçbir geçerliliği bulunmayan gruplara ayırmak başkadır (Özbek, 1979). İnsan topluluklarının ırk kategorilerine ayrılmasında eğer biyolojik ölçütler göz ardı edilerek sosyo-ekonomik ve ideolojik yaklaşımlara itibar edilirse, ırk kavramı ırkçı bir boyut kazanmış olur. Irkçılık yüzyıllar boyu toplumlar arasında kin, nefret ve düşmanlık duygularını körüklemiştir. Üstün olan topluluk aşağı ırktan olanları yok eder düşüncesi, doğanın bir kuralı olarak gösterilmek istenmiştir.

Doğadaki canlıları sınıflama girişiminde bulunurken araştırmacılar, önce nominal kategoriler oluşturdular; daha sonra bu kategoriler arasında ne gibi ilişkiler olabileceğini araştırdılar. Her kategori bir **ideal form** olarak algılandı; bu formlara uymayanlar da sapkın ve kusurlu olarak görüldü.

'İdeal ırk' ve 'saf ırk' yok

Oysa, ne insanlar ne de diğer canlılar dünyasında ideal tip söz konusudur. İdeal tip kavramı, insan topluluklarını ırklara ayırırken de etkin rol oynadı. Hiçbir insan ırkı için ideal bir şablon oluşturamayız. Bugün dünyada hiç kimse bir ırk tipinin tarifine tıpatıp uymaz. İsveç'te askere alınan gençler üzerinde yapılan araştırmalarda, nordik ırkın simgesi özelliklere sadece yüzde 10 gibi çok düşük orandaki bireylerin sahip olduğu, geri kalan yüzde 80'in ise bu tanımlamaya uymadığı gözlemlenmiştir.

Bazı ırkların diğerlerinden daha saf olduğunu söylemek hiç de gerçekçi bir davranış değildir. 30 bin yıldan bu yana, insan grupları dünyanın hemen her yerine yayıldı. Topluluklar içinde gözlemlendiğimiz biyolojik çeşitlilik herhangi bir kesinti oluşturmaksızın her yönde gelişmesini sürdürdü. Bir yandan gen akışı, diğer yandan göçler sayesinde insan toplumları

Prof. Dr. Metin Özbek'in bilindiği gibi, İmge Yayınları'ndan çıkan (2001) *Dünden Bugüne İnsan* başlıklı bir çalışması var. Kitabın ikinci baskısı bugünlerde yayıma hazırlanmakta. Sayın Özbek'in okuyacağınız makalesi, bu ikinci baskı hazırlığının "Yaşayan Irklar" başlıklı IV. bölümünden derlenmiştir.

arasında yoğun bir gen alışverişi gerçekleşti. Amazon bölgesinin balta girmemiş ormanlarındaki, ya da Okyanusya'daki bazı kenarda köşede kalmış adaların yerlileri bir yana bırakılırsa, dünyada karışmayan toplum kalmadı. Bu süreç kimi bölgede (Avustralya kıtası yerlilerinde olduğu gibi) çok yavaş, kimi bölgede (Avrupa'da olduğu gibi) ise çok hızlı oldu. Japonya'nın kuzeyindeki bazı adalarda yaşayan Aynular zamanla Japonlar'la; aynı şekilde Afrika'da Kalahari Çölü çevresinde yaşayan San topluluğu çevredeki diğer topluluklarla karışmaktan kurtulamadı. Onlar da bugün artık saf değildir. Genetik bağlamda hiçbir topluluk hayvan yetiştiricilerinin seçtiği tarzda bir saf ırk olayını yansıtmaz. Bireylerin genotipleri çeşitli ve zengindir. ABD'de, kölelik yıllarında özellikle siyahlar ve beyazlar ara-

sında karışma çok oldu. Günümüzde yapılan bir değerlendirmeye göre, Amerikalı siyahların gen havuzunda aşağı yukarı yüzde 20'ye yakın beyaz gen vardır. ABD'de yaşayan ve beyaz diye tanınmadığımız toplulukların gen havuzlarında Afrika, Avrupa ve Asya dışından gelen çeşitli toplulukların genleri bulunur. Görüldüğü gibi, Amerikalı beyazların gen havuzları adeta bir mozaik gibidir. O halde, hiçbir toplumun gen havuzu tarih boyunca olduğu gibi kalmamış; aksine, sürekli biçimde yeniden yapılanmıştır.

İspanyol Bask'ı.

Bir zenci ve bir Eskimo.

İrkin biyo-kültürel tanımı

İnsan türünün en göze çarpan yanı, gösterdiği olağanüstü çeşitliliktir. Ne kadar ayrı ve içine kapalı olursa olsun, bir toplum içinde **bireyler arasında sayısız denilecek kadar farklılıklar bulunur**. Irk kavramını artık önyargılardan, ırkçılık düşüncesinden tümüyle ayırarak bilimsel bir yaklaşım içinde, insanın biyolojik çeşitliliğinin bilincinde olarak ele almanın zamanı geldi. Dünyanın çeşitli bölgelerinde, görüntüleri farklı olan insanlar yaşamaktadır. Bunlar geçmişte de vardı, şimdi de. Gerçek olan şu ki, insandaki biyolojik çeşitlilik geçerli ve işlevseldir (Rensberger 1992). İnsan cinsinin, yeryüzünde ilk görüldüğü tarihöncesi çağlardan bu yana çeşitli ırklar şeklinde farklılaştığı kabul edilmektedir (Coon 1959,1969). Nüfusu son derece yoğun ABD ve Hindistan gibi ülkelerde bile bir kişinin ev-

lenme şansı ancak birkaç etnik grup içerisinde sınırlı kalır. Çeşitli sosyal-kültürel öğelerin evlilik çemberinin daralmasında oynadığı rol büyüktür. Örneğin ABD'nin doğu eyaletlerinin etnik yönden karışık bazı kentlerinde gençler çeşitli sosyal kurumların baskısıyla, eğer İtalyan'sa bir İtalyan'la, Katolik'se bir Katolik'le, siyahsa bir siyahla ya da Yahudiy'se bir Yahudi ile evlenmektedir. Ancak, ne kadar farklılaşırsa farklılaşsın, tüm insan ırkları günümüzde tek bir tür (sapiens) altında toplanır. Sıradağlar, okyanuslar ve adalar gibi coğrafi engellerle aralarındaki ilişkiler hayli sınırlı kalmış olmasına rağmen, yeryüzüne geniş ölçüde yayılmış bulunan insan gruplarının hiçbiri genetik açıdan tam bir kapalı toplum değildir. Genetik karışma derecesi coğrafi mesafelere göre değiştiği gibi, kültürel değerlere göre de sık ya da sınırlı olabilir. Evlilik ilişkilerinde çeşitli sosyal kurumların seçilimci baskısı gözardı edilemez. Dünyanın bazı bölgelerinde hâlâ varlığını sürdüren içevlilik adetleri, belirli insan toplumlarında belirli genlerin yoğunlaşmasına olanak vermiştir.

Göç dalgaları zamanla yeni genetik karışmalara ortam hazırlamıştır. Bu bağlamda ABD önemli bir örnektir; 1845 ve 1854 yılları arasında da 36 milyon insanın Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden buraya geldikleri bilinmektedir. Her yeni göç dalgasıyla birlikte, ABD'nin gen havuzu yeniden biçimlenmiştir. Yaşlı dünyamızda şu son 30 bin yıl içinde zaten çok yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır. Genetik karışma, sadece gen sıklığını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda bazı değer yargılarının gelişmesine de ortam hazırlar. Örneğin ABD'de bir siyah kadının çocuğu, babasının kökeni ne olursa olsun siyah olarak algılanır. Çünkü siyah kanı, anne söz konusu olduğunda temel unsurdur.

Neden insan gruplarını belirli ırklara ayırıyoruz? Daha doğrusu nedir bu ırk denilen şey? ırk kavramını; psikolojik, sosyal, kültürel ve siyasal olmak üzere birçok unsurların etkisi altında tanımlayanlar olmuştur. Antropologlar ve biyologlar ırkı, **insan çeşitliliği** düşüncesinden hareketle ele alırlar. ırk, aynı genetik mirası paylaşan ve aralarında üreyip çoğalan bireylerden oluşan bir topluluktur. Bu bağlamda, örneğin bir Eskimo bir siyah ile evlenip çocuk sahibi olabilir; ya da bir beyaz her zaman aşağıladığı siyah derili ile evlenir, üreyip çoğalabilir. Bir başka tanımlamaya göre ırk, belirli bir bölgede yaşayan ve bazı genetik özelliklere aşağı yukarı eşit sıklıkta sahip olan bireylerin oluşturduğu bütündür. Biyolojik anlamda yapılan ırk tanımlamaları, aslında birbirlerini tamamlar niteliktedir.

ırk sorunu bilimsel doğrultuda, millet-

Amazon yerlileri.

Mongoloid tip göz.

Aynu erkeği.

lerarası bir kuruluş düzeyinde 1951 yılında ele alınmıştır; UNESCO'nun 4 ile 8 Haziran 1951 tarihleri arasında Paris'te yapılan toplantısı sonunda dünyaca ünlü fizik antropolog ve biyologların imzasını taşıyan bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride yer alan ırk tanımlaması Prof. Julian Huxley ve Theodosius Dobzhansky tarafından gözden geçirilmiş haliyle 26 Mayıs 1952 yılında tekrar yayınlandı. Buna göre; ırklar, belirgin ve aynı zamanda kalıtsal olan, doğal ayıklanma, mutasyon, karışma ve izolasyon gibi faktörlerin sonucunda ortaya çıkan bedensel farklılıklarla simgelenen insan topluluklarıdır. Öte yandan, UNESCO'nun 1964 yılında yayınlamış olduğu bir üçüncü bildiride, ırk tanımlaması ve sınıflamalarının geçerliliği yadsınıyor ve ırk terimi yerini nedense **toplum terimine** bırakıyor. Bugün kimi çevrelerce ırk yerine etnik grup ifadesi kullanılmaktadır.

ırk kavramı-

Bir Pigme.

nı bir sorun olarak değil de, bir olgu olarak algılamak gerekir. İnsanları ırk kategorilerine ayırırken çoğu kez biyolojik ve kültürel unsurlar birbirine karıştırılır. Dil, din, kültür ve etnik unsurlardan hareketle ırk sınıflaması yapılamaz. Bu değerler arasında zaten salt bir bağdaşıklık aranmamalıdır. Aynı dili konuşan topluluklar aynı ırktan olmayabilir. Örneğin Hint Avrupa dil grubu, Avrupa stokuna giren her biri farklı görünür özelliklere sahip toplumlar tarafından konuşulurken; Çin-Tibet dil grubu Mongoloid toplumun çeşitli grupları tarafından konuşulur. Malezya-Polinezya dili ise aynı zamanda Madagaskar siyahlarının, Doğu Pasifik'teki Hawaii sakinlerinin ve Güneydoğu Asyalılar'ın resmi dilidir. Hamitik diller, beyazlar ve zenciler tarafından paylaşıldığı halde, Altay dilleri Türkiye'den Kore'ye kadar olan geniş bir alana yayılma gösterir. Dil unsuru, bu örneklerde de görüldüğü üzere çeşitli ırk ya da

ırkları kapsayan geniş bir şemsiye olarak düşünülebilir. Kültür ve dil öğelerini dikkate aldığımızda, örneğin Yeni Dünya'da, Uto-Aztek dilleri bir yandan ABD'nin büyük ovalar bölgesinde yaşamış olan Komanche tarafından konuşulurken, diğer yandan Orta Amerika'da ileri bir uygarlığın yaratıcıları olan Aztekler tarafından konuşulmakta idi. Bu örnekte ise ırk ve dil bağdaşıyor, ama bu kez de kültür ayrılıyor.

ırk biyolojik bir gerçeklik olarak kabul edilse de, sınıflama davranışı eleştirilebilir. ırk sınıflamalarında zaman zaman nesnellikten uzaklaşmış; birçok araştırmacı birincil ırk, ikincil ırk, mikro ırk, alt ırk gibi kendilerine göre birtakım kavramlar geliştirmişler, insan toplumlarını 150, hatta 200'e kadar giden kategorilere ayırmışlardır (Garn 1964). İnsanın biyolojik ve kültürel zenginliği, milyonlarca yıl süren bir sürecin sonucu olarak algılanıp bundan övünç duyulacağı yerde, bu farklılıklar kimi çevrelerce insanları bütünlendirici anlayıştan uzak, ayrırcı birer unsur şeklinde dikkate alınmıştır. ırk değişen bir simgedir. İki insan nasıl birbirlerine tam olarak benzemiyorsa, insan

ırkları arasında da farklılıkların olması doğaldır (Baker 1974). Tek yumurta ikizleri bir kenara bırakılırsa, iki bireyin dahi tamı tamma aynı olma olasılığı sıfırdır. Zaten insan türünün en göze çarpan yanı, gösterdiği olağanüstü çeşitliliğidir. İnsan türü on binlerce özelliğten oluşan bir koleksiyon gibidir. Ne kadar ayrı ve kopuk olarak bir köşede kalırsa kalsın, bir insan toplumu içinde bireyler arasında sayısız denilecek ölçüde farklılıklar bulunur.

Bir ırkın bedensel özellikleri bir başka ırkıkinden farklı olabilir; kaldı ki bu farklılıklar her toplumun kendi içinde de olur. İki toplumda aynı kan gruplarına rastlanabilir; ama bunların görülme sıklıkları farklıdır (Weiner 1972; Kottak 1997) Örneğin B kan grubu Avrupa'da yüzde 0-20 arasında bir dağılım gösterirken, Asya'ya doğru görülme sıklığı yüzde 30'lara kadar çıkar. Bazı spesifik kan sistemleri de bazı toplumları simgeler; örneğin kanda bulunan Duffy adlı sistemin Fya türü, birçok toplumda yüzde 75'i geçmezken, Avustralya yerlileri ve Mikronezyalılar'da yüzde 100 oranında görülür (Weiner 1972). Tüm bu fizyolojik ve bedensel çeşitliliklerin, insanın uzun biyolojik evrimi esnasında doğal seleksiyonun belirleyici gücü altında oluştuğunu düşünüyoruz (Moullec 1964).

Seçilimci baskı A, B, O kan gruplarının sıklıklarının üzerinde işlevini gerçekleştirebilir. Bir iddiaya göre, çiçek hastalığı, yaygın olarak görüldüğü yerlerde A ve AB kan gruplarının yoğun biçimde görüldüğü toplumlarda diğerlerine oranla daha şiddetli biçimde geçer ve daha ölümcüldür. Eğer bu iddiada bir gerçek payı varsa, çiçek hastalığı, yaygın olarak görüldü-

Kuzey Avrupa

Aynu

Akdeniz

Kuzey Arabistan

Baltık

Alp

Hint-Afgan

Dinar

Polinezya

ğü yerlerde A ve AB kan gruplarına sahip bireyleri elimine etme yönünde bir seçilimci etken gibi işlevini yerine getirir. Bu durumda, O ve B kan gruplarına mensup bireylerin hayatta kalma şansı fazla olduğundan daha kolayca üreyip çoğalarak, bir sonraki kuşağa daha fazla döl aktaracaklardır. Çiçek hastalığının vaktiyle çok yaygın olduğu yörelerde neden bugün B kan grubunun daha sık görüldüğü belki bu yolla açıklanabilir. Kan gruplarının coğrafi dağılımı ile ilgili bir başka inceleme Diego kan antijeni üzerinde yoğunlaşmıştır; bu antijen genelde Asya'daki Mongoloidler'de ve onlarla akraba olan Kızılderililer'de görülür (Weiner 1972).

İrksal farklılaşmaya zemin hazırlayan unsurlar

Hiçbir araştırmacı, insan gibi politipik bir yapı gösteren yaratıkla ilgili yaptığı ırk sınıflamalarının kesin bir geçerliliği olduğunu savunamaz; bir araştırmacının önerdiği sınıflama, zaman olmuş bir başkası tarafından reddedilmiştir. İnsanı sınıflara ayırmak gerçekten çok zordur; örneğin bütün siyah derili toplumları bir grup altında topladığımızda karşımıza saç biçimi (düz ve dalgalı tipten yapıya kadar), burun yapısı (ince dar ve çıkıntılı biçimden yassı ve geniş biçime kadar) ve bedensel yapılarıyla taban tabana zıt insan toplumları çıkar. Deri rengi yerine kafata-

zı biçimini, burun, göz ve saç biçimini ölçüt olarak alsak bu kez de farklı bedensel yapılar ve deri renkleriyle insan toplumlarını aynı kategoriye sokmuş oluruz. İrkları birbirinden ayırmak için kullanılan ölçütlerin, ilk bakışta, kolayca fark edilen deri rengi, göz rengi, saç rengi ve biçimi, yüz yapısı gibi görünür özellikler olduğu anlaşılır. Gözle görülebilir çok sayıda anatomik değişkenlerden hareketle sayısız genetik farklılıklar ortaya konulabilir. Bu da ırk sınıflamalarında tam bir kargaşaya yol açmıştır. Bazen gözlemci tüm bu ırksal farklılıkların, insan karakterine de yansımış olabileceğini düşünme hatasına düşebilir; yaşanan çevrede sonradan ka-

zanılan kültürel değerlerle doğuştan var olan genetik özellikleri birbirine karıştırabilir. Yüzeysel olsun ya da olmasın, ırksal çeşitliliklerin anlamını daha iyi kavrayabilmek için insan ırklarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bazı unsurları bilmek gerekir.

Her şeyden önce, ırksal özelliklerin önemli bir bölümü insanın içinde yaşadığı doğal çevreye yapmış olduğu biyolojik uyumun bir sonucudur. Örneğin güneş ışınları, iklim, beslenme biçimi ve yaşanan yörenin deniz seviyesinden yüksekliği vb. yoluyla çevre, bir toplumun en az uyum sağlayan bireylerini elerken, üreyip çoğalmada kendini gösteren farklılık sayesinde farklı genlerin o toplum içinde çoğalmasına ortam hazırlar. Belirli bir doğal ayıklanma süreci ve mutasyonlar yoluyla insan grupları, geniş bir yelpaze oluşturan doğal çevre koşullarına biyolojik açıdan uyum yapmayı başardılar; ancak bu uyumu kültürel düzeyde gerçekleştirdiler ve kendilerine yaşadıkları bölgelerde büyük avantaj sağlayan yenilikler sayesinde de büyük ölçüde kolaylaştırdılar. Yeryüzünde, çok sayıda insan toplumu vardır. Sadece Afrika'da Büyük Sahra Çölü'nün güneyinde kalan bölgede 1000 kadar topluluğun var olduğu bilinmektedir. Genetik çeşitlilik tüm canlılar için olduğu gibi, insan için de geçerlidir. Bu çeşitliliğe yol açan evrimsel mekanizmaları

Endonezya'da Balili bir kadın.

belli başlı 4 grup altında toplarız: 1) **Mutasyon**, 2) **Doğal ayıklanma**, 3) **Karışma**, 4) **Genetik kayma** (Weiner 1972).

İnsan türü içindeki genetik çeşitlilik biyolojik uyum potansiyelinin temelini oluşturur (Neel ve Schull 1966). Tüm canlılarda olduğu gibi bu çeşitliliğe zemin hazırlayan faktör **mutasyondur**. Gen ya da kromozom düzeyinde olabilen mutasyon, niteliği tam olarak aydınlatılmamış olan kimyasal bir değişimdir. Çoğu kez, tek bir genin DNA molekülündeki azot kökenli 4 bazdan birkaçının ya da birinin yer değiştirmesi, birinin diğerine eklenmesi veya kopup ayrılması sonucu ortaya çıkar. Değişime uğrayan kromozom parçası ya da gen, yeni bir kalıtsal özelliğin kodlanması demektir. Böylece, yeni genetik özellik gen havuzunda devam etmeye başlar. Üreme hü-

relerinde ortaya çıkmaları durumunda mutasyonlar kalıtsaldır. Yol açtıkları değişiklikler, genomdan tüm organizmaya kadar çeşitli düzeylerde kendilerini fark ettirirler. Mutasyonların büyük bir bölümü organizmanın işlevine olumsuz etki de bulunur. Mutasyon her kuşaktan belirli bir hızda ortaya çıkar; biz buna **mutasyon hızı** diyoruz. Mutasyon hızı çok düşüktür; yüz binde bir hatta daha azdır.

Doğal ayıklanma sürecine gelince, bu sürecin temel malzemesi mutasyonla ortaya çıkan genetik çeşitliliktir. Bu şekilde meydana gelen yeni genetik özellik bir coğrafi bölgede birey için avantajlı, bir başka bölgede ise yararsız, hatta zararlı olabilir. Seçilimci avantajı olan genin, topluluk içindeki sıklığı giderek artar ve o genin belirlediği biyolojik özellik ilgili toplumun genotipinde ko-

runur. Gen akışı yoluyla da bu genetik özellik başka yörelere yayılabilir. Ancak, her genetik özellik her coğrafi ortamda uyumsal bir avantaj sağlamaz; bu takdirde bu genetik özelliğe sahip olanlar gelecek kuşağa daha az döl bırakır; böylece giderek elenip yok olurlar. İşte doğal ayıklanma süreci genelde bu şekilde işlevini sürdürür. Şunu önemle vurgulamak gerekir ki, hiçbir ırk her ortama rahatça uyum sağlayabilecek bir genetik donanıma sahip değildir. Bu açıdan mükemmel bir ırktan söz edilemez.

Bedensel yapı ve iklim uyum

Yeryüzünü şöyle bir gözden geçirdiğimizde kutba yakın bölgelerin buzlarla kaplı alanlarından tutun da, Afrika'nın çöl alanlarına kadar son derece değişik coğrafi ortamlarda insanoğlunun yaşadığı

İrk sınıflaması kuramlarından bazı örnekler

İrk sınıflaması, insanoğlunun özünde var olan benmerkezciliğin tipik örneklerinden birisidir. İnsan toplumlarını ırk kategorilerine ayırma, aslında bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. O da, insanın göstermiş olduğu biyolojik çeşitliliğidir. Sınıflama bir bakıma bu çeşitliliğin doğal bir sonucudur. Ancak bu işi yaparken çoğu kez gerçekten uzaklaşmıştır. Sınıflama yaklaşımının temelinde yatan olgu, her toplumun kendini ötekilerden farklı kılma eğilimidir. Büyük kentlerde, bir kişi gün boyu deri rengi, boyu ve yüz yapısı birbirinden farklı birçok insanla karşılaşır. Örneğin ABD'de büyük bir alışveriş merkezinde müşterilere yeryüzündeki farklı insan gruplarını sayınız dersiniz, o size beyaz, siyah, Kızılderili ve Arap (bu gruba genelde Türkler'i de dahil ederler) diye ancak kendi dünyasında yer alan ve aynı mekânı paylaşan etnik grupları sayacaktır. Ne var ki, sokaktaki insanın günlük yaşamında her an tanık olduğu insan çeşitliliğinden hareketle oluşturduğu ırk sınıflamaları, bilimsel düzeyde yapılanlarla pek bağdaşmaz. İster Amerika'da, isterse Avrupa'da, sokaktaki çok az insan Aynu'yu, Avustralya yerlisini, Pigme'yi ya da Lapon'u bilir. Anadolu insanının Yeni Zelandalı'yı, Avustralyalı'yı, Hindistanlı siyahı ilk tanısı Çanakkale Savaşı'nda oldu. Türkiye'de siyahlarla Araplar sık sık karıştırılır. II. Dünya Savaşı'nda Amerikalı askerler Melanezyalıları ilk gördüklerinde onları, genelde Afrikalı siyahlar için kullanılan **negro** sözcüğüyle tanımladılar. Beyazlar, siyahlar, sarılar ve bir de bunlara Avustralya yerlilerini eklersek, işte size olanca çeşitliliği içinde insan manzaraları. Bu büyük insan toplumları içinde var olan ve kimi araştırmacı-

Çekik gözlü bir Japon kıızı.

rın ırk, altırk, mikro ırk gibi kategorilerle belirlediği bölümlere kadar incek olursak. İşin içinden çıkılması zor bir durumla karşılaşılır.

Canlılar dünyasındaki ilk sistematik sınıflamanın babası sayılan **Linne**, insanları dört büyük gruba ayırır: Avrupalı, Afrikalı, Amerikalı ve Asyalı. Buradaki her grubun bir kıtayı simgelediği kolayca anlaşılır. Ancak, bu sınıflama yeterli değildi; Okyanus siyahlarını, Hindistan yerlilerini kapsamıyordu. 19.

yüzyılda yaşayan **Blumenbach** adlı Alman anatomist ise insanları 5 ırka ayırmıştı: Kafkas, Moğol, Etyopyalı, Malezyalı ve Amerikalı. Etyopyalı burada siyahları simgeler. Ünlü Fransız evrimci **Cuvier** insanları üç ırk altında topladı: beyaz, sarı ve siyah. Diğer bir çok araştırmacı ise, dünyanın değişik bölgelerinde yeni insan toplulukları keşfedildikçe ırk sınıflamalarının kapsamını daha da genişletti. Eski araştırmacılar, botanikçilerin **dikotomik** yöntemini ırk sınıflamalarında kullanarak kendilerince temel unsur olarak görülen bir biyolojik özelliği ölçüt kabul etmişlerdir. Örneğin **Geoffroy Saint-Hilaire** (Bkz. Vallois 1952) yüze özel bir önem vermiş ve buna dayanarak dört büyük insan ırkı ayırt etmiştir. Ortognat (dik profil), öriognat (geniş yüz), prognat (öne doğru çıkıntı yapan yüz) ve öriognat-prognat. Öte yandan, Alman araştırmacı **Haeckel** ise insanları saç biçimine göre sınıflandırmıştır. Ona göre yeryüzündeki tüm insanlar dalgali, düz, yapağı ve karabiber tanecığı görünümünde saç sahip olan ırklar diye dört sınıfa ayrılır. Fransız antropolog **Topinard** ise insanları burun tiplerine göre sınıflandırmıştır. Araştırmacı, leptoriyen (dar burunlu), platriyen (yassı ve geniş burunlu) ve mezoriniyen (ara form) olmak üzere üç ırk belirlemiştir.

İsveçli bir çocuk.

ğını görürüz. Oysa, birçok hayvan türü görece dar bir ekonoşe uyum sağlamış ve o bölgede sınırlı kalmıştır. İnsanın birbirinden farklı tüm bu coğrafi ortamlarda yaşayabilmesinde önemli ölçüde kültürel unsurlar rol oynasa da, organizmanın adaptasyon ve uyarlanma mekanizmasını göz ardı edemeyiz. Adaptasyon, çevre koşullarının bir toplum üzerinde yarattığı seçilimci baskıdan kaynağını alan gen sıklıklarındaki değişmelerle yakından ilgilidir (Weiner 1972; Relethford 1997). İnsan türünün bir özelliği, temel mikroevoimsel değişmeye uğramadan geniş bir yelpazeden oluşan çevresel koşullara kendini uyarlamasıdır. İnsanoğlunun, çevresel koşullara, kültürel açıdan yaptığı uyuma **davranış uyumu** denir.

Uyumsallık sürecini yorumlarken karşılaşılan güçlük, genetik ve genetik

olmayan (kültürel) unsurların görece önemini belirlerken gündeme gelmektedir. Biyolojik uyum, fiziksel olduğu kadar fizyolojik düzeyde de olur. Fizyolojik uyumun en iyi belirtilerini kutup, çöl ve yüksek dağlık kesimlerde yaşayan toplumlarda rahatça gözlemleyebiliriz. Kuzey Kutbu, insanoğlunun en son iskân ettiği yerdir. Bu tür ortamlarda insan toplumlari için en büyük tehlike çok düşük olan ısıdır. Donma olayına, böyle yerlerde sık sık rastlanır. Parmaklar, kulak kepçesi ve burun ucu en çabuk donan kısımlardır.

Normal vücut ısı 37°C'dir. Eğer vücut ısı 34.4°C'ye düşerse, beyindeki hipotalamusun vücut ısını kontrol yeteneği bozulur; 29.4°C'de bu ısı düzenleme yeteneği kaybolur ve ölüm kaçınılmaz olur. Araştırmacılar, vücudumuzdaki

fizyolojik işlevlerin yerine getirilmesine olanak sağlayan termik dengenin vücut ısının 33°C'ye yaklaşmasıyla birlikte altüst olduğuna işaret ederler; çünkü insan vücudunun soğuğa karşı olan direnci bu sınırdan artık son bulmaktadır. Kış mevsiminin çok soğuk günlerinde, özellikle kalp ve damar rahatsızlıkları bulunan insanların kendilerine daha fazla dikkat etmeleri gerekmektedir, zira miyokard enfarktüsü ve nabız atışlarındaki düzensizlikler kış mevsiminde bu kategorideki insanlarda daha sık görülmektedir.

Uzun zamandan beri kutup bölgelerinde yaşayan toplumlar, bu bölgelerin soğuktan giderek daha az etkilenir duruma gelmişlerdir. Bu tür iklimlere vücudun yapmış olduğu en etkin uyum, belki de bazal metabolizma hızındaki

İnsan ırkları üzerinde önemli çalışmaları bulunan Garn (1964) adlı fizik antropolog da insan toplumlarını dokuz coğrafi ırka ayırdı. Bunlar sırasıyla; Kızılderililer, Polinezyalılar, Mikronezyalılar, Melanezya ve Papualılar, Avustralya yerlileri, Asyalılar, Hindistan siyahları, Avrupalılar ve Afrika siyahları. Araştırmacı bununla da yetinmeyip sayıları 32'ye varan yerel insan ırkları oluşturdu: 1) Kuzey-Batı Avrupa ırkı 2) Kuzey-Doğu Avrupa ırkı 3) Alpin ırkı 4) Akdeniz ırkı 5) İran ırkı 6) Doğu Afrika ırkı 7) Sudan ırkı 8) Ormanlık bölge (Afrika) zenci ırkı 9) Bantu ırkı 10) Türk ırkı 11) Tibet ırkı 12) Kuzey Çin ırkı 13) Tipik Moğol ırkı 14) Güney-Doğu Asya ırkı 15) Hint ırkı 16) Dravinyen ırkı 17) Kuzey Amerika ırkı 18) Orta Amerika ırkı 19) Güney Amerika ırkı 20) Fülejyen ırkı 21) Lapon ırkı 22) Pasifik negrito ırkı 23) Pigme ırkı 24) Eskimo ırkı 25) Aynu ırkı 26) Müravyen ırkı 27) Karpenteryen ırkı 28) Buşmen ve Hotanta ırkı 29) Amerika zenci ırkı 30) Güney Afrika siyah ırkı 31) Ladino ırkı 32) Hawai ırkı

Fransız antropolog Vallois (1967) ırk sınıflamaları yaparken, birçokları gibi, coğrafya faktörünü dikkate almıştır. Ona göre yeryüzünde belli başlı sekiz ırk vardır: Avrupalı, Kuzey Afrikalı, Güney-Batı Asyalı, Güney Sahralı, Hindistanlı, Transhimalayalı, Okyanus yerlisi ve Kızılderili. Öte yandan, Amerikalı antropolog Coon (1969), yeryüzünde yaşayan insan toplumlarını beş büyük ırk grubu altında toplamıştır: Avustralya yerlileri, Hotanto ve Boşivanlar, Kafkasyalılar, Kongolular ve Sarılar.

Görüldüğü gibi karşımıza çeşitli araştırmacılarca yapılan ırk sınıflamalarıyla ilgili geniş bir yelpaze çıkmaktadır. Genetik biliminde kaydedilen gelişmelere paralel olarak araştırmacılar ırk sınıflamalarında kullanılan geleneksel ölçütleri

zamanla terk ettiler. İlk ırk sınıflamalarında ağırlıklı olarak ön planda tutulan deri rengi pek güvenilir bir ölçüt sayılmazdı; zira bunun katılım mekanizması pek bilinmez. Üstelik deri rengi doğal ve kültürel çevrenin büyük ölçüde etkisi altındadır. O halde, öyle bir ölçüt bulunmalı ki tüm bu etkenlerden bağımsız olsun ve hayat boyu değişmesin. İşte bu

Afrikalı bir genç adam.

nedenle, kan grupları ırkları sınıflandırırken ölçüt alındı. İnsan toplumlarında spesifik kan gruplarının gösterdiği sıklıkların analizi sonucunda 6 temel coğrafi ırk belirlendi: 1) İlk Avrupalılar (Bugün sadece Basklar tarafından temsil edilir), 2) Bugünkü Avrupalılar, 3) Siyahlar, 4) Asya Sarıları, 5) Kızılderililer, 6) Avustralya yerlileri.

Avrupalılar'da genelde yüksek oranda Rh negatif ve A2 faktörü bulunur. Asya sarılarında ise Rh- ve A2 çok düşük orandadır (Bernard ve Ruffie 1966). Buna karşın A1 faktörü ve Rh+ yaygındır. Salt kan grupları sıklığı dikkate alınarak da insan ırklarını sınıflandırmak ne derece doğru olabilir? Örneğin Kızılderililer'de O kan grubu çok yaygındır; öyle ki Cherokee yerlilerinde yüzde 96'ya kadar çıkar. Öte yandan, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayıp da benzer kan gruplarına sahip olan toplumlar da vardır. Nitekim O, A, B ve AB kan grupları Tayvan'da ve Yunanistan'da benzer dağılım gösterir.

Oysa bu iki toplum dünyanın iki uç noktasında olup, görünür özellikleriyle de birbirlerinden çok farklıdır. Ne ilginçtir ki, yüzyıllardır aşağılanıp, küçümsenen Afrika siyahları, kan gruplarının dağılımı açısından Avrupalılar'la benzerlik gösterirler. Sonuç olarak, görünür özelliklerde olduğu gibi, kan grupları da ırk sınıflamasında pek güvenilir bir ölçüt sayılmaz.

yükselmez. Gerçekten de bazal metabolizmanın yüksek olması vücut için bir ek ısı kaynağıdır. Ne var ki, fizyolojik değişimin gerçekleşmesi de yüksek enerji sağlayan besin maddelerinin fazlaca tüketilmesiyle mümkün olabilir. Şunu unutmamak gerekir ki, insanoğlunun düşük ısı karşısındaki direnci sınırsız değildir; örneğin en ufak bir kültürel araç, gereç olmaksızın -15 C'nin altında uzun süre kalamayız; donar ölürüz. Hangi ırktan olursa olsun, ister Kuzey Kutbu'na yakın yerlerde, isterse Güney Amerika'da And dağları'nın yüksek platolarında yaşasın insan, ısıyı uzun süre bedeninde tutabilme gibi bir fizyolojik uyumdan yoksundur. Soğuğa karşı insan organizmasının göstermiş olduğu uyumsal tepkinin geçici olduğunu ileri sürenler çoktur. Nitekim, Nova Skotia yöresinin İzlandalı balıkçıları ellerini soğuk su içerisinde çok uzun süre rahatsız olmadan tutabildikleri halde, balıkçılık uğraşını bırakan, aynı bölgenin yaşlılarında bu direnme yeteneği kaybolur. Açıkça görüldüğü gibi Arktik bölgelerde yaşayan insan toplumları soğukun yol açtığı strese bünye olarak tam bir uyum yapmış sayılmaz; insanoğlu kalın bir kürk ya da çok kalın bir deri altı yağ tabakasına sahip değildir. Barınak, giysi ya da çeşitli ısıtma kaynakları bu noktada onun imdadına yetişmektedir.

Bünye olarak, sıcak ve kurak bölgelere soğuk bölgelerden daha iyi uyum sağlarız. Vücuttaki kıl sisteminin çok az gelişmiş olması bu yeteneğin temelinde yatan önemli bir faktördür. Vücuttaki fazla ısının terleme yoluyla atılması da sıcak ortamlarda en iyi ısı ayarlama mekanizmasıdır. İnsan, herhangi bir hayvandan çok daha fazla terleme kapasitesine sahiptir. Ter bezleri, çok hızlı ve büyük miktarda sıvı salgılar. Daha sonra buharlaşarak uçan bu sıvı, beden yüzeyinde geçici bir ısı düşmesine yol açar. İnsan dışındaki primatlarda ter bezleri insanda olduğu gibi bütün beden yüzeyine dağıldığı halde, bunların sıklığı insandaki kadar değildir. İnsanda ter bezlerinin sayısı yaklaşık 2 milyondur. Ter bezleri açısından ırklar arasında bir fark bulunmaz. Bir saat içerisinde bedenden atılan ter miktarı 1 lit-

Güney Sahra

Bantular

Sudan zencileri

Nil zencileri

Habeşler

Pigmeler

Dravidler

Melanezyalılar

Avustralyalılar

reyi bulur. Terleme insanoğlunun geliştirmiş olduğu en önemli fizyolojik uyumlardan birisidir. Tropik iklimin hüküm sürdüğü bölgelerde devamlı olarak yaşayan insan topluluklarının, aşırı sıcaklara direnç gösterebilmeleri için çok miktarda ter çıkarmaları gerekir; beden de bu sayede ısınıp ayarlamış olur.

Bugün insanoğlu, kutuplarda olduğu kadar çöllerde de yaşamını sürdürmektedir. Acaba insan vücudunun bu tür bir yaşama uyum sağlaması ne ölçüde ol-

muştur? Herkes çölde yaşayabilir mi? Şunu hemen hatırlatalım ki, çöl yaşamına vücudun yaptığı uyum tam olarak anlaşılmış değildir; öyle ki zamanla ter bezleri daha hassas hale gelir, daha fazla ter salgılar. Ancak, yoğun terleme de beraberinde bazı sorunları getirir; çünkü ter sadece sudan ibaret değildir; içinde tuzlar da vardır. Dolayısıyla, terleme yoluyla çok miktarda sodyum da kaybedilir. Terleme aynı etkinlikte devam ettikçe, idrar miktarında azalma gözlenir. Sanki vücut, terleme için çok gereksinim duyduğu suyu tutmaya çalışır. Fizyolojik düzeyde devreye giren bu uyumsal tepki tüm insan ırkları için geçerlidir. Artan çevre ısısına karşı insanoğlu terleme dışında çok kısa süreli ve geçici sayılan başka uyumsal tepkiler de oluşturur. Bunlardan birisi vazodilasyon dediğimiz kulcal kan damarlarının genişlemesidir. Bu durumda, etkin hale gelen kan akışıyla beraber vücut yüzeyine daha fazla ısı taşınır. Böylece vücut fazla ısıyı bir bölgede yoğunlaştırmamış olur. Bedensel özelliklerle ısı kaybı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çeşitli biçimlerde vücuttan atılan ısı miktarı büyük ölçüde yüzey ile kitle arasındaki orana bağlıdır. Biri küp, diğeri küre şeklinde iki pirinç nesne düşünelim; her ikisini de önce ısıtalım, sonra da soğumaya bırakalım. Hangisi daha çabuk soğur? Tabii ki küp. Çünkü küpün çok yüzü vardır. Bu yüzeyler ısı kaybını kolaylaştırır. İnce ve uzun bir kişi, yüzeyinin daha fazla olması nedeniyle, aynı ağırlıktaki kısa ve tıknaz bir kişiye oranla vücut ısınıp daha etkin biçimde dışa atar.

Çölde yaşayan insanlar her şeyi, vücutlarının fizyolojik düzeyde gösterdiği uyumsal tepkiye bırakmaz-

Bir Pigme ailesi.

Güney Moğol

Orta Moğol

Kuzey Moğol

Sibirya

Kuan

Kızılderi

lar; çünkü, insanoğlunun biyolojik uyum yeteneğinin de bir sınırı vardır (Coon 1969; Weiner 1972). Çöl sakinleri, güneşin yakıcı sıcağından korunmak için özel elbiseler giyerler. Bu giysiler çok bol olup, vücutla giysi arasında havanın etkin biçimde dolaşımını sağlar. Bu hava akımı da terin buharlaşmasıyla ortaya çıkan su buharının kolayca atılmasını olanaklı kılar. Giyilen elbisenin rengi çöl ortamında fazla önemli değildir. Nitekim, Afrika'da Sahra çölü çevresinde yaşayan çoğu göçerler pelerin biçiminde siyaha yakın tonda elbiseler giyer.

Çok yüksek dağlık yörelerde yaşayan insanlar da zamanla morfolojik ve fizyolojik uyumlar geliştirmişlerdir (Kottak 1997). Zaman zaman yüksek dağlara tırmanan kişilerde dağ tutması denilen bazı geçici rahatsızlıklar belirir. Bunlar nefes kesilmesi, solunum zorlukları, zihinsel yorgunluk, hızlı nabız atışı, uykusuzluk, baş ağrısı, sindirim rahatsızlığı, kilo kaybıdır ve yüksek yerlere çıkınca meydana gelen semptomlardır. Her insan yüksek yerlerde yaşamaya aynı ölçüde rahat uyum sağlayamaz. Dünya nüfusunun ancak yüzde 1'i yüksek dağlık bölgelerde yaşar. Bu yörelerin çevre koşulları kendine özgüdür; oksijen basıncı azdır, güneş ışınları daha etkilidir, soğuk

fazladır, rüzgârlar çok şiddetli eser. Bu bölgelerde de, diğer iklim koşullarında olduğu gibi, insanlar hüküm süren olumsuz çevre koşullarıyla kültürel yönden mücadele ederler. Bununla beraber, yüksek dağlık bölgelerde sürekli yaşayan toplumlarda daha geniş bir akciğer kapasitesi vardır. Al yuvarların sayısı diğer toplumlardan fazladır. Dolayısıyla, bu hücreler tarafından taşınan hemoglobinin miktarı da artış gösterir. Yüksek yöreler insanın üreme sürecini de etkiler. Doğumdaki ağırlık düşüktür. Bebek ölümleri yüksek oranda görülür. Büyüme ve gelişme daha yavaştır. Bu dağlık yörelerin insanları genelde daha tıknaz olurlar.

Bazı araştırmacılar saç tipleriyle iklim arasındaki ilişkiden söz ederler. Saçlar da diğer görünür özellikler gibi değişiklik gösterir. Örneğin düz, dalgah, kıvrık, yapağı vb. Düz saç, ya ince ve yumuşak (beyazlardaki gibi); ya da kalın ve serttir (sarılardaki gibi). Yapağı saç genelde Afrika siyahlarını simgeler. Bazı siyah Afrikalılar'da saçlar, kafa üzerinde adeta karabiber taneciklerini andırır biçimde kümelenmiştir. Özellikle bu tip saçların terleme ve buharlaşmayı kolaylaştırdığı öne sürülür. Yine bazı araştırmacılara göre, cinsel organların bulunduğu kısımlarla, koltuk altlarında geli-

şen kıl örtüsünün koruyucu, emici ve serinletici işlevleri bulunmaktadır.

Yüz yapısı ve iklim arasındaki ilişkiden de sık sık söz edilir. Örneğin Eskimolar'da, elmacık kemiği üzerinde ve göz çukurları etrafında deri altı yağ tabakasının aşırı ölçüdeki gelişmesi çok soğuk iklime karşı insanoğlunun göstermiş olduğu bir doğal uyum olarak düşünülmüştür. Ayrıca, devamlı kar fırtınalarının olduğu Asya steplerindeki Mongoloid toplumlarda ve Kanada'nın kuzeyinde Arktik bölgede yaşayan Eskimolar'da sıkça görülen çekik göz, bu tip iklimlerde bireye önemli bir avantaj sağlayabilir. Mongoloid yüz tipi sert ve soğuk bir iklime bünyenin yapmış olduğu en iyi uyum olarak gösterilmektedir. Gerçekten de, bu tür iklimlerde yaşayan insanlarda en çok rahatsız olabilecek bölge, devamlı açıkta olan yüzdür. O halde, uyumsal morfolojik değişimin de yüz düzeyinde olması doğaldır.

KAYNAKLAR

- 1) M. Özbek, İnsan ve Irk, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1979.
- 2) B. Rensberger, Racial Odyssey, in E. Angeloni (Editör), Physical Anthropology, Article 7. 40-45. Annual editions E. The Dushkin Publishing group, Inc. Sluice dock, Guilford, Connecticut, 1992.
- 3) C. S. Coon, Race and ecology in man, New York. Cold Spring Harbour Symposia on Quantitative Biology, 24:153-159, 1959.
- 4) C. S. Coon, The living races of man, New York, Alfred A. Knopf, 1969.
- 5) S. M. Garn, Les races humaines, Paris, Vigot Freres, 1964.
- 6) J. R. Baker, Race, Oxford University Press, 1974.
- 7) J. S. Weiner, La genese de l'homme, La grande encyclopedie de la nature, c.18, Bordas, Paris/Montreal, 1972.
- 8) C. P. Kottak, Anthropology, The exploration of the human diversity. McGraw-Hill, Inc., 1997.
- 9) J. Moullec, Les groupes sanguins, Paris: Qeu sais-je?, 1964.
- 10) J. V. Neel ve W. J. Schull, Human Heredity, The University of Chicago Press, 1966.
- 11) J. Relethford, The human species. An introduction to biological anthropology, Mayfield Publishing Company, 1990.
- 12) H. V. Vallois, La decouverte des races, La Semaine des Hopitaux de Paris, No.17, 1952.
- 13) H. V. Vallois, Les Races Humaines, Paris, Qeu sais-je?, 1967.
- 14) J. Bernard ve J. Ruffie, Hematologie Geographique. Masson et Cie., Paris, 1966.

Grönlandlı bir Eskimo erkeği.

Laponlar

Büyük şairimizin 1936'da yazdığı bilimsel makale

İrk kuramları ve ırkçılık

19. yüzyılın ikinci yarısında rastladığımız ırk kuramları dilbilimcilerin, tarihçilerin, diplomatların kafalarında dünyaya gelmiştir. Bu işte antropologlar kendilerini sonradan göstermişlerdir. Bu ırk kuramlarının emperyalist bir niteliği vardır.

Nazım Hikmet

Irkçılık, kuyruğunda, biyolojiyi, antropolojiyi, felsefeyi, etnolojiyi ve sosyolojiyi sürüklemektedir. İlk olarak biyolojiyi ele alalım. Darwinizm, Neo-Darwinizm biçimini almış. Değişme yeteneğini bir yana atarak, yalnız doğal seçilime sarılmış. Türlerin evrimi üzerinde çevrenin her türlü etkisi tamamiyle inkâr edilmektedir. "Kalıtsal öz hiçbir zaman değişmeksizin olduğu gibi kalır" görüşü hakim.

Yeni kuşakları tayin eden, ana babaların içinde yaşadıkları çevre değil, kalıtsal özdür. Bu kalıtsal özün, yani plazmanın yanında vücut, soma vardır. Plazmayı bir kuşaktan öbürüne geçiren cinsiyet hücrelerinin yanında soma hücreleri bulunuyor. Ardı ardına gelen kuşakları bir iplik gibi birbirine bağlayan kalıttır. Bireyler doğarlar, gelişirler ve ölürlər. "Vücut yahut soma, beyin de dahil olmak üzere bütün organlarıyla, kalıtsal plazmayı beslemeye, zenginleştirmeye yarayan bileşik bir organ olarak düşünülebilir" (Schallmayer).

Neo-Darwinistler görüşlerini kanıtlamak için Gregor Mendel'in deneylerine başvurdular. Mendel bir manastırın bahçevanıydı. Uzun süreler bezelyeler üzerinde kalıtım meselesini araştırıyordu.

Biz burada uzun uzadıya Mendel Kanunları'ndan söz edecek değiliz. Merak edenler buna ait kitapları okuyabilirler. Yalnız şunu söylemek lazımdır ki, Mendel'in çok önemli gözlemleri basit bir matematik oyunu haline getirilerek mahvolunmuşlardır. Ve bu matematik oyunları işi o hale getirmiştir ki dünya, dünya olalıdan beri yeni bir tek varlık bile doğmak imkânından mahrum edilmiştir.

Biz devam edelim: Mendel'e de dayanan Neo-Darwinistler'e göre, kalıtsal plazma her türlü dış etkiden korunmuştur. Dış etkilerin kalıtsal plazma üzerinde hiçbir suretle dokunacağı olamaz. Türler yalnız seçim yoluyla evrimleşmişlerdir. Kavga ne kadar şiddetli; ne kadar merhametsiz olursa, gelecek kuşak da o kadar kuvvetli olur ve hayata o kadar iyi uyabi-

Büyük şairimiz Nazım Hikmet'in ırkçılığı bilimsel olarak inceleyen ve eleştiren bu makalesi 1936 yılında kaleme alınmış. Makale, *Faşizm Sınıflar ve Emperyalizm* başlığıyla 1975 yılında Özgün Yayın tarafından kitap olarak basılmış. Öte yandan Adam Yayınları'nın Nazım Hikmet'in tüm yazılarını yayımladığı serinin 4. kitabında da (İstanbul, 1993) bu hacimli makale iki bölüm halinde yer alıyor. Biz dergimizde bu yayından yararlandık. Makalenin esas olarak bilimsel içerikli bölümlerini okurlarımıza sunuyoruz. Nazım Hikmet makalesinin sonunda, yazısını B. M. Bernodieri ve Ernest Henri'den derlediğini; ırk ve ırkçılık konularında Fransızca kaynaklardan yararlanamayanlara bilgiler aktarıldığını söylüyor. Makaleyi bilimsel olarak değerlendirirken, 1936 yılında yazıldığını dikkate almak gerekir. Nazım Hikmet bu makaleyi, 1930'larda Avrupa'da gemi azıya almış Alman Nazizmi'ne karşı ideolojik mücadele bağlamında kaleme almış. Batı ırkçılığının, belki eski kabalığında değil ama, çok daha ince yöntemlerle ve yeni bilimsel bulguları (genetik alanındakiler gibi) çarpıtarak yeniden yükselişe geçtiği günümüzde, büyük şairimizin pek bilinmeyen bu bilimsel makalesinin ilgi çekeceğini umuyoruz. Makaledeki bazı eski dildeki sözcüklerin günümüz Türkçesi'ndeki karşılıklarını kullandık.

Bilimsel Sosyalist şairimiz Nazım Hikmet.

lir. Bundan dolayı ilerlemek için lazım olan şey sefalet, yine sefalet, yine sefalettir.

Sefaletin önüne geçmek. "hayatta mağlup olmaya önceden mahkûm olan aşağı sınıfların alt tabakalarını" yardım teşkilatları, belediye hastaneleri, sağlık yardımlarıyla yaşatmaya uğraşmak, bütün bunlar doğal kalıtım kanunlarına set çekmek demektir (Tille). Kuşağı Avustralya ırklarının seviyesine indirmeye çalışmaktadır.

Yine Tille'ye göre en mükemmel sanatoryumlar, Paris'in ve Londra'nın kötü, pis fukara mahalleleridir. Çünkü buralarda hayat kavgasında mağlup olmuş yeteneksizler daha ikinci kuşakta mahvolup gitmekte ve böylelikle seçilim kanunları doludizgin yaratıcı hükümlerini sürçbilmektedirler (!)

Neo-Darwinistler'in hesapları gayet basittir: Eğer bir adam "esfel" ise (yani toplumun aşağıdaki sınıflarına mensup ise demek isteniyor) hayat kavgasında mahvolmaya mahkûmdur ki bu da, fevkalade yolunda bir iştir. Yok eğer yüksek bir kalıtsal plazma taşımakta ise, toplumsal basamakları tırmanıp yükselecektir.

1853'de Paris'te bir Fransız diplomatının *Irkların Eşit Olmadıkları Hakkında Deneme* adlı bir kitabı çıktı. Kitabın yazarı Kont Joseph-Arthur de Gobineau idi. Kitabın içeriği, adından da anlaşılacağı gibi, insan ırklarının değer bakımından birbirinden farklı olduklarını ileri sürüyordu. İnsanın evreni ancak üyesi olduğu ırkın hassasiyetiyle duyabileceğini iddia

ediyordu.

Yeryüzünde belli başlı üç ırk vardı: Beyaz, siyah, sarı.

Siyah ırkın özelliği şöyle tarif edilmekteydi:

"Bu ırk en dar bir fikri çember içinden hiçbir zaman çıkamayacaktır".

Beyaz ırka gelince:

"Beyaz ırk, köken itibarıyla, güzelliğin, zekânın ve kuvvetin tekeline almış bulunmaktadır".

Şeref ve izzet-i nefis, yalnız beyaz ırkın özellikleridir ve "sarılarla siyahların meçhulü" olan şeylerdir.

Yalnız beyaz ırklar uygarlık kurabilirler. Amma ve lakin Yahudiler'e gelince:

"Bu millet, kendi iddiasına rağmen, hiçbir vakit özüne has bir uygarlık sahibi olamamıştır".

Tarih, ırkların kavgasıdır. Avrupa tarihi, Ari ırkın karışık Sami ırka karşı yaptığı mücadeledir. Bütün büyük Ari devletler soysuzlaşarak yok olmuşlardır. Bu soysuzlaşmanın nedeni Ari kanın yabancı kanlarla karışmasıdır. Yunanistan'la Roma bu yüzden göçmüşlerdir. Çünkü "Üniversalist prensip ırkı faikiyeti tanımaz olmuştur." Yani, daha çağdaş bir lisanla, enternasyonalizm nasyonalizme galebe çalmıştı.

Böylelikle görüyoruz ki: İnsan toplumunun, hayvani yaşamla, en üstünkörü

İrkçi Fransız diplomat Gobineau.

mekanik bir materyalizm bakımından karşılaştırılması; bilincin ve zekânın hor görülmesi; dini bir mistisizme sığınmak; tarihi, birbirine zıt ırkların kavgası olarak anlamak, insanlığı Ari-Sami çelişkisine indirgemek; eski uygarlıkların yıkılışlarını ırkların karışmasıyla açıklamak; demokrasi, sosyalizm ve enternasyonalizm düşmanlığı ve bütün bunların Yahudi verimlerini olduklarını ileri sürmek, bütün

bu iddialar Gobineau'da da vardı.

Gobineau'nun en ateşli öğrencilerinden birisi de Houston Stewart Chamberlain'dir. Onun da dünyası Gobineau'da olduğu gibi iki kutupludur: Ari ve Sami.

"Mesele bizim Ari olup olmadığımız değildir. Mesele Arileşme oluşumu içinde bulunuşumuzdur... Yapılacak bir vazifemiz daha kalıyor: Bizi boğan semitizmden kurtulmak!"

Semitizm: Felsefi materyalizm ve demokrasi demektir. Bunlar ise Yahudi bankaları, bilim, sosyalizm ve akıldır.

Görülüyor ya, Rosenberg ve Hitler kendi "mirasları" için Chamberlain'den hazır sayfalar aşımakta güçlük çekmemişler herhalde!

Almanya, Avusturya ve birçok ülkelerde "milli kapitalizm" Yahudi düşmanlığını, antisemitizmi, büyük sanayinin ortaya çıkmasıyla yıkıma doğru giden, sefalet düşen, proleterleşme seyrine giren şehir ve köy küçük burjuvalarının kinini kendi üzerinden Yahudi kapitalistlerin üzerine çevirmek için kullanmıştır. Böylelikle on dokuzuncu yüzyılın sonunda antisemitizm, karamsarlığını ifade etmektedir.

Artık Arilik fikri bütün hareketleriyle ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ari ve Arilik

Şimdiye kadar boyuna "Arlık"ten söz edip duruyoruz. Bu "Ari" kim? "Arlık" nedir?

18. yüzyılın sonlarında dilbilimci Anquetil Dupéron Sanskrit dilinde yazılmış çok eski iki kitap buldu. Sanskritçe ile birçok Avrupa dilleri arasında büyük benzerlikler görüldü. Bu keşiften derhal şöyle bir sonuç çıkarıldı:

Avrupa dillerinin kökenleri birdir ve bundan dolayı Avrupa kavimlerinin de ataları birdir, ortaktır. Bu ortak ata: Hint-Avrupalılar'dır. Hint-Avrupalılar'ın beşiği merkezi Asya'dır. Orda, o beşikte do-

Nazi Almanyası'nda bir toplama kampı.

ğan Hint-Avrupalılar, ARİLER yeryüzünün dört bucağına dağılmışlardır.

Kafaların kızıışması, hayalin işlemesi için bu kadar yeterliydi. Bu yeni kuramın etrafında romantik efsanelerin türeyişi gecikmeyecekti elbet. Ariler, Rousseau'nun tarif ettiği, doğanın çocuklarıydı. Irklarının temizliğini koruyabildikleri sürece bir cennette yaşamıştılar. Irkların karışınca bu cennetten kovularak ceza gördüler.

Fakat Avrupa'da bu kadar çok ırkların bulunuşunu, dilciliğe dayanan bu Arilik kuramıyla nasıl açıklamalı? Daha o devirlerde kafataslarını ölçmek moda olmadığı için, Avrupa'da yalnız dört ırkın bulunduğu söyleniyordu: Cermen, Latin, Slav, Sami.

Gobineau, buna çok diplomatça bir hal çaresi buldu:

Ari irka bir parmak Sami ve bir damla zenci kanı karışmış Latin irkı ortaya çıkmıştı. Slav irkı ise Ari kanla Moğol kanının karışmasından oluşmuştu.

19. yüzyılın ikinci yarısında ırk işleriyle uğraşan bilginlerin kafasında bazı ırksal ölçütler (!) belirmeye başlıyor. Renk ölçütü: Beyaz ırk, siyah ırk, sarı ırk, kırmızı ırk. Dil ölçütü: Latin, Cermanik, Slav. Dil köklerinin ölçütü: Ari ve Sami.

Artık ARİ ortaya çıkmıştır. Gramer kullarlarından yapılmış koltuk değneklerine dayanarak ayakta duruyor. Hem artık onun varlığı, böyle dimdik dikilip durması günden güne bir zorunluluk olmaktadır. Her şeyden önce emperyalizmin dış politikası ona ihtiyaç göstermektedir. Sonra, iç anti-sosyalist politika da ondan yardım istemektedir. Böylelikle ne pahasına olursa olsun ARİ'nin koltuk değneklerini çoğaltmak, güçlendirmek günün en önemli meselelerinden biridir. Ve bu meseleyi uygun biçimde halletmek için toplumbilimciler, tarihçiler paçaları sıvamakta gecikmiyorlar.

Friedrich Lange: Cermen irkı dünyayı uyandırma görevini Allah'tan almıştır, di-

yor.

Heinrich Dresman: Avrupa tarihi, Cermen ırkın Romano-Kelt ırkına karşı yaptığı muharebeler zincirinden başka bir şey değildir, diye haykıyor.

Chamberlain, Waltman, Gumplaviez ve daha birçokları bu çeşit derin görüşleri (!) ileri sürmekte gecikmiyorlar.

Fakat bütün bunlar yeterli değildir. Elleri kumpaslı, gözleri pertavsızlı uzmanlara ihtiyaç vardır.

1840 senesinde, Profesör Andreas Retzius, elinde koskocaman bir kumpasla ortaya çıkıyor. Bu kumpas insanların kafataslarını ölçmeye yaramaktadır. Artık insanlık iki gruba ayrılmıştır: Birisinin kafası kısadır, ötekisinininki uzun. Bunlardan birisine brakisefal diyorlar, ötekisine dolikosefal. Profesör Retzius ilk önce kafataslarının genişliklerini ölçüyor, sonra uzunluklarını. Kafatasının en büyük genişliğinin uzunluğuna olan oranına kafatası indeksi derler. 100 olan bir indeks, kafatasının uzunluğuyla genişliğinin bir olduğunu gösterir. 80-82, brakisefallıkla dolikosefallığın ortasıdır. Bu ortanın üstünde olanlar brakisefal, altında olanlar dolikosefaldır.

Andreas Retzius, kafataslarını ölçen kraniometresini büyük bir dikkat ve özen ile kullanmıştı. Fakat öğrencileri işi azıtmakta gecikmediler.

Yeryüzünde dolikosefal ve brakisefal olmak üzere iki ırkın yaşadığı ilan edildi. Ancak çok geçmeden arada uyumsuzluk çıktı. Bazıları (Felix Von Luschan) bu

iki ırktan ilkönce brakisefaller vardı, dolikosefallar bunlardan doğdu, dediler. Bazıları ise dolikosefalları ikiye ayırdı. Avrupa'nın kuzeyinde sarışın bir dolikosefal ırk yaşıyordu, güneyinde ise esmer dolikosefallar barınmıştı. Bunlardan birincisine *homo europeanus* adı takıldı; ikincisine *homo mediterraneus*.

Bir de bu ikisinin arasında, dağlarda, brakisefal bir ırkın yaşadığı iddia edildi ki, buna da *homo alpinus* denildi.

Fakat, dünyada yalnız Avrupa kıtası yoktur. Dünyanın yalnız Avrupa'dan ibaret olmaması antropologların rahatını kaçırdı. Çünkü, ellerinde kumpasları, öteki kıtaları da dolaşmaya başlayınca fena halde afalladılar. Moğollar'ın kafatası indeksleri 60 ile 100 arasında değişmekteydi. Demek oluyor ki Moğollar'ın arasında fevkalade dolikosefallar olduğu gibi, mükemmel brakisefaller de bulunuyordu. Bavyera köylüleri ne kadar brakisefalse, Afrika'nın bazı cüce kabileleri de o kadar brakisefaldiler. Böylelikle, Bavyeralıların, dolikosefal Meklenburglular'dan çok Afrika cücelerine yakın olmaları gerekiyordu.

Antropoloji ne yapacağını şaşırılmış bir haldeydi artık.

Biricik kurtuluş yolu kalıyordu; yeni indeksler, yeni ölçüler bulmak.

Kafatasları bir yana bırakıldı, saçların çeşitlerine, biçimlerine yapıldı. Bu sefer insanlık yeniden üç gruba bölündü: 1) Düz saçlı ırklar, (Moğollar); 2) Kıvrıkcık saçlı ırklar (Zenciler); 3) Bukleli saçlı ırklar (Beyazlar). Fakat felakete bakın ki Avusturyalılar, Polonezyalılar arasından hem kıvrıkcık, hem düz, hem de bukleli saçlı olanlar derhal ortaya çıkıverdiler. Oysa ki, bu Avustralya yerlileri en saf bir ırktandılar. İnsanlığın ilk tarihlerinden beri öteki kıtalardan denizle ayrılmışlardı. Böyle saf bir ırkta hem Zencilik, hem Moğolluk, hem de Beyazlığın bulunması-

ABD'deki ırkçı örgütlenme Klu Klux Klan üyeleri bir ayinde.

nı nasıl açıklamalı?

İşler gitgide karışıyordu. Dokuz antropologdan her biri kendine göre dokuz tane yeni brakisefal ırk buldu. Sonra bir de öğrenildi ki meğerse bu dokuz yeni ırk bizim eski ahbap *homo alpinus*, alpin, alp ırkı değil miymişler!

Prusyalılar'ın Avusturya'yı yenişlerinden bir yıl ve Paris'in kuşatılmasından üç yıl önce Hölder, *homo öropanus* soyunun yeni bir çeşidini tarif ederek buna Tip Nordik, "Kuzey Tipi" adını koydu.

1866'da Penka, İskandinavya'da ve Kuzey Almanya'da yaşayanların eski Ari stoktan olduklarını keşfetti ve Nordik ismini bunlara taktı.

Bu kuzeyli ırkın ruhsal ve düşünsel özellikleri çoktan tarif edilmiş bulunuyordu. Vaktiyle Boulainvilliers bu özellikleri Cermenler'e; Gobineau, Ariler'e yakıştırmışlardı.

Vacher de Lapouge, ırklar kuramında bir adım daha attı. Her ırkın görebileceği, başarabileceği işleri şöylece tayin etti:

Dolikosefallere (yani kuzeylilere): Düşün işlerini, bilim ve sanatı, kurumların müdürlüklerini verdi.

Brakisefallere: El işlerini, özellikle tarımı uygun buldu.

Lapouge: "Ari her işte tercihen başa geçer, brakisefal de yerini ona sevinerek verir" diyordu.

Sınıflara gelince, bu Fransız ırk kuramcısı, bu konuda şunları yazıyordu:

"Sınıflar, toplumsal evrimin verimleridir ve sınıflar arasında öyle morfolojik farklar vardır ki, bu çok defa, kavimler arasındaki ırksal ayrılıklardan daha büyüktür.

Böylelikle, sınıf ayrılıkları da ırk ayrılıkları gibi bir şey oluyor. Toplumun yüksek sınıfları yüksek ırklara denk geliyor. Bir insanın kafatası ne kadar uzun olursa, zenginliği de o kadar çoktur deniliyor.

Vacher de Lapouge "katiyetle" iddia ediyor ki: "Öropanus-Alpinus karışığı ülkelerde zenginlik kafatası indeksiyle uygun olarak çoğalmaktadır."

Dahası var:

"Fakirleri toplumsal basamakların alt katlarında tutan tesadüf değil, onların kongenital aşağılıklarıdır." Vacher'in bu düşüncesiyle onun Yahudi düşmanlığını uzlaştırmak biraz güç olacaktı ama, bereket versin ki Feder'in icat ettiği "yağmacı" kapitalizmle "yaratıcı" kapitalizm im-

Amerika'da linç edildikten sonra yakılan bir siyah.

dada yetişiyor.

Yahudi kapitalistleri "yağmacı" oluyorlar, Ari kapitalistler "yaratıcı".

"Carnegie'ler, Blair'ler, Armour'lar da Rothschild'ler kadar ve hatta onlardan daha zengindirler, fakat Amerika milyonerlerinde öyle bir büyüklük vardır ki, bu, Yahudi milyonerlerde yoktur."

Şimdi bütün bu konuda söylediklerimizi kısaca özetleyelim:

19. yüzyılın ikinci yarısında rastladığımız ırk kuramları dilbilimcilerin, tarihçilerin, diplomatların kafalarında dünyaya gelmiştir. Bu işte antropologlar kendilerini sonradan göstermişlerdir.

Bu ırk kuramlarının emperyalist bir niteliği vardır. İngilizler onu dünya egemenliği için kullanmaktadırlar. Almanlar da öyle. Bu ırk kuramları antiproleter, antisosyalisttirler. Burjuvazi onu, öz hâkimiyet destek için hizmetine almıştır.

Nihayet, bu kuramlar antisemitiktirler. Eğer Doğu Prusya junkerleri Monte Carlo ve Cannes kumarhanelerinde servetlerini kaybetmişlerse, kabahat Yahudiler'dedir. Eğer orta sınıflar, genellikle kapitalizmin gelişimiyle ekonomik iflasların bataklığı içinde yuvarlanıyorlarsa, kabahat yine Yahudiler'dedir. Eğer işçiler örgütleniyorlarsa, kabahat yine Yahudiler'de.

1914 Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber antropologlar da mensup oldukları devletlerin propaganda servislerine yazılmakta gecikmediler.

Bu bir ırklar savaşıydı. Nordik ırkın, kuzeyli ırkın, Alman ırkının kuzeyli olmayan bütün ırklara karşı savaşı (Prof. F. Helmke). Fakat orta yerde İngilizler de vardı. İyi ama, İngilizler'i Nordik ırktan

saymak artık modası geçmiş bir düşünceydi. Alman antropologlarına göre İngilizler'in, Fransızlar'ın, Ruslar'ın, İtalyanlar'ın, bütün bunların damarlarında bir damla Nordik kanı yoktu.

Alman antropologlarının aldıkları bu cepheye karşı Fransız profesörleri de ellerini kollarını bağlayıp duracak değillerdi ya! Fransa'da Camille Spiess, Gobineau'yu şahit getirerek gösterdi ki, Almanlar'ın saf, temiz Arilikle hiçbir ilişkileri yoktur. Biricik saf, temiz Ariler İngilizlerdir ki, onlar da Fransa'nın müttefikidirler.

Böylelikle ırklar kuramı dünya emperyalist savaşında üstüne düşen görevi hakkıyla yerine getirmiş oldu.

Şimdi, kitabımızın bu birinci kısmını bitirmeden önce tekrarlayabiliriz:

Bugün Ari, Nordik filan falan biçiminde ortaya çıkan ırklar kuramı, tarih boyunca, kavimlere, sınıflara, toplum şekillerine ve yüzyıllara göre maskesini değiştirmekten başka bir şey yapmayan bir rahatsızlık, yağma, zulüm ve sömürü silahı olmuştur ve olmaktadır.

IRKÇILIĞIN CENNETİNDE

(...)

Kraniometreler çıldırıyor

Bir iki soru soralım:

1) Bugün kaç ırk vardır?

2) Çeşitli ırkların ayırt edici özellikleri nelerdir?

3) İrkların arasında ne gibi ilişkiler vardır? İrklar nasıl oluşmuşlardır?

Bu sorgulardan her birine tek bir yanıt almak kolay değildir.

İlk önce bu sorgulardan birincisine yanıt almaya çalışalım. 1873'te Ernst Haeckel, 12 insan ırkı olduğunu söylüyordu.

Fakat ondan altı yıl sonra bu 12, 24'e çıkarıldı. 1889'da Deniker, bu sayıyı fazla görmüş olacak ki 13 ile sınırladı. Fakat 1900'de yine iş ilerledi, 17'ye çıktı. Bugün Profesör Günther'e gelince, Avrupa'da belli başlı 7 ırkın yaşadığını ileri sürüyor. Fakat meslektaşlarının bazıları 2, bazıları 3, 6 ve bazıları 5 ırkla yetiniyorlar.

Almanya'nın antropoloji "Führer"i olan ve yukarıda adı geçen Profesör Günther'in Avrupa'da yaşayan 7 ırkı şunlardır: Nordik, Mediteranyen, Alpin, Dinarik, Balt, Vesfalyen, Südest...

Şimdi ikinci sorgumuza gelelim. Çeşitli Avrupa ırklarının özellikleri nelemiş, bunu anlayalım.

Bundan dört beş yıl önce Amerikalı antropologlardan Ripley, Alman meslektaşlarından Otto Ammon'u ziyaret etmişti. Aralarında şöyle bir konuşma oldu:

- Aziz meslekdaşım, bana Alpin ırkın ideal temsilcisinin fotoğrafını gösterir misiniz?

Profesör Ammon bu isteğe şöyle cevap vermişti:

- Maalesef, aziz meslektaşım, şimdiye kadar, özünde ırkının bütün karakterlerini toplayan bir tek ideal Alpin tipine rastlamadım.

Bu yanıtı veren İspanyollar Amerika'da tarihin en büyük soykırımını gerçekleştirdiler. Profesör Ammon

ırk kuramının şampiyonlarından ve ırkların tayin edici karakterlerini şöylece anlatmaktadır.

Nordik ırk ince, uzun boylu, kıvraktır. Erkeklerin boyu hesaplama 1.74 metredir... Nordik ırk dolikosefaldır, kafatası indeksi takriben 75'tir. Yüzü incedir, alnı oldukça dar, burnu düz ve ince, alt çene kemiği dar, çenesi büyüktür...

"... Nordik ırkın derisi solgun pembe... saçları kumraldır... nordik gözler mavi, mavi-gri, yahut gridirler."

Mediteranyen yahut Garbi ırka gelince.

"... Kısa boyludur, ama bodur değil, daha ziyade ince ve çevik. Kafasının biçimi Nordik ırkına gibidir. Fakat alnı daha basıktır. Burun kısırdır. Derisi esmerdir. Saçları koyu kestane ve siyah..."

Alpin ırkını ele alalım:

"Küçük ve tıknazdır... Bacakları kısa ve kalındır. Başı yuvarlak ve geniştir... Derisi sarımtırak esmerdir..."

Balt, Vestfalyen ve Südest ırklarının

tariflerini geçelim de, bakalım saygıdeğer Profesör, Avrupa'da olmayan bir ırk Asiroid ve Arap ırkları hakkında ne buyuyorlar:

"Asiroid ırkı Dinarik ırkın yakınıdır. Orta boylu, tıknaz ve yuvarlak başlıdır, sakalı boldur. Çifte çeneliliğe çok eğilimlidir..."

"... Arap ırkı ise orta boyludur, dolikosefaldır. Dudakları oldukça kalındır... Arap ırkının Mediteranyen (Garbi) ırkla sıkı bir yakınlığı olsa gerektir."

Fakat iş yalnız ırkların saçlarını, burunlarını, endamlarını tarif etmekle kalmıyor. Bu çeşit antropologların bir yandan, en dar, en yüzeysel anlamda mekanik materyalist olmaları, öte yandan, felsefede "idealist" ve "mistik" olmalarına engel değildir. Onlar bir elleriyle kroniometre-

Her ne hal ise, biz bahsimize devam edelim ve bakalım profesör cenabları Alpin ırkın manevi özelliklerini nasıl açıklıyorlar:

"Alpin ırk ideal küçük burjuva tipidir... Görüşü ailenin, köyün yahut mahallenin dar çerçevesini aşamaz..."

"Alpin ırk savaşçı eğilimlerden uzaktır... Çoğunlukla Fransa'da rastlandığı gibi, iş hayatından sonra miskin bir rantiyer hayatı sürmek Alpin ırkının idealidir."

Suç ve cinayette bile Alpin ırkla Nordik ırk arasında farklar görülmüştür.

Nordikler suç ve cinayetlerinde cesur, atılganmışlar. Alpinler'in arasından ise, ancak "küçük hilekârlar, hırsızlar" çıkarılmış. Alpinler'de "Büyük cinayetlerin gerçekleştirdiği cesaret kayıyın" yoktur.

Gerçekten de Alpinler'in arasından mizansenli "Reichstag yangınları" çıkarak bunu başkalarının üstüne atacak "cesaretli" suçluların çıkmayışı sayan-ı dikkattir!

Yukardan beri yazdıklarımız Alman antropologlarının iddialarıdır. Alman antropologlarına göre en mükemmel insan ruhunu taşıyan ve uygarlığı kuran biricik ırk Nordikler'dir. Kitabımızın sayfaları izin verebilseydi de, bu konuda bir de örneğin İtalyan antropologlarını dinleseydik, görürdük ki onlar için de insan ruhu en mükemmel kalıbını Alpin ırkta bulmakta ve uygarlık ancak Alpinler'in sayesinde kurulmaktadır.

Şimdi şöyle bir soru soralım:

Burunların düz veya kambur, başların

uzun veya yuvarlak oluşu ırklar arasında varlığı iddia edilen o manevi ayrılıkları, o felsefi kanaat farklarını nasıl yaratabilir?

Antropologlar, ırklar arasında nitelik farkları bulunduğunu söylüyorlar, oysa ki burun ve kafatası ayrılıkları sadece nice-likseldir.

Bu sorunun karşılığını veremeyen antropologlar, işi başka taraftan tuturmaya çalışıyorlar. Endam, kafatası, saç, burun yeterli gelmiyor. Yukarda da söylediğimiz gibi ruhu ele almak lazım. Hem başka çare de yok. Çünkü, düşünün bir kere, bugün Almanya'nın başında bulunan Nordik idarecilerin gözlerine, kaşlarına, saçlarına, burunlarına bir göz atacak olursak iş çatalaşmaz mı?..

Mösyö Hitler Nordik mi? Evet mi? Antropologlara göre öyle mi olması gerekir? İyi ama, hazretin ne profili, ne alını, ne saçları Nordik tipinde değil. Şekli şemaline göre muhakeme eder, antropoloji indeksleriyle ölçersek, mübareğin damarlarında bir damla Nordik kanın dönüp dolmadığı sonucuna ulaşırız.

Mösyö Goebbels Nordik mi? Amma yaptınız! Şöyle bir fotoğrafına bakmak yeter. Goebbels'in Nordikliğinden vazgeçtik, herhangi bir Ari ırka mensup olduğu bile şüphelidir.

"İş cephesi"nin führeri doktor Ley'e gelince, onda mükemmel bir Yahudi şekli ve şemali vardır.

Nasıl, işlerin yalnız şekil ve şemalle yürüyemeyeceği ortada değil mi? Almanya'da bugün hangi babayiğit antropolog çıkar da, burunları, çeneleri, endamları bakımından, Hitler, Goebbels ve Ley'in Nordik olmamaları gerekir, diyebilir?

Öyleyse ne yapmalı? Mesele gayet basit:

"Nordik olmayan bir ruh, Nordik bir şekil ve şemal taşıyabilir; buna karşılık Nordik bir ruh Nordik olmayan bir kalıbın içine girebilir." (Prof. Stömmeler)

Artık, ırkların ruhi ve manevi özellikleri fizik karakterlerinden daha önemli görülmektedir.

"En emin ırksal indeksler, ölçütler manevi özelliklerdir. Aynı şeyi düşünenler ırksal açıdan birbirinin yakındırlar" (Fh. Fretsch). Beğendiniz mi? İyi ama, öyleyse antropolojiye ne gerek vardı? Bütün o kafatasları ne diye ölçülüp biçildi? Saçların kıvrımlarıyla niçin uğraşıldı? Alman üniversitelerinde yeniden yeniye kurulan antropoloji kürsülerinin masraflarını Alman halkı ne diye ödüyör?

Haydi diyelim ki artık ırk meselelerinde, her şeyden önce, manevi nitelikleri, özellikleri dikkate alacağız, öyle olsun. Şimdi soralım, bu bakımdan, Nordik olan nedir?

- "İnsanlık için heyecana gelmek" (R. F. Wolf).

Hitler ve Goebbels hiç de Nordik ırka benzemiyor!

Hayır! bilakis:
- "Ulusal fikir için heyecanlanış" (Hitler).
Nordik olan nedir?
- "Protestanlık!" (Penke)
Hayır! bilakis:
- "Papaya bağlılık" (Ludvig Waltman).
Nordik olan nedir?
- "Toprağa bağlılık!" (Darre)
Hayır! bilakis:
- "Büyük yayılışlar eğilimi" (Vacher).
Nordik olan nedir?
- "Bilim!" (Chamberlain)
- "Metafizik!" (yine Chamberlain)

Görüyorsunuz ya, "Nordikliğin manevi özelliği nedir?" diye sorduğumuz soruya her antropolog başka türlü yanıt veriyor. Bu yanıtlar birbirinin taban tabana tersidir. O kadar ki hatta Chamberlain kendi kendisiyle çelişkiye düşmekten bile çekinmiyor.

Her ne hal ise, biz bu çelişkiler yok farz edelim de sözde "açık, belirli ırksal niteliklerin, karakterlerin" varlığını kabul eyleyelim. Bu taktirde akla ilk gelen soru şu olur:

- Bu açık, belirli ırksal nitelikler, karakterler hiç değişmez mi? Ebedi midirler?

- Hayır! Bütün ırklar oluşmuşlar, olgunlaşmışlardır. Hepsinin kökeni birdir. Hepsi aynı, bir tek ırktan çıkmışlardır. Profesörler bize öğrettiler ki, Dinarik ve Asiroid, Mediteranyen ve Arap ırkları kökenleri itibariyle tek bir ırktır.

Oysa, diğer taraftan, Alman antropologlarının çoğu Neo-Darwinistlerdir. Kazanılmış özelliklerin, kalıtım yoluyla geçerek değişme yeteneklerini inkâr ederler. Bu inkâr edildikten sonra, birçok ırkların varlığını nasıl açıklamalı?

Bunun, Neo-Darwinistlerce verilemeyen cevabını boşu boşuna beklemeyerek

sözümüze devam edelim.

İnsanların bir tek kökten mi, yoksa birçok kökten mi geldikleri meselesi bir asırdan beri tartışma konusudur. İnsanlar bir tek hayvan atadan mı, yoksa birçok hayvan atalardan mı geliyorlar? Bu mesele daha halledilmiş değildir. Ancak karşılaştırmalı anatominin ve tarih öncesi devirlere ait kazıların verdiği sonuçlar insanın bir tek hayvani kökü olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Bu kanaati kabul edecek olursak şöyle bir soru sormamız gerekir:

Bir tek ortak atadan birçok ırklar nasıl çıkmış, ne şekilde oluşmuşlardır? Seçilim ve ayıklanma yoluyla mı? Neo-Darwinistler'e göre bu yollardan her ikisi de kazanılmış özelliklerin ata ırkta önceden varoluşunu farz ettirir. Demek oluyor ki, Neo-Darwinist görüşüyle bugün varolan ırkların bütün özellikleri ana ırkta esasen mevcuttu. Yani ana ırkta hem brakisefallik, hem dolikosefallik, hem sarı, hem siyah saçlılık, hem düz, hem tümsek burunluluk özellikleri vardır. Bundan dolayı, Neo-Darwinist bakış açısını kabul edecek olursak, farklı ırkların varlığını seçilim yoluyla açıklayamayız.

Bu işte seçilimi bir yana bırakınca, elde yalnız mutasyon kalıyor. Sıçramalarla gerçekleşen değişmelere mutasyon deniyor. Bir türde, bir soyda birdenbire bazı nitelikler ortaya çıkıyor. İşte bu niteliklerin böyle apansız çıkışlarına mutasyon adı veriliyor. Bu ani, apansız değişmelerin mekanizması Neo-Darwinistlerce henüz açıklanabilmiş değildir.

Şimdilik, bir Neo-Darwinist görüşüyle, farklı ırkların oluşmuş olmalarındaki neden mutasyondur diyelim ve antropologlarımızı dinlemeye devam edelim.

Günther'in üstadı Eugen Fischer, Nordik ırkın doğuşunu şöyle anlatıyor:

"Taş devrinin sonunda Cro-Magnon'un ırkı, Alp ve Pirenc dağlarının kuzeyinde yaşamaktaydı. Bu devirde Kuzey Avrupa henüz buzlarla örtülüydü. Buzlar çözülür çözülmez bu ırktan bazı kabileler kuzeye giderek yerleştiler. Bu arada İskandinavya'nın bir bucağına sığınan küçük bir insan grubu da var. Grup küçüktür ve bu küçük grup içinde seçilim kanunları bütün dehşetleriyle hüküm sürmektedir. İşte Nordik ırk bu şartlar içinde doğuyor. "Cro-Magnon insanın geniş enli yüzü yavaş yavaş inceleşti, saçları kumral oldu vs..."

İyi ama, neden, niçin İskandinavya'daki hayat şartlarına kısa bir kafatası değil de, uzun bir kafatası, geniş bir alın değil de, dar bir alın, yuvarlak bir yüzden ziyade ince bir yüz daha iyi uyum sağlayabiliyordu? Bize bunu açıklasalar ya!

Fakat, hayır, asıl açıklanması gerekeni açıklamıyorlar!

Her ne hal ise, üstatların yine veremeyecekleri bu açıklamayı da bekleme-yelim, konumuza devam edelim.

İrkların arasındaki farkların sırf nicel mahiyette olduklarını görmüştük. Şimdi de bu nicel farkların sabit olmadıklarını, değiştiklerini göreceğiz.

Walcher, birçok ikiz çocuklar üstünde deneyler yaptı. Bunlar, gerek şekil ve şemaiileri gerekse kalıtsal plazmaları bakımından birbirlerinin tıpkısı olan ikizlerdi.

Walcher, ikizlerden birisinin başını, aylarca, yumuşak bir yastıkta yatırdı. Mükemmel bir brakisefal elde etti. Öteki kardeşi ise başını sert bir yastığa dayayarak yatırdı. Netice: çocuk dolikosefal oldu.

Şurasını da kaydedelim ki, deneye konan ikiz kardeşlerin kafatası indeksleri arasındaki fark, Arap ırkıyla Nordik ırkın kafatası indeksleri arasındaki farktan çok olmuştur.

Amerika'ya göç edenlerden doğan çocukların kafatasları babalarıyla analarınınkinden farklı oluyor. Örneğin Avrupa Yahudileri'nin kafatası indeksleri 83'tür. Oysa ki Amerika'da doğan Yahudi çocuklarının kafatası indeksleri 79. Avrupa'dan gelmiş brakisefal Yahudiler'i dolikosefal yapmak için üç kuşak yeterli gelmektedir.

Yalnız şunu söylemek gerekir ki bir iki kuşaklık değişimler sırf dışsaldırlar ve kalıtsal (hereditaire) plazmaya etki edemiyorlar. Eğer dolikosefal Yahudiler Amerika'dan tekrar Avrupa'ya dönseler çocukları belki yine brakisefal olur.

Fakat, birçok kuşaktan sonra bu dışsal değişimlerin kalıtsal plazmayı da değiştirmeyeceğini, böylelikle bu edinilmiş, kazanılmış özelliklerin kalıtsal özellikler haline gelmeyeceklerini topyekûn kim iddia edebilir?

Dick'e göre bugün İngilizler'in çoğu dar çene kemikli, zayıf yüzlü, düşük omuzludurlar. Bu karakterler, büyük şehirlerde hüküm süren sağlıksız koşulların sonucu olarak, 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlangıçlarında ortaya çıkmışlardır.

Bugün, her kapitalist gelişim aşaması geçiren ülkede bu tipe rastlıyoruz. Dahası var, artık bu karakterler kalıtsal plazmaya da nüfuz etmişler, bizzat kendileri de kalıtsal, kuşaktan kuşağa geçer olmuşlardır. Anatomi bu tipe "type asthenique" yahut "leptosoma" diyorlar.

Sıkıntıları, fabrikaları, bürolarıyla, bütün bir kapitalist endüstriyalizm devrin-

Nazi şefleri yürüyüşte (yukarda) ve sonuç (aşağıda).

den geçen her insani ırk, "düşük omuzlu, uzun ve dar göğüs kafesli, kemikli ve zayıf yüzlü" yeni bir insan tipini, "asthenique" tipini doğurmaktadır. Böylelikle, belirli bir üretim sisteminin yeryüzünde genelleşmesi insan ırklarının fizik ve entelektüel özelliklerini bir seviyeye indiriyor, eşitlemesini, "nivelement"ini gerçekleştiriyor.

Biz, canlılığın kalıtsal (hereditaire) savunma araçlarındaki evrimi incelerken de aynı olaylarla karşılaşmaktayız. Bundan dört yüz yıl önce "Ari" ırkın temsilcileri frengi basilini aldıktan çok az sonra ölümlerdi. Bugün bu ırkın kanı frengi virüsüne almıştır, artık bu ırklar için frengi, kronik, müzmin bir hastalık haline gelmiş, eski keskin özelliğini kaybetmiştir.

Frengiyle temas eden başka ırklar için de bugün aynı hal geçerlidir.

Bazı bünye oluşum şekilleri ırksal şekillere benzer. Örneğin boy, ırksal bir özelliktir. Fakat aynı zamanda bünyevi bir özellik de olabilir. Bireyleri inceleyen bilginler çok kısa boylu insanlara cüce derler; ırkları inceleyen bilginler bunlara Pygme adını vermişlerdir.

Afrika'nın güneyinde yaşayan filanca zenci kabilesi birdenbire cüce oluyor? Bilinemeyen, fakat herhalde insan için uygun olmayan koşullar birçok kuşak boyunca bu kabilelerin üstüne tesir ederek bazı organların başkalaşmasına neden olmuşlar. Özellikle iç salgılar yapan glande'lar (bezler) bundan etkilenmiş. İnsanın boyunu ve aynı zamanda derinin, saçların ve gözlerin boyanışını, yüzün ve burnun biçimini, tek kelimeyle, antropologların boğçalarında "ırksal karakterler" ismi altında bulunan nesneleri tayin eden bu glande'lardır.

Yeni ırkların doğuş mekanizması hakkında şöyle bir bakış açısı güdebiliriz.

Dışsal olgular vücuda, iç salgılar yapan glande'lara etki ediyorlar. Bu olguların etkisiyle glande'lar yavaş yavaş başkalaşılıyor. Ve bu yüzden glande'ların salgıları da değişikliklere uğruyor. Bu süreç içinde bazı bireylerin dış görünüşleri, şekil ve şemaiileri değişmektedir. Kalıtsal plazma da bütün bu değişikliklere yabancı kalmış değildir. O da dönüşüyor. Ancak kalıtsal plazmanın bu dönüşümü hemen, ilk kuşakta olmuyor. Tekrarla-

nan dış etkilerin sonucu olarak, bu etkilerin birikmesi ani bir mutasyon halinde ortaya çıkıyor (Frick). Başka türlü de olmaz zaten. Çünkü, bir mutasyonun, bir sıçramanın "apansızlığını", "aniliğini" başka şekilde nasıl açıklayabiliriz? Bir "mutasyonun", "bir sıçramanın" "aniliğini", "apansızlığını" kabul etmek demek, nedenselliği (causalite) inkâr edip mistisizme kaçmak demektir.

"Mutasyon, apansız ve birdenbire sıçramalarla gerçekleşir"... Apansız mı? Birdenbire mi? Fizikten alınmış çok basit bir örneği "suyun, birdenbire, apansız buhara dönüşümünü" inceleyelim. Su ısınmıştır fakat hâlâ sıvıdır, "su"dur. Bu suyun ısısı 100 dereceye ulaşıyor ve "birdenbire" sıvı su, buhar haline geçiyor. Sıçrayış "birdenbire" "apansız" olmuştur. Fakat bu sıçrayış suyun ısınıp boyuna yükseltmek yoluyla hazırlanmıştır. Nicel değişmelerin birikimi nitel bir değişmeye yol açmıştır.

Engels, Anti-Dühring'de der ki: su, "normal hava basıncı ve 0 santigrat derece sıcaklıkta sıvı halinden katı haline geçer, 100 santigratda ise sıvıktan gazlığa; böylelikle bu her iki dönüm noktasında sıcaklıktaki basit nicel değişiklikler suyun nitel değişikliğini yapar."

Bu nicelikten niteliğe dönüşüm kanunu hem doğal, hem sosyal olguları kapsar. Sıçramayı, devrimi kabul etmeyen adı bir evrimcilik ne kadar gerçeklikten ve bilimden uzaksa, bu sıçramalardan, devrimlerden önceki nicel değişme birikimini görmemek de o kadar gerçeklikten ve bilimden uzaktır.

Şimdi biz yine konumuza devam edelim. Dış dünyanın dolaylı tesirleri kalıtsal plazma üstünde sürekli olarak etkili oluyor. Bu plazma, ısınan suyun sıcaklığı nasıl değişiyorsa öyle değişiyor. Sonra, kalıtsal plazmadaki bu küçük, basit değişmelerin birikiminin "apansız", "birdenbire" türün tipini değiştirmesi anı geliyor. Türün tipi "birdenbire" "apansız" değişiyor. İşte size bir mutasyon. Mutasyon, uzun bir evrim yolunun sonunda yeni bir niteliğe sıçrayarak, devrimle geçiştir.

Bu mutasyonlar, ister Darwin'in iddia etmiş olduğu gibi fevkalade küçük, isterse Vries'in mutasyonları gibi büyük olsunlar, ne çıkar. Her ikisi de, gerçekte, ni-

cel birikimin nitel dönüşümü yarattığı anlardır.

İrksal ve bedensel oluşum karakterlerinin arasında, esas itibarıyla, fark olmadığını yukarda görmüştük. Bunlardan her ikisi de kalıtsaldırlar ve birbirine fevkalade benzerler. Bu söylediklerimiz şunu ifade eder ki:

"Tiplerin dönüşümü, ve tesbiti imkânı ülkelerin ve dönemin şartlarıyla ve en sonunda, ırksal karakterlerin dönüşümüyle tayin edilir ve sınırlanmıştır."

Meşhur Viyanalı anatomist Tandler de aynı fikirdedir:

"Bir insan grubunda, ve eninde sonunda bütün bir ırkta ortak olan bir bünye

lanmış ve ayırt edilmiş birer "bütün" olduklarını iddia etmektedir.

"Bir ırktan başka bir ırka geçiş mümkün değildir" (Bryn).

3) Şimdiye kadar ırksal ölçütler tespit ve tayin edilememiştir.

Antropologlardan bazıları bu ölçütleri kafatası indekslerinde aramışlar; bazıları, saçların biçimiyle meseleyi halletmek istemişler; bazıları ise ruha yapışmışlardır.

Burada bir noktaya işaret etmeliğimiz lazımdır.

Biz kalıtım yoluyla geçen özellikleri inkâr etmiyoruz. Bu özelliklerin bireylere ve ırklara göre değiştiğini biliyoruz. Fakat yine biliyoruz ki, kalıtım yoluyla geçmeyen bir şey varsa, o da beynin içeriği, düşüncenin akışıdır. Aynı toplumsal durum, aynı sosyal şartlar, "muhtelif" ırklarda aynı entelektüel tepkileri oluşturur.

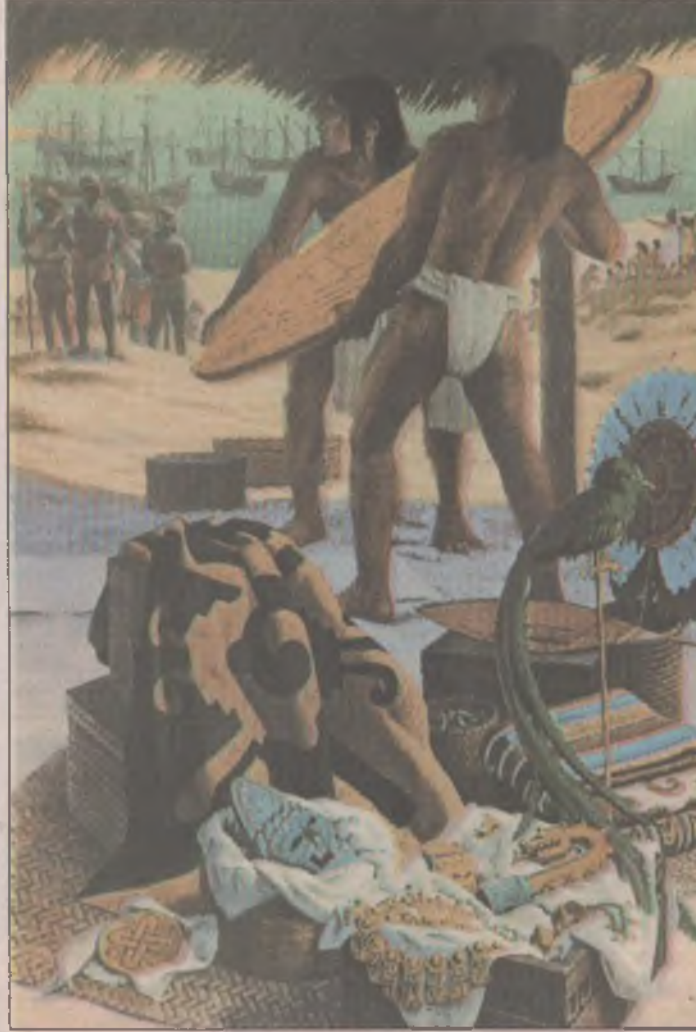
"Helen, Arap, Cermanik, Latin, Japon egemenlerinin düşünüş biçimleri, ayrıntıya varıncaya kadar, birbirlerine benzer" (Saller).

Aynı şeyi Fransız, Japon, İngiliz, Alman, ve Bolivyalı bankerler için de söyleyebiliriz. En halis Nordik bir çocuğu bir Afrika kabilesinin içinde büyütsünler ve doğrudan doğruya Afrika'nın göbeğinden gelen zenci bir bebeği Berlin Üniversitesi profesörlerinden birinin evinde yetiştirsinler: Nordik çocuk ne Goethe'den, ne Schiller'den, ne matematikten, ne Nasyonal-Sosyalizmden ve ne de düellodan haberdar olur. Zenci ise ne aslan avı, ne büyücülük, ne kavgadan, ne de putlardan bir şey anlar. İdealist veya solipsist, mekanik materyalist yahut diyalektik materyalist olmanın kalıtsal plazmayla hiçbir ilgisi yoktur. Bütün bunlar, içinde yaşanılan topluma, bu toplumun üretim tarzına ve insanın ait olduğu sınıfa tabidir.

Peygamberler zamanında Marx "Marksist" olamazdı ve eğer Muhammed, Lenin'in döneminde yaşasaydı Muhammed olamazdı.

4) İrksal ölçütler sabit değildirler. Değişirler.

Mendelizm ve Neo-Darwinizm bitki ve hayvan türleri ile insan ırklarının tiplerini tayin etmişler ve sınırlamışlardır. Böylelikle yolu önceden tıkamışlar, canlı maddenin evrimini anlayabilmek imkânından kendi kendilerini mahrum bi-

oluşumu özelliğinin genelleşmesi o bünyevi oluşum özelliğini ırksal bir özelliğe dönüştürebilir.

Bilimin bugünkü aşamasında şu olguları tespit etmek mümkündür:

1) Saf ırk yoktur. En uzak devirlere ait araştırmalarda bile saf ırklar bulunamamıştır.

2) İrklar, aşılması mümkün olmayan duvarlarla ayrılmış değildir.

Oysa ki rasistler, ırkçılar, insan ırklarının, aşağı yukarı hayvan türleri gibi, sınır-

rakmışlardır.

Hayvanı insana dönüştüren nedir?

İş!

"... belirli bir anlamda, insanı yaratan iştir" (Engels).

İş yalnız insanı değil onu çeviren, kuşatan doğayı da forme ediyor. Dahası var:

"Civarındaki doğaya etki ve bu hareketle onu transforme ederek o (insan) aynı zamanda kendi doğasını da transforme eder" (Karl Marx, *Kapital*, c.II, s.4, neş. Costes).

İnsanlığın yazılmış ve yazılmamış bütün tarihi insan tarafından boyuna değiştirilen ve insanı boyuna değiştiren bu doğanın koynunda geçmiştir. Eğer insanın etkisi, faaliyeti olmasaydı, doğa, şu on bin sene içinde ancak ufak tefek değişikliklere maruz kalırdı. Halbuki insan eli kuşaktan kuşağa onu değiştirmektedir. Bugün yeryüzünde yaşayan ırklar bile bu on bin içinde oluşmuşlardır.

Fr. Engels der ki:

"Cermenlerin istilası zamanındaki Almanya'nın 'doğası'ndan çok az bir şey kalmıştır. Toprağın yüzeyi, iklim, bitkiler, hayvanlar, bizzat insan bile, her şey tamamıyla değişmiştir ve her şey insanın eliyle değişmiştir, oysa insanın etkisi olmasaydı Almanya'nın doğasında oluşacak değişiklikler hiç derecesinde kalırdı."

Demek oluyor ki, insan ırkları hayvan türlerinin doğuşunu tayinde belirleyici olan doğal şartlar içinde doğmamışlardır. İnsan ve insan ırkları söz konusu olunca bizzat insanın yaratmış olduğu bir "ikinci doğa"nın, bir "uygarlık"ın varlığını unutmamak lazım.

Kullandıkları üretim araçlarının gelişim derecelerine uygun bir üretim ilişkilerine girişen ve eninde sonunda bu üretim ilişkileriyle tayin olunan bütün bir hukuk, aile, devlet, din ve fikir kurumları kuran insanlar, sadece herhangi bir hayvan gibi, yalnız biyolojik bir varlık değillerdir.

İnsan giyindi.

İnsan barınacak yerler yaptı, yiyeceğini pişirerek yemeye başladı.

İnsan toprağı sürdü, hayvanları ehlileştirdi.

İnsan sınıflara ayırdı. Bazıları saraylarda, bazıları kulübelerde yaşar oldular.

Bazıları soğuğa, sıcağa, açlığa karşı tamamen korunabildi; bazıları korunamadı.

Artık sıcak, soğuk, açlık, kuraklık, rutubet, aşk, bütün bu doğa güçleri insanın üstüne doğrudan doğruya değil, "uygar-

lık" prizmasından geçerek etki ediyorlardı. İnsan "siyasi bir hayvan" olmuştu. Artık onun bedeni ve manevi oluşumu, üretiminin tarzıyla, üretim sürecindeki konumuyla belirleniyordu.

Bundan dolayı, ırk sadece bir biyolojik kategori değildir, o aynı zamanda bir toplumsal kategoridir.

Marx der ki:

"Türlerin arasındaki ırk farkları vs. gibi, doğal farklar tarihi faktörlerle tayin edilmiş olabilirler ve olmalıdırlar."

İşte geniş bir alan ki üzerinde işleyecek gerçek bilim adamlarını bekliyor. Bu alana, burjuva antropologları girmemiş gibidirler. Onlar, ırklar arasında ebedi, mutlak ve değişmez farklar mevcut olduğu iddiasına dayanan metafizik hipotezlerinin karanlığında kalarak, edinilmiş, kazanılmış özelliklerin mirasını bütünüyle inkâr ederek, insanın oluşumunu kolaylaştıran doğa şartlarının bitmez tükenmez zenginliğini yalnız doğal seçimle sınırlayarak,

derlik eden Hitler'i dinleyelim:

"Her hayvan ancak kendi türünden gelenlerle çiftleşir. Erkek fare dişi fareye, erkek ispinoz dişi ispinoza, erkek leylek dişi leyleğe doğru gider... vs."

Elbette, erkek bir kaplan dişi bir sıçanla çiftleşmez. Yalnız burada, hazret, bir noktayı, haydi gürültüye demeyelim, dalgınlığa getiriyor. Türlerle ırkları birbirine karıştırıyor. Türler için geçerli olan kanunların o türlerin çeşitleri için, ırklar için de geçerli olduğunu yutturmak istiyor. Aynı türden olan hayvanlar kendi türlerinin başka ırklarıyla mükemmelen çiftleşirler. Doğanın cinsel serbestliğinde ırksal yasaklar yoktur.

Tür ile ırkı birbirlerine karıştıran üstad göre, insan ırkları karışırsa kuşak bozulur, uygarlık mahvolur, filan falan. İyi ama, birçok bilginlerin yaptıkları incelemeler bunun tersini ispat etmektedir.

Boyazlarla Amerika yerlilerinin çiftleşmesinden doğan melezler, baba ve ana-

diyalektik materyalizmle hiçbir ilgisi olmayan yüzeysel şartların verimi gibi görerek, insanın faal ve sosyal bir varlık olduğunu unutarak, antropolojiyi bugün içinde bulunduğu çıkmaza sokmuşlardır.

İrkların karışması

İrkların karışması meselesi bugün Hitler Almanyası'nda birinci safta duruyor. Goebbels ve yaranının propagandalarına göre, ırkların karışması ırkların ölümüdür, uygarlığın ve kültürünün soysuzlaşmasıdır.

Bu büyük "felsefi" (!) cereyana ön-

larından daha güçlü oluyorlar (Franz Boas).

Eugen Fischer, Hotantolar'la Boerler'den, beyazlarla siyahlardan doğan melezleri incelediği zaman Franz Boas'ın ulaştığı sonucu elde etmiştir.

Melezlerin boyu ana ve babalarınınkinden daha uzun oluyor, yüzleri daha ince ve doğurma yetenekleri daha fazla.

Boas'ın, Fischer'in ve Hoge'un yaptıkları incelemelere kendisinininkini de katan Hermann Lundburg diyor ki:

"Ana ve babalarınıninkine nazaran karışmış ırkın boyu daha yüksek, oranları daha

ahenkli, özellikle yüzlerinin üst kısımları daha dar ve uzundur”.

Böyle yığınlarca incelemenin, hiç de işlerine gelmeyen sonuçlarına yanıt veren Hitlerci ulema ikiye ayrılmışlardır.

Bir kısmı, melezlerin, aşağı ırka ait baba veya anadan yüksek, fakat yüksek ırka ait baba ve anadan aşağı olduklarını iddia etmektedir. Bir kısmı ise melezlerin hem aşağı, hem yüksek ana ve babalarından daha aşağı olduklarını söylemektedir.

Melezlerin fizyolojisinde çelişkiye düşen üstatlar bunların ruhsal sakatlıkları, ahlaksızlıkları konusunda hemfikirlerdir. Özellikle büyük limanlarda doğan melezlerin genellikle suç erbabı olduklarını istatistiklere (?) dayanarak ispata kalkışmaktadırlar. İyi ama, kozmopolit limanların fuhuş ve sefalet içinde yüzen aç mahallerinde en halis Nordik ana ve babadan gelmiş çocukları da büyüttüğümüz zaman başka bir sonuç mu elde ediyoruz?

Görülüyor ya, hep o bilimden ve olgulardan uzak görüş, hep insanı sadece biyolojik bir varlık olarak kabul etmek cehaleti ve sosyal etkenleri toptan inkâr etmek prensibi. Hatta bu prensipte insan ırklarını sıçan ve aslan gibi ayrı türler sanmak bilginliği (!)

Bu konuyu bitirmeden önce şunu söylemek lazımdır ki, biyoloji, ırkçının iddialarını onaylayacak tek bir örnek bile vermemektedir. Pratik biyolojide ise herkes bilir ki, hayvan yetiştiriciler ve bahçıvanlar ırkları birbirine karıştırırlar. İyi bir hayvan yetiştiricisi yahut usta bir bahçıvan olmak için her iki yöntemi karıştırabilmek lazımdır.

Sosyolojiye gelince, bu alanda bizim ırkçı antropologlarının tezi kuyruklu bir yalan biçiminde ortaya çıkar. Sosyoloji, pratikte, ırklar karışmasının tehlikeli olduğunu hiçbir suretle göstermemiştir. Tersine, aristokrasinin verdiği örnekle görüyoruz ki, bir ırkın safiyetini korumanın sonu soysuzlaşma ve ölümdür.

Son söz:

İki ırkın karışması “yüksek” ırkın seviyesini alçaltır diye ileri sürülen iddiayı kanıtlayacak tek bir delil yoktur.

Yüksek ırklar, aşağı ırklar

İrkçılara göre uygarlığın yaratıcısı yalnız Nordikler, sorun biraz daha geniş tutulursa, yalnız Ariler’dir.

Bu iddianın boşluğunu anlamak için biraz tarih bilgisi yeter. İki bin sene kadar geriye gidelim. Uzakdoğu’da, braki-sefal, sarı derili, siyah saçlı bir ırk yüksek bir feodal medeniyet kurmuştur. Kitaplar basılıyor, ince belli kadın gövdelerine ipekli kumaşlar sarılmış, dalgınlık içinde saçları ağarmış düşünürler felsefe sistemleri kuruyorlar. Kulaklarda tüy gi-

ABD’de bu tür görüntülere hâlâ sık sık rastlanıyor.

bi şiirlerin ahengi, gözlerde ince boyalı basma resimlerin tadı. Barut icat edilmek üzeredir.

Şimdi aynı yıllarda, bir de gözlerimi zi Batı’ya çevirelim. Elb mıntıkasında balta görmemiş bir orman romantik haşmetiyle nazar-ı dikkatimize çarpıyor. Fundalıklar arasında sürünen kadınlar ve erkekler var. Bu mahlûklar tembел, batıl inançlı, ağgözlüdürler. Geç vakitlere kadar uyurlar. Oburlukları sınırsızdır. “İlahi düşünce” konusuna gelince iş bu Batılılarda bunun izine bile rastlamak mümkün değildir. Eğer bu devirlerde, Uzakdoğu’da Çinli bir antropolog yaşasaydı da bu Batılılar’a bir göz atsaydı şöyle derdi. “İşte hayvanlara yakın bir ırk! Bu ırkın çocukları uygar milletlerin köleliğini etmeye mecburdurlar.”

Bizim hayali Çinli antropoloğun “hayvanlara yakın, köleliğe layık” bulunduğu ırk bundan iki bin bu kadar yıl önceki Nordikler’dir. Hani bugün şu uygarlığın biricik yaratıcısı olarak ilan edilen Nordikler.

Ancak, iki bin bu kadar yıl önceki Batılı yabanilere bakıp onları hor gören bizim Çinli antropoloğu, Çinli Günther’i tarih haksız çıkaracaktı. Çünkü tarih ona kanıtlayacaktı ki, ırklarda “yüksek” ve “aşağı” denilen şeylerin her ikisi de değişen, sosyal kavramlardır, yoksa onun sandığı gibi, ebedi, taş kesilmiş, anadan

doğma nesneler değil.

Yüksek ve aşağı ırklar var mıdır?

Buna verilecek yanıt şudur:

“Yükseklik” ve “aşağılık” bir kavmin hayatındaki aşamalardan başka bir şey değildir.

Bu sözümüzü kanıtlamak için çok uzaklara gitmeye de gerek yok. Şu son eli yılı göz önünden geçirelim.

Milletler boyuna birbirleriyle yarışmaktadır. Birisi ötekisini geçiyor, sonra o geçeni başkası arkada bırakıyor. Almanya, düşünürlerin ve şairlerin ülkesi Almanya sanayi bakımından öteki milletleri geçiyor, sonra şu son üç yıl içinde öyle bir yuvarlanış yuvarlanıyor, öyle bir geri kalıyor, aşağı düşüyor ki, odun yığınları üstünde kitapların yakıldığı ülke oluyor.

Bundan 50 yıl önce Japonya neydi? Bugün emperyalist devletlerin en zorlularından biridir. Ya Amerika? Bundan 50 yıl önceki Çar Rusyası’nı düşünün, bir de bugünkü Sovyetler elini!... Bu örnekleri sayısız çoğaltabiliriz.

Kanın, kafatasının filan değil, fakat belirli sosyal şartların verimleri olan bu dönüşümleri görmemek için insanın Hitlerist bir antropolog kadar kör olması lazımdır.

İrkların biyolojik değerleri ancak sınıf ve ırk zulmü, baskısı olmayan bir toplumda, bütün ırkların yaşama ve varlık şartları eşit olunca incelenebilir.

İdeali farklılık ve çeşitlilik olan doğanın 'aykırı' yapıtaşı Tutucu DNA molekülü

Bu denli tutucu bir biçimde kendini eşleyen DNA molekülünün doğadaki bunca çeşitliliği nasıl sağlayabildiğine şaşmamak elde değil. Peki çeşitlilik nereden geliyor ve nasıl ancak ve ancak bu çeşitlilik, doğadaki türlerin yaşamını garantiliyor?

Doç. Dr. Benan Dinçtürk

(İstanbul Teknik Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü)

Üniversite çağına yaklaşan öğrencilerin heyecan ve bilim-kurgu karışmış düşlerinin mesleği genetik biliminin başrol oyuncusu DNA molekülü, doğanın bir çelişkiler yumağıdır. Canlılığın temelini oluşturan ve çevresindeki hemen hemen bütün sistemin onu korumak üzere evrimleştiği DNA molekülü, her an değişen, yenilenen, çeşitlenen doğa içerisinde aykırı ama, en önemli moleküllerden biridir.

DNA'nın kendini koruma mekanizmaları

DNA doğadaki en tutucu moleküldür. Bir bilgi ancak doğru şifrelenirse bir anlam taşır, yoksa yanlış bir protein oluşur. Proteinler işlevsel molekülüdür. Örneğin pek çok hormon protein yapısındadır. Bu hormonların DNA'da bir şifreleri vardır. Bu şifre okunup çözülünce proteine dönüşür. Bir noktada meydana gelebilecek bir yanlışlıkla birbirine zincirleme bağlanmış olan olaylar aksamaya başlar. Bir yanlışlık arkasından geleni de etkiler. Zincirleme tepkimeden zarar görmeden çıkmaya olanak yok gibidir. Elinde geldiğinde doğru mesajı koruması gerekir. Yoksa mutasyonlar, yani genetik yapıda bulunan ve yavru döle aktarılan değişiklikler ve hatta ilerleyen aşamalarda kanserler oluşur. Uyum sağlamayan bireyler ise doğadan elenirler. DNA'nın risk alma şansı yoktur, kendini korumak zorundadır.

DNA'nın kendini koruma mekanizmalarından ilki iki zincirli yapısıdır. Yeni zincir sentezleneceği zaman, diğeri kalıp olarak kullanılır. Böylece yanlış yapma olasılığı azaltılır. Bu bulmacanın parçalarını tamamlayan azotlu bazlar, en düşük serbest enerjiyle termodinamik olarak en yeğlenir durumu sağlayarak doğru eşleşmenin garantölüğünü

üstlenirler. DNA'nın RNA'ya göre daha yaygın bir genetik materyal olmasının en temel nedenlerinden biri, bu çift sarmal yapısıdır.

DNA'nın aynılığının, değişmezliğinin diğer bir garantörü de DNA'nın kendini eşlemesi (replikasyon) sırasında kullandığı enzimlerdir (biyolojik katalizörler). Bu enzimlerden bazıları öyle evrimleşmişlerdir ki, enzimin iki ayrı kısmı birbirine aykırı faaliyet gösterir. DNA polimeraz I iki altbirimden oluşur ve bu iki altbirim iki farklı tepkimeyi katalizler. Bu birimlerden biri uzayan zincire yeni bazları eklerken, diğeri yanlış eklenen bazları kopartır. Yani aynı enzim bir yandan yapar, bir yandan yıkar. Yanlış eklenen bazlar düzelir, yerine doğruları eklenir.

Yapım ve yıkım, kimyada birbirinin tersi iki tepkimedir ve gereksinimleri birbirinden farklıdır. Yani iki farklı özelliğin tek bir enzimde bir araya gelmesi ve bu iki altbirimin üretimlerinin birlikte kontrol edilmesi, yani bu aykırı etkinlik gösteren iki protein bölgesinin birlikte bir üç boyutlu yapı, oluşturmaları, hayranlık duyulacak özelliklerindir.

den biridir.

Buna benzer işleyen enzimler, yani zıt özelliklerin bir arada var olabilmesi ve birlikte ortak hedeflere yönelik farklı alanlarda etkinlik göstermesi, doğanın çeşitlilik ilkesinin bir yansıması olarak çıkıverir karşımıza. Böylece iki aykırılığın tamamlayıcı oldu-

ğunu ve iki zıtlığın pekâlâ bir arada bulunabileceğini söyler doğa bize.

DNA'nın tutuculuk özelliğinin bir başka yansıması da, kodon adı verilen, DNA'daki üç azotlu bazın arka arkaya dizilerek oluşturduğu ve proteinlerin en küçük yapı-

taşla-
r
a m i -

noasitleri kodlayan birimlerdir. Guanin (G), sitozin (C), timin (T) ve adenin (A) adı verilen bu bazlar arka arkaya dizilerek bir aminoasidi şifrelerler. Bu dört bazın üçlü kombinasyonlarından oluşan üçlü baz dizili-

limi olasılığı altmış dördtür. Ancak sadece yirmi aminoasit vardır. Bu birden fazla kodonun bir aminoasidi kodladığı anlamına gelir. Örneğin alanin aminoasidi, GCT bazlarının dizilişiyle kodlandığı gibi GCC, GCG ve GCA da alanini kodlar. Genetik şifre evrenseldir. İnsanda veya deniz kestanesinde alanin bu dört kodon kombinasyonu ile şifrelenir ancak, hangi kodonun daha fazla kullanıldığı değişebilir.

Bu sistem de, DNA'daki mesajın korunumunu destekleyen öğedir. Yani son bazda meydana gelebilecek bir mutasyon alanin aminoasidinin kodlanmasında bir hata oluşturmaz. GCT yerine GCC kodlansa bile, uzamakta olan polipeptid zincirine alanin eklenecektir. Bu nedenle doğru mesaj iletmeye devam edecektir.

Doğadaki çeşitliliğin kaynağı

İşte bu denli tutucu bir biçimde kendini eşleyen DNA molekülünün, doğadaki bunca çeşitliliği nasıl sağlayabildiğine şaşmamak elde değil. Peki çeşitlilik nereden geliyor ve nasıl ancak ve ancak bu çeşitlilik, doğadaki türlerin yaşamını garantiliyor?

Çeşitliliğin birinci kaynağı DNA'nın bütün koruma gayretlerine karşın yaptığı yanlışlıklar, yani **mutasyonlardır**. Uza-yan DNA zincirinde GCT yerine ACT eklenirse, yani ilk bazda bir yanlışlık olursa, sentezlenmekte olan polipeptide alanin yerine treonin aminoasidi eklenecek ve farklı bir protein sentezlenecektir. Bu değişiklik yaşamsal önemi olan bir proteinde olursa, birey elenebilir. Elenme, yani bireyin ayakta kalamaması bu özelliğin yavru döle geçmemesi demektir. Bu durumda gerçekleşen mutasyonun bir anlamı yoktur, çünkü genetiğin birimi birey değil, üretilir. Önemli olan bu farklılığın yeni döle aktarılmasıdır.

İkinci durum ise bu özelliğin önemli bir değişikliğe yol açmaması, ancak genomda değişikliğin yer alması ve yavru döle aktarılmasıdır. Buna nötral mutasyon denir ve böyle mutasyonlar her türün bireylerinde çeşitli hatalarla veya çevresel etkenlerle oluşur. Bazen bu nötral mutasyonlar, değişen çevre koşullarında bireyi avantajlı duruma

geçirebilir ve bir süre sonra bu farklılığı taşıyanlar ayakta kalırken, ilk başta sözünü ettiğimiz bireyler elenirler. Soy, diğerlerinden devam eder.

Sözünü ettiğimiz tablo, "normal" kavramını da ortadan kaldırmaktadır. Dinamik bir sistemde normal olan değişim, çeşitlilik ve farklılıktır. Bir dönem baskın olan grup "normal" olarak tanımlanamaz.

Doğadaki çeşitliliğin ikinci garantisi eşeysiz üretilir. Eşesiz üreme ikiye bölünme veya tomurcuklanma yoluyla gerçekleşir ve eşesiz üremeye göre daha az karmaşık bir mekanizmadır. Ancak doğanın çeşitlilik ilkesine pek katkıda bulunmaz, çünkü "A" bireyinden yeni bir "A" bireyini oluşturur. Bu bireyler sayıca artarlar, ama hepsi birbirinin doğal bir "klonu"dur. Değişen çevre koşullarında "A" bireyinin özellikleri ayakta kalmaya yeterli olmayabilir. Oysa eşeyli üreme "A" ve "B" bireyinden "C" bireyini oluşturur. Bu

eşeyli üreme de, hücre bölünmesi sırasında gerçekleşen

kromozomlar arası parça değişikliğinde ortaya çıkan kombinasyonlardan kaynaklanır. "A" veya "C"nin değişen koşullara ayak uyduramadığı durumda "B" ayakta kalabilir ve nesil onun aracılığıyla sürer.

Doğa, sözünü ettiğimiz bu değişimleri yaşamıştır. İlkel atmosfer koşullarında oluşan 113 'C'ye kadar dayanabilen arkealar ve termofilik bakteriler bunlara örnektir. Daha sonra buzul dönemler yaşanmıştır. Tuz gölleri oluşmuştur. Doğa tüm bu ekstrem koşullara dayanıklı türleri evrimleştirmiştir. Eşeyli üreme ortaya çıktıktan sonra çeşitlilik çok daha hızlı bir biçimde artmıştır.

Tutucu DNA molekülü taşıdığı anlamlı mesajı korumaya çalışır. Bireyler, bu bilginin doğru bir biçimde aktarılmasıyla oluşur. Çok sayıda yanlış, yaşayabilir bireylerin meydana gelmesine olanak tanımaz. Birey, üremenin birinci koşuludur. Bu nedenle DNA'nın kendini ve mesajını koruma mekanizmaları büyük önem taşır. Ancak tek bir "doğru"nın varlığı canlılığın devamı için yeterli değildir, çünkü doğa koşulları sürekli değişiklik gösterir. Bu değişen koşullara uyum sağlayan farklı bireyler, canlıları ve sonra da türleri yaratmak, doğanın sorumluluğudur. Doğa DNA'nın tutucu mekanizmasıyla geniş anlamında, bireyi korumaya çalışır. Doğanın korumaya çalıştığı ise nesiller ve sürekli çeşitlenen canlılıktır.

İnsanın en yüksek yapılı canlı olması, yaşam savaşında her canlıdan daha avantajlı olduğu anlamına gelmez. İnsanın en yüksek yapılı canlı olarak tanımlanması en karmaşık organizasyona sahip olmasından kaynaklanır. Ancak pek çok yönden güçsüzdür insan. Beslenmek için diğer canlılara gereksinimi vardır. Solunum yapabilmek için bitkilerin ve fotosentetik bakterilerin ürettiği oksijene gereksinim duyar. İnsan, DNA'sının ve proteinlerinin en önemli yapıtaşları için gerekli olan azotlu bileşikler doğrudan atmosferdeki azottan alamaz. Ancak azot bakterilerinin dönüştürdüğü formları kullanabilir.

Bu durumda öne çıkan birinci kavram **uyumdur**. Tıpkı DNA'nın iki zincirinde olduğu gibi birbirini tamamlama kavramıdır önplana çıkan. İdeal birey saplantısı, ancak doğanın kötü bir kabusu olabilir. Canlılığın devamı için en önemli olan çeşitliliğin artmasıdır. Doğada farklı türlere fazlasıyla yer vardır.

Doğanın insana bahsettiği en önemli özellik soyut düşünme yeteneğidir. Bu yeteneğimizle doğadaki bu dengeleri anlayabilme ve yorumlama gibi önemli bir üstünlüğe sahibiz. Ben bunun en büyük şansımız olduğunu düşünüyorum.

Son derece tutucu bir biçimde kendini eşleyen DNA molekülünün, doğadaki bunca çeşitliliği nasıl sağlayabildiğine şaşmamak elde değil.

Marx, Darwin ve Darwinizm

Marx, Darwin'in evrim kuramını coşkuyla karşılamış, onda kendi çalışmaları için doğa biliminden gelen güçlü bir destek bulmuştur. Öte yandan Marx ve diğer bazı bilim ve düşün insanları, Sosyal Darwinizm adlı, ırkçılığa zemin hazırlayan akımı eleştirmişler; Darwin'in bu akıma kapı aralayabilecek bazı fikirlerine dikkat çekmişlerdir.

Ender Helvacıoğlu

Cumhuriyet Bilim Teknik ekinin 29 Haziran 2002 tarihli 797. sayısında, "Biyolojik Evrim Kuramının Bilimselliği üzerine" başlıklı köşeyazısında A. M. C. Şengör, Karl Marx ve Charles Darwin ilişkisi hakkında şu görüşleri ileri sürüyor:

"Yobazlar gibi, meselâ Karl Marx'ın da Darwin'in görüşlerine duyduğu antipati (ör. Bkz. Yves Christen, 1988, *Marx et Darwin*, Paris), kendi görüşleriyle Darwinizmin ters düşmesi idi."

Bu cümlede iki "faul" hemen göze çarpıyor. Birincisi "yobazlar gibi" ifadesidir. Böylece bir kalem oynatmayla yaratılışçılarla Marx eşitlenmiş oluyor. İkincisi ise "Darwin'in görüşleri" ile "Darwinizm"i birbirinden ayırt etmek gerekir. Bir doğabilimcisi olarak Darwin'in, çalışma yaptığı alandaki bulguları ve görüşleri başka bir şeydir; bir ideoloji olarak Darwinizm başka bir şey.

Bu yazıda, fazla yoruma kaçmadan, olgulara dayanarak, aynı dönemde yaşamış ve birbirlerine kayıtsız kalmamış iki ünlü kişilik Marx ile Darwin'in ilişkisini ve Marksist felsefe ile Darwinizm'in birbirlerine göre konumlarını ortaya sermeye çalışacağız.

Marx'ın Darwin'e biçtiği değer

Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eseri 1859 Kasım ayında yayımlandı. Aynı yıl Marx da ünlü eseri *Kapital*'e hazırlık niteliği taşıyan *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*'yı kaleme almıştı. *Kapital*'in ilk cildi ise 1867 yılında yayımlandı. 1859-1867 arasında Marx ve yoldaşı F. Engels, Darwin'in eserlerini okuma ve değerlendirme fırsatı buldular. Marx bu değerlendirmeleri, *Kapital*'in ilk ve sonraki ciltlerine yansıtmıştır.

Marx'ın Ekolojisi adlı kitabında John Bellamy Foster, Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nin Marx ve Engels üzerindeki ilk

Charles Darwin

etkisine ilişkin şu bilgileri aktarıyor:

Türlerin Kökeni'nin 1859 Kasım'ında basılan 1250 nüshasından birini ele geçiren ve hemen okuyan Engels, aynı yılın Aralık ayında Marx'a yazdığı bir mektupta Darwin'in eseri hakkında şunları söylemiştir:

"Büyüleyici. Erekbilimin şu ana dek yıkılamamış bir yönü vardı, artık o da yapılmış oldu. Doğadaki tarihsel evrimi sergileme yönünde böyle görkemli bir girişim asla yapılmamıştı ve asla böylesine etkili olmamıştı. Tabii, insan kaba İngiliz yöntemine katlanmak zorunda."

Marx, bir yıl sonra Darwin'i incelemeye başladı 19 Aralık 1860'da Engels'e şunları yazdı:

"Bu çetin günlerde, son dört hafta içinde (Marx o sıralar ağır bir hastalık geçiren eşi Jenny'ye bakıyordu) her tür-

den şeyi okudum. Bunlar arasında Darwin'in Doğal Seçme hakkındaki kitabı da var. Kaba İngiliz üslubunda geliştirmiş olsa da, doğal tarihte görüşümüze temel sağlayan kitap bu."

Marx bir ay sonra da Alman sosyalisti Ferdinand Lassalle'a konumuzla ilgili şunları yazdı:

"Tarihsel sınıf mücadelesine doğa bilim içinde bir temel sağlayan Darwin'in eseri en önemlisi ve benim amacıma en uygunu. Tabii, insan kaba saba İngiliz stiline katlanmak zorunda. Bütün eksikliklerine rağmen, ilk defa olarak bu kitapta doğal bilim içindeki 'erekbilime' öldürücü bir darbe indirilmekle kalmıyor, bu erekbilimin ussal içeriği de görgül olarak açıklanıyor."

Foster'in aktardığına göre, "Darwin'in eserinin Marx'ın üzerindeki etkisi öyle büyüktü ki, Alman komünist arkadaşı ve sürgün yoldaşı Wilhelm Liebknecht bunu sonraları şöyle hatırlayacaktır: 'Darwin araştırmasından sonuçlarını çıkarıp genel kamuya açıkladığı zaman, aylarca Darwin'den ve bilimsel bulgularının muazzam öneminden başka bir şey konuşmadık.'"

Görüldüğü gibi Marx ve Engels, *Türlerin Kökeni*'ni coşkuyla karşılamışlardır. Bu coşkunun birinci nedeni, Darwin'in bulgularının, erekbilime (teleoloji), doğanın bir amaca göre (doğüstü bir güç tarafından) düzenlenmiş olduğu düşüncesine, öldürücü darbeyi vurduğunu düşünmeleridir. Bu noktada Şengör'ün, Marx'ın Darwin'e yaklaşımını yobazlıkla eşitlemesindeki çarpıtma düzeyi ortaya çıkıyor. Marx ve Engels bunun da ötesinde, Darwin'in eserinde, kendi toplumbilim çalışmalarına doğabilim alanından gelen büyük bir destek bulduklarını söylemektedirler. Marx ve Engels'in, felsefi materyalizmlerini geliştirirken, doğabilimi alanında kendilerine esin kaynağı oluşturmuş çağdaş geliş-

meler arasında, enerjinin sakınımı yasası ve hücrenin keşfi ile birlikte Darwin'in evrim kuramını söylediklerini herkes bilir.

Öte yandan Marx ve Engels'in daha ilk okuyuşta Darwin'in kitabına bazı eleştiriler de getirdikleri anlaşılıyor. Hemen her yazışmada "kaba İngiliz üslubu" nitelemesi dikkat çekiyor. *Kapital*'in yazılış sürecinde, Marx'ın Darwin değerlendirmeleri çok daha derinleşecektir. Bu arada Engels'in de, *Doğanın Diyalektiği*, *Anti-Dühring*, *Ailenin Özel Mülkiyetin Devletin Kökeni* gibi en önemli eserlerinin temel konularından biri Darwin'in bulgularının değerlendirilmesi, tartışılması ve geliştirilmesidir. Dönemlerinde Marx ve Engels'i (özellikle de Engels'i) en fazla etkileyen doğa bilimcinin Charles Darwin olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bazı yorumcular, Marx'ın *Kapital*'i Darwin'e adanmış olduğunu söylerler. Fakat *Kapital*'in herhangi bir baskısının veya çevirisinin Darwin'e adanmış olduğunu veya adanmış istendiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Sadece Marx, Darwin'in diğer bir önemli eseri *İnsanın Türeyişi*'nin basımından iki yıl sonra (1873) yayımlanan *Kapital*'in birinci cildinin ikinci Almanca baskısının bir örneğini Darwin'e şu ithafıyla yollamıştır: "Bay Charles Darwin/ Samimi bir hayranından/ (imza) Karl Marx/ Londra 16 Haziran 1873/ Modena Villas/ Maitland Park". Yine bazı yorumcular, Marx'ın, Darwin'e yazarak, "bilim" in onayını almak istediğini iddia ederler. Marx'ın çapını bilenler için, böylesi bir sav en hafif deyişle komik kaçmaktadır. Marx, büyük olasılıkla, dönemin etkili bir entelektüelinin kendi toplum kuramıyla ilgilenmesini ve değerlendirmesini istemiştir. Kaldı ki Marx, *Kapital*'i, Darwin ile birlikte birçok yazar ve düşünürü de göndermiş ve eleştirilerini istemiştir. Kitabı alan Darwin de üç ay sonra (Ekim 1873) Marx'a şu karşılığı yazmıştır:

Karl Marx

"Saygıdeğer Bayım,
"Büyük eseriniz *Kapital*'i göndermekle bana bahsettiğiniz onur için teşekkür ederim. Ekonomi politığının derin ve önemli konusunu daha iyi anlayarak bu onura daha layık olmayı yürekten arzuldum. Çalışma konularımız böylesine farklı da olsa her ikimizin de bilginin genişlemesini içtenlikle arzuladığımıza, bunun uzun vadede insan soyunun mutluluğuna katkıda bulunacağına inanıyorum.

"Saygılarımla/ Charles Darwin"

Marx ile Darwin arasında bilinen tek yazışma olan bu notların, dönemin farklı alanlarda çalışan iki önemli entelektüelinin resmi yazışmasından öte bir anlamı yoktur.

Bilimsel sosyalizmin kurucularının Darwin'in bulgularına biçtikleri değere son bir örnek vererek bu "antipati-sempati" tartışmasını bitirelim. Engels, 1883 yılında ölen Karl Marx'ın mezarı başında yaptığı konuşmada şu sözleri sarfetmiştir: "Darwin nasıl organik doğanın gelişim yasasını keşfettiye, Marx da insanlık tarihinin gelişim yasasını keşfet-

miştir." Marx tabii, bundan çok daha fazlasını keşfetti, insanlık tarihinin gelişiminin gelecekte alacağı seyri ve bu hedeflere nasıl gidilebileceğini de gösterdi; ayrıca sadece keşfetmekle ve göstermekle kalmadı, felsefesinin bir gereği olarak düşüncelerinin pratiğini de geliştirdi, yani eylem adamı da oldu.

Darwin bir doğa bilimciydi, filozof değil

Charles Darwin ise bir doğa bilimcisidir. Kılı kırk yaran gözlemleri sonucunda, canlıların evriminin mekanizmaları konusunda döneminde devrim yaratan kuramını ortaya atmıştır. Darwin'in evrim kuramı; Kopernik, Galilei, Kepler ile başlayan, Newton ile devam eden ve Ortaçağ'ın dinsel düşünüş biçimini silip süpüren "Bilimsel Devrim" in son büyük halkası olarak nitelenebilir. Zaten bu yüzden Marx, onun erekbilime (teleolojiye) indirici darbeyi vurduğunu söylüyor. Fakat Darwin, bir filozof değildir; bir felsefi sistem kurmamıştır. Kendisinden sonra gelen bazı düşünürler, onun hayvanlar dünyası için ortaya attığı görüşleri kaba bir indirgemecilikle insan toplumlarına da uygulayarak, kapitalizmi olumlamaya çalışmış ve "Sosyal Darwinizm" diye ırkçılığa da kapıyı aralayan bir akım geliştirmiş olabilirler; ama Darwin'in böyle bir "izm" yaratma iddiası yoktu. Darwin'in, felsefe, toplumbilim, iktisat gibi alanlarda "meraklı bir öğrenci"likten öte bir birikimi olduğuna dair kanıt yoktur. Hatta -fazlasıyla belada olan başını daha da ağrıtabilecek bu alanlardan ve bulgularının politik yansımalarından olabildiğince kaçındığı biliniyor.

Gerçekten de Darwin, gelebilecek tepkilerden çekindiği için doğal seçim kuramını ortaya attığı *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanmasını 20 yıl geciktirmişti. Bu kitapta da, tepkilerin odak noktası olan "insanın kökeni" sorununa pek girmede, teğet geçti. Fakat artık görüşlerini saklayamaz bir duruma geldiğinde, 1871'de *İnsanın Türeyişi* adlı kitabını yayımladı. Ama yine bir zamanlama hatası (!) yapmıştı. Sistem için kabul edilemez görüşleri içeren kitap, tam da Paris Komünü'nün tüm Avrupa'yı sarstığı bir döneme denk gelmişti. Darwin bu yüzden tutucu burjuva çevreler tarafından fena halde azarlanmıştı. Ortaya attığı kuramlar yaratılışçılığı açıkça reddetmesine karşın Darwin, din sorununa girmekten kaçınmıştır. 1880'de şöyle yazdı:

"Bana (doğru ya da yanlış) böyle geliyor ki, Hristiyanlığa ve Tanrıcılığa karşı yürütülen dolaysız tartışmaların halk

üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi olmuyor. Düşünce özgürlüğünün yaygınlaşmasının en etkili yolu, insan aklının bilimin ilerlemesini izleyerek adım adım aydınlanması olacaktır. Bu nedenle din hakkında yazmaktan her zaman kaçındım ve kendimi hep bilimle sınırladım.”

J. B. Foster'ın *Marx'ın Ekolojisi* adlı eserinde aktardığına göre (s.292), Darwin 28 Eylül 1881'de (ölümünden bir yıl önce) bir grup genç aydınla yaptığı sohbette, kırk yaşındayken Hristiyanlığı kesin olarak terk etmiş olmakla birlikte, Tanrı konusunda bir “agnostik” (bilinemezci) olduğunu ve bilimin bakış açısından dine saldırmakta gönülsüz bulunduğunu belirtmiştir.

Görüldüğü gibi Darwin, felsefe ve politika konusunda tipik sıradan bilimci tutumu almıştır: “Ben bilimsel gerçekleri ortaya çıkarırım, bundan felsefi ve politik yorumlar çıkarmak benim işim değildir.” Böylece Darwin kendi sınırlarını da çizmiş oluyordu: “Ben bilim adamıyım, filozof değilim.” Darwin kuşkusuz, ortaya çıkardığı bilimsel gerçeklerin dinsel düşüncenin köküne kibrit suyu ektiğinin bilincindeydi, ama bir “Aydınlanma kahramanı” olmaktan kaçındı, hakim sistem ile daha fazla çelişkiye düşmek istemedi. Dahası, bir felsefi derinlikten yoksun olduğu için, kaçınılmaz olarak dönemin egemen düşüncesinin etki alanından da çıkamadı.

İşte Marx ve Engels'in, Darwin'e yönelttikleri eleştiriler onun bu tutumu dolayısıyladır. Daha doğrusu buna eleştiri de dememek gerekir. Marx ve Engels, Darwin'in doğa bilimindeki bulgularını değerlendirdiler ve coşkuyla karşıladılar, yararlandılar; yoksa onu bir filozof olarak muhatap almış değildiler. Darwin'in o alana kaçan görüşlerini “kaba İngiliz üslubu” deyip geçtiler, kendi deyimleriyle “katlandılar”; o büyük buluşların yüzü suyu hürmetine...

Bu nedenle Darwin'in evrim kuramı ile Darwinizm'i eşitleyip, “Marx, Darwin'e antipati duyuyordu” demek olgun bir tartışma ve yorum yöntemi değildir. Dahası Darwin'e büyük bir haksızlık yapmak anlamına gelir. Herkesi uzmanı olduğu alanda değerlendirmek gerekir; tabi o uzman, birikimi olmadığı alanlarda olur olmaz iddialar ortaya atmıyor-sa... Şimdi gelelim Darwinizm'e ve bu akıma yöneltlen eleştirilere.

Darwin, Darwinizm'den ne kadar sorumlu?

Alan Woods ve Ted Grant, *Aklın İsyanı* adlı kitaplarında Sosyal Darwinizm konusunda şunları yazıyorlar:

“Viktorya döneminin İngiliz ortasını, çok para kazanma ve ‘hayatta ilerle-

Yaratılışçılar Darwin'in evrim kuramına başından itibaren karşı çıktılar. Aşağıda Darwin'le alay eden bir karikatür.

me' yeteneğine sahip pratik insanlar olmakla övünürdü. Doğal seleksiyonun bir tanımı olarak ‘en uygun olanın hayatta kalması’, ilk önce Darwin tarafından değil, 1864’de Herbert Spencer tarafından kullanılmıştı. Darwin, Spencer’ın kullandığı anlamda ilerlemeyle -‘uygun olmayanın’ elenmesine dayalı insan ilerleyiş- ilgilenmemişti ve bu ifadeyi benimsemek akılsızcaydı. Aynı şekilde, ‘hayatta kalma mücadelesi’ ifadesi Darwin tarafından bir metafor olarak kullanılmıştı, ama bu ifade de Darwin’in teorilerini kendi çıkarları için kullanan muhafazakârlar tarafından çarpıtıldı. toplumsal Darwinçiler, ‘en uygun olanın hayatta kalması’ ve ‘hayatta kalma mücadelesi’ gibi en popüler Darwinçi sloganların topluma uygulanması durumunda, doğanın rekabete dayalı bir ortamda en iyi rekabet edenlerin kazanmasını sağlayacağını ve bu sürecin sürekli bir ilerlemeye yol açacağını iddia ettiler. Bunu da, toplumsal süreçleri iyileştirmeye dönük tüm çabaların, düzeltmezi düzeltme çabası olduğu ve doğanın hikmetine müdahale edildikçe, bunun an-

cak yozlaşmaya yol açabileceği düşüncesi izledi.”

Darwin kuşkusuz bir kapitalizm savunucusu veya bir ırkçı değildi, ama Darwin'in eserlerinde Sosyal Darwinizmi, kapitalist sömürüyü olumlamaya, hatta giderek ırkçılığa yol açabilecek bazı fikirler yok muydu? Bu konuda çeşitli düşünürler farklı yorumlar yaparlar.

Alâeddin Şenel'in *İrk ve İrkçilik Düşüncesi* adlı kitabında aktardığına göre, Karl Popper *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı eserinde Darwinciliğin insan sorunlarına sokulmasından beri Sosyal Darwinçi görüşlerin ileri sürüldüğünü söyleyip, bundan dolayı Darwin'in suçlanmaması gerektiğini belirtir. Benjamin Farrington ise farklı görüştedir. 1969'da yayımlanan *What Darwin Really Said* (Darwin Gerçekte Ne Söyledi) adlı kitabında Farrington, Darwin'in iyi bir gözlemci olayım derken bir filozof olamadığını; tutkulu ve dar açılı yaklaşımının ona evrimi ve doğal ayıklanmayı yakalama gücünü verirken, insan sorunları alanını görüp kavrama gücünden yoksun ettiğini; insanı hayvanlar dünyasından

ayırır, dolayısıyla doğal ayıklanma yasasından kurtaran yanı olan zihnin beyinle farkını ayırmıyadığını; böylece doğal ayıklanma yasasına insan, toplum, psikoloji, kültür ve tarih alanlarında geçerlilik tanıdığını söyleyerek eleştirip Darwin'in ve aynı yolu izleyen öteki düşünürlerin toplumun olgularını en uygun olanın yaşamda kalması biyolojik yasası altında görme eğiliminin, tarihin en kötü eylemlerinden bazılarını ve Sosyal Darwinizme bilimsel bir haklılık sunduğunu; zayıfların soykırımıyla elenmesine haklılık kazandırabilecek olan söz konusu 'yasa'nın Naziler'i etkilemekten geri kalmadığını ekler. Nazım Hikmet de *Faşizm Sınıflar ve Emperyalizm* adlı yapıtında, Darwin'in, yaşam kavgasını türlerin sınırsız çoğalmasının zorunlu bir sonucu olarak gördüğünü, oysa yaşam kavgasında büyük bir hızla çoğalan böceklerin değil dokuz ayda bir çoğalan insanın başarılı olmasının bu görüşü yıktığını, dolayısıyla doğal ayıklanma yasasının insanlara uygulanamayacağını söyler.

Alâeddin Şenel kitabında bunları aktardıktan sonra şu yorumu yapıyor: "*Türlerin Kökeni*'nde, okuyucularının kuramlarını otomatik olarak insan türüne de uygulama yolunda çıkarsamalarda bulunmalarını engelleyecek hiçbir söz bulunmadığı gibi, *Türlerin Kökeni*'nden on iki yıl sonra, 1871'de yayımlattığı *İnsanın Türeyişi* adlı yapıtında, bu çıkarsamaları kendisi yapmaktadır. Hem de bunu böyle kapsamlı bir biçimde yapmaktadır ki, değil insan türünün 'biyolojik' evriminin, toplumsal, düşünsel, moral evriminin bile yaşam savaşında doğal ayıklanma yasasının ürünü olduğunu söylemektedir. Darwin'in ırkçı, Sosyal Darwinci öğretilere büyük destek veren en önemli yanılgısı buradadır." (s.20-21).

Bunlar Sosyal Darwinizm'in Nazi ırkçılığına bile zemin hazırlayabilecek bir akım olduğu net biçimde ortaya çıktıktan sonra yapılan eleştirilerdir. Marx da, daha Darwin'in eserleri çıkar çıkmaz, bazı zaaflarına dikkat çekmiştir. 18 Haziran 1862'de, *Türlerin Kökeni*'nin çıkışından üç yıl sonra Engels'e şunları yazmıştı:

"Yeniden gözden geçirdiğim Darwin,

'Malthusçu' teoriyi hayvanlar ve bitkiler dünyasına da uyguladığını söyleyerek beni çok eğlendiriyor, sanki Bay Malthus'un tek sorunu tarafı, teoriyi bitkiler ve hayvanlara değil de yalnızca insanlara -ve bitkilerle hayvanların tersine geometrik bir diziyle uygulamasıymış gibi."

Engels ise *Doğanın Diyalektiği*'nde Sosyal Darwinciliği şu sözlerle eleştirmişti:

"Darwinci yaşam mücadelesi teorisinin tümü basitçe, Hobbes'un *Bellum Omnium Contra Omnes* (herkesin herkese karşı savaşı) teorisinin ve burjuva ekonomik rekabet teorisinin ve bir o kadar da Malthusçu nüfus teorisinin toplumdan organik doğaya taşınmasıdır. Bu büyük ustalık bir kez başarılı olduğunda (bunun koşulsuz doğrulanışı, hele ki Malthusçu teori söz konusu olduğunda, hâlâ oldukça şüphelidir), bu teorileri tekrar gerisin geriye doğa tarihinden toplum tarihine aktarmak çok kolaydır, ve böylelikle bu iddiaların toplumun ölümsüz doğal yasaları olarak kanıtlanmış bulunduğunu savunmak hepten bölüktür."

(*Doğanın Diyalektiği*, s.337)

Konumuz Sosyal Darwinciliğin eleştirisi olmadığı için fazla uzatmıyoruz. Daha kapsamlı bir araştırma yapmak isteyenler, bizim de yararlandığımız kaynaklara başvurabilirler.

Marx, Darwin ve Darwinizm ilişkisi konusundaki olgular bunlardır.

Özetle: Marx, -birakalım antipati duymayı- Darwin'in insanlığa esas katkısı olan evrim kuramını coşkuyla karşılamış, onda kendi çalışmaları için doğabiliminden gelen güçlü bir destek

Friedrich Engels

bulmuştur. Ote yandan Marx, Engels ve daha sonra gelen bazı sosyalist düşünürler ve bilim insanları, Sosyal Darwinizm adlı, ırkçılığa zemin hazırlayan akımı şiddetle eleştirmişler; Darwin'in Sosyal Darwinizme kapı aralayabilecek bazı fikirlerine dikkat çekmişlerdir.

Yobazlar Darwin'in evrim kuramına (dolayısıyla bilime) düşmandırlar. Marx ve sosyalistler ise evrim kuramının en tutarlı savunucuları olmakla birlikte, insanlığın 20. yüzyılda büyük acılar yaşamasına neden olan bilim karşıtı Sosyal Darwinciliği şiddetle eleştirirler. Doğrusu biz de A. M. C. Şengör'ün Sosyal Darwinizm'e sempati mi, yoksa antipati mi duyduğunu merak ediyoruz.

KAYNAKLAR

- 1) Alâeddin Şenel, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*, Bilim ve Sanat Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1993.
- 2) John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi*, özellikle "Görüşümüzün Doğal Tarihsel Temeli" başlıklı bölüm, Çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2001.
- 3) Alan Woods ve Ted Grant, *Aklın İsyanı*, "Marksizm ve Darwincilik" başlıklı bölüm, Çev. Ömer Gemici ve Ufuk Demirsoy, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, Ocak 2001.
- 4) Marksist Düşünce Sözlüğü, Darwinizm maddesi, Türkçe çeviriyi derleyen Mete Tunçay, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001.

Türkiyeli felsefecilere sorduk: Temel felsefi akımlar içindeki konumunuz nedir?

Bu küçük anketi yapmaktaki amacımız, felsefecilerimizin tüm yapıtlarıyla tanışma fırsatı bulamamış okurlarımıza yüzeysel de olsa bir bilgi vermek ve Türkiye'deki felsefe etkinliğinin bir profilini çizmektir.

Hazırlayan: Ruken Kızılar

Türkiye'nin önde gelen felsefecilerine, *Bilim ve Ütopya* dergisi olarak iki soru yönelttik: 1) Temel felsefi akımlar içindeki konumunuz nedir? 2) Tarihte ya da yaşayan felsefeciler arasında kendinizi en yakın bulduğunuz isimler hangileridir? Bu küçük anketi yapmaktaki amacımız, ilk olarak felsefecilerimizin tüm yapıtlarıyla tanışma fırsatı bulamamış okurlarımıza yüzeysel de olsa bir bilgi vermektir. Diğer bir amacımız da, Türkiye'deki felsefe etkinliğinin bir profilini çizmektir. Tabii ki, ne kadar fazla sayıda yanıt alırsak, bu profil de o ölçüde net olacaktır. Ulaşamadığımız felsefecilerimizin yanıtlarına gelecek sayılarımızda da açığız. Öte yandan bu soruşturma, yanıtları ve dolayısıyla Türkiye'deki felsefe etkinliğini değerlendirecek makalelerle de sürebilir. İlgiliyle okuyacağınızı düşünüyoruz.

Düşünürken bütün felsefe tarihinden yararlanmak gerekir

AFŞAR TİMUÇİN

Her gerçek felsefe adamı, kendi felsefesiyle vardır. Felsefe yapmak, bir ya da birkaç filozofun peşine takılıp gitmek demek değildir. Geçen zaman ya da dönüştürülen yaşam felsefede yeni bakış açıları gerektirir. Düşünürken bütün bir felsefe tarihinden yararlanmak gerekir. Bugün Descartes gibi düşünemeyiz ama, Descartes'ten yararlanmadan da edemeyiz. Felsefe tarihinin bütün filozofları benim filozoflarımdır, düşüncesi düşünceme yakın durmayanlar bile... Bugünün, adı filozofa çıkmış kişilerini kendime yakın bulmuyorum. Onlarla çokça ilgilendiğimi de söyleyemem.

- "Düşüncesi düşünceme yakın durmayanlar bile" derken kendi düşüncenizi biraz açar mısınız?

Bütün filozoflar bizim bakış açımıza uygun görüşler ortaya koymuş olamazlar. Her biri, her bir dönemin özelliklerini taşıyan düşünceleriyle vardır. Ama her birinin düşüncesinde bizim için çok önemli olan ipuçları bulabiliriz. O yüzden filozofları benim ya da benim değil diye ayırmak yerine, onların bize yararlı olan düşüncelerini bulmak ve kendi düşüncemize katmak önemlidir.

Her felsefe adamının kendi felsefesi ve bir bakış açısı olması gerekir, ama belli bir kesimin, düşüncenin adamı da olmaması gerektiğini söylemek istiyorum.

- İdealizm-materyalizm ayrımındaki yerinizi sorsak...

Ben bunu çok önemsemiyorum. Çünkü öyle idealist filo-

zoflar vardır ki bilgi kuramları bize ters de düşse, çok önemli şeyler söylemişlerdir. Öyle maddeci filozoflar vardır ki, bizim için hiçbir önem taşımazlar. Ya oradan ya buradan olmak gerekmiyor.

Kendimi, egemen benzerlerinden farklı bir 'anarşist' sayıyorum

AHMET İNAM

Felsefe araştırmalarımda iki bin beş yüz yıldır Batı düşüncesini besleyen tüm kaynaklara kendimi açık tuttuğumu düşünüyorum. Sanatı, folkloru, söylenceleri, bilimsel çalışmaları felsefe ufkumun dışında tutmuyorum. Şu anda dünyaya egemen olan düşünce akımlarının hiçbirine kendimi kapatmıyorum. Hiçbirinin de ardında değilim.

Marksist düşünmenin insana, emeğe verdiği önem; analitik düşüncenin, düşüncelerin açıklığına tutarlılığına karşı duyduğu kaygı; varoluşçu düşüncenin insanın önüne açtığı ufuk, ilgimi çekti, çekmekte.

Kendimi, "kendi kendisinin efendisi olamayan insan, efendisiz bir dünyada yaşayamaz" temel görüşünden yola çıkan, geçmişte ve çağımızda egemen benzerlerinden farklı bir "anarşist" sayıyorum. İronik bir deyimle "sürdürülebilir isyandan", "müddet" bir isyandan yanayım. Bu amaçla, kendi dilinden, bu toprakların kültüründen beslenen "gönül felsefesi" denen bir yaşam biçimini, tüm çelişkileri, acıları, gariplikleri ve yalnızlığı ile yaşamaktayım.

Nominalist varlık anlayışını benimsiyorum

BETÜL ÇOTUKSÖKEN

Biz felsefecilere yönelttiğiniz bu sorular, felsefeyi meslek olarak seçen birinin gerçekten yanıtlaması gereken sorulardır. Çünkü bu yolla, felsefi yönelim, kendi kendisini soru konusu yapmaktadır. Yaratıcı düşüncelerin öznesi durumundaki felsefeci ya da filozof, felsefe tarihi içinde kendini konumlandırmanın sorumluluğunu duyumsamaktadır.

Şimdiye değin kaleme aldığım birçok kitabımda bu sorumluluğu hep duyumsadım; felsefe anlayışın, her yapıp ettiğime eşlik etti; "düşünce akrabaları"nın kimler olduğunu her zaman açıkladım. Bir kez daha açıklayayım.

Var olan kavramıyla bu denli içli dışlı olmam ve "var olan"ı hem dış dünya hem düşünme hem de dil ölçeğinde konumlandırmam, sonunda beni "tümeller tartışması"nın içine çekti. Bu tartışma bağlamı ve hangi düzlemde olursa olsun var olana yönelmem, tümellere, başka bir deyişle genel kavramlara ilişkin sorunların ve soruların son derece güncel olduğunu bana hep düşündürdü. Var olanı, var olan yapan ne ya da nelerdi? Var olanın belli bir özü var mıydı; yoksa var olan sayısı her zaman tam olarak kestirilemeyen değişebilir ya da değişemez ilincklerin toplamı mıydı? Böylece "özcü" ya da özü değişime karşın koruyan ve bu bağlamda tözü öne çıkaran "tözcü" bir anlayıştan yana olup olmamanın ne denli önemli olduğunu kavramaya başladım.

Dış dünya gözlemlerimle de bütünüleşen düşünme doğrultum beni sürekli olarak, varlık düzlemini tekillerin oluşturduğu, onların dışındaki tüm insan ürünlerinin düşünsel ve dilsel nitelikli olduğu noktasına götürdü. Benim yolum adcılıktı (nominalizm). Böyle bir düşünsel temel, insan dünyasını daha iyi kavramamı, anlamamı sağladı. Çünkü adcı yaklaşımını açıklamakla yetinmedim hiçbir zaman; adcı nitelikli varlık anlayışının karşısı durumundaki özcü/tözcü yaklaşımın insan dünyasındaki olumsuz etkilerini de açık seçik olarak görmeye çalıştım.

Son yıllarda özellikle "ayırıcılık" üzerinde durmaktayım. Nominalist varlık anlayışını benimsemiş olmam ve onun karşısı durumundaki özcülüğü gereğince çözümleyebilmem, ayırıcılığın dayandığı varlık anlayışını daha iyi görmemi sağladı. Çünkü var olanın değişmez özsel bir yanı olduğu ileri sürülüyorsa, örneğin, birtakım kutsallaştırmaların da arkadan gelmesi hiç zor olmayacak; cinsiyetler, dinler, ırklar kolaylıkla değişmez bir öz olarak kabul edilebilecekti. Öyleyse, biz insanları insanca düşünmeye götürecek olan her temel anlayışın, adcı ya da nominalist temele oturması kaçınılmazdı. Bu yaklaşım, benim hem düşünsel ve dilsel var olma boyutunu ne denli önemseydiğimi ortaya koymaktadır. Ama bu hiç de dış dünyada var olanı bir "yapıntı" haline getirmek demek değildir.

Bu bağlamda adcı varlık anlayışı ister istemez, zihni, anlık-

sal olanı, kısaca düşünsel olanı öne çıkaracak ve belli bir idealizmin de kapısını aralayacaktır. Bu idealizm de elbette idealizmin en azını gerektirecektir. Zaman zaman derslerimde de dile getirdiğim gibi bu, "minimum idealizm"dir.

Adcı varlık anlayışımın ve belli bir ölçüde benimsediğim idealist tutumumun felsefi antropolojiyle eklemlendiğini hemen söyleyebilirim. Felsefi antropoloji benim için hem temel nitelikli bir felsefe disiplini; hem de bir felsefe yapma yoludur. Çünkü felsefi söylemimde insan sorunlarını her zaman önemsedim ve tutarlı bir biçimde hümanist bir metafizik (düşünme ve dil varlığı olarak insanı temele alan kavramlar bütünü) oluşturmaya çalıştım ve bu yolda yürümeyi sürdürüyorum. İnsan bilimleri içinde psikoloji, antropoloji, dilbilim ve imbilim (göstergebilim) felsefi kavrayışımı en çok etkileyen bilimsel bağlamlardır.

Burada, çok kısa bir biçimde ortaya koyduğum görüşlerimi, *Felsefi Söylem Nedir?* (1991), *Felsefeyi Anlamak Felsefe İle Anlamak* (1995), *Kavramlara Felsefe İle Bakmak* (1998), *Felsefe: Özne-Söylem* (2002) başlıklı kitaplarımda son derece ayrıntılı bir biçimde ele aldım.

Felsefe tarihinde kimlere eklemlendiğimi başkaları belki daha iyi değerlendirebilir; ancak bir ölçüde Aristoteles'ten, Sofistler'den, Augustinus'tan, Abelardus'tan, William Ockham'dan; Bacon, Descartes, Locke, Kant, Hartmann, Vaihinger, Saussure, Russell'dan, Kuhn ve Popper'den etkilendiğimi söyleyebilirim.

İstanbul Üniversitesi'nde yetiştim ve hocalarım, Prof. Dr. Macit Gökberk'ten, Prof. Dr. Takiyettin Mengüşoğlu'ndan, Prof. Dr. Bedia Akarsu'dan çok şey öğrendim. Özellikle, doktora hocam Prof. Dr. Nermi Uygur'dan hem çok şey öğrendim, hem de üzerinde çok etkisi oldu. Prof. Dr. İonanna Kuçuradi insan sorunlarıyla uğraşmamda her zaman yol göstericim oldu.

Konumum, 'çağdaş analitik felsefe' çerçevesinde

CEMAL YILDIRIM

Temel felsefe akımları içindeki konumum, "çağdaş analitik felsefe" çerçevesindedir. Felsefede sağduyu veya bilimle bağdaşmayan metafiziksel dizgiler, teleolojik ve ideolojik türden öğretiler, postmodernistlerin sunduğu eksantrik görüşler uzak durduğum etkinlik biçimleridir. Ama yönütemi kavramsal çözümleme olan analitik felsefenin dalları arasında başlıca ilgi ve uğraş alanım bilgi kuramı ile bilim felsefesidir. Bu iki alanda özgün ve kapsamlı çalışmalarıyla beni en çok etkileyen, sorunlara gerçekçi ve eleştirel yaklaşımlarını örnek aldığım iki büyük filozofun adını verebilirim: Bertrand Russell ve Karl Popper.

Felsefemi bir 'akım' içine yerleştiremiyorum

IOANNA KUÇURADI

Yazdıklarımı/söylediklerimi bir "felsefe akımı" içine yerleştiremiyorum. Onları yerleştirebilen varsa, kurduğu bağlantılar üzerinde düşünmeye hazırım. Söylediklerimin temelinde "ontolojik-antropolojik bakış" diye adlandırılabilir bir bakış var, ama bu bir "bakış"tır, bir akım değildir.

Söylediklerim ile söyledikleri arasında farklı noktalarda bağlantı kurabildiğim filozoflar Platon, Aristoteles, Kant, Schopenhauer, Nietzsche, Nicolai Hartmann ve hocam Takiyettin Mengüşoğlu'dur. Yaşayanlar arasında ise insan hakları konusunda söylediklerim ile söyledikleri arasında bir yakınlık gördüğüm filozof, Otfried Höffe'dir. Bu da insan haklarına "antropolojik yaklaşım" konusundadır.

Hiçbir 'izm'e saplanmamayı ama toplamacı da olmamayı öğrenme çabasımdayım

ULUĞ NUTKU

Felsefi akımlar; varlığın yapısı, bilginin kaynağı ve niteliği, insanın özü gibi çeşitli sorunları, belli bir hareket noktasından oluşturdukları savları bağıntılı işleyerek çözmeye çalışırlar. Temel sorunlar çoğu kez karşılıklar halinde ortaya çıkar. Varlık ve bilinç (dar kapsamıyla, madde ve bilinç): ontolojik sorun; bilgi edinmede özne-nesne ilişkisi: gnoseolojik sorun; insanı kuşatan koşullar ve irade özgürlüğü: etik sorun felsefenin başlangıçlarından beri süregelenler. Çözüm önerileri sorunları ortadan kaldırmaz, yeni içeriklerle değiştirir; ama hareket noktası olan savlar mutlaklaştırılırsa ve sistem kurmak amaç olursa "izm"ler belirir ve bunlar felsefi bilginin hem tarihini hem de problematliğini kısırlaştırır.

Tutumum şöyle: Her felsefi görüşten bilgi olarak çekip çıkardığımdan yararlanmayı, hiçbir "izm'e saplanmamayı ama toplamacı da (eklektik) olmamayı öğrenme çabasımdayım. Akımlar ve tutumlardan birisine veya birilerine yandaş olma amacı gütmekten sorun öbeklerini incelemek istiyorum. Beni en çok uğraştıran, "insanın özü var mı; varsa, tarihsel dönüşümlerin hesabı nasıl verilebilir; yoksa, konumu doğadan kopmuşluk mudur, bu da insana özgü doğa mıdır? Bu gibi sorulara cevap verilmeye çalışıldı ama, yüzeysel sentezlerde kaldı bu girişimler.

Yukarıdaki temel sorunun işlenişine ışık tutmuş filozoflar, doğal ki kendime daha yakın bulduklarım olacaktır. İnsanın bir karşıtlıklar, hatta paradokslar varlığı olduğuna Sofistler'le Sokratikler arasındaki tartışma ilk ışığı tuttu; ama bilgi, erdem gibi konular öncelikli olduğundan, daha ileri gidilemedi (Sokratikler'e, farklılaşmalarla birlikte Platon ve Aristoteles'i dahil

ediyorum). Rönesans filozofları, özellikle Mirandola, terimleri ne kadar teolojiye kayarsa kaysın, sorunu canlandırdılar. Yakın zamanlar tarihinde sorunun ağırlığını duyurtan ve insan felsefesinin yolunu açan Ludwig Feuerbach'dır. Onun, transendens'i ("aşmaca" dediğim temel insani olgu) çözümlemesi, insanın kendini bilmesinde (eski çağda, *gnothi seauton*) bir devrimdir. Aşmaca kurgular ve bunların özündeki "sanki var" bilinci daha derin çözümlemeler bekliyor; "yabancılaşma", "mistifikasyon" gibi kavramlar çözümlemeye yaramazlar. Öz sorununun altından ancak öze-bakışçı felsefe kalkabilir ve insan varlığının olanaklarını önyargısız anlamlandırabilir.

Carnap ve Reichenbach'ın çizgisinden uzaklaşmamalıyız

HÜSEYİN BATUHAN

Bu soruya cevap vermek güç olmakla birlikte, bir deneme yapmakta yarar var. Ben gençliğimde dindar bir insandım. Herhalde rahmetli eşim Turan Batuhan'ın da etkisiyle Rus filozof Leon Chestov ve Danimarkalı filozof Søren Kierkegaard'ın etkisinde kaldım. 1953'de verdiğim doktora tezimin başlığı "Kierkegaard'da İroni Kavramı"dır. Aslında bu düşünürün bütün eserlerini ve onun hakkında yazılmış bütün eserleri okumuştum (Almanca olanlar da dahil). Yalnız doktoramı verdikten sonra, bende çok önemli bir değişiklik oldu: Bu tür felsefeden hoşlanmadığımı fark ettim. Bu değişikliğe sanırım Bertrand Russell önyak oldu. Ondan sonra da bir daha bu tür felsefeye dönmedim. Ben kalp adamı değil, kafa adamı idim. Ama ne yazık ki bunu biraz geç fark ettim.

Hangi ad altında yürütülürse yürütülsün, insanın baş uğraşı "doğruyu bulmak" olmalıdır. Bu felsefenin bilimle akrabalığını ortaya koyuyor. Ancak bu akrabalığın nasıl bir şey olduğu konusunda tam bir görüş birliğine ulaşılmış değil; zira konu hiçbir zekânın kavrayamayacağı kadar geniş. Gene de her felsefecinin çok ciddi bir bilim arkaplanı olması şart. Bu arada "mantık", felsefecilerin en çok üzerinde durdukları alan; çok başarılı ve kapsamlı mantık sistemleri kuruluyor. Bilimsiz felsefeler de var, ama bunları ciddiye almak zor. Herhangi bir bilim dalında yetişmemiş bir insanın, bugün felsefede söz sahibi olması mümkün değil. Gene de bu konu o derece geniş ki, insan bazen yolunu şaşırtıyor.

Russell'den sonra beni en çok etkileyen kişi Dr. Wolfgang Stegmüller oldu. Ancak Willard Van Orman Quine, Nelson Goodman, Jaakko Hintikka, Benson Mates gibi isimler ilk aklıma gelenler: Yüzlerce isim saymak mümkün. Sanırım her yıl Avusturya'nın Kirehberg Köyü'nde toplanıp Wittgenstein'in eserini didik didik edenleri de unutmamak gerek.

Her bilim gibi felsefenin de büyük bir umman oluşturduğunu, bu nedenle küçük bir alanda derinleşmekten başka çare olmadığını aklıda tutmamız şart. Carnap ve Reichenbach'ın çizgisinden uzaklaşmamalıyız.

Aydınlanma döneminin geçerli olan tüm değerlerini benimsiyorum

NECLA ARAT

Temel felsefi akımlar içinde rasyonalizm ve Aristoteles'in doğru-orta ya da olcululuk (sophrosyne); 18. yüzyıl Aydınlanma döneminin geçerli olan tüm değerleri, benimsediğim felsefi iklimi temsil edebilir.

Felsefe tarihinden Platon, Rousseau, J. Stuart Mill; yüzyılımızdan Cassirer, Fromm ve Arendth'in adlarını, kendime yakın bulduğum felsefeciler olarak verebilirim.

Bağlı bulunduğum temel felsefe akımı, mantıkçı empirisizmdir

YAMAN ÖRS

Diyebilirim ki son on, on beş yıl öncesine dek, başlığında "Felsefe açısından...", "Felsefe yönünden...", "Felsefenin ışığında..." gibi anlatımlardan biri ya da bir benzeri bulunan yazılar yazardım; felsefenin yöntembilgisinin ("metodolojisi"nin), bu alandaki çalışmalarımın en büyük bölümünü oluşturmaya karşın. Kuşkusuz yurtçimde ya da dışında bunu yapan tek felsefeci de ben değildim. Bu arada, on beş yıl kadar önce *Felsefe Tartışmaları* dergisine yazdığım ilk yazı, "Hangi felsefe?" başlığını taşıyordu. Derken, sanırım genelde olduğu gibi, bir gün bu tür anlatımları açıklığa kavuşturmadan kullanmanın büyük bir yöntembilgisel, kavramsal, "felsefi" yanlış olduğunu gördüm: Her felsefeci, ilgilendiği bir konuyu ancak bağlı bulunduğu okulun, akımın "açısından", "yönünden",

"ışığında"... ele alabilir ya da görebilirdi.

Buna koşut olarak her felsefeci, felsefenin tanımını da kuşkusuz yine kendi açısından ve büyük ölçüde bulunduğu okulun yaklaşımı çerçevesinde yapabilir; felsefecilerin felsefe sözlüklerinde ya da başka felsefe yapıtlarında verdikleri tanımlar da yine ancak bu çok temel yöntembil-

gisel nokta göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. O bağlamlarda verilen tanımlar, bunları yapan felsefecilerin kendi alanlarını görüş ya da algılayış ve bu görüşleri ya da algılayışları savunma biçimleridir.

Bu saptamaların da ışığında benim felsefenin "ne olması gerektiği" konusundaki düşüncem, görüşüm şu öz tanımla belirtilebilir: "Felsefe, bilim(ler), uygulamalı alanlar, sanat(lar), ahlak alanı, siyasal yaşam vb., birer uğraş olsun ya da olmasın belli başlı insan etkinliklerinin kavramsal düzeyde ele alındığı eleştirel, mantıksal, anlambilgisel ("semantik") bir yorumda bulunma etkinliğidir." Bu durumda benim bağlı bulunduğum temel felsefe akımı, bilginin kaynağını ya da kökenini (insan usunda değil) dış dünyada bulan (ve rasyonalizmin karşıtı) empirisizmin çağımızdaki altdalı olan ve yakın izleyicisi olduğu (1953 yılında yitirdiğimiz) Hans Reichenbach'ın yöntembilgisel çözümlemesini çok iyi yaptığı mantıkçı empirisizmdir. Hans Reichenbach'ın yeni empirisizm (ve yeni felsefe) olarak da adlandırdığı bu akım, bilimsel felsefe ile özdeş olarak görülebilir.

Gerek tarihsel gerek yöntembilgisel olarak bu felsefe akımı ya da okulu felsefenin temel konularında Viyana Çevresi'nin temel yaklaşımları ile önemli ortaklık içindedir. Bu çevrenin düşünürleri, (ülkemizde de, İstanbul'da Reichenbach'ın yarımcılığını yapmış olan Nusret Hızır) felsefeyi "üstdil" olarak adlandırılacak bir etkinlik biçiminde yorumluyorlardı. Ancak kanımca, yukarıda verilen tanımlama da göz önüne alınırsa bu alanı, onun dille olan çok yakın bağlantısını gözden uzak tutmadan, "kavramsal bir etkinlik" olarak görmek daha doğru olacaktır (Felsefenin temel bölümlendirilmesinde neden "materyalizm" ve "idealizm" ayırımından yola çıkmadığım konusunu burada işlemek için ise yeterince yerimizin olmadığı kanısındayım).

Felsefem, 'doğrudan doğruya insanlar arasındaki ilişkilerle' ilgili

VEHBİ HACIKADİROĞLU

Ben felsefenin doğrudan doğruya antropoloji ve "insanlar arasındaki ilişkiler" konularıyla ilgilenmesi gerektiğine inandığım için, klasik felsefenin temel akımlarından hiçbirine bağlı olmadığımı söyleyebilirim.

Benim anladığım türden felsefe yapanlar, biri Eski Yunan'da Sofistler, öteki de çağımızda Marksistler'dir. Sofistler'in düşüncelerinden pek az bir bölümü bize, onları kötüleme çabası içindeki Platon ve Aristoteles aracılığıyla gelmiş olduğundan onlarla ne ölçüde düşünce birliğinde bulunduğumu söyleyecek durumda değilim.

Marksistler'in temeldeki düşüncelerine yakınlık duymama karşın, onların olayları salt Hegelci bakış açısında açıklama çabaları yüzünden düşünce birliği içinde olduğumu söyleyemem.

Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi üzerine

Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'nin amacı, doğa bilimleri ve uygulamalı bilimlerin, bilimsel felsefeyle kesiştikleri noktalarda çok yönlü araştırmalar yapmak ve yapılmasına yardımcı olmak; ilgili konuların Türkiye'de ve dünyada tanınmasına, gelişmesine ve bunların altında yatan bilimsel dünya görüşünün yayılmasına katkıda bulunmak.

Prof. Dr. Yaman Örs ile söyleşi

(AÜ Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı, Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi Yürütücü Kurulu Üyesi)
Söyleşi: Feyzlye Özberk

Prof. Dr. Yaman Örs'ün patoloji ve tıp tarihi-deontoloji uzmanlıkları var. ODTÜ'de felsefe doktorası yapmış. Başlıca ilgi alanlarını, tıp, biyoloji, tarih, etik ve felsefenin yöntem-bilgisi (metodolojisi), evrim kavramı, tıbbi etiğin kuramsal yönleri, biyoetik konuları ve biyopolitika oluşturuyor. Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'nin öncüsü, Yürütücü Kurulu Üyesi Yaman Örs'e Çevre'yi sorduk.

Neden 'çevre' tarzında bir örgütlenme seçildi?

- Sayın Yaman Örs, 2000 yılının son aylarında bilimsel-akademik bir örgütlenme çabası için bir araya geldiğiniz arkadaşlarımızla çevre ya da dernek kurma olasılıklarını tartıştığınızı biliyoruz. Neden çevre tarzında bir örgütlenmeyi seçtiniz? Böylece örgütlenme biçimlerine, hoş bir yenilik getirdiğiniz söylenebilir mi?

- Doğrusu, bu tür bir örgütlenme ne ölçüde "hoş bir yenilik" sayılabilir, bilemiyorum; ancak onun sık rastlanmayan bir bilimsel-akademik örgütlenme biçimi olduğunu söyleyebiliriz sanırım.

İki yıl önce, değişik alanlardan gelen, değişik yaşlardaki ve büyük çoğunluğu akademisyen olan ya da üniversitede çalışan uğraş kişileriyle, bilimsel-akademik bir örgütlenme çabası içine girdik. Yeni adayların da katılımıyla ilk başlarda sayıları 40'ı aşan, dernek kurma aşamasında 33 olarak belirlenen ve çoğunluğu Ankara'da bulunan bu akademisyenlerden ilk olarak bir araya gelen 11'i, bilimle bilimsel felsefenin kesişme noktasında etkinlik gösterecek bir çevre ya da dernek kurma olasılıklarını tartıştılar; çoğunluk -9 kişi-, ikincisinin amaçlarına daha uygun bir örgütlenme olacağına karar verdi. Ancak, özellikle böyle bir derneğin merkezi olabilecek bir yer bulamadığımız, mali açı-

dan da bunu kendi başımıza sağlayamadığımız için, bir "Bilim ve Bilimsel Felsefe Derneği" kurma atılımımız son aşamasında başarısızlığa uğradı. Bu durumda bizler, ilk bir araya gelişlerimizde söz konusu olan öteki seçeneğe başvurduk ve özdeş adı taşıyan bir çevre olarak etkinlik göstermeye başladık. Çevre olmakla ya da bir çevre olarak kalmakla, dernek olmanın getireceği biçimsel yükümlülüklerden, bunları yerine getirmeye çalışırken harcaacağımız zamanı yitirmekten kurtulduğumuzu düşünüyorum. Hukuk açısından biçimsel olmayan, bir bakıma "gevşek" diyebileceğimiz bir örgütlenme biçimi olan Çevre'yi sürdürdüğümüzde de, her bir etkinlik için, dernek olmamız durumunda da olacağı gibi, üniversitelerle onların fakülte, bölüm, anabilim dalı gibi akademik birimleri ya da benzeri başka dernek ve kurumlarla işbirliği yaparak etkinlik gösterebileceğimizi düşündük; nitekim şimdiye dek de böyle oldu.

Dolayısıyla ben kendi adıma, başlangıçta emek ve zaman yitirmemize, akademik etkinliklere geç başlamış olmamıza ve düşünülecek başka olumsuz noktalara karşın, durumumuzdan yakınıyor değilim. Geçirdiğimiz olumsuzlukları -yaşamda hiç bitmeyecek pek çoğu gibi- birer deneyim olarak görüyor; bunun yanında, kuşkusuz Viyana Çevresi'nden de esinlenerek oluşturduğumuz bilim ve bilimsel felsefe alanındaki birlikteliğimizin bir çevre olarak ortaya çıkmasını, bize sağlayacağı esneklik dolayısıyla olumlu da buluyorum. Bu her iki nokta ile ilgili düşüncelerime Çevre'deki arkadaşlarım arasından da katılanlar var. Kuşkusuz onlar ve Çevre'nin başka üyeleri, genel olarak bu konuşmamızda benim belirttiğim en azından bir bölümüne şu ya da bu ölçüde katılmayabilir.

Ben, tasarladığımız derneği kuramayıp

bilim ve bilimsel felsefe etkinliklerini bir çevre olarak yürütmeyi düşündüğümüzü, olup bitenleri özetleyerek yazmıştım ("Bilim ve Bilimsel Felsefe Derneği'ni Nasıl Kuramadığımızın Kısa Öyküsü", Üniversite ve Toplum internet dergisi, C.1, S.2, Eylül 2001; "Bilim ve Bilimsel Felsefe Derneği nasıl kurulamadı?", Bilim ve Ütopya, S.87, Eylül 2001, s.3-6).

Viyana Çevresi ve felsefesi

- Esinlendiğinizi söylediğiniz Viyana Çevresi'ni okurlarınıza tanıtabilir misiniz?

- Kuşkusuz bu soruya kendi açımdan, kendi felsefi yaklaşımına göre yanıt verebilirim; bunu hem Çevremiz bağlamında, hem de dünyadaki felsefe çevrelerinin genelde Viyana Çevresi'yle ilgili "saptamaları" açısından söylüyorum.

Çok kısa olarak benim bu konudaki düşüncem şöyle: 1920'li yılların sonlarında Viyana'da kurulan, 1930'lu yılların başlarında da, Nazi yönetimi gelişine dek etkinlik gösteren Çevre, belki çoğu felsefecisi olmayan, felsefenin yanında matematik, temel bilimler, bu arada toplumbilim, ayrıca iktisat vb. değişik akademik alanlardan gelen ve sayıları yanılmıyorsam 30'u biraz aşan bilimcilerden oluşmuştu. Çevre üyelerini bir araya getiren temel kaygı şuydu: Batı'da temel bilim anlamında bilimin son yüzyıllardaki büyük başarılarına karşılık, özdeş süre içinde felsefe etkinliğinde ne yapılmıştı? Çevre üyelerinin bu soruya yanıtı çok büyük ölçüde olumsuzdu. Onlara göre felsefe, özellikle de ussalci "rasyonalist", geleceksel felsefe, en başta doğruluğu gösterilemeyen, hesaba verilemeyen "metafizik" savlarından dolayı, temel bilimlerle karşılaştırıldığında başarısız olmuştu. Dolayısıyla Çevre üyeleri, metafiziğin dayanaksız savlarından oluşan "spekülatif"

düşüncenin felsefeden tümüyle dışlanma- sı gerektiği görüşündeydi. Ancak onların bu alanda ikinci bir dayanakları daha var- dı: Temel bilimin söz konusu başarıların- da çok önemli olan matematiğin bilimde uygulanmasına benzer biçimde; son on yılda geliştirilen simgesel mantık ya da önermeler mantığı, felsefe etkinliğindeki önermelerin doğruluğunun araştırılmasın- da ve saptanmasında çok önemli bir işlev görebilecekti.

Sorunuza yanıtımın başında dile getir- diğim bir noktayı şimdi açıklığa kavuşt- rabilirim. Viyana Çevresi'nin felsefeye yaklaşımı, genelde ona öncülük yapan felsefe yaklaşımlarıyla, en başta da İngiliz duyusalcılığı (empirisizmi) ile karıştırıl- maktadır. Burada karıştırılan nokta, her iki akımın felsefi ya da kavramsal çözüm- lemeye, felsefede mantığın kullanımına büyük ağırlık vermelerinden kaynaklan- maktadır. Ancak bura- da gözden kaçan ve be- nim yöntembilgisel (metodolojik) yaklaşı- mıma göre, daha tem- melde olan şudur: Ge- leneksel İngiliz felsefe- sinde mantık ve felsefi çözümleme neredeyse bir amaç konumunda- dır; çünkü bu felsefede üretilen önermeler, et- kinliği yürütenlerce belki çoğu zaman bi- lingli olmayan bir bi- çimde bilimsel bilgi üretiminin felsefedeki karşılığı gibi görül- mektedir. Oysa Viyana Çevresi düşünürlerine göre mantık ve kavram- sal çözümleme, felsefe etkinliğinde çok açık olarak birer araçtır, kesinlikle bir amaç değil.

Böyle bir karıştırma ve yöntembilgisel yanlışlığın, bugün dünyada Viyana Çev- resi ile bir biçimde tarihsel ve/veya yön- tembilgisel bağları bulunan felsefe ve ola- sılıkla bilim çevrelerinde de yapıldığını görüyoruz. Bunu örneğin, Viyana Çevre- si'nin bilimsel dünya görüşünü benimse- yen ve bu doğrultuda çalışmalar yapan bir kurum olarak Viyana Çevresi Enstitü- sü'nün tanıtıcı yayınlarında da gözlüyo- ruz. Yine böyle ve birincisiyle, yakından ilişkili bir yanlışlık, Viyana Çevresi'nin yeni olguculuk (neopozitivizm) ya da mantıkçı olguculuk olarak bilinen yön- tembilgisel adının, simgesel mantığın ku- rucuları olan felsefecilerin yaklaşımı için ya da daha sonraki mantıkçı-çözümleyici felsefeciler için de kullanılmasıdır.

Toplumsal-siyasal açıdan Çevre'nin üyeleri ilke olarak, toplumcu, daha başka

anlatımıyla sosyalist ya da sosyal demok- rat görüşte olan düşünürlerdi. Çevre'nin öncüsü, en başta gelen sorumlusu Moritz Schlick ise bu bakımdan bir istisna oluş- turuyordu; ancak ne yazık ki o da, 1936'da Viyana Üniversitesi'nin merdi- venlerinde Naziler tarafından vurularak öldürülmüştür.

Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'nin kuruluş nedeni ve amaçları

- *Kuruluş nedeninizi, amaçlarınızı açıklar mısınız? Sayın Atilla Erdemli Bi- lim ve Ütopya'nın Mart 2002 sayısındaki yazısında, "Felsefe topluma inmez ve in- dirilmemesi gerekir. Felsefe-toplum ilişki- sinde tam tersinin doğru ve önemli oldu- ğu kanıtındayım. Toplumu felsefe katına yükseltmek gerekir" diyordu. Çevre'nizin amaçlarından birisinin de böyle bir işlevi*

Prof. Dr. Yaman Örs ve arkadaşımız Feyziye Özberk, AÜ Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı Kitaplığı'nda söyleşi yaparken.

yerine getirmek olduğu söylenebilir mi?

- Kuruluş nedenimizi, dernek için ha- zırladığımız tüzüğün ilgili bölümüne ba- şvurarak açıklayabilirim. Bu, "Felsefe de içinde olmak üzere tüm akademik alanla- rın, genel olarak düşünce yaşamımızın, bunların yanında dünyayla ilgili görüşle- rimizin, günlük yaşamdaki tutumlarımızın ve insan yaşamının tüm önemli yönle- rinin, bilimsel felsefenin mantıksal, eleş- tirel, kavramsal ve anlambilgisel sorgula- masının ışığında süzgeçten geçirildiği dü- şünsel-akademik bir ortamın sağlanma- sı"dır. Amacımız ise şöyle: "Doğa bilim- lerinin, uygulamalı bilimlerin ve tüm öte- ki akademik alanların, çağımızda gelişt- miş olan bilimsel felsefe ile kesişimleri noktalarda çok yönlü araştırmalar yap- mak ve bunların yapılmasına yardımcı ol- mak, bu yolla ilgili konuların Türkiye'de ve dünyada tanınmasına, gelişmesine ve bunların altında yatan bilimsel dünya gö- rüşünün yayılmasına katkıda bulunmak".

Çalışmalarımızı yürüttüğümüz ve et- kinliklerimizi gerçekleştirdiğimiz üniver- site ve uğraş ortamlarının da, kendi ola- ğan konu ve sınırlarının dışında, genel olarak toplumda bilimsel dünya görüşü- nün tanınması, benimsenmesi ve yerleş- mesi amacına hizmet etmelerine katkıda bulunmak en başta gelen hedeflerimizden biridir.

Kendi açımdan bir anlamda varlık ne- denimizi ve temel amaçlarımızı dile ge- tirdikten sonra, Sayın Erdemli'nin sizin bu bağlamda dile getirdiğiniz ve felsefe- toplum ilişkisine yönelik düşüncesine de- ğinebilirim. Onun bu konudaki düşünce- sine katıldığımı söyleyemem, ancak ne demek istediğini anlar gibiyim. Onun benzetimsel anlatımını biraz daha açıklı- ğa kavuşturabiliriz sanıyorum. Sayın Er- demli'nin söylediklerinde temel bilimler, tıp, tarım, mühendislikler vb. uygulamalı

bilimler ve matematik, mantık, iktisat, tarih, vb. her türlü akademik, teknik alanın topluma tanıtılmasında yöntem- bilgisel ödün verme- meli, bunları yüzeysel- leştirmemeliyiz anla- mını çıkaracaksak, bu- nun altındaki görüşe katılım. Ancak onla- rın altında alanın evri- mi içinde oldukça gele- nekselleşmiş bir tutum olarak "felsefenin yü- celiği" ve "felsefecinin -filozofun!- büyüklü- ğü" savı bulunuyorsa, o zaman buna tümüyle karşı olduğumu vurgu- lanmalıyım. Bu konu-

şmamızda şimdiye dek belirttiğim ve bundan sonra büyük olasılıkla değinece- ğim noktalar da, bu doğrultuyu sanırım açıkça gösterecektir.

Yürütücü Kurul ve üyelik

- *Çevre'nin 8 kişiden oluştuğunu bildi- ğimiz Yürütücü Kurulu'nda kimler var? Bu kurul nasıl ortaya çıktı? Etkinliklerini- zi nasıl düzenliyorsunuz? Çevre'ye üye olmanın koşulları nelerdir?*

- Önce, dernek atılımımızdaki geçici yönetim kurulunu oluşturan beş kişiyi sı- ralayabilirim: Ben, Kutlay Alpuğan (der- nek konusunda deneyimli avukat arkada- şımız), Yrd. Doç. Dr. Serap Şahinoğlu (AÜ Tıp Fak. Deontoloji A. D.), Kumru Arapkırlıoğlu (Bilkent Ün. Güzel Sanat- lar Fak. Peyzaj Mimarisi ve Kentsel Tasa- rım Böl.) ve Hürkan Çelebi (AÜ Sosyal Bilimler Enst. Sosyal Bilimler Çevre A. D.). Bu üyeler, Çevre'nin de Yürütücü Kurulu olarak çalışmaya başladı. Ancak

daha başlangıçtan Çevre içinden işlerin yürütülmesi konusunda etkin olduklarını gördüğümüz 3 üyemiz daha aramıza katıldı. Bunlar, Doç. Dr. Osman Gürel (AÜ Fen Fak. Kimya Böl.), Doç. Dr. Kadir Yamaç (Gazi Üniv. Tıp Fak. Hematoloji A. D.) ve Dr. Nüket Örnek Büken (Hacettepe Üniv. Tıp Fak. Deontoloji A. D.) olmuştur. Burada görüldüğü ve en son etkinliğimizde olduğu gibi, tıpçıların sayıca ağırlıkta oluşu, bir ölçüde de kuşkusuz benim akademik alanımın tıp oluşundan dolayı, ancak bilinçli yapılan bir seçime bağlı değildir; bu durumun zamanla değişmesini beklemeliyiz.

Çevre olarak çalışmalarımızı akademik alanların üniversitelerdeki eğitici, araştırmacı ve uygulayıcılarıyla ve bu alanlarla akademik düzeyde ilgilenerek onlara yönelik çalışmalar yapan uğraş sahipleri arasında, bilimsel felsefenin eleştirel tutumunu benimsemiş akademisyenler ve değişik uğraş temsilcileriyle yürütmeyi düşünmüştük. Bugüne dek gerçekleştirdiğimiz etkinliklerde ise, akademik ortamların dışında bireyler ya da kurumlarla bir işbirliğimiz olmadı.

Çevre'ye üyeliğin nasıl olması gerektiği konusunu, doğru anımsıyorsam geniş grup olarak bir araya gelmelerimizde de görüşmüştük. Ortalama olarak iki ayda bir toplanan Yürütücü Kurul'da ise, son zamanlarda bu konunun üzerinde sıklıkla durduk. Şubat ayında, Mart ve Nisan aylarındaki etkinliklerimizi gerçekleştirmeden önce, felsefe çevreleri başta olmak üzere, ulaşabildiğimiz ölçüde geniş bir çevreye e-posta iletili yolladık ve burada da üyelik koşullarımızdan söz açtık. Gerçekte ise bu bağlamda böyle "koşullardan" söz etmek bile, konuya çok konuşma, çünkü bu konuda en son olarak vardığımız noktada biz iletişim için ilgili herkesten beklediğimiz e-posta adreslerine ek olarak, Çevre'ye üye olmayı düşünenlerden yalnızca yıllık bir ödenti istiyoruz ki, etkinliklerle ilgili afiş, izlençe, yerine göre konuşmacıların ağırlanmaları vb. harcamaları karşılayabilelim. Bu yıl bunun için 30 milyon, öğrencilerden ise dörtte birini istiyoruz. Demeklerde olduğu gibi, gelir ve giderlerimizi düzgün olarak tutuyoruz. Anlaşılabileceği gibi, bu yıl 12 Ekim'de toplanacak "genel kurulumuza", ancak ödentilerini vererek "Çevre üyesi" olanlar katılabilir. Gelecek yıllarda ise, olabilirse bağış olanakları bulmak bizi mali açıdan kuşkusuz çok rahatlatacaktır.

Bizimle iletişim kurmak isteyen okurlar, yukarıda gösterdiğim kaynaklardan internet dergisindeki yazımın sonunda adlarını verilen 33 kişinin arasında, Yürütücü Kurul üyelerinin adreslerini bulabilirler. Onlara ayrıca <bilim bilimsel-felsefe@yahoo.com> adresinden ulaşabilirler.

Kendi adıma burada, yeni aldığım 2. adresimi de verebilirim: <antiphilosophy@tr.net>.

Gerçekleşmiş ve gerçekleşecek etkinlikler

- Çevre olarak, bilimle bilimsel felsefenin kesişme noktalarında etkinlik gösterceğinizi söylemiştiniz. Yaptığınız ve yapmayı planladığınız etkinlikleri açıklar mısınız?

- Etkinliklerimiz, 5 Kasım 2001'de Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün işbirliğiyle düzenlediğimiz bir toplantıda, benim yaptığım "Bilim Felsefesi ve Bilimsel Felsefe" başlıklı bir konuşmayla başladı. 8 Aralık'da, AÜ'nün işbirliğiyle düzenlediğimiz "Küreselleşme ve Üniversite" toplantısı çok sayıda katılımcının sunuşuyla bu üniversitenin Tıp Fakültesi'nde gerçekleştirildi. Hacettepe Üniversitesi'nin işbirliğiyle hazırladığımız toplantının konusu ise "Bilim ve Felsefe" idi; toplantı 9 Mart 2002'de bu üniversitenin Merkez Yerleşkesi'nde yapıldı. ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi'nin katkısıyla 6 Nisan'da gerçekleştirdiğimiz "Bilim ve Bilim Karşıtlığı" toplantısında ülkemizin bilim gündeminde çok sık yer alan konuların; biyolojik evrim-yaradılış, astronomi-astroloji ve UFO'lar, bilimsel tıp-alternatif tıp karşıt konularının tartışılmasını sağladık. Bu akademik yılın son etkinliğini ise "Üniversite ve Akademik Etik" konusunda, 8 Haziran 2002 günü İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi'nde, bu üniversitenin Akademik Kurulu'nun işbirliğiyle gerçekleştirdik.

Şimdiye dek etkinliklerimizi Yürütücü Kurul üyelerimiz arasından, geniş Çevre'den, yerine göre de "dışardan" seçtiğimiz, genelde 4'er kişilik düzenleme kurullarıyla hazırladık. Etkinliğin kapsamına göre, kuşkusuz bu sayı değişebilecektir. Bunun yanında, düzenleme kurulunda yer almayan Yürütücü Kurul üyeleri -kuşkusuz gerekirse başka üyelerimiz-, özellikle etkinliği duyurma aşamasında onun hazırlanmasına katkıda bulunuyor.

Burada bir noktayı dile getirmek istiyorum. Sözü edilen toplantıları geçtiğimiz 2001-2002 akademik yılı boyunca düzenledik. Bir önceki yılın Mart ayında ise, henüz dernek kurma aşamasındayken, AÜ Fen Fakültesi İstatistik Bölümü'nde, "Bilimler, Felsefeler ve Bilimsel Felsefe" başlığıyla bir konuşma yaptım. Tarih ve anlam olarak o konuşma, Çevre'nin ilk etkinliğinin bir öncüsüydü gibi geliyor bana; orada da zaten dernek kurma çabamızdan söz etmiştim.

Gelecek yıl için düşündüğümüz etkinliklere gelince. Bunlardan ilkinin Kasım ayının sonunda ODTÜ Felsefe Bölümü ile "Felsefede Viyana Çevresi: Yandaş ve

Karşıt Görüşler" olarak gerçekleştirmeyi düşünüyoruz. Gelebilirlerse bu toplantıya Altınoluk'da oturan Cemal Yıldırım Hoca ile Viyana Çevresi Enstitüsü Müdürü Prof. Friedrich Stadler de katılacak. Gelecek yıl olasılıkla Mart ayında "Üniversite ve Eğitim" konusunu gündeme getirmek istiyoruz; bu toplantı da ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi'nin işbirliğiyle gerçekleştirilebilir. Daha sonra da etik konusu üzerine bir toplantı yapmayı düşünüyoruz. Bu arada belki Çevre üyeleri olarak Antalya'ya bir yolculuk yapmayı "düşlüyoruz". Oradaki Felsefe Bölümü'nün sorumlusu ve doktorasını benim yaptığım dönemlerde ODTÜ'de yapmış Doç. Hasan Aslan arkadaşımız, bizimle yakın ilişkide bulunmak istiyor ki, bu durum benim açımdan ayrıca anlamlı.

Burada belki etkinliklerimizle ilgili olarak şu noktayı da dile getirmeliyim. YTÜ'deki toplantının açılış konuşmalarından birini yapan Rektör Yardımcısı Sayın Emre Aysu, sunuşların metinleri hazır olduğunda bunları kısa zamanda bastırabileceğini bizlere duyurdu. Daha önce Ankara'da gerçekleştirilen toplantılarında Ankara, Hacettepe Üniversiteleri ve ODTÜ yöneticileri de benzer bir söz vermişlerdi, ama o toplantılardaki sunuşların çoğunun metnini sağlayabileceğimizi pek sanmıyoruz. Belki onların bir bölümünü, Çevre'yi ve etkinliklerini genel olarak tanıtan bir yayının içinde toplayabileceğimizi düşünüyoruz.

Etkinliklere nicel ve nitel katılım

- Ankara'da gerçekleştirdiğiniz etkinliklerinizin çoğunu izledim. Katılım oldukça iyiydi. Hem Hacettepe Üniversitesi hem de ODTÜ Rektörleri etkinliklerinize destek vermeye devam edeceklerini söyledi. Ankara'nın akademik ve aydın çevresinin ilgisini çektiğinizi gözlemledim. Bu ilgi ne ölçüde desteğe dönüştü?

- Sizin gözlediklerinizin ötesinde, şimdiye dek gerçekleştirdiğimiz 5 etkinliğimize katılım ilk toplantımızdaki 20'nin biraz üstündeki bir sayıyla, ODTÜ'deki 150'yi aşan dinleyici sayısı arasında değişti. Toplantılarda katılımcı sayısının yanında, konulara duyulan ilgi ve sunuşlardan sonraki tartışma yoğunluğu, dolayısıyla niteliksel katılım da kuşkusuz çok önemli. Bu da, konu, konuşmacıların kimler oldukları, toplantının yeri ve günü, o günkü hava koşulları gibi etkinliklerin içsel özelliklerine ve dışsal koşullara bağlı görünüyor. Üniversite yöneticilerimizin destekleri kuşkusuz son derece önemli, gerek toplantıların gerçekleşmesi, gerekse daha sonraki olası toplantılara olumlu bakılması açısından. Ancak kalıcılık açısından hepsinden önemlisi, sunuş metnlerinin bastırılabilmesi. Burada da doğal-

dır ki, en başta üniversitelerimizden destek bekliyoruz.

Sözünü ettiğiniz, "Ankara'nın akademik ve aydın çevresinin ilgisini" gerçekten çekebildiysek, bundan sonra da çekebileceksek, bu bizim için doğal olarak önemli. Ancak kanımca, kalıcılık ve işlevsellik açısından daha önemlisi, katılımcıların eleştirel değerlendirmelerini, demek oluyor ki toplantıların düzenlenmesinin, konularının, konuşmacıların ve sunuşların "artı"larını ve "eksi"lerini bizlere ve/veya ilgili dergi vb. yayınlara yazılı olarak bildirmeleri. Bir başka anlatımla, belki özellikle ülkemizde ve benzer gelişmişlik düzeyindeki başka ülkelerde, ne yazık ki genel olarak boşlanan bir tutum içinde olmalarını bekliyoruz katılımcılardan.

Burada, özü bakımından ve zamanı açısından sizin sorunuzla tüm olarak örtülmesine de bizlere çok anlamlı gelen bir başka destekten söz açmak isterim. Cemal Yıldırım Hoca, bizim dernek kurma çabalarımızın başlarında, bunların başarılı olması durumunda kitaplarını (ya da kitaplığını) bu derneğe bağışlayabileceğini söylüyordu. Ancak bunun için doğal olarak bir yerimizin olması gerekiyordu.

Şu anda bir dernek olmadığımız gibi Çevre olarak da bizim olan bir yerimiz bulunmuyor. Ancak Cemal Hoca'nın değerli kitaplığını bir biçimde değerlendirmek zorunda olduğumuzu düşünüyorum.

- "Bilim ve Bilim Karşıtlığı" toplantısının, bilim karşıtlarına verilen iyi bir yanı olduğu kanısındayım. Çevre'yi kutluyorum. Nesnel gerçeğin yerine, "kendine sipariş edilen gerçekliği" geçiren sahne bilim anlayışına karşı bundan sonra da etkinlik yapmayı düşünür müsünüz?

- Böyle bir toplantı dolayısıyla bizleri kutlamanıza sevindim, genel olarak Çevre'deki arkadaşlarımızın da bu sevinci paylaşacaklarına eminim. Ayrıca biz de dergimize, etkinliklerimizin izlencelerini aksettirmeden yayımladığı için teşekkür ediyoruz. Bu arada, zaman zaman olan küçük yanlışların da ortadan kalkmasını diliyoruz. *Bilim ve Ütopya*, etkinliklerimizi, şimdi de Çevremiz'in kendisini tanıtmaya, açısından çok önemli bir ortam oluşturuyor, okuyucusunun özelliklerini yönünden. Doğrusunu söylemek gerekirse, toplantılarımızı ayın ilk bir-iki gününe rastlatma-

maya çalışıyoruz ki, etkinliğimiz dergi yeterince dağıtılmadan ve toplantı duyuruları okunmadan gerçekleşmiş olmasın.

Kuşkusuz bundan sonra da, "sahte bilim anlayışına karşı" savaşım verme amacıyla toplantılar düzenleyeceğiz. Bir bakıma bizim her bir etkinliğimiz, dolaylı yoldan da olsa, bu anlayışla savaşım konusunda bir çaba olarak görülebilir. Öte yandan, konuşmacıların ve kuşkusuz özellikle katılımcıların hepsinden böyle bir beklenti içinde olmasak da, Çevre olarak bilimsel dünya görüşünü ilkece benimsediğimizi burada yeniden dile getirmek isterim. ODTÜ'deki toplantıda açılış konuşmalarından birini yapan, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Mehmet Tomak da, gerek bu konuşmasında, gerekse toplantıdan sonra bizimle görüşmesinde, özellikle bu konudaki toplantıların ortak

Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi Yürütücü Kurul Üyeleri toplu olarak (soldan sağa): Osman Gürel, Yaman Örs, Kutlay Alpuğan, Hürkan Çelebi, Kumru Arapkirlioglu, Kadri Yamaç, Serap Şahinoğlu, Nüket Örnek Büken.

düzenlenmesine çok sıcak baktıklarını dile getirdi. Çevre olarak, daha önce gelecek yıl ODTÜ ile eğitim konusunda gerçekleştirebileceğimizi söylediğim toplantıda bu konuyu yeniden gündeme getirebiliriz; zaten buradaki çıkış noktamız da, üzerinde konuştuğumuz toplantıda Sayın konuşmacılardan Osman Demircan'ın, tartışmalar sırasında, bilim karşıtlığıyla ilgili olarak belli başlı uğraşların, bu arada örneğin hukukun eğitime vurgu yapmasıydı.

Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'nin geleceği

- *Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'nin geleceğini nasıl görüyorsunuz?*

- Çevre'nin geleceğini, doğrusunu isterseniz Türkiye'ninkinden daha iyi görüyorum, her ne kadar ülkenin durumu Çevre'yi ve etkinliklerini doğal olarak etkileyecek bir dış etkenler bütünü oluşturuyorsa da. Ancak Çevre'nin geleceği, kuşkusuz yalnızca, başta gerici, gericiyle siyasal çevrelerden verilen etik dışı -daha doğrusu ahlak dışı- ödümler, dış siyasal

çevrelerden onlara destek, çağdaş bilimsel bir eğitimin gerçekleştirilmesinin önüne çıkarılan engeller vb. dış etkenlerin etkisiyle ilişkilendirilemez. Kendi açımızdan, yaptıklarımıza ne ölçüde eleştirel gözle bakarsak bakalım, bu arada gördüklerimizin ötesinde göremediğimiz ve etkinliklerimize aksama olarak yansıyan yanlışlarımızın olabileceğini de göz önüne alsak, kuruluşumuzdan sonraki ilk yıl içinde Çevre olarak gerçekleştirdiklerimizin azımsanmaması gerektiğini düşünüyoruz. Ben bu bağlamda, gerek Yürütücü Kurul üyelerimize, gerekse düzenleme kurullarının üyelerine gerçekten teşekkür etmek istiyorum. İkincilerin hepsinin olmasa bile çoğunun adları, duyurularımız sırasında bağlantı kurulacak kişiler olarak belli oluyordu. Daha önce sözünü ettiğim, Çevre'yi ve etkinliklerini tanıtan

kitabımız çıkarsa, daha iyimser anlamla o çıktığı zaman, onların tümünün adları ilgili kamuoyuna kuşkusuz duyurulmuş olacaktır.

Gelecekle ilgili olarak Çevre'nin kendisine, özellikle şimdiki ve sonraki Yürütücü Kurul üyelerine düşen sorumluluk konusunda doğrudan konuşmak gerekirse, bu kaçınılmaz olarak onların çalışmalarına

na, çabalarına bağlı olacaktır. Bundan sonra etkinliklerimizin, kanımca ilk yılki ölçüsünde yoğun olmasına gerek olmadığı gibi, buna bundan böyle özellikle zaman açısından yeniden olanak da bulamayabiliriz. Daha ilerde de böyle bir olanak bulunamayabilir. Burada temel sorun ya da temel nokta, sık olarak etkinlik yapmaktansa, akademik-bilimsel ve toplumsal açıdan nitelikli, düzeyli, işlevsel, yerine göre de "ses getirecek" toplantılar gerçekleştirmektir sanırım; kuşkusuz bunları izleyecek basım işini de hiç gözden uzak tutmadan. Bunun yanında ilerde belki toplantısız yayınlar yapma olanağı da bulabiliriz. Bu, bir yapılanmayla birlikte, yerine göre yapılanmanın daha da ötesinde, zaman içinde Çevre'nin yürütücü kurullarının ne ölçüde etkili ve işlevsel çalıştığına bağlı olacaktır kanısındayım.

Reichenbach ve bilimsel felsefe

- *Bu bağlamda sizinle ilgili bir soru sorabilir miyim? Berlin, İstanbul ve Kaliforniya Üniversiteleri öğretim üyesi, mantıkçı empirisizmin kurucularından,*

tanınmış bilim felsefecisi Hans Reichenbach'ın (1891-1953) görüşlerine verdiği önemi biliyorum. Reichenbach'ı öteki felsefecilerden ayıran görüşleri nerelerdir?

- Bu sorunuzu, hem söyleşimizi çok uzatmamak, hem de bu bağlamda kendimi Çevre'nin önüne olabildiğince çıkarmamak kaygılarımdan dolayı, olabildiğince kısa ve öz biçimde yanıtlamak istiyorum. Kendi açımdan, değişik bağlamlarda dile getirdiğim gibi Hans Reichenbach, daha doğrusu onun bilimsel felsefesi olmasaydı, Yaman Örs'ün felsefesi de şu andaki düzeyinde gelişmiş olamazdı. Bu, felsefede genelde büyük filozoflardan birinden etkilenme biçiminde görülen ya da yorumlanan, onlardan birini doğrudan izleme kaygısının bulunması olarak algılanmamalıdır. Çünkü, çoğu geleneksel, ussalcı okula bağlı öteki felsefe okullarının tersine, Reichenbach'ın bağlı bulunduğu ve kanımca en başta gelen geliştiricisi olduğu bilimsel felsefede, kişilere duygusal türden bir bağlılıktan çok, felsefedeki savların, önermelerinin doğruluğunun ve yanlışlığının gösterilmesi söz konusudur. Böyle bir yaklaşım eleştireldir ve esin kaynağı olan bir felsefecinin belki neredeyse tüm savlarının benimsenmesi geleceğini dışlar.

Reichenbach, mühendislik kökenli bir felsefecidir ve Viyana Çevresi'nin içinde doğrudan yer almış değildir. O, felsefe alanında daha çok Berlin'de yetişmiş ve mantıkçı empirisizm akımı içinde yer almıştır. Kendisinin yeni empirisizm olarak adlandırdığı bu akım ya da okul, yeni olguculuğu ya da neopozitivizmi benimsemiş olan Viyana Çevresi'ne göre daha geniş kapsamlı bir felsefe anlayışına sahiptir. Bilimsel felsefe ise, Viyana Çevresi'nin oluşumu ve etkinlikleri sırasında gündeme gelmiş bir terimdir ve Reichenbach da genelde onun tek geliştiricisi olarak görülmemektedir; örneğin Viyana Çevresi'nin önde gelen üyelerinden Rudolph Carnap'ın adı bu bağlamda sık geçmektedir.

Burada, Reichenbach'ın felsefesinin yanlış algılanışıyla ilgili olarak, iki örnekten kısaca söz açmak istiyorum. Bunlardan birincisi, geleneksel felsefe çevrelerinin tutucu tepkilerine bir örnektir. Bundan 21 yıl önce, Reichenbach'ın doğumunun 100. yıldönümünü dolayısıyla Ankara'da yapılan toplantıda Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı, "Kendisi gerçekte böyle anılmaya değer bir felsefeci değildir, ama İstanbul'da beş yıl kalmasından dolayı biz onun felsefesini bugün gündeme geti-

riyoruz" demiş, ya da onunla ilgili olarak buna çok benzer bir anlatım kullanmıştı. Onun değerini anlamaktan böylesine uzak bir felsefi tutumun kanımca üzerinde durmaya değmez.

İkinci örnek ise, daha önce felsefi çözümleme ve çözümleyici (analitik) felsefe bağlamında eleştirdiğim, İngiliz empirisizmi ile Viyana Çevresi'nin felsefi yaklaşımının karıştırılmasıyla belki eşdüzeyde bir yöntembilgisi yanlışdır. Amerika'da Pittsburgh Üniversitesi Kitaplığı'nda bulunan ve benim Almanya'daki Konstanz Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'ndeki örneğini incelediğim Hans Reichenbach arşivinde, bu felsefecinin dilimize Cemal Yıldırım Hoca'nın çevirdiği ünlü *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* adlı kitabının tanıtılmasında çok temel bir yanlışlık dikkatimizi çekmektedir. Buna göre bu yapıt, Reichenbach'ın felsefi görüşlerini de yansıtan bir felsefe tarihi kitabıdır. Gerçekte ise o, tarih çalışmalarındaki ayrıntılı bilgilerden tümüyle uzak olması bir yana, Reichenbach'ın felsefe ile ilgili te-

Bilim Felsefesi ve Bilimsel Felsefe toplantısından (Hacettepe Ünv., 9 Mart 2002).

mel yöntembilgisel görüşlerinin, -felsefecimiz orada bu terimi hiç kullanmamış olsa da- ussalcılık (rasyonalizm)/duyusalcılık (empirisizm) karşıtlığına dayanarak açıklandığı bir "metafelsefe" yapıtıdır. Felsefenin zaman içindeki "serüveni" orada, ancak çok genel çizgileriyle ve bir felsefe evrimi anlayışı içinde, alanın yöntembilgisine bir araç olarak incelenmiştir.

Kanımca Hans Reichenbach, felsefede ve bilim felsefesinde çağ açmış bir devrimcidir. Kuşkusuz onun felsefesini, bağlı bulunduğu okul olan mantıkçı empirisizmin, genelde de geniş kapsamlı empirisizm kümesinin içinde görmek gerekir. Buna göre, Reichenbach için de bilginin kaynağı/kökene dış ya da algıladığımız dünyadır, insan merkezli ussalcılığın varsaydıkları gibi insan usu değil. Onun, bilim felsefesinde olasılık kavramının geliştirilmesinde çok büyük bir katkısı olmuştur. Fizikteki kavramların, bu arada zaman kavramının açıklığa kavuşturul-

masında da, önemli bir yerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Temel bilimlere de, fizikten toplumbilime uzanan bir bütünlük içinde bakabilmizdir.

Bizim Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevremiz'in kapsamındaki bilim etkinliği ise, başlarda belirttiğim gibi çok daha geniş kapsamlıdır ve kaçınılmaz olarak çok daha ileri bir yöntembilgisel çeşitlilik göstermektedir. Ancak ileri sürdüğlerimizin hesabını verme kaygımızın, onunkinden çok ayrı olmadığını düşünüyorum.

Anlaşılabileceği gibi onun felsefesinin benim felsefe çalışmalarımı en çok ilgilendiren yönü, "felsefenin felsefesi" ya da metafelsefe alanındaki karşılaştırmalı kavramsal çözümlemeleridir. Bu yolla felsefe etkinliğinin konu birimleri, amacı, yöntemi konularında, gerek bu etkinliğin evrimini, gerekse günümüzdeki felsefenin yöntembilgisel konumu açısından kanımca büyük bir düşünce açıklığına kavuştuğumuz söylenebilir. Bu tür metafelsefe çalışmalarının ne ölçüde önemli olduğunu, felsefeyle ilgili olarak çok sık

karşılaştığımız ciddi yöntembilgisel yanlışlara bakarak anlıyoruz. Örneğin bizim toplantılarımızdan birinde tanınmış felsefecilerimizden birisi, "bilim felsefesi varken, bilimsel felsefe nereden çıktı?" gibi bir soruyu sorabiliyordu; çünkü felsefe etkinliğinin bir alt dalı ile felsefede bir (alt)akımı ya da (alt)okulu yöntembilgisel olarak karıştırdığının ayırında değildi. Deneyimlerime göre, bu durumun tüm dünyada pek de farklı olmadığını düşünüyorum. Kanımca genelde varsayıldığının tersine felsefeciler, kendi etkinlikleri üzerinde derinden düşünmemekte ve gerek-

çelerini verebilecekleri önermeler ileri sürememektedirler.

- Ekleme istediğiniz başka bir nokta var mı?

- Belki son olarak şu. Bir yandan, bir buçuk yıldan az bir süre önce, Ankara Üniversitesi'nin İstatistik Bölümü'nde, dernek ve çevre atılımımızda başlangıçtan beri yer alan arkadaşlarımızdan Sayın Osman Gürel'in aracılığıyla yaptığım ilk Çevre konuşmasını düşünüyorum. Öte yandan, *Bilim ve Ütopya*'nın ilk çıkış hazırlıkları ya da dergi biçimine geçiş aşamasında yıllar öncesine giden bir anı olarak, Sakarya Caddesi'nde Sevgili Serhat ve Ender'le olan konuşmalarımızı, bir bakıma gelecek günleri paylaşmamızı. Ve de usumdan ekliyorum: Çevre etkinliklerimizi ne yazık ki Serhat'la paylaşamadık.

- *Bilim ve Ütopya* adına teşekkür ediyoruz.

- Ben de Çevremiz ve kendi adıma çok teşekkür ederim.

Felsefe açısından doğa bilimleri eğitimi

Yetişmekte olan bilim insanını salt alan bilgisiyle donatmak, bir bakıma gerekli ama yetersizdir; yaratıcılığı sağlayan yeterliliği somutlaştırmak büyük önem taşımaktadır. Bunun yolu da yapılan işe bilinçli bir biçimde yönelmekten, eylemi üzerine 'kıvrılmak'tan, başka bir deyişle, eylemi üzerinde düşünmekten geçer.

Betül Çotuksöken

(Maltepe Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi)

Içinde yaşadığımız bir oluşumu, durumu ancak o durum ya da oluşumla kendi aramıza bir uzaklık koyduğumuzda konulaştırma, nesne kılma diye adlandırabileceğimiz bir etkinliğin içinde olduğumuz açıktır. Düşünmeyi, bilmeyi bir yaşama durumu olarak kendi olağanlığı içinde gerçekleştiren insanların birçoğu, gerçekleştirdiği edimlerin yapısı üzerinde genellikle düşünmez. Edimleri üzerinde düşünmeyen biri, sadece yaşamakla yetinen, nesnesi ile kendisi -özne olarak varoluşu- arasına belli bir uzaklık koyamayan biridir. Kendisi ile nesnesini ayırtılabilen, düşünme, bilme edimleri üzerine düşünen kişi ise artık bilimin, özellikle de felsefenin dünyasına adım atıyor demektir.

Dikkatli bir bakış, gerçekten de burada felsefi bir tutumun söz konusu olduğunu anlamakta gecikmez. R. G. Collingwood, *Doğa Tasarımı* başlıklı yapı-

Bu makale "Yeni Binyılın Başında Türkiye'de Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu"nda (Maltepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 07-08 Eylül 2001) bildirisi olarak sunulmuştur.

tında "İnsanlar, yapmakta oldukları iş üzerine ancak (...) ayrıntılar hatırı sayılır ölçüde biriktiği zaman düşünür, o zaman o işi, o güne dek bilincinde olmadıkları ilkelere göre, yöntemli bir biçimde yapmakta olduklarını keşfederler" (1) diyor. Çünkü düşünmek varolanlar arasındaki ilişkileri büyük ölçüde benzerlik ve farklılık açısından yeniden ele almaktır. Bu aynı zamanda varolanı düşünülür kılmak, başka bir deyişle, varolanı düşünsel boyutta yeniden üretmek demektir. Böyle bir etkinlik ise, kavramsal ayrımlar yapmayı, kavramsal ayrımların temelini oluşturmakta vazgeçilmez olan

-ama aynı zamanda her zaman değişmeye açık olan- varlıksal nitelikli benzerlikler ve farklılıklar üzerinde düşünmeyi gerektirir.

Belli bir varolana ya da varolan duruma karşılık gelmek üzere, farklı kavramlarımızın olduğu konusunda bizi uyaran da yine felsefedir. Ancak tek bir terim, tek bir kavram altında toplayıverdiğimiz sandığımız gerçeklik, kendi içinde alabildiğine çok parçalıdır ve tarihsel bilgilerimiz, aynı adın (dilsel/söylemsel düzey) ilettiği anlamların (zihinsel düzey) birbirinden ne denli farklı olduğunu bize göstermektedir. Şimdi üzerinde duracağımız ve birbirleriyle bağlantılandıracağımız "doğa", "bilim", "eğitim" terimleri/kavramları için de durum farklı değildir (2).

'Doğa', 'bilim', 'eğitim' ilişkisi ve bağlamı

Özne-nesne ayrımını kendisi ve doğa bağlamında yapamayan, ilkin kendini doğa ile birliktelik içinde gören ve kendi doğası/yapısı ile kendini kuşatan doğa arasında neredeyse bir fark görmeyen insan, giderek doğayı konulaştırmaya, nesneleştirmeye başlamış ve giderek onu değiştirebileceğini de anlamıştır. Doğa artık bu noktada, üzerinde bir bakıma istendiği gibi oynanabilen bir yapı haline getirilmiştir (3).

Yalın bir bakışla, kendi başına varolanı imleyen doğanın da yukarıda belirtildiği gibi, tek bir kavranış biçimi olduğundan söz edilemez. Büyük ölçüde düşünme düzeyine, bilgi birikimine bağlı olarak farklı doğa kavramları olduğu bilinen bir gerçektir. Başlangıçlarda evrenbilimsel (kozmozolojik) saptamalar aracılığıyla belirginleştirilen doğa, sürekli olarak birbirinden farklı bakış açılarının konusu olmuştur. Örneğin, Collingwood yukarıda adı geçen yapıtında "Yunan", "Renaissance" ve "Modern

William Blake'in Newton'u resmettiği bir tablosu.

Doğa Görüşü” olmak üzere üç ayrı doğa kavrayışından söz eder.

Kendi düz işleyişi içinde herhangi bir sorun içermeyen doğanın insanı da kapsamak üzere duyulur/algılanır olanın bir toplamı olarak, kısaca gerçeklik olarak ele alınması, olabildiğince kuşatımlı bir ele aıştır. Böyle geniş kuşatımlı bir yaklaşımla ele alınan doğanın ayrıntılı, yöntemli incelenişi de düşüneni bilime götürür. “Doğa olgusunun ayrıntılı incelenişine genel olarak doğa bilimi ya da kısaca bilim (...)” (4) dendiğine göre, bu kavrayışın tabanında belli bir tasarımın, kavramsal yaklaşımın olması bir zorunluluktur. Söz konusu zorunluluğun iki

yacak olan verilecek eğitimidir. İnsanın düşünme dünyasının doğa dünyası ile “bir tür” karşılaşması olan bilimin ne yolla öğretileceği, öyleyse büyük önem taşımaktadır. Tarihsel özne olarak eğitim sürecinin içinden geçen kişi, bilimsel bilgiyi önceki kuşaklardan devralmakta; bilgi olarak nitelenen dil ürünleri bir yandan sürekli bir biçimde elenmekte; öte yandan da yeniden üretilmektedir. Konuya daha ayrıntılı bir biçimde eğilmek gerekirse, doğa bilimi alanında verilecek eğitimde nelerin dikkate alınmasının adeta bir zorunluluk olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Böyle bir saptama, doğa bilimleri

rekli koşulu oluştururken, genel bilim tarihi bilgileriyle, bilim felsefesine ilişkin bilinç yeterli koşulu oluşturmaktadır. Çünkü bir bilim insanı “1) Kendi dışımızda bir olgular dünyasının varlığına, 2) Bu dünyanın bizim için anlaşılır olduğuna, 3) Bu dünyayı bilme ve anlamının değerli bir uğraşı oluşturduğuna ilişkin temel inanç ve varsayımları (7) kazancak biçimde yetiştirilmelidir. Bu, bir bilim insanı olarak yetiştirmesi istenen kişinin, yaptığı iş üzerinde düşünmesinin ilk adımı oluşturmaktadır.

Yetiştirilecek olan kişiye kazandırılacak felsefi bilincin somut içeriğinde nelerin yer alması gerekir? Doğa bilimleri eğitiminde felsefi bakış açısı kuramsal olarak üç bağlamda yoğunlaşmak zorundadır. Doğa bilimleri eğitiminde bir amaç olarak ulaşılması -elde edilmesi, kazanılması- istenen davranış değişikliği, varlıksal (ontolojik), bilimsel (epistemolojik), dilsel (lingüistik) olanı imler. Yukarıda belirlenen olgular düzleminin bir var olan olarak bağımsızlığının ayırdına varma, varlıksal olana ilişkin tutumun ilk adımı (8) oluşturur.

Kuram ile gerçeklik arasındaki uzaklığın bilincinde olmak

Yetişmekte olan bilim insanı, kuram ile gerçeklik arasındaki uzaklığın hiçbir zaman kapatılamayacağını farkında olacak biçimde yetiştirilmelidir. Böyle bir saptama, değişme kategorisinin varlıksal olanı en çok belirleyen kategori olduğu konusunda uyarıcıdır; aynı zamanda da “bilmeme” ya da “henüz bilmeme” bilincinin kişide varolduğunun bir göstergesidir. Felsefe dile getirilecek olursa, varolma düzlemiyle, bilme düzleminin hiçbir zaman tam anlamıyla örtüşemeyeceğini ileri sürmek burada söz konusudur. Kuram ile gerçeklik arasındaki uzaklığın kapatılamazlığı, yapısal bir soruna işaret etmektedir. Çünkü -yapısı gereği- kuram tümüyle düşünseldir/dilseldir; insan dünyasına, düşünme dünyasına ilişkindir. Düşünsel olanın dışındaki her şey ne ise o olarak, kendi başına vardır. Asıl sorun da kendi başına var olanla, insanın düşünme gücünün ürünü olan arasındaki asal ayırmadan, bir bakıma “asal gerilim”den (9) kaynaklanmaktadır. “Her araştırma problemi bilim adamını kaynaklarını hiç anlamadığı aykırıklarla karşılaştırır. Kuramları ile gözlemleri hiçbir zaman birbirleriyle uyumsuz (...)” (10).

Düşünmenin dili, kendini sunumu ile, doğanın dili ya da kendini sunumu arasında aşılabilir yapısal bir ayırım vardır. Ama yine de insan, bu ayırımı, kurduğu özel dillerle aşmaya çalışmaktadır. Ör-

Doğa bilimleri alanında yetiştirilecek olan gencin, edinilmiş deneyimlerin tortusu olan “bilgi”ye dayalı eğitim görmesi gereklidir.

yanı olduğu ileri sürülebilir: Belli doğa/gerçeklik kavramının oluşturulmasına ilişkin zorunluluk; bu kavramla doğanın/gerçekliğin kendisi arasındaki ayrımı görmeye ilişkin zorunluluk. Bu iki yanlı zorunluluğun bulgulanması, insanın yaratıcı düşünme ediminin önemli bir sonucudur. Çünkü bu noktada kişi, yaptığı işin düşünsel temelleri üzerinde düşünmektedir; bu da yaratıcı düşünmeden başka bir şey değildir. Öyleyse daha şimdiden Collingwood’un şu deyişine kulak vermeliyiz: “İşinin ilkeleri üzerine hiç düşünmemiş bir kişi, yetişmiş bir kişinin o konudaki tutumunu kazanamamıştır; bilimi üzerine hiç felsefe yapmamış bir bilim adamı da öykünmeci, ikinci-el bir bilim adamından, bir kalfadan fazlası olamaz” (5).

Yaptığı işin ilkeleri, hatta daha da önemlisi ilkelere ilişkin temelleri üzerinde düşünebilme becerisini de sağla-

yağına felsefe açısından bakmayı da beraberinde getirir. Çünkü bu noktada artık yapılan iş ya da etkinlik üzerinde -hem de çok yönlü bağlanımlar hesaba katılarak- düşünülüyor demektir (6).

Bilim insanı olarak yetiştirilecek kişinin, felsefi eğitimi

Eğitim varılacak hedef olarak önceden belirlenen davranış değişikliklerini yöntemli bir biçimde sağlamaksa, doğa bilimleri alanında yetiştirilecek olan gencin, bilim insanı adayının kimi temel noktalar konusunda bilinç kazanması gerekmektedir: Böyle bir bilinci de sağlayacak olan, edinilmiş deneyimlerin tortusu olan “bilgi”ye dayalı eğitimidir. Söz konusu bilgilendirme, her şeyden önce hem yetiştirilecek olanın kendisinin tarihsel bir özne olduğuna ilişkindir, hem de uğraştığı alanın tarihsel konumlanışına ilişkindir. Bu bağlamda alan bilgisi ge-

neğin Galilei'den beri salt düşünsel olan matematik dille, doğanın anlaşılmasına çalışılmasında olduğu gibi. Kendisiyle iş gördüğü herhangi bir dille, bilimin dili ile (11) doğa arasındaki ayrılığın yapısı konusunda, bilim insanı adayı özel olarak bilgilendirilmelidir.

'Oynayan' doğayı, 'oynayan' doğasıyla karşılaşan bilim insanı

Bilim insanı adayı, var olanlar arasındaki ilişkiyi benzerlikler doğrultusunda mı, yoksa ayrımlar doğrultusunda mı ele almaktadır? Kısaca varlığın mantığını nasıl görmektedir? (12) Kendisiyle iş gördüğü kavramlara ilişkin tasarımı, yaklaşımı nedir? Bu bağlamda düşüncelerine eklemeli olduğu bilim insanları kimlerdir? Kuhn'un üzerinde durduğu gibi, bir bilim insanının öteki bilim insanları topluluğu ile kurduğu bağ, nasıl bir bağdır? Söz konusu bağın üzerinde düşünme-bilmesi için bilim insanı, "geleneksel" olanla "yeni" olanın imlediklerini anlayacak biçimde yetiştirilmelidir. "(...) bilim adamı, en azından potansiyel olarak, bir yenilikçi olmalıdır, anıksal (zihinsel, BÇ) bir kıvraklık taşımalıdır ve var olduğu bir yerde aksaklıkları tanımaya hazırlıklı olmalıdır. (...) Bizler, temel bilimcinin aynı zamanda ve ölçüde sıkı bir gelenekçi (...) olması gerektiğini bilirsek eğer, sanırım potansiyel bilimsel yeteneğimizi daha tam olarak kullanırız. (...) üretici bilim adamının bir gelenekçi; ama, kendileriyle oynanabilecek yeni kurallara ve yeni parçalar bulgular, başarılı bir yenilikçi olabilmek için yerleşik kurallarla karışık oyunlar oynamaktan hoşlanan bir gelenekçi olması gerektiği" (13) üzerinde duran Kuhn, sürekli bir "oyun" içinde olan doğanın işleyişine belki de en çok yaklaşan kuramsal çerçeveyi, kuramsal tutumu gün ışığına çıkarmaktadır. Çünkü doğa da "oynayan bir doğa" ("natura ludens") olarak görüldüğü takdirde, kendisini daha iyi ele verebilir (14). Aralarında benzerlik olanların birbirlerini daha iyi anlayabilecekleri ilkesi gereğince, bilim insanı oynayan kimliğiyle, oynayan doğayı en iyi biçimde anlayabilir.

Oynayan doğaya, bir bakıma oynayan doğasıyla karşılık veren bilim insanı "(...) daha önce bel bağlamış olduğu düşünsel ve el işçiliği ile ilgili donanımını yeniden düzenlemek; önceki inancının ve uygulamasının kimi öğelerini yararsız bulup bunu bir yana atmak; ama, buna karşılık, daha başka birçokları arasında ve içinde, yeni anlamlamalar ve yeni ilişkiler bulmak zorundadır. Yeniyi özümserken, eskinin bir kez daha değerlendirilmesi ve düzenlenmesi gerekli olduğundan, bilimlerde bulgularla ile bu-

luş genel olarak devrimcidir" (15).

Bilindiği gibi, oyun başkalarıyla (şeylerle, insanlarla) oynanır. Bilim insanı da yukarıda ana çizgileri belirlenen "oyun" sürecinde kendisi olmayanla birlikte. Yetişmekte olan bilim insanı, kendisi olmayanla tıpkı bir "oyun"da olduğu gibi, diyalog içinde olduğunun ve başkalarından sürekli olarak beslendiğinin ayırında olmalıdır (16).

Bir kez daha, eylemi üzerine düşünmenin önemi

Daha önce de dile getirildiği gibi, felsefe ile buluşmayan, hem yaşama hem de yaşamı bilinçlendirme, bilgi konusu yapma sürecinde kendi ekseninin dışına çıkmayan/çıkamayan biri, gerçek anlamda bilim insanı olamaz. Öyleyse, yetişmekte olan bilim insanını salt alan bilgisiyle donatmak, bir bakıma gerekli ama yetersizdir; yaratıcılığı sağlayan yetkililiği somutlaştırmak büyük önem taşımaktadır. Bunun yolu da yapılan işe bilinçli bir biçimde yönelmekten, eylemi üzerine "kırılmak"tan, başka bir deyişle, eylemi üzerinde düşünmekten geçer.

DİPNOTLAR

- 1) R. G. Collingwood, *Doğa Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, ss.9-10.
- 2) Kendi başına varolanları ya da insanın yaratma ediminin sonucunda varolanları dolaylı olarak imleyen terimlerin/sözcüklerin düşünsel/kavramsal düzeyde birbirinden çok farklı belirlenimlere konu olduğu, bilinen bir durumdur. Bu nedenle, "doğa", "bilim" ve "eğitim" terimleri çokanlamlı terimler olarak karşımıza çıkar. Bu durumun felsefeye açıklanmaya gereksinimi vardır; çünkü bilme edimleri içerisinde ancak felsefe varolma düzlemiyle, düşünme/dile getirme, kısaca bilme düzlemleri arasındaki ayrımları fark eder.
- 3) Ancak bu belirleme, bir yönüyle eksiktir ve yanıltıcıdır da; çünkü doğayı değiştirme isteği, insana son derece önemli bir görev yükler: Doğanın hizmetkârı olma; doğayı ne ise o olarak gözlemleme. Böyle bir görev yükleniş, F. Bacon'ın deyişiyle, insanı bir "minister et interpres" olarak algılamayı sağlar. Bacon, böyle bir anlayışla doğanın mantığını, yeni mantığı, "Novum Organum"u oluşturur. "Yenilik Bacon için, her şeyden önce, yeni araçların, yeni bir yöntemin kullanılmasıdır; bu yöntem terimi, yolun (Eski Yunanca'da odos, Latince'de via) somut (ya da eğretilmeli) anlamını, aynı zamanda mantıksal anlamını kendinde toplayan bir terimdir." (J.-C. Margolin, "L'idée de nouveauté et ses points d'application dans le Novum organum de Bacon", Francis Bacon science et méthode, Actes du Colloque de Nantes, édité par Michel Malherbe et Jean-Marie Pousseur, Librairie Philosophique J. Vrin, 1985, ss.16-17)
- 4) R. G. Collingwood, *agy*, s.11.
- 5) *agy*, s.11.
- 6) Bu konuda aynı zamanda eğitici/öğretici kimliği ile kendini tanımlamış olan bilim insanlarının söyleyeceği pek çok şey vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Bilim ve Eğitim*, Bilim-

sel Toplantılar Serileri: 2 (2-3 Aralık 1994, Ankara), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, (t.y.).

7) Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.19.

8) Bu noktada yapılan tartışmalar, felsefe tarihinde filozoflarla bilim insanları arasındaki ortak paydayı oluşturmaktadır. Daha açık bir biçimde dile getirmek gerekirse, bu konudaki bilinçli tutumu en belirgin biçimde "Saf doğa bilimi nasıl olmalıdır?" sorusunu soran Kani ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. I. Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*, Çev. İsmail Küçüradı-Yusuf Ömek, (1. Basım Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

9) "Her bilimsel çalışmayı belli bir görüş ayrılığı belirginleştirir ve en büyük bilimsel gelişme oluntularının özünde, devasa görüş ayrılıkları yatar" diyor Thomas S. Kuhn ("Asal Gerilim: Bilimsel Araştırmada Gelenek ve Yenilenme", *Asal Gerilim*, Çev. Yakup Şahan, Kabaıcı Yayınevi, İstanbul, 1994, s.273) aslında bu temel/asal gerilime dikkatimizi çekmektedir. Kuramla gerçeklik arasındaki uzaklığı kapatmaya ya da gidermeye ilişkin her çaba, bilimlerin çatısını, kuramsal temellerini oluşturur.

10) Thomas S. Kuhn, *agy*, s.284.

11) Bilim, doğal bir dille yapılabildiği gibi, özel simgesel dillerle de yapılabilmektedir. Dil kullanımında, özellikle doğa bilimlerinde ki dil kullanımında, ölçülebilir olanın önemini keşfedilmesinden beri, dile iletilen tekelamlılık büyük bir önem kazanmıştır. Bilindiği gibi, bilimsel tutumda nicel - ölçülebilir olan öne geçmiş, nitel olan bir yana bırakılmıştır.

12) Varlığın mantığı deyişi, kuram ile gerçeklik ilişkisini oldukça yetkin bir biçimde açıklığa kavuşturmuştur. Çünkü bu deyişte varolan, düşünme, dil ilişkisi daha anlaşılır bir biçimde ortaya konulmuştur. Varlığın mantığını kavramaya ilişkin bilinç, yaptığı işin felsefi temelleri üzerine düşünme konusundaki duyarlılıkta da örtüşmektedir. Felsefe ile bilim arasındaki akrabalığın ne denli köklü olduğu bilinen bir gerçektir: "Şimdilerde bizim bilim adamı dediğimiz ve bilim tarihi müfredatında kendilerine yer verdiğimiz kişiler, zamanında Doğa Filozofları olarak tanınıyorlardı. Galilei, Newton ve diğerleri fiziğe olduğu kadar, epistemolojiye, ontolojiye ve metafiziğe de katkıda bulundular." (The Scientific Background to Modern Philosophy. Selected Readings, Edited by Michael R. Matthews, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge, 1989, s.1)

13) Thomas S. Kuhn, *agy*, ss.285-286.

14) Ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Çotuksöken, "Natura Ludens", Cumhuriyet gazetesi, 21.10.1999. Johan Huizinga'nın, "oyun"un kültür dünyasındaki önemini ele alan Homo Ludens'i anımsanmalıdır. Oyun, bilindiği gibi psikolojinin de önemli izleklerinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Prof. Dr. Mücella Ormanhoğlu Uluğ, *Niçin Oyun? Çocuğun Gelişiminde ve Çocuğu Tanımada Oyunun Önemi*, Özne ve Göçebe Yayınları, İstanbul, (1. Basım 1997), 1999.

15) Thomas S. Kuhn, *agy*, ss.274.

16) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nermi Uygur, *İçimin Sesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Turhan Baytop'un ardından...

Prof. Dr. Turhan Baytop, Atatürk'ün 1933'te gerçekleştirdiği Üniversite Reformu ile tesis edilen İstanbul Üniversitesi'nde, kuruluş döneminden hemen sonra yetişen ve kendi alanında bilimsel buluşlarıyla bu üniversiteyi Avrupa'nın önde gelen üniversitelerinden biri yapan büyük hocalar kuşağının son halkalarından biridir.

Prof. Dr. Arslan Terzioğlu

(İÜ İstanbul Tıp Fak. Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı)

26 Haziran 2002'de Türk bilim dünyası, Cumhuriyet döneminde yetişen, nadir hasletlere sahip büyük bilim adamı Prof. Dr. Turhan Baytop'u kaybetti. Kendisi Cumhuriyetimiz'in kuruluş yıllarında, 20 Haziran 1920'de İstanbul Üsküdar'da doğmuştu. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin Eczacılık Okulu'nu 1945'te bitirmiş, yedek subaylık döneminden hemen sonra, aynı Eczacılık Okulu'nun Farmakognozi Kürsüsü'ne asistan olmuştu. Atatürk'ün İstanbul Üniversitesi'ne çağırıldığı Alman hocalardan Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'un (1885-1861) yönetiminde başladığı doktora teziyle 1 Nisan 1949'da Eczacılık Doktoru unvanını almış, bir yıl süreyle Paris Eczacılık Fakültesi'nde Prof. Dr. R. Paris'in yanında çalıştıktan sonra, Kasım 1952 tarihinde farmakognozi dalında verdiği teziyle doçent olmuş ve 11 Nisan 1953 tarihinde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin Eczacılık Okulu'nda farmakognozi profesörlüğüne atanmıştı. Eczacılık Okulu'nun İÜ Eczacılık Fakültesi'ne dönüşmesiyle 17 Ekim 1963'te Eczacılık Fakültesi Dekanlığı'na seçilen ilk öğretim üyesidir. Bu fakültede beş dönem dekanlık yapan Prof. Dr. Turhan Baytop, 1987'de emekliye ayrıldıktan sonra, gerek farmakognozi gerekse Türk eczacılık tarihiyle ilgili çalışmalarını, çok değerli makaleler ve kitaplar yayımlayarak aynı hızla sürdürmüştür.

Atatürk'ün 1933'te gerçekleştirdiği Üniversite Reformu ile tesis edilen İstanbul Üniversitesi'nde, kuruluş döneminden hemen sonra yetişen ve kendi alanında bilimsel buluşlarıyla bu üniversiteyi Avrupa'nın en önde gelen üniversitelerinden biri yapan büyük hocalar kuşağının son halkalarından biri olan Prof. Dr. Turhan Baytop'u ilk defa, 18-19 Ekim 1976'da İstanbul'da düzenlenen 1. Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu'nda tanımak şerefine nail olmuşum. Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nde doçent oluşumun hemen akabinde, hocam Prof. Dr. Dr. H. C.

Anadolu dağları 'bitki avcısını' yitirdi

Nalân Mahsereci

Turhan Baytop, kendi bahçesinde yetiştirdiği okka gülü ile birlikte, 12 Mayıs 1999.

Turhan Baytop, Türkiye'nin florasını ve bitkilerini belirlemek için, Anadolu dağlarında 56 yıl boyunca gezmiş, sayıları 11 bine yakın bitki toplamış bir "bitki avcısıydı". Bu gezilerde topladığı 29 bitki örneği, dünya bilimine ilk kez onun tarafından tanıtılmıştı. Türk Eczacılık Tarihi'yle ilgili olarak da önemli çalışmalar yapmıştı. Türkiye'deki ilk Eczacılık Tarihi Müzesi'ni kendi kişisel koleksiyonundan oluşan çekirdek kurmuştu. Ben de onun İÜ Eczacılık Fakültesi'nde verdiği eczacılık tarihi derslerine son anda yetişmiş şanslı öğrencilerinden biriyim. Kendisiyle tekrar, dergimizin İz Bırakanlar bölümü için, hayatını ve bilime yaptığı katkıları anlatan bir makale hazırlamak istediğimde görüşmüştük. Turhan Hoca'yı daha yakından tanımak isteyen okurlarımız için, bu makale *Bilim ve Ütopya*'nın Mart 2000 tarihli 69. sayısında "Anadolu dağlarının 'bitki avcısı': Prof. Dr. Turhan Baytop" başlığıyla yer aldı. 82 yaşında yitirdiğimiz bu üretken, değerli bilim insanının öğrencileri, çalışma arkadaşları ve ailesinin yazılarıyla, takdirle anıyoruz.

H. Goerke'nin girişimleriyle, İÜ Tıp Tarihi ve Deontoloji Enstitüsü eski ve yeni direktörleri Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun kıymetli destekleriyle gerçekleşen bu sempozyumda, Prof. Dr. Turhan Baytop'un "Türkiye Florası'nın Tanınmasında Katkıda Bulunan Alman Araştırmacılar" konusunda verdiği bildirisini, diğer bildirilerle birlikte 1978'de Prof. Goerke ile birlikte Münih'te Almanca olarak kitaplaştırdık. O zaman ilk defa tanıdığım Prof. Dr. Tur-

han Baytop'un daha önce kütüphanede bulup incelediğim ünlü İngiliz bilim adamı P. H. Davis'in *Flora of Turkey* eserinde sitayişle bahsettiği ve Anadolu'da bulup, ilk defa bilim dünyasına tanıttığı için *Allium Baytopiorum*, *Astragalus Baytopianus*, *Colchium Baytopiorum*, *Crocus Baytopiorum*, *Nepeta Baytopii* ve *Stachys Baytopiorum* adlı yedi bitkiye adı verilen ünlü eczacılık profesörü Turhan Baytop olduğunu anladım.

Kendisi beni, Münih Tıp Fakültesi'nde

1977'de ziyaret etti ve Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun ani ölümüyle boşalan İÜ İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü'ne öğretim üyesi ve başkan olarak gelmemi destekleyen hocaların başında yer aldı. 1979'da bu kürsünün başına geçtikten sonra, hürmet duyduğum ve dostluğunu kazandığım değerli hocalardan biri oldu. Daha ben Münih'teyken "Osmanlı Amber Tabletleri" hakkında eczacılık tarihiyle ilgili ortak ilk yayınımları Almanca olarak yapmıştık. Kendisinin ricası üzerine İÜ Eczacılık Fakültesi'nde bir süre eczacılık tarihi dersleri verdiğim dönemde, 1980'de doğumunun 1000. yıldönümü anısına ilk defa gümüş olarak İbni Sina Madalyası'nın bastırılmasını da birlikte sağladık.

O sadece dünyaca ünlü bir farmakognoz, botanik âlimi değil, aynı zamanda iyi bir eczacılık tarihi araştırmacısı olduğu kadar, eczacılık ve tıpla ilgili çok zengin değerli eserlerin de koleksiyoncusuydu. Ben de bunu yakından tanımak fırsatını buldum. Prof. Dr. Turhan Baytop tam manasıyla ideal olarak olması gerektiği şekilde, örnek bir bilim adamıydı. Avrupa'da tahsil görmemesine rağmen Fransızca ve İngilizce'yi iyi bilen, Batı Avrupa üniversite hocalarının çapında, dördürtlük bir bilim adamıydı. Einstein'ın, çalışma olmadan dehanın hiçbir işe yaramayacağını, büyük başarısının arkasında dehasının rolü yüzde 5 ise çalışmasının rolünün yüzde 95 olduğunu belirtmesini, çok beğenirdi. Kendisi de yeteneği ve çalışması sayesinde örnek bir bilim adamı olarak İstanbul Üniversitesi'ni, Avrupa'da önde gelen üniversitelerden biri yapan, sayısı gittikçe azalan büyük hocalardan biriydi. En büyük arzusu orijinal buluş yapan Türk bilim adamlarının sayısının artarak, Japonlar gibi Türk Bilimi ve Teknolojisi'nin dünyada öncülük kazanmasıydı. Genç kuşaklara hem çalışması hem eserleriyle örnek oluşturmaları gereken bir bilim adamıydı.

Aldığı OPTIMA, TÜBİTAK, ECO Bilim Ödülleri, yazdığı 24 kitap ve 100'ü aşkın bilimsel makale, Avrupa'da kendi alanındaki bilimsel literatüre geçen buluşlarıyla Prof. Dr. Turhan Baytop gelecekte de örnek bir bilim adamı olarak bilim tarihindeki yerini alacaktır. Bunun en önemli kanıtı da Prof. Baytop'un Türkiye florasının tanınmasında yaptığı geniş katkılar nede niyle Prof. P. H. Davis'in ünlü eseri *Flora of Turkey*'in 1984 yılında yayımlanan 8. cildini aşağıdaki anlamlı cümleyle, eşi Prof. Dr. Asuman Hanımefendi'yle birlikte Turhan Baytop'a ithaf etmiş olmasıdır: "To ASUMAN and TURHAN BAYTOP in recognition of their extensive help on the flora over many years".

'Yere tohum saçmış gibisiniz artık'

Hasan Torlak

Bilim ve Ütopya'nın Ağustos sayısının Anadolu'nun Özgün Bitkileri bölümünü hazırlarken, Sevgili Hocamız Turhan Baytop'u kaybettiğimizi öğrendim. Anadolu'nun özgün bitkilerini 50 yıllık bir süre içinde tanımaya ve tanıtmaya yönelik çalışmalarıyla bizlere yol gösteren, yaşamının son anlarına kadar da üretmeye devam eden sevgili hocam, tohum olup toprağa düştünüz, Toprak Ana'nın esirgeyen, koruyan ve üreten bağrındasınız şimdi. Yunus Emre'nin söyleyişiyle "Yere tohum saçmış gibi"siniz artık. İsminizi verdiğiniz birçok endemik bitkimizde de, adınız yaşayacak sonsuza kadar. Baytop çiğdemi, Baytop acı çiğdemi, Baytop dağ çayı, Baytop yoğurtotu, Baytop geveni ve daha niceleriyle her bahar tekrar doğacaksınız Anadolu'nun bağrında. Sevdiğim çiçek adları gibi, adınız gelecek hep aklıma...

(Sağdan sola) Prof. Dr. Turhan Baytop, Nalan Mahsereci, Prof. Dr. Asuman Baytop, Baytoplar'ın evinde. Evin duvarlarında Türkiye bitkileri ve kuşlarının resimleri asılı.

'Ona danışmaktan mahrum kaldım'

Prof. Dr. Asuman Baytop

(İÜ Eczacılık Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, Turhan Baytop'un eşi)

Hayat arkadaşım Prof. Dr. Turhan Baytop, bütün beraberliğimiz boyunca bana fikir verici, beni teşvik edici, yönlendirici bir meslek arkadaşım olmuştur. Birbirimize her hususta yardımcı iki arkadaştık. Azimkâr ve çalışkan bir araştırmacıydı. Kendisi çalıştığı gibi, yanındakilere de çalışmayı, araştırma hevesini aşılamayı bilirdi. Araştırmalarında, henüz bilinmeyen kaynaklar bulmaya çalışır, temin edilmesi güç belgeleri arar bulur, yeni bilgiler ortaya koyardı. Ona danışmaktan gerçekten mahrum kaldım.

'Bilgisini insanlığa taşıma savaşı verdi'

İlhan Arslanyürek

(Arslanyürek Baharatları Sahibi, Gaziantep)

Rahmetli Turhan Baytop, alçakgönüllü, herkesle arkadaş, kardeş olabilen, kaynaşabilen, öğreten, öğrenen, yardımsever, kısıkanç olmayan, bilgisini insanlığa taşıma savaşı veren bir insandı.

(A. Baytop'a yazdığı 28.6.2002 tarihli mektuptan)

Anadolu doğasına, insanına tutkundu

Prof. Dr. Feza Günergün

(İÜ Edebiyat Fak. Bilim Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Turhan Baytop'un kızı)

Turhan Baytop Hoca'nın henı etkileyen birçok yönü olmuştur. Bunlardan birincisi kişiliğidir. Son derece dürüst bir insandı. Dürüstlüğü bilim hayatına da yansımıştı. Çalışmalarında daima orijinal, daha önce yapılmamış konuları seçerdi. Kendisine yardım edenleri unutmazdı. Anadolu'daki gezilerinde kendisine yardım edenlere, kitaplarında tek tek anarak şükran borcunu bildirmişti.

Tartışmayı severdi. Açık sözlüydü. Fikrini dobra dobra söylerdi, sözlerini sakınmazdı. Tenkitlerini dikkatle dinle-

diğinizde, ona hak vermemek elde değildi. Haksız yere bir kişiyi, davranışı veya bir çalışmayı eleştirdiğini görmedim.

Sürekli fikir ve araştırma konusu üreten ve bunları etrafındakilere söyleyerek araştırmaya teşvik eden bir kişiydi. Bilim tarihi konusuna beni sürükleyen o olmuştur. Kongrelerdeki tartışmalarda, özellikle Türkiye'deki araştırma konusu bolluğu içinde konu sıkıntısı çekildiğini söyler ve dönüp dolaşıp hep aynı konu üzerinde bildiri verenleri eleştirirdi. Yenilik getirmeyen, derleme yoluyla hazır-

lanmış bildirileri tenkit ederdi.

Derslerine girmek kısmet olmadı. Ancak birçok konferansını ve bildirisini dinledim. Hiçbirinde önündeki kâğıdı okumamıştır. Konusuna çok hâkim olarak, gür sesiyle, rahat ve etkileyici bir üslupla konuşur, bol görsel malzeme kullanır, ayrıntıdan çok meselenin esasını vurgular, ara sıra espriler yaparak dinleyicinin dikkatini sürekli olarak konu üzerinde toplardı.

Anadolu'nun doğasına tutkundu. Hayatının büyük kısmını Anadolu bitkilerini tanımak ve tanıtmakla geçirdi. Anadolu insanına özel bir sevgisi vardı. Kendi tabiriyle "bitki avlamak" için Anadolu'ya yaptığı gezilerde köy kahvelerine gider, oradakilerle dost olur, köylülerle, çobanlarla, avcılarla, çocuklarla sohbet eder, şakalaşırdı. Belki de bu yüzden, kitaplarından birinin içine K.

Kamu'nun "Bingöl Çobanları" şiirini koydu. Bu şiirin ilk ve son mısralarını (Daha deniz görmemiş bir çoban çocuğuyum/ ... Gönümü yayla yaptım Bingöl çobanlarına.) ara sıra tekrarlar, sanki yıllar önce gezindiği dağlar ve Anadolu insanıyla hasret giderirdi.

Anadolu'nun hemen her şehrinde eczacı veya aktar dostları vardı. Bu dostluklar, o emekli olduktan

sonra da sürdü. Birçok üniversite hocasının, emekli olduktan sonra yaşadığı yalnızlığı yaşamadı. Evi sürekli olarak eczacı, botanist, tarihçi, koleksiyoncu, yayıncı, yerli veya yabancı dost ve meslektaşlarının uğrak yeri oldu. Bunun sebebi, bilgisini başkalarıyla paylaşmaktan kaçınmamış, kimseye karşı kıskançlık duymamış ve etrafındakilere elinden geldiği kadar yardım etmeye çalışmış olmasıdır.

Meslektaşlarından, bilimsel ve mesleki kuruluşlardan yurtiçinde ve dışında birçok ödül aldı. Bunların hepsinden ayrı ayrı onur duyardı. Farklı, ama onun için çok kıymetli başka ödülleri de oldu.

Prof. Dr. Turhan Baytop: Bir efsane

Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer

(Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fak. Farmakognozi Anabilim Dalı Başkanı, Tıbbi ve Aromatik Bitki ve İlaç Araştırma Merkezi Müdürü)

Yüce bir çınar devrildi... Bir yıldız kaydı... Türk farmakognozi yetim kaldı. Türk farmakognozi babasını kaybetti, babamızı kaybettik. Acımız büyük, acımız derin. Başımız sağ olsun.

Turhan Baytop'u anlatmak... Nereden başlanır? Tarih yazan insan... Tarihi yaşayan ve yaşatan bir kişi nasıl anlatılır? Türk eczacılığının tarihini yazan o... Türk botaniğine olan katkıları yıllar geçse unutulmayacak. Dolu dolu geçen bir ömür. Mutlu bir aile. Eşi bulunmaz bir eş. Hayırlı bir evlat. Başarı... Başarı... Başarı... Kitaplar... Kitaplar... Ödüller... Ödüller... TÜBİTAK Bilim Ödülü. ECO Bilim Ödülü. Anadolu Üniversitesi Fahri Doktoru. Fransa Eczacılık Bilimleri Akademisi Muhabir Üyesi.

Anadolu dağlarını dillendiren bir derviş, bitkilerle anlaşılan iyi bir dost... Bir nümizmatik. Bir koleksiyoncu. Bir müzeci. Kazandığını bilime harcamış bir bilim adamı. Bir araştırmacı, hem de birinci sınıf... Bir öğretmen. Bir yönetici. Kalitesi bozulmayan bir cevher. Bir dost...

Doğru bildiğini söylemiş, doğruyu söylemiş, sözünü esirgememiş ve bu yüzden bazen yanlış anlaşılmış bir deha. Seksen iki yıla sığan bir ömrün hakkını vermiş; bildiğini, öğrendiğini aktarmış, örnek alınacak eşsiz bir insan.

Başlattığı sempozyum serileri sonsuza dek sürecek. Her toplantıda özlenecek ve yad edilecek, Turhan Baytop.

Turhan Baytop ölmedi. Sadece Allah bu çok sevdiği kulumu yanına istedi. Tekrar buluşuncaya kadar onu çok özleyeceğiz. Ona layık olabilmek için çok çalışacağız. Yolumuz uzun, işimiz zor.

Hocam, müsterih olunuz! Hatıranız hiç ölmeyecek. Efsane adınız, dillerde ve gönüllerde ebediyen yaşayacak. Aziz hatıranız önünde saygıyla eğiliyoruz. Ruhunuz şad olsun!

Baytop (sağda) Avrupa'nın ünlü gül uzmanlarıyla Jardin Botanique de la Ville de Lyon'da.

Bunlardan birini kitabında şöyle anlatmıştır:

"Nisan 1982'de bir projeye ilgili olarak, bazı bitki örnekleri toplamak için Doğu Anadolu'ya gitmem gerekti. Bu iş için bir arabaya ihtiyaç vardı. [Ü Eczacılık Fakültesi'nin şoförü] Seyit emekli olmuş ve yeni bir şoför de atanmamıştı. Seyit Ünsal'a haber gönderdim. Hemen geldi. Bir hafta için benimle Doğu Ana-

dolu'ya gidip araba kullanıp kullanmayacağını sordum ve bütün ömrüm boyunca unutamayacağım şu kısa cevabı aldım: 'Hoca sen emret, ben yılan deliğine girerim.' Bu cevap, bir insanın beraber çalıştığı kişilerden alabileceği en büyük ödüldür."

Çalışmadan, emek ve zahmet sarf etmeden başarıya ulaşamayacağına inanırdı. Kitaplarından birinin ilk sayfasına

"Aşan bilir karlı dağın ardını" yazmıştı. Son aylarda artık daktilosunun başında yazmaktan mahrum olmuş ise de, hastalığında kendini yalnız bırakmayan dostlarıyla, eczacılıktan, eczacılık tarihinden ve bitkilerden konuşmaktan büyük zevk aldı, bu konuda kendisine gönderilen yayınları inceledi. Hayatta çok çalıştı, çok üretti, ama dinlenmeye fırsatı olmadı. Artık dinleniyor.

'Araştırmalarınız, Türkiye'nin sorunlarını çözmeli' derdi

Prof. Dr. Ekrem Sezik

(Gazi Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Anabilim Dalı)

1963 yılının Eylül ayında, Fakülte'den mezun olmadan, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Kürsüsü'nde çalışmaya başladım. 1967 yılında doktora'nın bitmesinden sonra Ankara'ya geldim. Ama doktora babamla, yani Prof. Dr. Turhan Baytop'la yakın ilişkilerimiz kesilmeden devam etti. Öğrencilik dönemi de hesaba katılırsa, Hoca'yı 40 yıldır tanıyorum dersem, yalan olmaz.

Prof. Dr. Turhan Baytop'un doktora babam olmasından hep gurur duymuşumdur. Kendisi hakkında kısa bir yazı yazmak çok zor. Standart üstü bir insan olduğu için o kadar çok ve değişik özellikleri var ki... Hangisini yazmalı? Çok yakın olduğumuz için, Hoca'nın kimse'nin bilmediği veya dikkat etmediği bazı özelliklerinden ve olaylarla ilgili bazı sözlerinden bahsedeceğim.

Araştırmacılar "yaptıkları araştırmanın ne işe yarayacağını iyice düşünmelerini" kongrelerde, toplantılarda ve özel görüşmelerde devamlı tekrarlardı. Eğer bir kişi ne işe yaraya-cağı belirsiz bir çalışma yaptıysa, kendine has üslubuyla kişinin yanlışlarını yüzüne söylemekten çekinmezdi. Bence devamlı tenkit eder görünmesinin en önemli nedeni buydu. Bu konuyu, özel sohbetlerimizde konuştuğumuzda, "insanlarımızın çoğu hatalarının yüzlerine karşı söylenmesinden hoşlanmazlar. Birinin bu gençlere doğruları söylemesi gerekli, ben bu görevi yerine getiriyorum" demişti. Turhan Baytop Hoca'nın tenkitlerine değer veren pek çok gencin, şimdi çoğu profesör, sundukları güzel bildiriye bakınca Hoca'nın ne kadar haklı olduğunu anlıyorum.

Yapılan araştırmalar için "Yapacağınız araştırmaların Türkiye'nin bir sorununa çare olması gerekir" demiştir. Kendisi hem bu sözü, hem de yaptığı çalışmalarla yol gösterici olmuştur. Değil Türkiye'nin, Dünya biliminin de işine yarayacak pek çok çalışma yapan kişilerin, bu ülkenin kıt kaynaklarını nasıl heba ettiklerini görünce, Hoca'nın ne kadar haklı olduğunu ortaya çıkıyor.

Değişik ve uzun yıllar üzerinde çalışılacak konuları bulmakta ustaydı. Bu konuların bir kısmını kendisi çalışmıştır. Çoğuna da bizleri yönlendirmiştir. Konu seçmede ustalığı üzerinde kendimden bir örnek vermek istiyorum. Doktora te-

zi olarak bana, Asuman Hoca'm ile beraber, "Salep ve Türkiye Orkideleri" konusunu vermişlerdi. Öyle bir konu ki, doktora tezinden sonra 3 proje, 15 kadar yayın ve bildiri... Çalışmalarım hâlâ devam ediyor. Şöyle ki, bu konuda 2 proje hazırlıyor ve 3 biyoloğa da doktora yaptırıyorum. Kırk yıla yakın bir süredir, artarak devam eden, çalışma yapılabilen bir konu. Acaba kaç hoca öğrencisine, bu şekilde gelişebilecek bir konuyu seçip verebilmiştir?

Yapılan çalışmaları, işleri kolay beğenmezdi. Bu da sizi daha iyisini yapmaya yönlendirirdi. Onun önüne götüreceğiniz iş eksiksiz olmalıydı. Beğenilecek bir çalışma veya işi yapmış olanı da takdir etmeyi ihmal etmezdi: Mektup yazar, seçilmiş kelimelerle takdirini belirtirdi. Turhan Hoca'dan böyle bir takdir almış olmanız, sizi o kadar memnun ederdi ki, öğünürdünüz. Konuşmaları, yazıları ve kitapları için küçük bir yardım veya hizmet yapsanız dahi, genellikle mektupla teşekkür ederdi. Kitaplarının önsözlerinde pek çok kişiye teşekkür bulunur. Bu kişiler çoğunlukla bir yayın fotokopisi veya bir örnek sağ-

Turhan Baytop tarafından yayımlanan yeni bir bitki türü, onun adını taşıyor: Tripleurospermum baytopianum.

lamışlardır. Yani yapılan iş çok önemli değildir ama, Hoca teşekkür etmeyi unutmazdı. Bu davranışın hepimiz için örnek alınacak bir davranış olduğunu, insan çok değişik hadiseleri yaşadıkdan sonra anlıyor.

Özel konuşmalarımızda, üniversitelerde bazı idarecilerin veya kişilerin neden birbirlerinin kuyularını kazmaya varacak şekilde hoş olmayan işlerle uğraştığını sorduğumda, şöyle demişti: "Bu tip insanlar genellikle araştırmacı kişilikte değillerdir. Çalışmazlar. Çalışanları kendi seviyelerine indirmek için bu hareketleri yaparlar. Aldırmayıp çalışmalara devam etmek gerekir. Uyarsan, onlar başarıya ulaşmış olurlar". Zaman hep onu haklı çıkardı.

"Her başarılı erkeğin ardında bir kadın vardır" denir. Eşi Asuman Hoca'mız onun ardında değil, her zaman yanındaydı. Turhan Hoca bu hususu da sık sık kürsüden veya özel sohbetlerde belirtmeyi ihmal etmezdi.

Türk Eczacılığına ve farmakognozisine yön vermiş, "büyük hoca" nasıl olunur göstermiş Prof. Dr. Turhan Baytop'un ahirete göçtüğüne hâlâ inanamıyorum. Zaten eserleri ile yaşıyor ve sık sık yâd ediliyor ve edilecek.

Tıp tarihi ve bilim felsefesi üzerine bir deneme:

Ehlileştirilen doğa, ehlileştiren doğa...

Bacon'ın izinde, ölümsüzlük sevdasıyla, makroları takiben mikro ölçekte genetik şifreye yapılmak istenen veya istenecek olan yeni müdahaleler, salt ahlaki ve etik zeminde mi tartışılabilir? Böyle bir kritiğin yeni bir zemini ,yeni bir teknoloji ve/veya yöntemi değil; yepyeni bir bilim felsefesini gerektirdiği açık değil midir?

Dr. Selçuk Dağdelen

(İç Hastalıkları Uzmanı, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Endokrinoloji Araştırma Görevlisi)

"İnsan etkileri geçmişte yerel, göçlerle kaçılabilir ve geri dönüşümlüken; artık tipik olarak küresel, geri dönüşümsüz ve kaçılmaz olmuştur."
(Paul Erlich)

Vaka 1: 7-9 Mart 2002 tarihleri arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) Farabi Hastanesi Yenidoğan Yoğun Bakım Servisi'nde 9 bebeğin kuvözde ölümü basında geniş yankı buldu. Ölen bebeklerden birisinin babası, aynı zamanda aynı hastanenin dahiliye bölümü üyesi Doç. Dr. Önder Ersöz'ün, "Büyük talihsizlik... Ancak sepsis her hastanede görülebilir..." dediği yazılı basında kaydedildi. İlgili ünitenin başkanı; ilk incelemeler sonucunda ölümlerin hiçbirinde ihmal, kasıt, cihaz veya oksijen sistemi yetersizliği gibi faktörlerin görülmediğini açıkladı (1). Olay hakkında hukuki soruşturma halen devam ediyor.

Vaka 2: "Veba hakkında korkunç öyküler anlatıldı. Hasta çocuklarından kaçan aileler, ölü annelerin zehirli memelerini emen çocuklar, doğdukları yere geri döndüklerinde -yalnız ben sağ kaldım- diyen ihtiyaçla karşılaşan askerler, cansız tayfalarıyla denizde sürüklenen hayalet gemiler, tüm kötülüklerin nedeni olduklarına inanıldıkları için yakılan Yahudiler, onları yerde sürükleyen Prensler, yüksek ücretle ölüleri gömmeyi kabul eden mezar kazıcılar, dans eden ölüler,

hastalardan kaçan din adamları ve hekimler, Tanrıya ulaşma yolunda acı çekmeyi öneren dövüncülerin çılgın şarkıları, adaletin sonu ve adaleti uygulayan hiçbir kurumun kalmaması..." (2)

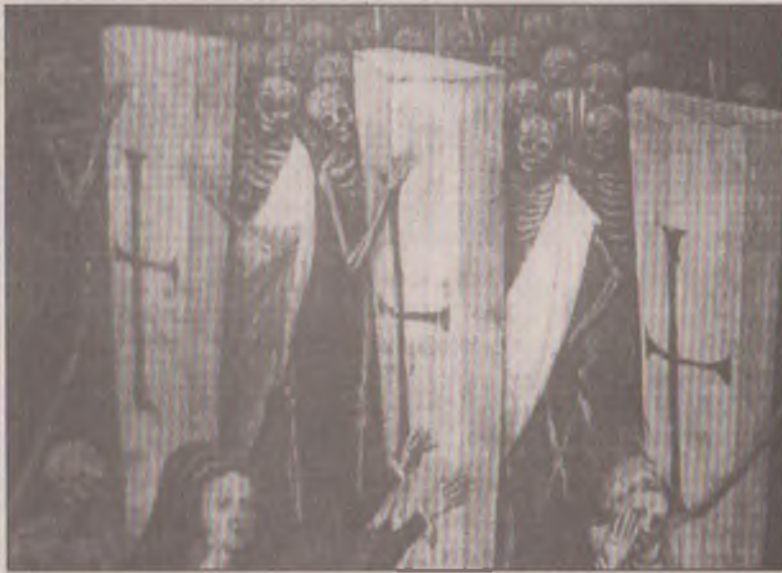
Vaka 3: 1994 Mayıs'ında, İngiltere'nin Whiston Hastanesi Yerel Yanık Ünitesi'nde, elektrik yanığı nedeniyle izlenen 53 yaşındaki bir erkek hastada; tıbben pek alışılmadık bir mikrobik hastalık ortaya çıktı. Hastanın farklı vücut bölgelerinden alınan örneklerde, antibiyotiklere karşı oldukça dirençli *Acinetobacter* adlı bakteri üretildi. Enfeksiyon odağına yönelik yapılan rutin incelemelerde herhangi bir odak bulunamaması üzerine araştırmalar derinleştirildi. Bu sırada servis hemşiresi, hasta yakınlarının hasta kötüleşmeden birkaç gün önce, Walsingham'daki bir şapelden getirdikleri kutsal suyu hastanın yanık bölgeleri

de dahil tüm vücuduna serptiklerini hatırladı. Bunun üzerine ilgili kutsal mekâna gidilerek alınan örneklerde, *Acinetobacter* dahil pek çok mikrop üretildi. Rees ve arkadaşları, olayı rapor ettikleri makalede alışılmadık mikrobik hastalıklarla karşılaşıldığında, hastalara uygulanmış olabilecek kutsal su tehlikesine karşı meslektaşlarını uyardılar (3).

Vaka 4: 1984 yılında Hollanda'da bir üniversite hastanesinin cerrahi yoğun bakım ünitesinde kaynağı belirlenemeyen bir *Acinetobacter* salgınında 7 hasta hayatını kaybetti. Hastaların tümünün solunum cihazına bağlı olmaları nedeniyle, salgın odağı olarak solunum cihazları üzerinde yoğunlaşıldı. İlgili cihazların ulaşılabilen kısımlarından alınan örneklerde herhangi bir mikrop üretilmemesi üzerine aletler parçalara ayrılarak incelendi. Daha iyi bir solunum

desteği verebilmek için mevcut solunum cihazları üzerinde yeni eklemeler yapılarak geliştirilen, daha yüksek bir teknoloji sunan Bear 1 Adult Volume Ventilator markalı cihaza ait teknolojik skor arttıran yeni eklemenin; hastadan gelen soluk havadaki nemli su buharını; dolayısıyla da mikropu havayı iç aksamda tuttuğu ve hastadan hastaya aynı mikrobu taşıyarak salgına yol açtığı görüldü (4).

Vaka 5: 1970'ler-

Veba salgını Ortaçağ Avrupası'nın karanlığıyla özdeşleşmişti.

de anlamlı artış gösteren *Enterobacteriaceae* (bağırsak bakterileri) hastane infeksiyonları, tüm dünyada yeni ve pahalı; geniş spektrumlu antibiyotik kullanımını artırmıştır. Ne yazık ki bu *Enterobacteriaceae* korkusuyla pompalanan, yaygın ve uygunsuz geniş spektrumlu antibiyotik kullanımı, hastane infeksiyonları profilini, geçen 30 yılda değiştirmiş; geçmişte toprakta, suda yaygın bulunan, insanda hastalık yaptığı dahi kabul edilmeyen; bir zamanlar penisilin gibi basit ve ucuz antibiyotiklere duyarlı *Acinetobacter* gibi bakterilerin, antibiyotik dirençleri geliştirerek ölümcül hastane infeksiyonları oluşturmaya yol açmıştır. 1970'lere değin insan için masum kabul edilen bir bakterinin, küçük merkezlerde değil, bilakis büyük metropol hastanelerinin özellikle de yoğun bakım ünitelerinin geçici olarak kapatılmasıyla sonlanacak şiddetle ölümcül salgınlar oluşturmaya dikkat çekicidir. 1999 Mart'ında Amerika Enfeksiyon Hastalıkları Derneği'nin 36. yıllık toplantısında Dr. James Rahal, yeterli sterilizasyon ve dezenfeksiyon sağlanamaması nedeniyle, hasta-hasta, hasta-sağlık personeli ve solunum cihazla-

len her şeyin tasfiyesiydi." "Çözümünü aradıkları toplumsal sorun kirlilik sorunu, yakışsız, münasebetsiz ve tabloyu bozan insanların inatla ortada dolaşmaları sorunu" diyor Alman psikolog Klaus Dörner.

Michel Foucault'nun da anımsattığı gibi, modernitenin ilk yıllarında deliler kent yetkililerince toplanıyor ve denize gönderiliyordu; deniz, alıp götürmenin yanı sıra, temizleyen suyu temsil ediyordu. Temizlik bir idealdir. Bir orman, bir otlak ya da okyanus (yani insan ürünü olan kültürün karşıtı olarak doğa) aslında ne temiz ne kirlidir; ta ki bir piknik ya

lamak hükmetmektir. Bilgi güçtür... İnsan bilim yapmalı, yani tabiatı anlamalıdır. Bu şekilde edindiği bilgilerden yararlanarak incelediği tabiata hakim olabilir, onu kontrol edebilir ve onun üzerinde etkide bulunarak birtakım değişiklikler yapabilir. İşte bilime dayalı teknoloji bunun sonucudur (7).

Modern çağ 'kirlilerle' mücadelede Ortaçağ'dan ileri mi?

Dahiliye uzmanı baba haklıdır: Sepsis (kana mikrop karışmasıyla giden infeksiyon) dahil hastane infeksiyonları, ne yalnız KTÜ Yenidoğan Servisi'nin, ne de aynı servisin yalnız basına yansıyan döneminin sorunudur. ABD'de yılda yaklaşık 80 bin hastanın, hastanede kazanılmış infeksiyon nedeniyle kaybedildiği, bu sorunun ABD'ye yıllık maliyetinin 4,5 milyar dolar olduğu bildirilmektedir (8). Sui-misal (kötü örnek), misal oluşturur mu?

Salgınlar, toplumları kaygılandırır. Ortaklaşa bir telaş, domino taşı etkisiyle topluma salınırken, asıl yayılmasından korkulan en istilacı mikroplar bile görece kımıldasız kalır. Çarçabuk bir sorumlu bulunur, pürtelaş-hikâyeler uydurulur, filmler kurgulanır, çalakalem çatılmış haberler yayılır.

Ortaçağ Avrupası'nı kasıp kavuran veba salgınının toplumsal etkileri ve algılanışı da farklı değildi. Ortaçağ Avrupası'nın karanlığıyla özdeşleşmiş bu kara veba salgını mudur dönemi karartan, yoksa düz mantıkla kurulmuş çarpık ve ilgisiz neden sonuç ilişkileri mi?

Modern toplumun gerek hijyeni, gerekse rasyonelliğiyle buna benzer salgınlardan ve onların toplumsal yankılarından muaf olacağı öngörülmüştü.

Şarbon, *Bacillus anthracis* adlı bakterinin, asıl hayvanlarda, nadiren de bu hayvanlarla veya bu hayvanların ölümlerinin karıştığı toprakla temas eden insanlarda oluşturduğu ölümcül bir hastalıktır. Bir diğer deyişle, toz toprak ve hayvanlarla uğraşan, sosyokültürel ve ekonomik düzeyi düşük kırılsal kesimin hastalığı olan şarbon, aslında hijyenik modern toplum için pek de kayda değer bir tehlike arz etmez. Oysa 11 Eylül olayını takiben, modernitenin kalesi Amerika kentlerine mektup zarflarından saçılan toz toprakla sokulan şarbon basili, Truva Atı'nı gölgede bıraktı. Yankıları, çamur felaketinden insanların can verdiği Anadolu kasabalarında bile tozlu zarfları teyakkuz altında açtırır oldu.

Anadolu'da, tarlanın toprağı nimettir; oysa sedirin üstündeki toprak kirdir. Modernitenin kalesi kentlerde; bordür içinde veya saksıda toprak, içinde çiçek dekoratiftir de; kaldırımlardaki toz to-

Modern çağın steril ve tertemiz hastaneleri 'mikroplardan', 'kirden' ne kadar korunaklı?

arasında ellerle taşınan bu bakterinin "belki de bugün için maruz kaldığımız, antibiyotiklere en dirençli hastane infeksiyonu etkeni" olduğunu iddia etmiştir. Salgınlar sırasında yoğun bakım ünitelerinin duvarları, havası, yatak çarşafı, biberonları, klimaları, termometreleri gibi hemen her fiziksel ortamda üretilen bu bakterinin oldukça dayanıklı bir canlı olduğunu eklemiştir (5).

Vaka 6: "Nihai Alman çözümü" diyordu Amerikalı yazar Cynthia Ozick, "estetik bir çözümdü; bir kurgu işiydi, bir lekeyi silen sanatçının parmağıydı; yani kısacası uyumlu olmadığı düşünül-

da fabrika atıklarıyla kirlenene dek. İnsanın müdahalesi sadece doğayı kirliletmekle kalmıyor, aynı zamanda da doğaya kirli-temiz ayrımını sokuyor. Tüm bu temizlik titizliğinin ve kirle savaşın neyi ifade ettiğini belki de kimse Britanyalı antropolog Mary Douglas'tan daha iyi açıklayamadı: "Kir, gözlemcinin gözündedir. Kirle savaşırken veya dekorasyon ve düzenleme yaparken hastalıkla savaşmıyor, çevremizi bir düşünceye uygun hale getirmeye çalışıyoruz." (6)

Vaka 7: Bacon'a göre insan, tabiatı anlar ve ona hükmeder. Bunu hem nesnelere hem de zihne bakarak yapar. An-

rak kirdir. Modernitenin hijyenik kentlerinin, steril ve tertemiz hastanelerinin en korunaklı köşeleri olan yoğun bakım ünitelerindeyse, toprak zerresine bile tahammül yoktur. Saflık ve şifa sembolü kokulu, köksüz ziyaretçi çiçekleri bile sokulmaz, mantar taşır diye. Her yüzey nice kimyasalla ovulur, eller yıkanır, otoklavlanmış eldivenlerle dokunulur kritik hastaya, kirletmeden, bulaştırmadan. Toprağın asıl sakınılan mikropları, şifa niyetine kutsal sularla, teknoloji artırılmış suni solunum cihazlarıyla, damardan gıda niyetine verilen serumlarla sokulurverdi; topraktan ve kirden arınmış modernitenin en steril kavanozlarına. İhmal ya da kasıt var mı? Pre-modern Mevlana der ki: Cehenneme giden yollar iyi niyet taşlarıyla döşeli.

Gerek hepatit ve AIDS gibi toplumda kazanılmış; gerekse hastanede kazanılan enfeksiyon etkenlerinin salgın denebilecek boyutlarda yaygınlığı ve özel ya da tüzel kişiler olarak modern toplumun bu sorunlara yaklaşımı; en az Ortaçağ Avrupası kadar moderniteyi de tehdit etmektedir. Hasta hakları ve tıp etiğini hiçe sayar bir resmi açıklamayla AIDS'li hayat kadınlarının isimlerini kamuya ilan ederek verilen hastalıkla mücadele taktığının ya da *Philadelphia* gibi filmlerle kamuya pompalanan hastalık bilincinin, Ortaçağ Avrupası'nda yakılan ve balılardan, terk edilmiş hayalet gemi tasvirlerinden farkı olabilir mi? Veba ya da cüzam belki toplumsal tarihte misyonunu tamamlamış olabilir. Daha dün dek toprağın ve suyun basit bir bileşeni olarak küçümsenen bir bakteri olarak *Acinetobacter*'in; yüksek teknolojiyle hizmetler veren dünyaca ünlü metropol hastanelerinin en korunaklı steril cam kavanozları olan yoğun bakım ünitelerini kapattıracak şiddette salgınlar oluşturabileceği akla gelir miydi? Tüm kurumları ve bileşenleriyle modern çağın, Ortaçağ Avrupası'na kıyasla, salgınlara daha dirençli ya da bağışık olduğu; kirli saydıklarından arınabildiği iddia edilebilir mi?

Çözmekle yükümlü ve meşgul oldukları halde, sorun yalnızca mikrobiyoloji-infeksiyon hastalıkları veya tıp biliminin sorunu değildir. Bacon'la gelen "ehlileştirilmesi gereken doğa" kavramı yeniden sorgulanmalıdır.

'Doğanın ehlileştirilmesi' nereye kadar?..

Kir ve toprakla gelen bu modern ölümler; çağlarca ölümsüzlük peşinde koşmuş insanlığın temizlik titizliğini kaçınılmaz olarak daha da pompalayacaktır. Aksi takdirde tek yol var: Ölümsüzlük sevdasından vazgeçmek. Fakat

garip şeyler de oluyor: Batı modernitesinin dışında kalan kirli-topraklı dünyanın mecburi düşük kalorili beslenme tarzı; Batı'nın besili beslenmesinden daha çok yaşıyor, yaşlanmayı daha da geciktiriyor. Kopyalanmış koyun Dolly, şişmanladı ve erken yaşlandı.

Yaklaşık 300 yıldır Batı modernitesinin iskelet olmuş, Bacon'la gelen "ehlileştirilmesi gereken doğa"yı; insan, ilk başını göğe kaldırıp yıldızlarla, güneşle gökle uğraşmaya başladığında fark etti. Bilimsel devrimi Newton başlattı. Evrensel yerçekimi kanununu keşfederek iki dünya görtüğü arasındaki kopuşu belirlledi. Doğrudan Tanrı ve melekleri tarafından yönetilen bir doğadan kendini düzenleyen bir doğaya; Tanrısal istemleri yansıtan ve Tanrının ihtişamını anlatan bir doğadan, doğanın yasalarının belirlenimciliğinden başka bir şey dile getirmeyen bir gök mekaniğine geçilir. Çok geçmeden Laplace da "Evrensel Mekanik"ni ortaya atacaktır (9). Derken modernitenin diğer devrimleri geldi: Siyaset-endüstri-kültürel devrimler. İnsanın tarihi düşü ölümsüzlük yeni yöntemler yarattı: Modern hümanizm. John Carroll'un hümanist mirası yeniden değerlendirdiği çalışmasında özetlediği gibi, "Hümanizm, insanı Tanrının yerine ve aynı zamanda da evrenin merkezine koymaya ve Tanrılaştırmaya çalışıyordu. Hedefi dünya üzerinde bir insan düzeni... -her yönüyle insani bir düzen kurmaktı." Ancak öyle şeyler oldu ki, "Hümanist istem sınıfı tüketti; öyle ki çalılı ve kibirli -ben-, hastane penceresinden hayatı seyreden kronik bir hasta haline geldi" (10).

Modern doğa anlayışının kökleri, insanın makro ölçekli gözlemlerinden (gökcisimleri, coğrafi keşifler vs.)

beslendi. Yeni yüzyıls mikro ölçekli gözlem ve deneylerle yüklü: Moleküler biyoloji, genetik, genom projesi vs. Öylesi bir makro ölçekten böyle bir mikro ölçeğe iniş, ehlileştirilmesi, insanileştirilmesi gereken doğayı insan bedeninin en derinlerine, ta genetik şifresine taşıdı; kaçınılmaz bir derinlik sarhoşluğu yaşattı. Genin ne olduğunu bilmeyen dünyaya halkları, insan genom projesine bel bağladı. Bir koyun klonlandı.

Oysa aynı mikro ölçekli deneyler ve gözlemler "apoptoz" gerçeğine de ulaşmıştı. Canlı sistemler içinde, canlının bir bütün olarak canlılığını sürdürebilmesi için, bazı hücrelerin zamanı geldiğinde ortadan temizlenmesiyle, alttan gelen genç ve daha işlevsel yeni hücrelere yer açacak bir ölüm şifresinin, apoptoz geninin varlığı fark edildi. O gen tahrip edildi.

Umutlarımızı bağladığımız kopya koyun Dolly, hem şişmanladı hem de erken yaşlandı.

ğinde, kanser ya da otoimmün hastalıklar geliştiği görüldü. Aynı şifrenin, canlı sistem içinde bir hücrenin asla bulunmaması gereken bir bölmeye kazayla girmesi halinde, anında devreye girerek işgalci ve serseri hücrenin intihar etmesini sağladığı, böylece işlevsel organizasyonun sürdürüldüğü anlaşıldı.

Yaşlılık sonunda bekleyen kaçınılmaz biyolojik son, ölüm, en azından -kodlanmış ölüm-; apoptoz şeklinde, daha doğarken, zamanı geldiğinde açılıp çalışmak üzere içimize sokulmuş bir bilgiden başka bir şey değildi. Kodlanmış ölüm bilgisi, apoptoz, canlı sistemlerin, bütünsel canlılığı için, bileşenlerine gerektiğinde ölüm

emri vermeye hazır bir bilgi olarak genetik şifre içinde bekliyordu. Ve kopyalanmış koyun Dolly hem şişmanladı, hem de erken yaşlandı.

Moderniteyi, postmoderniteye düşmeden aşmak

Bacon'ın izinde, ölümsüzlük sevdayla, makroları takiben mikro ölçekte genetik şifreye yapılmak istenen veya istenecek olan yeni müdahaleler, salt ahlaki ve etik zeminde mi tartışılabilir? Böyle bir kritiğin yeni bir zemini, -yeni bir teknoloji ve/veya yöntemi değil; yepyeni bir bilim felsefesini gerektirdiği açık değil midir? İnsan genom projesiyle vaat edilenler ya da ona atfedilenler, yepyeni gelişmeler olabilir; fakat yaşananlar, modernitenin ilk yıllarındakilerden ne kadar farklıdır? Modernitenin makro ölçekte kazandırdıkları ya da kaybettirdiklerini, hep birlikte bir de mikro ölçekte yeniden yaşamaya mı davet ediyoruz? Modernite sonrası evrenin böyle bir denemeyi daha kaldırabilmesi mümkün müdür? Mikro ölçekli gözlemler ve deneyler, makro ölçekten gelenlerden farklı doğa yasalarına mı işaret ediyor? Geç-modern bir hümanist tavır gerçekleştirebilir mi?

Kir ve topraktan arındırdığımızı sandığımız steril akvaryum hayatlarımız, nereden nasıl süzülebildiklerini anlamadığımız toprak mikroplarınca hâlâ istila edilebilmekte. Bir karar vermek zorundayız: Ya Bacon'ın izinde daha steril; süper-steril kavanozda hayatlar kurmak

zorundayız; ya da şu steril -temiz- ölümsüz hayata bir alternatif bulmak durumunda yız. Başkaca bir çare yok. Şüphesiz, modernite yaşamıştır ve gerçektir. Aksaklıklarını itiraf etmek, premoderniteye dönüş anlamına gelmez. Ortak akıl ya da insanlık sezgisi modernitenin tikanıklıklarını sezdi. En azından modern tıbbi ilgilendiren modernite sakatlıklarını gerekçe göstererek, postmodernite çığırta-

Kir ve topraktan arındırdığımızı sandığımız steril akvaryum hayatlarımız, hâlâ toprak mikroplarının tehdidi altında....

rehberler, geniş-sade insan topluluklarına, alternatif tıp tabelası takılı bir vaha vaat ediyor. Acele etmek gerek, yoksa özellikle de burası gibi, toptan pozitivistleşememiş topraklar, postmodern peygamber teorisyenlerin, premodern pratisyen cemaatler topladığı bir araba mezarlığına dönüşebilir. Böyle bir olasılık, moderniteyi bilfiil tümünden yaşayarak, eksikliklerini denemiş toplumların bir anda 300 yıl gerisine düşmekten başka bir anlam taşımaz. Eğer süper-steril bir kavanoz hayata geçilecekse, o zaman da steril kavanoz sahibi olunmadan, süper-steril olana ulaşıp ulaşılmayacağına ya da nasıl ulaşılabileceğine kafa yormak gerek.

E-posta:
selcukdagdelen@yahoo.com

KAYNAKLAR

- 1) Radikal Gazetesi, 13 Mart 2002, s.3.
- 2) Tolga Ersoy, Tıp Tarih Metafor, Öteki Yayınevi, 2. Baskı, 1996, s.73-4.
- 3) J. C. Rees ve ark. Holy Water, "A risk factor for hospital-acquired infection", Journal of Hospital Infection 1996; 32, s. 51-5.
- 4) Vandenbroucke-Grauss CMJE ve ark., "Endemic Acinetobacter anitratus in a surgical intensive care unit: Mechanical ventilators as reservoirs", European Journal of Clinical Microbiology & Infectious Diseases, Ağustos 1988, s.485-89.
- 5) Selçuk Dağdelen, Yoğun Bakım Ünitelerinde Acinetobacter türleriyle gelişen infeksiyon veya kolonizasyonlara alt risk faktörlerinin belirlenmesi: Retrospektif eşleştirilmiş bir vaka-kontrol çalışması, İç Hastalıkları Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2001, Ankara.
- 6) Zygmunt Bauman, Postmodernlik ve Hognutsuzlukları (Postmodernity and its Discontent), Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000, s. 17-8.
- 7) Sema Önal Akkaş, "Modern Bilim Anlayışının Doğuşu", Bilim ve Ütopya dergisi, Şubat 2002, s.32-3.
- 8) L. C. McDonald, "Linking antimicrobial use to nosocomial infections", Editorial, Annals of Internal Medicine, Ağustos 1998, 129:3, s.245-6.
- 9) Abel Jeanniere, Modernite Nedir?, Modernite Versus Postmodernite, 1993, Vadi Yayınları, s.17.
- 10) Bauman, 2000, s.220-1.

ALFA

www.alfakitap.com

STEPHEN HAWKING

**CEVİZ
KABUGUNDAKI
EVREN**

ALFA

**HAWKING'İN TÜM DÜNYADA OLAY YARATAN
SON KİTABI ALFA YAYINLARI ARACILIĞIYLA
TÜRKÇE'DE!**

Tarihte bireyin rolü bağlamında Fatih ve İstanbul'un fethi

İstanbul'un fethi öncesinde genel ve özel nedenler, ekonomik güçler, fethi olası kılmaktadır. Bu dönemde Osmanlı tahtına çıkan II. Mehmet'in kişisel özellikleri, önceki deneyimleri, dinsel ve ekonomik olarak İstanbul'un fethini gerekli görmesi, bunu güçlü bir muhalefete rağmen istemesi ve başarması, onun büyük adam olduğunu gösterir.

Dr. Ahmet Aciduman

(AÜ Sağlık Bilimleri Ens. Tıp Tarihi ve Deontoloji Doktora Öğrencisi, Uzman Doktor)

Fatih Sultan Mehmet... Dünya tarihinin 'çağ kapayıp, çağ açan tek şahsiyeti' unvanını elde etmiş, asırlara damgasını vurarak Osmanlı cihan imparatorluğunun sağlam temellerini atmış, doğu kültürü içinde sabah yıldızı gibi parlamış büyük Türk hükümdarı... Peygamberimizin 'İstanbul elbette fetholunacaktır. Ne güzel kumandandır o kumandan ve ne mutlu askerdir o askerler' mealindeki hadis-i şerifi ile yüceltilmiş, tebci olunmuş bir fani... Ve kendi mısraları ile 'Allah'ın yardımına, Hz. Peygamber'in mucizesine güvenen, enbiya ve evliyaya istinad eden' inancılı, azimli, kararlı bir Müslüman..." (1)

"1453'de Hristiyanlık dünyası yastuydu. Konstantinopolis, Avrupa'nın Asya'ya kapısı, Bizans Roma İmparatorluğu'nun bin yıldan fazla süreli başkenti, Türkler tarafından fethedildi. Zalim ve şehvetli Sultan'ın enli kılıcı ve haremi, Altın Boy-nuz'un şehrinin tükenmez hazinelerini boşalttı, genç kız ve erkeklerini mahvetti. Bu felaketi ve el yazması kitapların alevlere gönderildiğini duyan V. Nicholas, İsa ve Homeros'un ikinci kez ölümüne ağladı." (2)

Yukarıdaki farklı iki kaynaktan yapılmış alıntılar, Fatih ve İstanbul'un fethi hakkında bizlerin ve yabancıların genel bakış açılarını yansıtmaktadır.

Hristiyanlar'ın gözünde "kötülüğün beden bulduğu kişi", "kafirlerin öncüsü", "şeytanın ordusunda bir prens"; 15. yüzyıl Hristiyanları için "mahşerin kızıl atlısı"; dünün ve bugünün Türklerinin gözünde "dahi örgütçü", "askeri taktik uzmanı", "bilgin ve insanıl kişi" olan II. Mehmet, yani Fatih Sultan Mehmet, kendisine kayıtsız kalınmayacak ve çok derin izler bırakan bir kişiliğe sahiptir. İstanbul'un fethi, Roma İmparatorluğu'nun ebedi sonu olmuştur. Bu olay onu, tarihin akışını değiştirenler arasına katmaya yeterlidir (3).

Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'un

Bu yazı, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Deontoloji doktora programında, 2000-2001 yılı Güz döneminde verilen tarih metodolojisi dersi bağlamında hazırlanan bir dönem sonu çalışmasına dayanmaktadır.

fethini gerçekleştirmesi onun olağanüstü dehasının bir sonucu muydu? Bu olayda ve genel bağlamda Fatih Sultan Mehmet'in bir birey olarak rolü neydi? Bunun nedenlerini saptayabilmek için, Fetih öncesi döneme bakmak gerekir.

Fetih öncesinde Osmanlılar'ın durumu

Bilindiği gibi, 1402 yılında I. Bayezid Ankara'da Timur tarafından bozguna uğratılmış, ardından tahta geçecek oğulları arasında kavga çıkmış, Türk tarihçilerinin "karışıklık dönemi" dedikleri ara dönem başlamıştı. Birlik yeniden sağlandığında, devlet düzeni onarıldığında, savaştan çok barıştan yana olan II. Murat devletin başındaydı. Amacı Ankara Savaşı sırasında zarara uğramış olan devleti daha da büyütmek değil, onu sınırları içerisinde onarmak, iyi hale getirmektir (3).

Bu dönemde Osmanlı Sarayı'nda şiddetli bir hizipler savaşı hüküm sürmekteydi. Çatışmanın bir tarafında kuvvetli vezir Çandarlı, diğer yanında devşirmelerin beyni Zağanos vardı (4). Aslında Çandarlı'nın kişiliğinde, son dönem Osmanlı siyasal hayatında belirginleşen şey, padişah dışında önemli feodal güçlerin oluşması, bunların savaş beyi özellikleri yanı sıra, aynı zamanda önemli toprak ve ekonomik gücü ellerinde toplaması ve hem bu ekonomik güçlerini hem de unvan ve konumlarını, hukuken olmasa da fiilen "veraset

usulüyle" sürdürebilir duruma geçmeleri, özetle bir Osmanlı aristokrasisinin oluşmasıdır. Yanı sıra alabildiğine güçlenmiş bulunan yeniçerilik ve devşirme bürokrasisi de, söz konusu ayrışmaların doğrudan aktörleri içindeydiler. Yeniçeriler ağırlıklı Çandarlı'nın etki alanında iken, devşirme bürokrasisi akıncı başarılarıyla birlikte "gaza" geleneğinin bayraktarlığını yapıyordu.

Bu sırada Osmanlı Ülkesi tam bir kriz

içindeydi. Son iki yıldır alınan yenilgiler hazinenin hızla boşalmasına, ekonomik dengelerin altüst olmasına neden olmuştu. 1444'de Edirne-Segedin Antlaşması'yla Sırbistan üzerinde Branković'in hakları teslim edilirken, Osmanlı'nın Tuna'nın doğusuna geri çekilmesi sonucunda II. Murat'ın yönetme koşulları giderek ortadan kalktı ve oğlu II. Mehmet'ten yana tahttan çekildi (4). Bundan yararlanan Hristiyan Avrupa birleşerek Osmanlı üzerine yürüdü. II. Mehmet'in karşı çıkmasına rağmen Çandarlı, Sultan Murat'ı ordunun başına çağırdı. İki taraf 1444'de Varna'da karşılaştı. Sonuçta savaşı Murat kazandı ve son büyük Haçlı Seferi bozguna uğratılmış oldu. Murat tekrar Manisa'ya döndü. Böylece iki yıl geçti. II. Mehmet devleti Çandarlı'nın gözetiminde yönetiyordu, ama zorluklar çıkmıyor da değildi (3). Çandarlı Manisa Sarayı'nı "en yüksek mercii" sayıyor ve II. Murat'ı yeniden tahta çıkarmak istiyordu. 1446 yazında, para ayarının bozulması gerekçesiyle, yeniçerilerin ayaklanması gündeme geldi ve II. Mehmet'in iktidarı fiilen olanaksızlaştı. II. Murat 1446 Ağustosunda Edirne'ye döndü ve tahta yeniden oturdu. II. Mehmet Zağanos ve Şehabettin Paşa'larla Manisa'ya döndü. Mehmet öfkeli ve çok kırgındı (3, 4).

Müstakbel padişah yine de Manisa'da zamanını boşa harcamaz. Öğrenimini tamamlar. Her şeye müthiş ilgi duyan Mehmet, hem Doğu, hem de Batı dünyasından aydınları kendine çeker. Bu arada II. Mehmet, babasının Mora ve Arnavutluk Seferleri ile, II. Kosova Savaşı'na katılır (1448) (3). 1451 yılında II. Murat'ın ani ölümü ile, II. Mehmet bu kez monarşist geleneğin meşruiyeti içinde gerçek anlamda tahta çıkar (4).

Fetih öncesi Avrupa ve Bizans'ın durumu

Genç padişah barışçı bir tutum takındı. Ragusa'dan, Chio'dan, Lesbos'dan gelen elçileri, Kudüslü Saint-Jean şövalyelerini kabul etti. Bizans İmparatoru ve Mora Kralı'nın elçilerine barışı sürdüreceğine dair güvence verdi. Venedik ve Osmanlı'nın en önemli hasını Macar Kral Vekili Jean Hunyadi ile barış antlaşması imzaladı. Sultan Mehmet Konstantinopolis'in fethi için zaman kazanmak istiyordu. Ancak bu manevrası düşündüğünden farklı bir sonuç yarattı. Herkes bu durumu zayıflık belirtisi diye niteledi ve Çandarlı'nın barışçı tavrının etkisi altında olduğunu sandıkları genç sultana karşı hemen bazı tasarılar kurmaya başladılar. Büyük hümanist Francesco Fielfo, Fransa Kralı VII. Charles'a bir mektup yazarak, Haçlı Ordusu'nun başına geçmesini istedi. O sı-

rular Fransa Kralı'nın başka kaygıları vardı, bu mektuba yanıt bile vermedi.

Bizanslılar'a gelince, o sıralar "Koca Türk'e saldırmaya pek hevesliydim, ama güçleri yoktu. Ancak yardım edilirse, onun işini bitirebileceklerini sunuyorlardı. 1451 yazında Konstantin, Andronicus Leontaris adlı birini para ve silah temin etme göreviyle İtalya'ya gönderdi. Venedik buna kulak tıkadı. Papa V. Nicholas ise, bu teklife Floransa Din Kurulu'nda karar alındığı üzere, Rumlar'ın da Latin ve Ortodoks birliğini resmen kabul etmesi ve birlik içerisinde yer almaları için ultiमतomla karşılık verdi.

Fetih kararı süreci

Sultan Mehmet büyük işlere el atmadan önce hazırlanmak, kargaşa içindeki yeniçeri ocağını yeniden düzenlemek ve mali işlere bir düzen vermek istiyordu. O sıra bir devalüasyon yaptı. Bütün düşünceleri, eylemleri büyük fetih ve mutlak hâkimiyet tasarılarına yönelikti (3).

Sultan Mehmet, I. Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın tam karşısına Rumeli Hisarı'nı yaptırdı. Kentin surlarını inceledikten sonra, Edirne'ye döndü ve hummalı bir hazırlığa girişti. O güne kadar görülmemiş büyüklükte toplar döktürdü. Bizans başkentinin çevresindeki, savunma noktaları olan kaleleri ele geçirdi. İstanbul'a yardımların gelmesini önlemek için Mora despotluğu üzerine de bir akıncı kuvveti gönderdi.

İmparator Konstantin bütün umudunu Batı'dan gelecek yardıma bağlamıştı. Bu nedenle Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birliğini yeniden canlandırmaya çalıştı. Papalık Legatus'u olarak İstanbul'a gelen Kardinal İsidor, 12 Aralık 1452'de Aya-sofya'da birliği ilan ederek Roma usulünde ayin yaptı (1, 3). Bu olay birliğe karşı olanların daha da "gemi azıya almasına" neden oldu. Bizans'ın en saygın kişilerinden biri olan Grandük Notaras şu ünlü sözleri o zaman söyledi: "Konstantinopo-

lis'te Latin kulları görmektense, Türk sarığı görmeyi tercih ederim" (1, 3).

Genç Sultan kararını vermişti. Bir gün Sadrazam Çandarlı, öteki vezirler ve ordu komutanlarını Edirne'de topladı ve Konstantiniye'yi zapt etmek istediğini söyledi. Bir kez daha savaş yanlıları ile ılımlılar karşı karşıya geldi. Çandarlı karşı tavrı aldı. Savaş isteyenler haklıydılar, Sultan Mehmet bunu biliyordu. Aylar öncesinden Batı'ya casuslar göndermiş, onlardan önemli bilgiler almıştı. Batı'daki Hristiyanlar'ın Konstantin'in yardımına koşmaktan önemli işleri vardı. Ayrıca Varna ve Kosova'da olduğu gibi bir maceraya atılmak yanlısı hiç değildiler. Sultan'a gelen bilgiler kararlı biçimde harekete geçmek için uygun zamanın geldiğini gösteriyordu. Ve 5 Nisan 1453'de Konstantinopolis kuşatıldı.

Fetih

Kuşatma uzun sürdü. Bizanslılar iyi direniyor, Türk hücumlarını püskürtüyorlardı. Bugünlerden birinde Avrupa'dan Bizans'a yardım geldiği haberi ulaştığında, Çandarlı kuşatmanın kaldırılmasını önerdi. Zağanos Paşa ise buna karşı çıkarak Hristiyanlar'ın bölünmüş olduğunu, yardım gelmeyeceğini iddia ederek, fetihten yana tavrı koydu. Zağanos Paşa haklıydı. Sultan Mehmet de onu onayladı. Sultan Mehmet başka türlü yapabilir miydi? Kuşatmayı kaldırsa, bozgunu kabulense, geri dönse, aşağılanmış gibi halkının gözü önünde yeniden Çandarlı'nın otoritesi altına girmiş olacaktı. Tahtı terk etmek gibi bir şeydi bu.

Hayatının en büyük, en önemli kararını verme anı gelmişti. Seçim yoktu. İstanbul'u almak zorundaydı. Şu konuşmayı yaptı: "Çatışma sonunda büyük zenginlik sizi bekliyor. Bu kentte bitmek tükenmek bilmeyen bir zenginlik var, gerek saraylarda gerek evlerde, daha da güzeli, daha da çoğu yığınlar halinde, tapınaklarda, anıtlarda. Sandıklar altın ve gümüşten ya-

pılmış. Nezihi insanlar var, bir kısmı sizlerle köle olarak hizmet eder, bir kısmını satarsınız, en güzelinden kadınlar, soylu kızlar, soylu aileler... Bugün size, neredeyse bütün dünyanın merkezi olmuş eski Romalılar'ın başkentini, büyük ve kalabalık bir kenti veriyorum. Onu yağmalamanız için size veriyorum, gunimetiniz olsun. Ama en büyük kazancınız şu ki, sizler, ünlü bütün dünyaya yayılmış bir kenti fethedeceksiniz. En büyük yararı da şu ki, ta başından beri düşmanımız olan ve ne olursa olsun imparatorluğumuzu yıkmaya yolları arayan bir kenti yenmiş olacağız..." Sultan Mehmet birliklerine kenti 3 gün boyu yağmalamaları için bırakacağını bildirdi: "Kent ve evler benimdir, insanlar ve malları sizlerin." Sonunda 29 Mayıs 1453'de Sultan şehre giriyordu, fetih tamamlanmıştı (3).

Fethin değerlendirilmesi

Eğer tarih ve coğrafya Konstantinopolis'i eşsiz bir imparatorluk başkenti kılmışsa, Osmanlılar da büyük bir imparatorluk yönetmeyi kendileri için "mukadder" görüyorlardı.

Anadolu ve Balkanlar'ın büyük bir bölümünün Osmanlılar'ca fethedilmesinden sonra, Konstantinopolis Osmanlı denizinde "bir Rum adası" haline gelmişti (5). Eski gücünü yitirmiş, askeri ve ticari bir merkez olmaktan çıkmıştı (4). Hem I. Bayezid, hem de II. Murat şehri daha önce kuşatmışlar, fakat ele geçirememişlerdi. Ne zaman harekete geçilse, Avrupa Bizans'ın imdadına yetişmişti. O halde İstanbul'un fethinden önce, İstanbul'a yardım gelecek yolları kesmek şarttı. Sultan Mehmet bunu yapmıştı. Öte yandan Bizans Batı dünyasını yardıma çağırduğunda, bu kez Türkler'e karşı Batı bundan kaçınmıştı. Ayrıca Ortodoks-Rum halkının Latinler'e karşı olması da, göz ardı edilmemesi gereken başka bir etken olsa gerektir.

Bazıları Fatih'in kendini bildiği yaştan itibaren İstanbul'un fethini düşlediğini ve düşündüğünü yazar. Kendisini İskender'le fazlasıyla özdeşleştirmiş olan II. Mehmet hakkında, Venedikli bir sefir şunları kaleme almıştı: "II. Mehmet eskiden Batılılar'ın Şark'a yürüdüğü gibi, Doğu'dan Batı'ya ilerleyeceğini ilan ediyor. Dünyada sadece tek imparatorluk, tek din ve tek egemenlik olmalıdır diyor. Böyle bir birliğin yaratılması için hiçbir yer Konstantinopolis'den daha munasip olamaz" (5). Böylece Söğüt'de mayalanıp Bursa'nın fethi ile şekillenmiş devlet, ancak Konstantinopolis'in fethi ile imparatorluk olacaktır.

1466'da son Bizans tarihçilerinden Georgios Trapezuntios Fatih'e şöyle der: "Roma İmparatorluğu'nun başkenti

Konstantinopolis'tir. Dolayısıyla siz Romalıların meşru imparatorusunuz... Ve kim ki Romalıların imparatorudur ve öyle kalır, o aynı zamanda bütün dünyanın imparatorudur" (5).

Sultan Mehmet'in iktidarı fetih politikasına bağlıdır. Çünkü daha önce tahta çıkarılmış, ama statükocu Çandarlı tarafından tahttan indirilmiştir. Bu Sultan Mehmet için kabul edilebilir bir durum değildir. Diğer taraftan Sultan Mehmet'in iktidarını isteyen ve destekleyen devşirmelerin de varlığı fetih politikalarına bağlıdır. Çünkü ekonomik güç, feodal yapı içerisinde Çandarlı'nın temsil ettiği Osmanlı aristokrasisinin elindedir. Bu gücün kırılması yeniçerilerin desteklediği Çandarlı'nın tasfiyesiyle olacaktır. Bunun için de meşru bir sebep gerekir: Fetih, Osmanlı ya mevcutla yetinecek, içe büzülecek ya da geldiği yerden kendini

devalüasyon yapmıştı. Bütün bunlar Osmanlı'nın ekonomik sorunlar içerisinde olduğunu işaret etmektedir.

Materyalist felsefeye göre, tüm ilişkilerin temelinde ekonomik kaygı vardır. O dönem göz önüne alındığında üretim aracı olarak en büyük sermaye toprak ve insan gücüdür. O koşullarda toprak kazanımı, yani sermayenin elde edilmesi, ancak fetihlerle olanaklıdır. O halde Osmanlı'nın fütuhatında egemen kaygı görünürde İslami/ideolojik nedene; İslam'a göre dar-ül harp olan Bizans'ın boyun eğdirilmesi olmasına rağmen, fetihlerin temel nedeninin ekonomik olduğu söylenebilir. Başlangıçta Fatih şöyle der: "Ne sebep ile böyle güzel ve değerli bir yer benim ülkenin ortasında ve idarem arasında olup da, saltanatım günlerinde küfür ocağı olsun. Kısacası Bizans'ın üzerine gitmeye niyetliyim ve kesin kararlıyım." Diğer taraftan

Fetih öncesi İstanbul'u gösteren bir çizim.

yeni dayanaklarla güçlendirerek yayılmaya devam edecektir. Sultan Mehmet'in ikinci kez tahta çıkmasından sonra yerini koruyan Çandarlı, pek çok defa fethi karşı çıkmasına rağmen, devlet adamlığı anlayışı gereği görevlerini de sonuna kadar yerine getirmiştir. Tasfiyesi ancak İstanbul'un fethinden sonra olmuştur.

Daha önce gördüğümüz gibi, Varna Savaşı öncesi Osmanlı'nın Balkanlar'da gerilemesi hazinenin boşalmasına, ekonomik dengelerin altüst olmasına yol açmıştı. Yine 1446 yılında para ayarının bozulması yeniçerilerin isyanına ve Çandarlı'nın etkisiyle II. Mehmet'in iktidardan uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Sultan Mehmet tekrar iktidara geldiğinde de bir

kuşatmanın uzadığı dönemde askerlerini yüreklendirmek için şöyle der: "Askerlerim yürüsün, hücum etsin. Taşı, toprağı, silah ve mühimmatı bana; kalan mal-menal, esir, alet ve yiyecekler her ne alınırsa gazilere yağma..." (6).

Sonuç

Plehanov'a göre, önder insanların kişisel özellikleri, tarihsel olayların tikel yanlarını belirler, rastlantı ögesi de bu olayların akışında her zaman belli bir rol oynar; ama tarihsel olayların yönelimini son çözümlemede belirleyen ise, genel nedenler denilen üretici güçlerin gelişimiyle toplumsal ekonomik üretim süreci içerisinde insanlar arasında kurulan karşılıklı ilişkilerdir. Büyük bir adam kişisel

Son çözümlemede İstanbul'un fethi öncesinde genel ve özel nedenler, ekonomik güçler, baştan beri incelediğimiz gibi bir fethi olası kılmaktadır. Sadece bir zaman sorunu vardır. Bu dönemde Osmanlı tahtına II. Mehmet çıkar. Onun kişisel özellikleri, daha önceki deneyimleri, dinsel ve ekonomik olarak İstanbul'un fethini gerekli görmesi, bunu güçlü bir muhalefete rağmen istemesi ve başarması, onun büyük adam olduğunu gösterir. Öte yandan koşulların ve ekonomik ilişkilerin belirlediği bu durumu Fatih'in kendi halkına kabul ettirmesi, toplumun da bu sürece hazır olduğunu göstermektedir. Fatih toplumun bu ruh durumunu İslami ideoloji-doğrultusunda manipüle

ederek ve yine İslami ideolojinin “dar-ül harpte teslim olmayan yerlerin yağmalanması” hükmünü de kullanarak, ekonomik motivasyonla sonuca ulaşmıştır.

Fetihleri sonra Fatih'in büyük adamlığını ileriye görme ve inisiyatifi ele almasındaki gelişmelerden izliyoruz. Fetih sırasında Bizans'ta Katolikler ve Papa aleyhinde bir hava vardı. Fatih Patrikhane'yi kapatmayarak bu durumu kendi lehine kullanmıştır. Eğer Ortodokslar'a karşı bir tutum alsaydı, Balkanlar'daki Ortodoks devletler Papalık'a yaklaşabilir ve uzun süredir sağlanamayan Hristiyan birliği gerçekleştirilebilirdi. Patrikhane'yi yeniden işlerliğe sokmakla kilisenin ittifakını parçaladı ve bunun semeresini gördü. Papa V. Nicolas'ın yeni bir Haçlı ittifakı kurma girişimleri başarısızlığa uğradı ve ilerki fetihler için zemin hazırlandı.

Sonsöz

Koşullar gereği İstanbul'un fethinin bir gün gerçekleşecek olması belki bireyden bağımsız olarak değerlendirilebilir; ama burada bireyin belirleyiciliği bu koşulları değerlendirmekte, uygulamada ve olayın sonuçlarında olmuştur. Bu dönemde örneğin Fatih yerine II. Bayezid -ki "sofu Bayezid" olarak da bilinir- gibi bir kişi, bu fethin gerçekleştirilmesinde ne kadar belirleyici bir rol oynayabilirdi? Ya

da fethi gerçekleştirdikten sonra, yukarıda belirttiğimiz gibi Patrikhane'ye karşı tutumu ne olurdu ve tarih nasıl gelişirdi? Kuşkusuz bunu böyle sunmak spekülasyonla eşdeğer olacaktır.

Son olarak genel ve özel nedenler İstanbul'un fethi sürecini doğurmuş, Fatih Sultan Mehmet bu süreçte ve sonrasında etkin bir rol oynamış, belirleyici olmuş ve bu belirleyiciliğiyle tarihte görkemli bir yere oturmuştur.

DİPNOTLAR

- 1) G. Otmanbölük, "Fatih'in Annesi Özbeöz Türk'ü", Tarih ve Medeniyet (Aylık Dergi), S.40, Temmuz 1997, s.15-16.
- 2) V. Robinson, The Story of Medicine, The New Home Library, New York, August 1943, s.240.
- 3) A. Clot, Fatih Sultan Mehmet, Çev. Necla Işık, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, Ağustos 1994, s.15-60.
- 4) E. Aydın, Fatih ve Fetih -Mitler ve Gerçekler-, 1. Baskı, Doruk Yayıncılık, Ankara, Mayıs 1997, s.12-29.
- 5) P. Mansel, Dünyanın Arzuladığı Şehir Konstantinopolis 1453-1924, Çev. Şerif Erol, 1. Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul, Kasım 1996, s.1-6.
- 6) A. Uğur, "Tacizade Cafer Çelebi'nin İstanbul Fetihnamesi", Tarih ve Medeniyet, S.3, Mayıs 1994, s.6-9.
- 7) G. V. Plehanov, Tarihte Bireyin Rolü, Çev. İbrahim Altınsay, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 1982, s.46-51.

NÂZİM HİKMET
HİKMET AKGÜL

SAKLI SAFKAN
NİLÜFER AÇIKALIN

**ANNEANNE
KOLEKTİF ÇALIŞMA**

TEMMUZ 2002

**MOR KİLT
FULYA ERTEKİN**

**BEN KENDİMİ
AFFEDİYORUM
TANRIM YA SEN
TİJEN KİNO**

TÜL GİBİ
NAŞİDE GÖKTÜRK

**AY HANIMIN
MAVİ SÜRETİ
HEPGÜL ÖZDEMİROĞLU**

BAHNAME /
ITIRLI BAHÇE
ŞEYH M. EL NEFZAVI

SADOPEDIA ANONIM

ÖLÜ ZAMAN KUYULARI
ALİ EKBER KARAKAS

ŞENLİK SANAT SABOTAJ
HAİL TURHANLI

NUSAYRİLER
İNAN KESER

ULUSAL DEVLETİN...
SERDAR SEN

ELINA
ANNA NIN

BEATRICE
ANONIM

**KİLDİ SİRLİ ANAHTAR
BAK! KOSAR**

13. yüzyılda Anadolu ve evrensel kültüre kattıkları

Ahîlik, İngiltere'den aldığı 'özgürlük' kavramına, 'vatan', 'vatandaşlık', 'özel mülkiyet', 'insan/birey' vb. kavramlarını ekler. Ankara Devleti ve Osmanlı Devleti ile bunun siyasal denemelerini yapar. Sosyolojik anlamda bütün burjuva devrimleri, Ahîler'in Ankara'sının ve Ahî Osmanlı'sının ardılı sayılabilir.

Ömer Tuncer

On üçüncü yüzyıl, Ekin/kültür tarihinde günümüzün temellerinin atıldığı; "akış" kavramının uygulamaya konulduğu; "kul" ekininin yerine geçecek olan "birey" ekininin ilk ışıklarının görüldüğü; yani sosyolojinin bakışıyla, burjuva sınıfının kendi kültürünü yaratmak ve iktidarı ele geçirmek üzere ilk adımlarını attığı yüzyıl...

Yani 14. ve 15. yüzyıllarda ortaya çıkacak olan Rönesans, dinde Reform ve Aydınlanma hareketleri ilk sinyallerini veriyor. 18. yüzyılda Fransız burjuva devriminin, ardından gelecek bütün burjuva devrimlerinin ve kuşkusuz 20. yüzyıl başlarında Anadolu'da görülecek Kemalist Devrim'in ilk ekinel adımlarının atıldığı yüzyıldır 13. yüzyıl...

Burjuva ekininde "kul" yerini "birey"e bırakır; "köle" kavramı, karşıtı olan "özgür" kavramına dönüşme sürecine girer.

Eski devletin adı "mülk"dür. Yani "Allah'ın mülkü"... Yöneticiler de bu mülkü onun adına yönetme yetkisine sahip kâhyalardır... Ekin tarihinde bu kâhyalara "aristokrat"lar denir. Önceleri kendilerini, sonradan babalarını Allah saydıkları ve saydırdıkları için Allah'ın dölnünü taşıyan (!) sü-laleler olma sevdasında olduklarından, aristokrat ekinde "nesep" önem kazanmış, siyasi iktidarlar babadan oğula geçmiştir.

Yalnız Anadolu'da değil, dünyanın her yerinde, birbirinden haberli ya da habersiz bütün topluluklarda temel nitelikleri birbirinin aynı toplumsal yapılar oluşmuştur. Bu topluluklarda, yönetilenler her zaman yönetenin malı, yani kölesidir.

Sayın Ömer Tuncer'in gerek tarihsel gerekse kavramsal tartışmalara kapı aralayan makalesinin ilgiyle okunacağını umuyoruz. Sayfalarımız, Tuncer'in düşüncelerini değerlendiren, tartışan ve derinleştiren makalelere de açıktır.

Yöneticinin kendisi de Allah'ın malıdır.

Dünyada "özgürlük" kavramı, siyasal alanda ilk kez 1215 yılında İngiltere'de "Büyük Özgürlük Berati / Magna Carta Libertatum"da kullanılmıştır. Yine aristokratlar, yani kâhya yardımcıları, kâhya kralın Allah'tan almış olduğu yetkiye karşı "birey" kimliğini ilk kez kullanır, "birey" olarak "özgürlük" isterler. Magna Carta Libertatum, işte bu özgürlüğün verildiğini gösteren ve baş kâhyaya bir-raz da zorla imzalatılmış belgedir.

Ardından yine 13. yüzyılda İngiltere, dünyanın ilk meclislerine sahne olacaktır. İngiltere'deki özgürlük henüz, üretme sermayeleri ile katılan burjuvaların, yani gerçek gerekse sahiplerinin kazandığı bir hak değil; Allah'a akrabalığı daha uzak (!) yöneticilerin baş kâhyadan aldığı bir haktır.

Türkmen akını ve Selçuklular

Buraya değin yeni bir şey yok. Bütün bilim insanları olayı biliyor. Ama aynı yüzyılda Anadolu'da garip şeyler oluyor. Selçuklu devleti dağılıyor. Dağılıyor ya, her devletin dağılmasından biraz değişik. Selçuklu Sultanları da, dünyanın öteki bölgelerinde aynı ekini yaşayanların kendi kralları için düşündüğü gibi Tanrıdan vekalet almış sayılırdı. Sanlarının "sultan" olması bundandır.

Anadolu karışık. 13. yüzyıl başlarında Anadolu'ya Türkmen akını sürüyor. Türkmenler, Türkmenliklerini önemseyen bir

ekin içinde soluk alıyor. Belki de henüz "budun" (kavim) özelliklerini yitmediklerinden... Oysa bu tutum, toplumsal bilinç kavramı olarak "ümme"i benimsemiş olan Selçuklular'ı yadırgatıyor, dahası rahatsız ediyor. Üstelik Türkmenler'in Orta Asya'dan getirdiği Şamanist etkiler, İran'dan aldıkları Şii etkiler, yine İran'dan gelen Maniheizm ve Zerdüşti dini etkilerine, bir de Anadolu'da buldukları Bakkhalar tarikatının etkileri eklenince, bu durum kendilerini Sünni ümmetin parçası gören Selçuklular'ın tepkisine neden oluyor. Hele yine 13. yüzyılın ilk yarısında Türkmenler'in, Baba İlyas'ın öncülüğüyle toplanmaya başlaması, Selçuklular'ın çileden çıkması ve kendi iktidarları için bir tehlike oluştuğunu düşünmeleri için yeterli oluyor. Baba İlyas'ın tutuklanarak Amasya kalesinde hapsedilmesi, Anadolu Türkmenleri'nin onu kurtarmak için toplanmaya başlamalarına neden oluyor.

Bunca büyük bir kalkışma hareketi, Selçuklular'ı iyice korkutuyor ve telaşa Baba İlyas astırılıyor. Bunun üzerine hareket iyice önü alnamaz hale geliyor. Türkmenler Baba İshak komutasında önce Amasya'da Baba İlyas'ı asanları cezalandırıyor, sonra Selçuklu başkenti Konya üzerine yürüyor. İşte bunun üzerine Kırşehir'in Malva Ovası'nda Selçuklular Türkmenler'in önünü kesiyor ve çoluk çocuk demeden büyük bir kırım yapıyor. Malva Ovası kırımından sağ çıkabilen Babailer yeni bir toparlanma sürecine giriyor.

Ancak 13. yüzyıl başından bu yana oluşmakta olan düzenleri bozulmuş, önderleri hemen tümüyle yok edilmiş olduğundan bu toparlanma biraz dağınık ve parçalı olacaktır.

Ahîler'in Moğollar'a direnişi ve 'vatan' kavramı

Kendini ve örgütünü ilk toparlayan Ahî Evren, Şeyh Nasir üd-din Ebu'l Hakayık Mahmud bin Ahmed el-Hoyi'dir. Dünyevi bir inanç dizgesi oluşturmaları, esnaflığı ellerinde tutarak ekonomiye katılmış olmaları yüzünden Kayseri'deki Ahî örgütlenmesinin gücü hızla eski durumuna gelebilecektir. Dahası Ahîler, Selçuklular'a karşı kendilerini korumak amacıyla, Türkçe Alp Erenler, Arapça Rinüd Rindler dedikleri askerleriyle bir savunma gücü de oluşturmuşlardır.

Ahîler, Malya Ovası kırımından yaklaşık bir yıl sonra gelen Moğol istilasını bu durumda karşılarlar. Türkmenler'le Selçuklular arasındaki savaşım, Selçuklular'ı zayıflatmıştır. Yaşamakta olan ümmet ekinidir ve Müslüman bir Allah vekilinin varlığı ümmet ekini içinde yaşamakta olan insanlar için yeterlidir. Kâhyalığın Selçuklular'da kalması koşuluyla egemenliğin Moğollar'da olmasının özel bir önemi yoktur. Bu nedenle Selçuklu devleti, sultanlığı ellerinden almayan Moğollar'a karşı direnmez. Bu politika, kendisini Selçuklular'ın dinsel önderi sayan Mevlevîler'in de onaylamasıyla oluşturulmuştur.

Moğol işgalinden en zararlı çıkacak kesim, Anadolu'da daha yeni oluşmaya başlayan üretici sermayedir. Ahîler, Anadolu esnafı olarak bu sermayeyi temsil etmekte, üretim ekonomisini ellerinde tutmaktadır. Moğollar onların ekonomik gücünden endişe duyduklarından baskınlar yapmakta ve Ahî mallarına el koymaktadır. Üstelik, İslam geleneğindeki "vakıf mallarına el konulmaz" ilkesini de çiğneyerek... Bu da Moğol akınlara karşı en güçlü direnmenin Ahîler'den gelmesi sonucunu doğurur.

İşte bu direnme, dünya ekin tarihine "vatan" kavramını armağan edecek, Moğollar, Ahîler'in "vatan"ını ele geçirmekte çok büyük güçlük çekecektir. Bu "vatan" Ahîler'in en güçlü olduğu yer olan Kayseri'dir. Kayseri savunmasında Ahî Evren ve eşi Kadıncık Ana'yı savaşımın içinde görüyoruz. Böylece ekin tarihine İngiltere'den gelen ve daha önce

bilinmeyen "özgürlük" kavramının yanında, Anadolu'dan yine daha önce bilinmeyen bir de "vatan" kavramı, belki de adı bile konulmadan gelişmeye başlayacaktır.

Aristokrasiye köklü eleştirisi

Aristokratlarla ilgili savaşım sürer. Malya Ovası kırımından sağ çıkanlar zamanla kendilerini toplar. Bir yanda Babailer isyanında kardeşi Menteş'i yitirmiş olan Baba İlyas halifesi Hacı Bektaş, etrafında toplanan erenlerle birlikte bugün adıyla anılan yerdeki Hacı Bektaş Tekkesi'ni kurar. Öte yanda, günümüzde bile etkisini yitirmemiş "insan" özlü şiirlerini söyleyecek ve insanları "insanlığa" çağırarak olan Yunus Emre'yi armağan edecek olan Tapduk Emre'nin tekkesi oluşur. Ahî Evren, Şeyh Nasurid-

ele geçirenler olmuştur. Ancak bu, yalnızca kâhyanın değişmesi olarak algılanmış, yorumlanmıştır. Ahî Evren'le dünyada ilk kez kâhyasoylu yönetim "kurumsal olarak" eleştirilmektedir. Yapılan, kâhyalık düzenine karşı çıkıştır; bu da ekin tarihine "vatandaşlık bilinci"nin armağan edilmesidir.

Ahî Evren ve Mevlana'nın oğlu, Mevlana'ya karşı aynı safı

Her zaman olduğu gibi, resmi ideoloji böyle bir tehlikeyi dizginsiz bırakmayacaktı kuşkusuz. Artık bir Moğol vilayeti olan Anadolu'nun başkenti Konya'da, doğal olarak, Şeyh Nasir üd-din Mahmud asılsız bir suçlama ile tutuklanacak ve beş yıl boyunca zindanda tutulacaktır. Çıktığında yine "vatandaş" olarak davranmaktan vazgeçmeyecek, Mo-

Moğol istilasına karşı Ahîler Anadolu'da direndi.

din Mahmud el Hoyi ise dünyevi tutumu, elinde tuttuğu ekonomi çarkı ile siyasal ortamdaki yerini güçlü bir muhalefet hareketiyle daha da güçlendirmenin savaşımını sürdürecektir (Moğollar'a karşı örgütünü ve vatanını savunabilmek için oluşturduğu silahlı güçlerine Alp Erenler adı verilecektir. Alp Erenler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda silahlı güçleri oluşturacak olan Alp Erenler'dir).

Oysa aristokrat toplumsal yapıda muhalefetin yeri olamaz. Çünkü Allah yetki vereceği en iyi insanı, kâhyasını kendisi bulmuştur. Ona karşı çıkılamaz. O güne değin, Aristokrat toplumlarında siyasal erki ele geçirmeye çalışanlar, dahası

ğol işgali ve sömürüsü olarak gördüğü yapıya direnecek, Moğollar'a valilik yapan Selçuklu sultanlarına ve onların kuramcılığını üstlenen Mevlana Celaleddin-i Rumi'ye karşı çıkacak, siyasal savaşımını sürdürecektir.

Ahî Evren kısa bir süre daha Konya'da kalır ve Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesi olayına karışır. Bu olayda yanında siyasal açıdan kendisini destekleyen Mevlana'nın oğlu Ala üd-din Çelebi de vardır. Ala üd-din Çelebi'nin tavrı ilginçtir: Günün doğrusu adına kâhyalığı reddeden bir kâhyasoylu... "Birey" ve "vatandaşlık" bilincinin gelişmesinin bir örneği olarak değerlendirilebilecek bu olay, sağduyusu gelişkin olanlara kişisel

çıklarların da reddedilebileceğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu olaydan sonra artık Konya'da kalmaları tehlikeli olacaktır. Ala üd-din Çelebi ve Ahî Evren birlikte doğuya, Kırşehir'e çekilir, Ahî örgütünü oradan yönetirler...

Ahî Evren ve Ala üd-din Çelebi yaşamlarının son 14 yılını Kırşehir'de geçirecek ve 1 Nisan 1261'de ay tutulması gecesini Kırşehir emiri ve Mevlana'nın dostu Nur ud-din Caca tarafından ikisi birden bir baskınla öldürülecektir. Tarihçi Kerim üd-din Mahmud el Aksarayî bu tarihlerde Kırşehir'de bir isyanın bastırılması sırasındaki bir kırımdan söz etmektedir.

Mülkiyet hakkı ve ulusçuluk

Ahî Evren, Şeyh Nasir üd-din Mahmud, vasiyetnamesi "Ağaz ü Encam'da miras hakkını savunmakta ve sultanların, ölenin malına el koymasını kınamaktadır. Oysa kâhyasoylular ekininde bundan daha doğal bir şey olamaz. Dünyaya malı tanrı mülküdür ve başkâhya tarafından geçici olarak insanlara dağıtılır. Ölümünde de başka birine verilmek üzere yeniden başkâhya sultana dönecektir. Şeyh Nasir üd-Din Mahmud, miras hakkını savunmakla aslında miras olarak çocuklarına bırakılabilecek bir "özel mülk"ten söz etmiş olmaktadır ki bu da "mülkiyet hakkı" anlamına gelmektedir. Böylece İngiltere'de ortaya çıkmış olan "özgürlük" kavramının yanına Anadolu Ahîleri'nden "vatan", "va-

tandaşlık bilinci" ve "özel mülkiyet" kavramları da eklenmiş olur.

Bu kavramlar, üretime sermayeleri ile katılacak olan "burjuva sınıfı"nı oluşturacak ekinin ana kavramlarıdır. Bunlara bir de Babai Türkmenler'in Selçuklular'a karşı toplumsal birlik bilincini oluşturan ve henüz "budun" kavramıyla karışık olarak gelen "Türkmencilik" kavramını da "ulusçuluk" olarak yorumlar ve eklersek burjuva sınıfı ekininin hemen bütün temel kavramları tamamlanmış olacaktır.

Mevlana Celaled-din-i Rûmî'nin Ahîler'e karşı düşmanlığı o denli "kin" duygusuna dönüşmüştür ki son on dört yılını bir Ahî olarak geçirmiş olan oğlu Ala üd-din Çelebi'yi ölümünden sonra bile affetmeyecek ve Konya'ya getirilen cenazesi için namaz kıldırmaı reddedecektir.

Dünyanın ilk burjuva devleti: Ankara Devleti

Anadolu Ahîleri'nin siyasi tarihi bu kadarla kalmıyor. Onların ve örgütlerinin, geleceğin burjuva ekinini oluşturacak hareketleri yalnızca bu değil. Özellikle de siyasal hareketleri sürüyor.

Ahîler, İbn-i Batuta'ya göre, yaşadıkları yerleşim biriminde bir yönetim boşluğu oluştuğunda bu boşluğu dolduruyor ve yönetimi ele alıyorlar. Bunların en büyük örneği **Ankara Devleti**'dir. 1265 yılında Ankara, Ahîler'in eline geçer. Nasıl ve neden? Bunu ayrıntılarıyla bilmiyoruz. Ama Ankara'nın yönetimini

Ahîler üstlenir. Böylece üç başka "ilk"e daha imza atarlar:

1) Allah'ın vekili olmadan, yani "kâhya"lık yetkileri almadan bir "mülk (Tanrı mülkü, devlet)" yönetimi yetkisini üstlenmiş olurlar.

2) Yöneticilik yetkisini ilk kez tek bir insana değil, bir örgüte vermiş olurlar.

3) Dünyanın ilk burjuva devletini kurmuş olurlar.

Zaten Ahîler, Şeyh Nasir üd-din Mahmud'un ölümünden sonra, olası ki hiçbir dağılma olmadan kendi öz örgütleriyle kendilerini yönetmeyi sürdürmüşler ve yine ilk kez başlarında bir Tanrı vekilinin oturmasına gerek kalmadan varlıklarını karışasız sürdürebilmişlerdir. Bu da eylemsel olarak, oluşturdukları örgüte henüz demokrasi denemese de, demokrasiye doğru gidecek yolda ilk adımları atmaya başladıklarını göstermektedir.

Ancak devlet yönetiminde çok başarılı olduklarını söylemek güçtür. Deneyimleri ve ekinel birimleri yoktur. Devleti de, olası ki, kendi örgütlerini yönettikleri gibi yönetmekte idiler. Oysa daha gelişkin bir devlet örgütüne gereksemeleri vardır.

Ahîler, Osmanlılar'ı destekliyor

Anadolu'da Selçuklu Sultanları'nın Moğol valisine dönüşmesinden sonra ortaya çıkan beyliklere destek vermeye başlarlar. Ama önceleri hepsine aynı uzaklıkta davranırlar. Sonradan Moğollar'ın Seferihisar'da bir panayıır yerini basarak satılmak üzere getirilen bütün mallara el koymasına karşı, en içten karşı çıkışı gerçekleştiren Osman Bey ve oğlu Orhan Bey'i kendilerine siyasi önder seçerler. Devletlerini onların yönetmesi doğru olacaktır. Pazar yerlerindeki mallar sermayeyi simgelemektedir. Onlar bu malları koruyup ve pazara getirilen malları Moğollar'dan alıp Hristiyan ya da Müslüman ayırımı yapmadan sahiplerine geri vermişlerdir.

Bunun üzerine Anadolu Ahî örgütünün yeni önderi Şeyh Edebalı, Osmanlılar'a destek vermeye başlar. Dahası, kızını Osman Bey ile evlendirir, damat edinir. Ahî askerleri, bütün Alp Erenler, Osmanlı Beyliği'nin genişleyerek bir "devlet"e dönüşmesine katılır. Bu arada Osmanlı devletini desteklemek için pek çok Ahî, ama yalnızca Ahîler değil, Babai ardılları, tasavvuf ehli pek çok sufi Bursa yöresine göçer. Abdal Musa, Geyikli Baba, Ahî Edebalı, Ahî Mahmud, Taceddin-i Kürdi, Sadreddin Konevi'nin

öğrencileri olan Ekberiler: Davud-u Kayseri, Alaaddin-i Esved, Fenari ailesi, Ali Şirazi... Orta Anadolu'dan kopar ve Osmanlı'ya katılırlar...

Osmanlı Devleti'ni Ahîler kurar. Dahası, Orhan Bey, Ahî peştemalı kuşanmıştır. Hacı Bektaş tekkesindeki bir kitabeye göre, Murad Hüdavendigar da Ahî örgütü üyesidir.

Ahîler, kendi yönettikleri "Ankara"yı 1350'lerde, Orta Anadolu'ya dek genişlemiş olan Osmanlı Devleti'ne katar, birleştirirler. Yani Osmanlı, bir Ahî, yani burjuva devleti olarak kurulur. Fatih Mehmed'e değin padişahlardan hiçbiri kendisine "sultan" demez. Fatih Sultan Mehmed, Bizans'tan saltanatı devraldıktan sonradır ki kendine "sultan" sanını uygun bulur. Osmanlı Devleti dünyanın ilk burjuva devleti olarak kurulur. II. Mehmet dönemine değin de bu özelliği azalarak öyle kalır. II. Mehmet dönemi, Anadolu'da Ahî hareketine karşı bir "karşı devrim" niteliği taşımaktadır.

Ahî düşüncesi

Ahî düşüncesine gelince... Babailiğin ardılı, yani tasavvuftur. Hacı Bektaş, Yunus Emre düşüncesi neyse, Ahî düşüncesi de odur. Ancak kentlerde yaşayan dünyevi bir çeşitlemesidir. Bu açıdan da dünya ekin tarihine attığı düşünsel imza, bütün tasavvufu birliktedir. Babai kökenli yaşama dizgesi ardılı olan 13. yüzyıl bilgelerinin birbirleriyle dostluk ilişkileri kendi örgütlerini kurdukları dönemde de sürmektedir. Sadreddin Konevi, Hacı Bektaş'ın arkadaşıdır. Hacı Bektaş, Ahî Evren'in arkadaşıdır. Fatma Bacı, Evhadettin-i Kirmani'nin kızı, Ahî Evren'in eşi, Hacı Bektaş tekkesinin iç işleri sorumlusudur. Sadreddin Konevi, Evhadettin-i Kirmani'nin öğrencisi ve Ahî Evren'in dostudur. Bu insanların yaşlılığına yakın Yunus Emre ve Ahî Edebali de onların dostluk ilişkilerine katılacaktır.

Düşüncede ve uygulamada ortaya çıkan kimi ayrılıklara karşın birbirlerini desteklemeyi, dayanışmayı ve sanki aynı örgütün parçasıymış gibi davranmayı belki de yine dünyada ilk kez başarmışlardır. Böylece belki de demokrasinin geliş yolu açılıyordu ve insanlar artık

birbirlerinin "özgür düşünce"sine saygıyla bakmayı öğrenecekti.

Bunların tümünün düşünce tarihinde 1800 yıldır varlığını sürdüren ve sonradan 20. yüzyılı şiddetle yerinden sarsacak bir düşünce dizgesini de yerinden oynatarak geçerlik kazandırdıklarını söylemeliyiz.

Bu düşünce Ephesos'lu Herakleitos'un "akış" ve "zıtlıklar" kuramıdır. Bu kuram, Hegel'den başlayarak felsefeye yeniden girecek, Marksist felsefenin özünü oluşturacak bilimsel düşüncenin üzerinde soluk alabildiği temel düşünce olacak ve olasıdır ki oluşmakta olan yeni dünya ekinde kitlit taşı niteliği kazancaktır.

MÖ 6. yüzyılda Anadolu'lu Herakleitos diyor ki:

"Logos'un sesini duyduktan sonra bütün şeylerin bir tek şey olduğunu Logos'a uyararak söylemek bilgeliktir. (...) Aynı şeydir yaşayanla ölmüş, uyanıkla uyuyan, gençle ihtiyar; çünkü bunlar değişince ötekilerdir, ötekiler değişince de bunlar. Ölümsüzler:

ölümlüler; ölümlüler: ölümsüzler; çünkü bunların yaşamı onların ölümü, onların yaşamı da bunların ölümüdür. -

Soğuk ısınır, sıcak soğur, yaş kurur, kuru nemlenir. Birbirine karşı olanla birlikte giden; birbirinden ayrılanlardan en güzel uyum.

- (...) Kendinde ikilik olan şeyin Logos'ta nasıl uyuştüğünü anlamazlar.

"Çember üzerinde başlangıç ve son ortaklaşadır. (...) İnlen ve çıkan yol bir ve aynıdır.

- İyi ile kötü bir ve aynı şey."

Ve tam 2000 yıl sonra 14. yüzyılda kendine Yunus Emre'yi önder seçmiş olan Herakleitos yurttaşı, Anadolu'lu Sa'id Emre, *Makaalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli* adlı kitabından yanıtıyor:

"Kim bu sırta ermedi kendözünü görmedi / Bu ışıktan esirmedi ömrü zalam içinde / Varlık yokluk birdürür hem ışık sevi birdürür / Dünya ahret birdürür ışıkenam içinde"

Bu kadarla kalmıyor. "Zıtlık"lar, evreni var eden ve evrene hareket veren anahtarlardır. Düşüncemizin temelinde de bu zıtlıkların bilincinin var olması, düşüncemizi geliştirmemize yol açacaktır. Şimdiye değin durağan düşünsel yapı içerisine kısırılmış olan insan düşüncesi, olmadık yanlışlar yapmıştır.

Oysa bu dünya üzerinde durağan hiçbir şey yoktur:

"Panta Horeyi. Kay avden menei. Panta Rei!.."

Ephesos'dan, Herakleitos'dan duyulan bu ses:

"Hep devinir. Hiç durmaz. Hep akar..." diyor-du...

"Durmadan her şey akmaktadır. Bütün nesneler (evren) bir ırmak gibi akar. (...) Aynı ırmağa iki kez girilemez. (...) Zaman, oynayan, dama taşı süren bir çocuktur: bir çocuğun hakan oyununu?

- Olduğu yerde kalan hiçbir şey yoktur.

- Aynı ırmaklara girenlerin üstünden hep başka başka sular akar gelir.

- Aynı ırmaklara hem giriyoruz, hem girmiyoruz, hem biziz, hem değiliz."

Günümüzde bile insanoglu algılamakta güçlük çekiyor. Ama Babai ardılı hiçbir düşünür bunu algılamakta güçlük çekmemiş olmalı ki, insanları yalnızca durağan bir cennete yönelterek ve eziyetten korkutarak "iyi davranış"a

Hacı Bektaş Veli

yönlendirme yolunu seçmediler. O günün "iyi"si belki de başka bir günün kötüsü olabilirdi. Yani değişebilirdi, akabilirdi... Bu yüzden insan-
noğlu, kendi "iyi"sini ve "kötü"sünü kendi bulabilecek duruma gelmeli, getirilmeliydi.

Dört Kapı kuramı

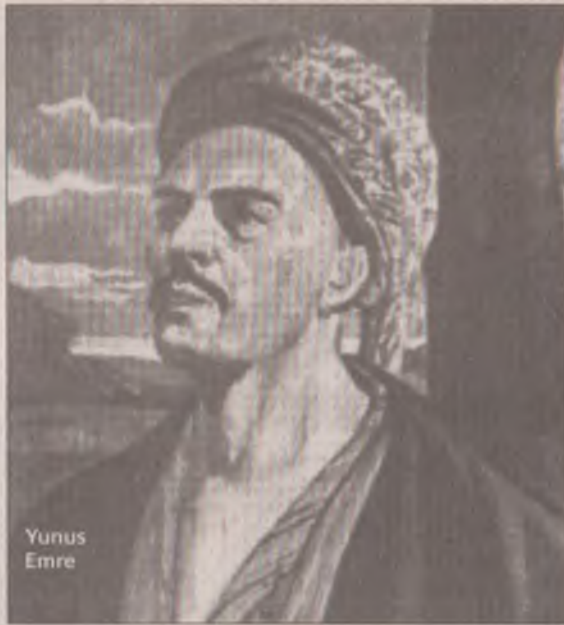
Ahmet Yesevi'den gelen durağan (statik) "Dört Kapı" kuramını kendi düşüncelerine uyarlar, devingen (dinamik) bir yapıya kavuştururlar. "Hakikat Kapısı"na varmak yani "insan olmak" için dört kapıdan geçilmeliydi. Önce "Şeriat Kapısı"nda korkuyla yönlendirilmeliydi. Sonra "Tari-
kat Kapısı"na alınmalı, eğit-
tim dizgesinin içine alınmalıydı. Sonra "Marifet Kapısı"nda düşünme öğretilme-
liydi. Sonunda da "Hakikat Kapısı"nda kendi başına bırakılmalı, düşündüklerini uygulaması sağlanmalıydı. Hakikat Kapı-
sı'nda buldukları, kendine özgü olmalı, "birey" olarak varlığı tanımlıydı. Öz-
gür düşüncesi ile bulduklarına karışılma-
malıydı. Yani herkeste başka başka dü-
şüncelerin gelişmesine karşı durulmama-
lıydı. Böylece insanlığına, ilk kez Haki-
kat Kapısı'yla "birey" olmanın, "bireysel özgürlüğün" yolu açılıyordu.

Ahî Evren, Hacı Bektaş, Taptuk Emre, Yunus Emre'nin başı çektikleri bu düşün-
sel dizge, Herakleitos'un yurdu Anado-
lu'da böylece yaşama geçiriliyor, gelecek kuşakların geçmesi gereken ana kapı, "akış", "süreç" kapısı hazırlanıyordu.

Dersim isyanının haksız bastırılması sırasında Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal'e güvenlerini yitirmemiş olan Ale-
viler ilginçtir. Bu tutum, kâhyasoyluluğun tersine, devleti "mülk", yöneticiyi de kâhy-
ya olarak görmeyen ve onu birey olarak sorumlu tutmayan ve intikam kör duygusuyla davranmayan bir geleneğin sonu-
cunda ortaya çıkmış olmalıdır.

"Hakikat Kapısı"na ulaşan kapılardan geçerken yaşanan "akış" ve "süreç", çağ-
daş ekini oluşturan temel kavramlardır. Bilimsel düşünce bu kavramlar üzerine kuruludur. Tasavvuf'ta "Hakikat Kapı-
sı"nın gizliliği, belki de bu kavramların gereğinden önce ortaya çıkmasını ve bo-
ğulmasını önlemiştir. Bu kapıda ortaya çı-
kan birkaç ana düşüncenin sahiplerine ne getirdiğini Seyyid Nesimi'nin başına ge-
lenden biliyoruz. Ahî Evren'in ağzından:

"Nice ilim cevherleri var ki, onu orta-
ya saçarsam, bana sen putperestsin diye-
ceklerdir. Müslümanlar kanımın dökül-
mesini mübah sayacak ve en kötü şeyleri

Yunus Emre

reva göreceklerdir. Cahiller görüp de fitne çıkartmasın diye ilmimin incilerini gizli-
yorum." (Tasavvufi Düşüncenin Esasları-Ahî Evren, Türk Diyanet Vakfı Yayını, Yayın No:165, Ankara 1995).

Gene de Ahî Evren, Şeyh Nasirüddin Mahmud, bize tutamak olacak denli "ilim incisi" bırakmıştır. "Şeriat Kapısı"nın önerdiği "Akıl Gözü"nü (buradaki "akıl/us", Kuran'dan çıkarımlarla bilgi elde etme yeterliği anlamında olmalıdır) bir yana koyar:

"Şayet gönül gözü, marifet nuru ile ka-
cak olursak, bu hususlar akıl ölçülerin-
den daha iyi aydınlanır. Fakat bu konuda daha fazla bir şey yazıp söyleyemem. Çünkü bunun açıklanması tehlikeli bir durum ve büyük bir makamdır." (Tasav-
vufi Düşüncenin Esasları-Ahî Evren, Türk Diyanet Vakfı Yayını, Yayın No:165, Ankara 1995)

Sosyolojik yansımalarıyla ve önce Rö-
nesans'ı, Aydınlanma'yı, dolayısıyla çağ-
daş dünyayı oluşturan düşünceleriyle Anadolu toplumu 13. yüzyılda bir kez da-
ha büyük bir ekinel göllenmeyi oluşturu-
yordu. Hititler dönemi Anadolu'sundan sonra dünya ekini Tasavvuf ehli ve Ahîler Anadolu'sunda bir kez daha harmanlanı-
yor, gölleniyor ve yeni dünyanın, günü-
müzün temel ekinel, düşünsel, toplumsal yapı taşlarını ortaya koyuyordu. Artık bundan sonra dünya bu yolu izleyerek gü-
nümüze gelecekti...

Anadolu insanı, İngiltere'den aldığı "özgürlük" kavramına, "vatan", "vatan-
daşlık", "özel mülkiyet", "insan/birey", "zıtlıklar", "akış" kavramlarını ekleyerek yeni bir ekine doğru yol almaya başlaya-
cak ve Ankara ile, Osmanlı Devleti ile bu-
nun siyasal denemelerini yapacaktır. Sos-
yolojik anlamda bütün burjuva devrimle-
ri; Fransız Devrimi de, Anadolu Kemalist

Devrimi de Ahîler'in Ankarası'nın ve Ahî Osmanlı'sının ardılı sayılsa yanlışla düşül-
müş olmayacaktır.

NOTLAR

1) Bu çalışmadaki bilgilerin büyük çoğunluğu, sevgili hocamız Prof Dr. Mikail Bayram'ın, uğruna yaşam koyduğu çalışmalarından ve bir-
kaç özel sohbetinden alınmıştır. Anadolu tari-
hinin 13. yüzyılı, sosyoloji, felsefe, kültür tari-
hi açısından, daha pek çok yoruma açıktır. Bu yorumlar için Sayın Bayram'ın yaptığı çalış-
malar gibi daha pek çok bilim insanımızın ça-
lışmaları kuşkusuz yol gösterici olmaktadır. Bu bilgilerin, başka disiplinlere de yeni ufuklar açacak ve bizi doğrulara ulaştırabilecek sonuç-
lar çıkmasına neden olacağını düşünüyorum. Kanımca yakın ya da uzak gelecekte bu bilgi-
ler kezlerce ele alınacak ve yeni doğrulara ula-
şılmasına yarayacaktır. Katkıları dolayısıyla Sayın Bayram'a buradan sunacağım teşekkür, ne denli yeterli olacaktır, bilemiyorum.

2) Burjuva sınıfı bilimsel olarak 300 yıldır ad-
landırılmıştır. Ama bu, daha önceki dönemler-
de var olmadığını göstermez. Kaldı ki bir sos-
yal sınıf, bu dünyaya gökten zembille inmez, gereksemelerle ve çok uzun süreçler sonunda doğar. Bu gereksemelerin ortaya çıktığı dö-
nemler, o sosyal sınıfın ilk dönemleri sayılır. Tam oturması ve bilimsel anlamda sosyal sınıf olması için yüzyıllar gerekir. Kaldı ki günü-
müz dünyasına egemen olan burjuva sınıfının gelmekte oluşunun ilk işaretleri, bilim adamları tarafından da "Magna Carta Libertatum" ola-
rak belirlenir ve bu tarih 1215, yani 13. yüzyıl başıdır. Ortaya çıkan şey, sosyal sınıfın kendi-
si tarafından da değil, Krala karşı aristokratlar tarafından "özgürlük" kavramıyla belirlenmiştir. Bilim adamları, bunu, bizi günümüze geti-
recek olan "özgürlük" kavramı sayar.

Böyle olmasa ve proletarya, sosyal sınıf olarak adlandırılmasının ve bilim tarafından tanımlanmasının ardından, yalnızca sanayileşmeden sonra var olsaydı, bir köle başkaldırısı olan Spartaküs hareketi, nasıl proleter hareketlerin simgesi yapılabilecekti.

Söz ettiğimiz kavramlar, "kavramsal" anlam-
da değil, 13. yüzyılda ekinel anlamda doğ-
maktadır. Yani toplumsal gereksemeler, sonra-
dan bilimsel kavramlara dönüşecek olan ilk "izlenim"i yaratmakta, bunlar önce "algı"lara, sonra da sözelleşerek "kavram"lara dönüş-
mektedir. Benim savım işte bu "izlenim" aş-
masıdır.

Toplumsal gerek doğmuştur, sonradan burjuva sınıfını yaratacak olan kavramların ilk izle-
nimleri oluşmaktadır.

13. yüzyıl Anadolu'sunu Magna Carta Liber-
tatum'un ardından dünya burjuva hareketleri-
nin temeline yerleştirmek gerekiyor. Demok-
rasinin anayurdu sayılan İngiltere'nin kurduğu meclisler (ki biri 1250'lerde aristokratlarca kurulmuş, sonradan Lordlar Kamarası adını almıştır; ikincisi 1290'larda o günün burjuva-
larından (!) kral tarafından aristokratlara karşı kurulmuş, sonradan Avam Kamarası adını al-
mıştır) dünya demokrasi tarihinin başlarına yerleştirilirken -bu arada demokrasinin bir burjuva yönetim biçimi olduğunu anımsatma-
lıyım- çok daha ileri düzeyde toplumsal gerek-
semelerle gelecekteki burjuva sınıfını gösteren Anadolu düşüncesi -bütünyle Alevi, Bektaşî, Ahî düşüncesidir- dünya ekin tarihindeki yeri-
ni alması olmasını Anadolu bilim adamları-
nın değerlendirmelerine sunmak gereğini du-
yuyorum.

Herkesin herkesle ittifak yaptığı ve savaştığı ülke: Lübnan

Lübnan'da 19 etnik grup, diğer devletlerin ve emperyalistlerin de müdahalesinin ardından iyiden iyiye birbirine girmiş. Herkes herkesle en az bir kez ittifak yapmış ve savaştı. İlginç bir not: Beyrut'taki en ağır küfür, 'Annemi Türk televizyonunda göresin'!

Haluk Hepkon

Lübnan dendiğinde ilk akla gelen iki şeyin de üzerinde yaşadığımız topraklarla ilgili olması, sizce de tuhaf değil mi? Birincisi, tarih boyunca kaçakların ve ayaklananların gizlendiği yer olan dağlardır. Bazı bilim adamları Ortadoğu'nun bu en yüksek yerine ismini veren Lübnan Dağları'nı Amanos Dağları'ndan başlatıyor. İkincisi, etnik ve dinsel kavgadır. Bunun nedeni ise, son yıllarda bizde anlamlı bir biçimde öne çıkartılmaya çalışılan, Osmanlı'nın "millet sistemi"dir. Faturasını tek mil Lübnanlılar'a vahşi bir iç savaşla ödetmiş bulunuyor. Sınırdan itibaren başlayan yeşillikler arasında ilerlerken hep bunları düşünüyorum.

Vize almak için çıkartılan tüm güçlüklerle rağmen, sınırı geçiş aslında bir formaliteden ibaret; çünkü Lübnan'ın önemli bir bölümü Suriye'nin kontrolü altında. Güney'de ise İsrail işgali var. Arada kalan yerler ise etnik gruplar tarafından parselenmiş durumda. Örneğin Şii nüfus Hizbullah tarafından yönetiliyor. 19 etnik grup, diğer devletlerin ve emperyalistlerin de müdahalesinin ardından iyiden iyiye birbirine girmiş. Herkes herkesle en az bir kez ittifak yapmış ve savaştı. Geriye ise sadece insanların çektiği derin acı kalmış.

İlk durak Trablusşam. Beyrut'tan sonra ikinci büyük şehir olan Trablusşam'ın adı tıpkı bizdeki Tirebolu gibi "Tripolis"ten -Yunanca üç şehir anlamında- geliyor. Beyrut'a varmadan önce fosilleriyle ünlü Byblos'u da geçiyoruz. Sağ yanımızda deniz, sol tarafımızda ise sislerin ardına gizlenmiş Lübnan'ın ünlü dağları var. Bu dağlarda bulunan on binlerce yıllık balık fosillerinin de gösterdiği gibi bir zamanlar bölgenin topografyası şimdikinden çok farklıymış.

Beyrut'un girişindeki "Nehr el kelb", yani "köpek nehri" bölge dağlarının yol vermezliğinin çok iyi bir göstergesi. Rüzgârın uğultusu yüzünden bu adı alan

Beyrut'un simgesi ünlü kayalık.

nehir aslında bu dağlık bölgedeki tek çit. Ünütü, doğa tarafından sanki insanoğlu pusuya yatsın diye yaratılmış olmasına borçlu. Tarih boyunca tüm ordular buradan korkarak geçmişler. İkinci Ramses gibi kazasız belasız geçenlerin diktiği şükran anıtları günümüzde bile duruyor.

Eski bir Fenike şehri olan Beyrut'un ismi Berita Nehri'nden geliyor. Güzelliği ve toprağının bereketiyle ünlü şehir Müslümanlar tarafından alındıktan sonra, Şam'ın iskelesi olmuş. Bir milyon nüfuslu şehre çalışmaya çevre illerden de insanlar geliyor. Şehir girişindeki yoğun trafiğe bakılırsa, hepsi sözleşip aynı anda şehri terk ediyor gibi.

'Annemi Türk televizyonunda göresin'

Beyrut'a iner inmez televizyon başına koşuyorum. Amacım hem Türkiye'de son bir haftadır olup bitenleri, hem de Ortadoğu'daki son gelişmeleri öğrenmek. Televizyonu açar açmaz Reha

Muhtar'ın "sempatik" suratıyla karşılaşıyorum. Neler olmuş neler... Komşusuna tecavüz edenler, öğrencisini döven öğretmenler, bilmem nereden gelen çamur karışımıyla bir haftada iki beden zayıflayanlar... "Haber Bülteni"nin bitimine iki dakika kala, Allah bin kere razı olsun, Cenin kampındaki işgalin sürdüğünü söylüyorlar. İnsan her yerde, her zaman bir şeyler öğrenebiliyor. Ben de Beyrut'ta lisanın insanların anlaşması için hiç de o kadar önemli olmadığını anlıyorum. Birincisi, ben Türkçe biliyorum ama, Türkiye'de yayımlanan kanallardaki haberlerden hiçbir şey anlamıyorum. İkincisi, ben Fransızca bilmiyorum ama, Fransız kanallarındaki cesetlerin görüntülerine bakarak en azından Cenin kampında bir katliam yaşandığını anlayabiliyorum. Ve üçüncüsü, Beyrutlular da Türkçe bilmiyorlar ama, gördüklerinden yola çıkarak argolarına "Annemi Türk televizyonunda göresin" diye bir beddua ekleyebiliyorlar. Beyrut'taki en ağır küfür bu!

Televizyon deneyiminden sonra, sıra Lübnan ile ilgili hafızayı tazelemeye geliyor. İlk olarak, Lübnan bayrağında da görünen sedir ağacı artık iyice azalmış. Ama illa bu ünlü sedirden görmek istiyorsanız, Toroslar'a gitmelisiniz. Lübnan'ın simgesi sedir ağacı, sanırım çok fazla bilinmediğinden, Anadolu'da hâlâ mevcut.

Sedir dışında Lübnan denince akla gelen bir başka şey de ticaret oluyor. Ortantalistlerin tüm aksi iddialarına karşılık, Araplar tarih boyunca tüccar bir kavim durumundalar. *Kuran*'da geçen ticaret ile ilgili deyimlerin çokluğunun nedeni bu oluyor. Tarıma elverişsiz ama önemli uygarlıklar ve Akdeniz arasında bir köprü durumundaki bu topraklar üzerinde yaşayanlar için de başka türlü sü tuhaf olurdu zaten. Emperyalizm ile birlikte, iki önemli değişiklik meydana geliyor. Birincisi Araplar'ın yaşadığı topraklar üzerinde bölgesel pazarlar tahrip oluyor, dolayısıyla üretim bitiyor. İkincisi bölgeye gelen Avrupalılar, buradaki Hristiyanlar'la iş yapmayı tercih ediyorlar. Bu durumun sonucunda Müslümanlar ticari hayattan kopup, giderek yoksullaşıyor.

Zenginleşen Hristiyan Araplar ve diğer azınlıklar ise, zaman içerisinde daha da işbirlikçi bir karakter kazanıyor. Bu durumun faturası ise bölgedeki sınıfsal eşitliksizlerin dinsel farklılıklar tarafından gölgelenmesi olarak çıkıyor. Bölgede ezilenlerin ezenlere öfkesi dinsel bir kılıfa bürünüyor. İşlerin Arap saçına dönüşü biraz da bundandır.

Millet sistemi ve misyonerlik

Osmanlı'nın, şimdilerde yere göğe koyulamayan, "millet sistemi"nin özü parçalamaya ve yönetmeye dayanıyor. İstanbul, doğal olarak, her etnik grubun en gerici kesimini muhatap almış. Bu da bölgedeki dinciliğin kökeninin ne kadar eski olduğunu gösteriyor. Örneğin İstanbul için Maruniler demek, Maruni Patriği anlamına geliyor. Merkezi devlet otoritesinin bölgede tanınmaması da bu duruma eklendiğinde, Hristiyan, Müslüman ve Dürzi toplumları iyice birbirinden ayrılıyor.

Ardından Tanzimat ile birlikte, Avrupa'nın baskısıyla da azınlıklara verilen haklar dönemi başlıyor. Hristiyan azınlıklar bu hakların kendilerine neden verildiğini çok iyi anlıyorlar ve bu tarihten sonra da kaderlerini esas olarak Avrupa-

Lübnan parasının simgesi olan Lübnan sediri hızla azalıyor.

Beyrut'ta iç savaşın yıkıntıları hâlâ görülebiliyor.

Filistinliler'e destek için bir sokak gösterisi.

lılar'la birleştiriyorlar. Buraya kadar kulağa tanıdık geliyor, değil mi?

Bu duruma tek karşı çıkış İttihat Terakki zamanındaki umutsuz çaba oluyor. Ancak merkezi bir devlet aygıtını kurmak için artık çok geçtir. İttihat Terakki'nin "merkezileşme" çabaları, Fransız ve İngilizler'in de kışkırtmasıyla tepkiye neden oluyor. Meclisteki Arap milletvekillerinin hep saray ve Avrupa yanlısı muhalefetin yanında yer almaya başlaması bundan sonradır.

Hristiyan misyonerler 1578'ten itibaren bölgeye akın ediyorlar. Bu dö-

nemden sonra Vatikan ile irtibata geçmiş Maruniler Fransa'nın himayesine, Ortodokslar ise Rusya'nın dümen suyunu giriyor. Özetle Osmanlı yüzyıllardır bir siyaset gereği böldüğünü yönetememeye başlayınca, yönetecek başkaları çıkıyor. Özellikle Maruniler'in işgalcilerle sıkı fıkı olma geleneği çok eskilere dayanıyor. Haçlı Seferleri sırasında

açıktan açığa işbirliği yapıyorlar. Günümüzde de, Katolikliği bölgede bir koz olarak sürekli elinde tutan Fransızlar'ın bölgede kalmasını sonuna kadar savunuyorlar. Misyonerlerin çabaları sonucu bölgedeki Dürzüler'in ve Rum Ortodokslar'ın bir kısmı, bu sonuçlara "Melkit" deniyor, Katolikliği seçmiş. Ancak bölgedeki dağların sarplığında huzur bulacağını düşünen diğer Hristiyanlar da Lübnan'a sığınınca, önemli bir Hristiyan nüfus oluşmuş.

Bölgedeki Hristiyanlar'ın işgalcilerle ilişkileri o kadar ayyuka çıkmış ki; fıkra gibi olaylar da yaşanmış. Akla hemen 1980'lerde Hristiyan bir grubun Fransız Konsolosluğu'nda yaptıkları geliyor. Konsolosla görüşmek isteyen grup uzun uzun aile köklerinin nasıl Haçlılar'a çıktığını anlattıktan sonra, konsolosu bile şaşırtan bir "girişkenlikle", "Fransız atalarından dolayı" kendileri ve aileleri için Fransız pasaportu istiyorlar. Konsolos

gruba 12. yüzyılda Fransa Cumhuriyeti olmadığı için bu taleplerini kabul edemeyeceğini söylerken çok eğlenmiş olmalı.

Tüm bunlardan söz etmişken, Amin Maalouf'un altını çizmeden olmaz. Fransa'da yaşayan bu yetenezsiz Lübnanlı'nın, yazardan çok gazeteci edasıyla kaleme aldığı yazılarının, son yıllarda Türkiye'de de, "çok satılması"nı anımlı buluyorum. Neredeyse tüm yazılarında şehvete varan bir coşkuyla kendi topraklarına ihanetini anlatan Maalouf'un, Batı'da ve bizde "banka matbuatı" tara-

findan çokça övülen yazıları için, Lübnan çok güzel bir arka plan oluşturuycu. Okuyanlar hatırlayacaktır; Falih Rifki Atay Fransızlar'ın bir raporlarında şöyle dediklerini aktarıyor: "Lübnanlılar ihtilal yapamazlar. Bizden bir vakitler silah istediler, verdik. İsyan çıkaracakları yerde, silahları çöl Arapları'na sattılar". Bu tarihsel gelenekten en fazla Amin Maalouf çıkıyor.

Bölgede "çalışanlar" sadece Fransızlar değil. ABD'li Protestan misyoneler de bölgedeki, sadece ismen Hristiyan kabul ettikleri toplulukları kazanmak için hastane ve okul yapımına ağırlık vermişler. Beyrut'ta adım başı görülen misyoner okulları, hep o günlerin eserleri. 1875'de Cizvitler Saint Joseph'i getirmişler. Günümüzde diğer Arap ülkelerindeki parası aklına ve çalışma isteğine göre daha bol öğrencilerin pek bir rağbet ettiği Beyrut Amerikan Üniversitesi, o zamanlar ki adıyla "Suriye Protestan Koleji", 1863'te kurulmuş.

Bu okullar konusu iki açıdan önemlidir. Birincisi bunlar alanlarında yapılan çalışmaların yönünü uzunca bir süre belirliyorlar. Bölgedeki aydınların oluşumunda ciddi etkisi olan bu okul zincirinin bir ucu Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji. Diğeri ise İstanbul'daki Robert Kolej'dir. Suriye Protestan Koleji uzunca bir dönem boyunca Arap milliyetçiliğinin entelektüel fideiği görevini üstleniyor.

Kıscacası laikliğin ve merkezi devletin olmaması Avrupahlar'ın bölgeye bitip tükenmez ilgisiyle birleşince, parçalanma kaçınılmaz olmuş. Soruna bulunan çözüm, yani yönetimin mezhepler ve etnik gruplar arasında paylaştırılması, işi iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmiş. Etnik ve dinsel grupların oranlarına uygun bir yönetim planı yapılmış ve cumhurbaşkanının Hristiyan, başbakanın ise Müslüman olması kararlaştırılmış. Süreç doğal olarak en gerici kesimlerin kendi toplumları içinde giderek hâkim olması şeklinde işlemiş. Örneğin Beyrut'un merkezinde kaset ve kitap satan yerlerde en çok satan video kasetin Usame bin Ladin'e ait bir propaganda

Bekaa Vadisi.

kaseti olduğunu gördüğümde, ne yalan söyleyeyim, ufak çaplı bir şok geçirdim. Eh, Usame bin Ladin'in "en fazla satanlar" listesini zorladığı bu coğrafyada, Şii nüfusun oturduğu yerlerin tek hâkiminin Hizbullah olması insana son derece olağan geliyor.

İpin incilmesi İsrail işgalinden kaçan Filistinliler'in Lübnan'a sığınmasıyla başlıyor. Hristiyanlar Filistinliler'in ülkeye yerleşmesini kabul etmiyorlar. Son derece hassas dengelerle yönetilen topu topu 4 buçuk milyonluk bir ülkeye aniden gelen 500 binlik bir Müslüman kitlesi doğal olarak tüm demografik dengeleri değiştiriyor. Filistinliler'in İsrail'e karşı silahlı direnişi kamplardan yönetmesi ve denetlenememeleri, ki bu zaten Lübnan'ın gücünü aşan bir şey gibi görünüyor, çelişmeleri iyice keskinleştiriyor.

Hristiyanlar'ın nüfusun ağırlıklı bölümünü oluşturduğu Lübnan dışında Suriye ve Ürdün yönetimlerinin de FKÖ

ile yıldızı hiç barışmıyor. 1974'de Kral Hüseyin Ürdün'deki mülteci kamplarına saldırarak "Amman Kasabı" lakabını kazanıyor. "Kara Eylül" diye anılan bu saldırının ardından Arafat'ın bölgeden ayrılması köktenci dinciliğin bölgede güçlenmesinin önünü açıyor. Buradan ayrılmak zorunda kalan Filistinli mülteciler de Lübnan'a gitmek zorunda kalıyorlar.

1975'de Falanjistler'in bir otopüsü taramasının ardından iç savaş başlıyor. Bir tarafta Müslümanlar, Filistinliler ve Dürziler'in oluşturduğu "İlerici Cephe" var. Buna dayanamayacaklarını anlayan Falanjistler Suriye'yi yardıma çağırıyorlar. Eh, onlar da lafı ikiletmeden geliyorlar. Bu durumu fırsat bilen İsrail de boş durmuyor ve işgale başlıyor. Din ve etnik köken üzerine politika yapmak, köksüzlüğü ve ihanet kültürünü beraberinde getiriyor. Falanjistler bu kez de İsrail ile işbirliğine giriyorlar. 1982'deki Sabra ve Şatilla katliamları bu uğursuz işbirliğinin sonucu. Beyrut'un içinde bir semt olan Şatilla'ya kadar gelen İsrail birlikleri Falanjistler'in de açık desteğiyle kamplarda büyük bir katliam yapıyorlar. Cenin katliamının Lübnan'daki Filistinliler arasında bu kadar büyük bir tepki uyandırmasının nedeni bu. Damdan düşmüşün halinden damdan düşen anlıyor.

1983'de iş iyice karışıyor ve diğer Hristiyan Arap milliyetçileri birbirine giriyor. Aynı tarihte Müslümanlar ve Dürziler de kendi aralarında kapışmaya başlıyorlar. Michel Aun'un Fransa'ya kaçması savaşın sonu olarak görülüyor.

Mülteciler bugün de bölgedeki en büyük sorun. İsrail kesinlikle bu büyük insan nüfusunun geri gelmesini istemiyor. Filistinliler'e Lübnan'da da sıcak bakılmıyor. Çok zor koşullar altında yaşamaya çalışan bu insanların nüfus dengesini Müslümanlar lehine etkilemesi sorunun bir cephesini oluşturuyor. İsrail işgaline karşı sancılı ve gergin bir biçimde uzlaşan Lübnanlılar, sırf yeni bir çatışmaya yol açmamak için, 15 yıldır nüfus sayımı yapmıyorlar. Yönetim dengeleri hâlâ 15 yıl ön-

Baalbek hâlâ ihtişamını koruyor.

ceki sayıma göre düzenleniyor.

Bekaa şarabı ve Hizbullah

Ertesi sabah Baalbek'e gitmek üzere yola çıkarken Beyrut'u güneş altında ilk kez görüyorum. İç savaş dönemindeki "Yeşil Hat"ın sağındaki ve solundaki binalar mermi ve roketlerle delik deşik olmuş. Ama etrafta büyük bir inşaat faaliyeti görülüyor. Binaların önemli bir bölümü elden geçmiş. Şehrin dışındaki mahallelerden geçerken iç savaş denen şeyin ne menem bir şey olduğu daha iyi anlaşılıyor. Bir zamanlar insanlarla dolu yollar ve binalar şimdi bomboş. Şehri çevreleyen dağları aştığımızda, önümüzde uzanan Bekaa Vadisi'ni görüyorum.

Dağlar arasında korunaklı ve verimli Bekaa Vadisi'nden MÖ 2000'li yıllarda bile söz ediliyor. Orta-doğu'nun en ünlü iki ırmağı Asi ve Litani bu bölgede doğuyor. Etrafı çeviren dağlardan akan suları da unutmamak gerek. Zaten Bekaa, "al bukea" yani çayırılık ova kelimesinden türemiş.

Bölgedeki Hizbullah'ın denetimi, belki de yolculuğumuzun cuma gününe rastlamasından dolayı, hemen fark ediliyor. Yol boyunca her yerde Filistinliler için tutulan yası simgeleyen siyah bayraklarla yan yana Hizbullah bayrakları asılı.

Lübnan'da tüm topluluklar, aralarına yabancı kimseyi sokmaksızın, homojen bir biçimde yaşıyorlar. Şii nüfusun hâkim olduğu yerlerde hâkim olan Hizbullah, Lübnan'da yasal bir parti haline gelmiş. Baalbek'de ise belediye Hizbullah'a ait. Radikal bir hareket olarak işe başlayan Hizbullah zaman içinde hastaneler, okullar, güvenlik gibi alanlarda kendi kurumlaşmasını yaratarak Şii Emel örgütünün yerini alıyor. Adeta devlet içinde devlet oluyorlar. Zaten bölgeye girerken Hizbullah'ın kontrol noktalarını aşmak zorundasınız.

Hizbullah partileştiği için silahlı faaliyet yapmıyor, bu nedenle Lübnan ve Suriye tarafından, Batı'nın tüm bastırmalarına karşın "terörist" sayılmıyor. Silahlı eylemleri sadece Lübnan'ın İsrail tarafından işgal edilmiş bölümleriyle sınırlı. Zaten çok fazla yayılma şansı yokmuş gibi görünüyor, çünkü etki alanı Şiiler'den ibaret. İlginç bir ayrıntı ama,

Lübnan'ın ünlü şarapları da Bekaa'da üretiliyor. Baalbek'den çok değil araba yirmi dakika uzaklıktaki Hristiyan kasabası Zahle'de, bu şarapları istediğiniz gibi tadabiliyorsunuz. Anlatılanlara göre şarap yapma geleneği burada Romalılar'a kadar uzanıyor. Sonradan bölgeye gelen Cizvitler bu geleneği tekrar yeşertmişler. Zahle, şarapları ve şirileriyle olduğu kadar, Hristiyanlar ve Dürzüler arasında meydana gelen kırimlarla da ünlü.

Baalbek

Baalbek'e indiğimizde etrafta elle tutulur bir telaş fark ediliyor. Camilerden gelen sesler ile hızlı insan ve otomobil görüntüleri olağanüstü bir günün yaşandığını haber veriyor. Nitekim Cuma namazından sonra büyük bir gösteri olaca-

Anjar'da Emevi mimarisinin Roma mimarisinden çok etkilendiği görülüyor.

ğı duyuruluyor.

Oldukça yüksek bir yerde kurulan Baalbek hep çok önemli bir dinsel merkez olmuş. Bu yüzden buraya dikilen mabet herhangi bir yerde rastlayabileceğinizden çok daha ihtişamlı. Buradaki kırmızı sütunlar, daha sonraları Ayasofya'nın yapımında kullanılmak üzere, İstanbul'a götürülmüş. Burada kullanılan kimi taş bloklar 900 ton. Tapınağın geçen bunca zamana karşın hâlâ dimdik ayakta durmasını sağlayan ve insanı sarp sarmalayan büyüklük ve sağlamlığı başka nasıl anlatabilirim.

Burası Büyük İskender zamanında "Heliopolis" adıyla biliniyor. İsimden de anlaşılacağı üzere bölgede çok eski bir güneş kültü olduğu sanılıyor. Araplar'ın da bölgeye "Bikaa al Aziz" demeleri bu

şüpheyi güçlendiriyor; çünkü "Aziz", merkez ve kuzey Suriye'de tapınılan güneş tanrısının ismi. Kalıntılar içinde Jüpiter, Venüs ve Baküs Tapınakları'nın kalıntıları var. Jüpiter Mabedi İmparator Antonius (138-161) zamanında inşa edilmeye başlanmış.

Baalbek'i kazan Alman arkeolog Otto Buchstein, aynı zamanda Nemrut'u da ortaya çıkarmış. Baküs Tapınağı'nın içinde, Alman Kayzeri İkinci Wilhelm buraya uğradığında dikilen kitabe hâlâ duruyor.

İçeride ilk olarak büyük kurban havuzları göze çarpıyor. Kimi kurbanı yıkamak, kimi ise kanını toplamak için. Fenikeliler'in insan, özellikle de çocuk kurban ettikleri biliniyor. Bu adet daha sonra hayvan kurban etmeye dönüşüyor. Yahudilik'te ve İslam'daki çocuğunu

kurban edecek İbrahim Peygamber'e koç gönderilmesi efsanesinin kökü buradaki adet olmalı diye düşünürken, uzaktan patlama sesleri geliyor. Yüzyıllardır Yahudiler bu efsanede söz edilen ve sonradan kutsanan çocuğun İshak, yani kendi ataları olduğunu iddia ediyorlar. İslam ise söz konusu çocuğun İsmail, yani Araplar'ın atası olduğunu ileri sürüyor. Kendi kökenlerini kutsama gayreti içindeki inançlar, bin yıllar sonra bile kan akıtmaktan vazgeçemiyorlar.

Oysa putperestlik, Hristiyanlık ve İslam bu tapınakta ve bölgede bir birinin üstüne yükselemiş. Aklımıza, top

sesleriyle birlikte, yaklaşık yüz yıl önce bölgeye geldiğinde Baalbek'e de uğrayan İsmail Hakkı Babanzade'nin sözleri geliyor: "Birbirleriyle hiçbir münasebeti bulunmayan, belki de birbirine hemen sürekli düşmanlık gösteren üç hemen, şimdi kucak kucağa birleşmesini benimsemek için mutlaka korkunç ölümlerin esiri olunması, fenalıkların baş tacı edilmesi ve yıkımların yaşanması lazım gelmiş. Zaten bütün aman dileyen sınırsız haykırışları sonsuza kadar toplayabilen bir şey varsa, o da kötülüktür." Taşları aşındıran zaman, insanların kan dökme alışkanlığı karşısında çaresiz kalmış.

Bundan sonraki durak Anjar, yani "Ayn el Carr". Şimdilerde Ermeniler'in oturduğu bu ufak kasabanın içinde Lübnan'da Emevi mimarisinden kalan en

Sayda'da geleneksel cam üretimi.

özgün kalıntılar bulunuyor. Anjar 7. yüzyılda Halife I. Velid tarafından kurulmuş. Şam'ı Akdeniz'e bağlayan yola yakın kurulan bu kasaba Emevi mimarisinin Roma mimarisinden neredeyse nasıl bire bir etkilendiğini gösteriyor. 20 metre genişliğinde iki ana caddesi bulunan şehir, tıpkı tüm Roma şehirleri gibi, 4 farklı mahalleye bölünmüş. 350 metre genişliğinde ve 385 metre uzunluğundaki surlarda bulunan 600 dükkân kalıntısı, burasının bir zamanlar önemli bir ticaret merkezi olduğunu gösteriyor.

Şatilla'nın önündeki ev

Yeniden Beyrut'tayız. İnsanın olduğu yerde tuhaflıklar da eksik olmuyor. Beyrut Müzesi'ne giderken ünlü "Yeşil Hat" boyunca ilerliyoruz. Yolun sağı solu delik deşik, bazıları da yıkılmış evlerle dolu. Restorasyon çalışması şimdilik merkezle sınırlı kalmış. Yıkılmışlık şehirle o kadar iç içe girmiş ki, Beyrut Müzesi'ne girerken bile insanın peşini bırakmıyor. Müzeye gelenlere ilk olarak müzenin açılışını, iç savaş sırasındaki yıkılışını ve ardından saklanan eserlerin tekrar nasıl sergilenebilecek duruma getirildiğini anlatan bir film seyrettiriyorlar. Müzedeki eserler iki kere müzeliş anlayacağınız.

Müze çıkışında Şatilla Kampı'nın önünden geçiyorum. Hemen fark edilen büyük yoksulluğu belki herhangi bir televizyon programında seyredebilir insan. Ama kampın tam karşısındaki bina karikatürünü ve içinde oturanları nasıl anlatmalı... Şaşkınlıktan elim fotoğraf makinesine bile gidemiyor. Yabancı dil öğreten kitaplarda evin mutfak, yatak odası gibi bölümlerinin o dildeki karşılığını anlatmak için gösterilen ev maketleri vardır. Bir evi, hayal gücünüzün yardımıyla, yukarıdan aşağıya ikiye bölün ama, bırakın insanlar artık evden ziyade

ev, böyle tuhaf bir ev eskiziydi. İnsanın insana neleri reva gördüğüne bakıp üzülme mi lazım; insanın her şeye karşı yaşama azmini nasıl yitirmediğini görüp ilerisi için sevinmek mi lazım, bilemiyorum. İşin ilginç yanı, arabayla çok değil beş-on dakikalık mesafe ötede, parayla alınabilecek tüm keyiflerin sergilendiği vitrinleri ve sokak kahveleriyle Verdun, ya da buradakilerin deyimiyle "küçük Paris" in bulunması.

Sayda ve Beit ed-Din

Ertesi gün hedef Sayda. Şehrin çıkışında Beyrut'un simgesi olan ünlü delikli taş görüyoruz. Rehberin dediğine bakılırsa, burası şehrin simgesi olmanın yanı sıra, aynı zamanda bir tür dilek tutma yeriymiş. Yapmanız gereken denizin içindeki bu kayalıklara doğru içinizden bir dilek tutmak. İç savaş ve mülteciler aklıma geliyor. Turistik açıdan bir şey söyleyemem ama, dileklerin yerine getirilmesi açısından taşın biraz "zayıf" kaldığı ortada. Görünüşe göre Beyrutlular'ın dilekleri pek tutmuyor.

Sayda'da bir sabun imalathanesini geziyoruz. En ilginç ne biliyor musunuz; ke-sildikten sonra kurumaları için üst üste dizilen sabunların olup olmadığını anlamak için dilinizle tatmanız gerekiyor. Cam üfleme yönteminin MÖ 50 yılı dolaylarında Sayda'da bulunduğu sanılıyor. İskender döneminde Sayda'ya

bir tiyatro sahnesini andıran bu ev kesitinde yaşamaya devam etsinler. Eski oturma odası yeni balkonda, evin büyük ihtimalle babası nargile içerek aşağıdaki çocuklara seslensin. Evin hanımı da bir zamanlar mutfak olan yerin tavanındaki delikten yukarıdaki komşusuyla sohbet etsin. İşte Şatilla'nın tam karşısında gördüğüm

Abdalonymus kral olarak atılıyor. "Fee... Ne var bunda?" dersiniz, şimdilerde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ünlü "İskender Lahiti" işte bu krala aitmiş bir zamanlar. Sayda'da 17. yüzyılda Dürzi Emiri Fahr al din'in Avrupalı tacirler için yaptırdığı "Han Fransavi", oldukça kötü bir restorasyon çalışmasının sonucunda, hâlâ mevcut. Han Fransavi'nin önüne park etmiş otobüse binerken insan ve araç trafiği giderek artıyor. Filistinliler için düzenlenen bir gösteri için insanlar seferber olmuşlar. Otobüs ise Beit ed-Din'e gitmek üzere yola koyuluyor.

Bölgeye Avrupalılar'ın el atmasının ardından kurulan mutasarrıflığın merkezi Beit ed-Din oluyor. 18. yüzyılın sonlarında II. Beşir Şihab kendisine ve ailesine ev yapılması için deniz seviyesinden yaklaşık 1000 metre yükseklikteki bu yeri seçmiş. Dağların üzerinde bir kartal yuvası gibi duran bu muazzam sarayı Suriyeli işçiler ve İtalyan mimarlar Arap mimarisine uygun bir biçimde inşa etmişler. Şimdilerde içinde bir mozaik koleksiyonunun da sergilendiği saraydan aşağıdaki vadiye bakarken bölgede neden bu kadar sık isyan çıktığını daha iyi anlıyorsunuz. Böyle bir yerde oturan birisinin hiç kimseden çekinmesine gerek bulunmuyor.

Beyrut'taki son geceyi şehir merkezine ve sahil kıyısına ayırmakta fayda var. Şehir merkezinde yeni restore edilmiş binaların tenhaliğiyle hemen altlarındaki kahvelerin kalabalığı ilginç bir tezat oluşturuyor. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin etrafına dizilmiş fazlasıyla "Avrupalı" dükkânları geçip sahile vardığınızda ise, kendinizi son derece mütevazı bir kalabalığın içinde buluyorsunuz. Eğer caddeden hızla geçip giden pahalı arabaların yarattığı tehlikeyi görmemeyi başarabilirseniz; burası Beyrut'a veda için son derece ideal bir yer.

Beit ed-Din

Ankara'nın endemik bitkileri

Hitit insanı Tanrılarının alıç ağacının dalları altında buluştuğuna inanır, özlemlerini alıç ağacıyla paylaşırdı. Dikmen Dağı'ndaki Dikmen alıcının dallarında, rengârenk bez parçaları bağlıdır. Yöre insanı altında yatır yattığına inandığından, alıcın dallarına özlemlerini taşıyan bezler bağlar. Hitit Tanrıları, günümüzde yatıra dönüşmüştür.

Oniki Mayıs 2002 Pazar, Anneler Günü'ydü. Saat 16.00 sularında Ankara'nın en işlek alanlarından olan Kızılay dolayından geçiyordum. Her köşe başında çiçekçiler vardı. Güller, karanfiller, papatyalar ve daha neler neler...

Ankaralılar, yanardöner çiçeğini satın almayın!

Güvenpark'ın Milli Müdafaa Caddesi tarafındaki ağaçlıklı kaldırımından geçerken, birden gözüme farklı bir çiçek ilişti: Ankara'nın başka hiçbir yerinde kolay kolay bulamayacağınız kırmızı renkli çiçeklerin yabanıl bir güzellikleri vardı. Acaba yanlış mı görüyorum diyerek eğildim, elimle çiçekleri inceledim. Evet, bu bizim peygamberçiçeğimizdi. Emin olmak için satıcısına, "Bu çiçeğin ismi nedir?" diye sordum. "Yanardöner" demez mi! Kızılay artık bir yangın yerine döndü... Etrafta dönen, oraya buraya koşuşturan insanların hareketine, yanarak dönen bir pervaneye benzer yangın kırmızısı çiçekleriyle eşlik ediyordu bu nadide bitkimiz.

Yok olmaya yüz tutmuş, Gölbaşı'lı hemşerim *Centaurea tchihatcheffii* ile karşı karşıyaydım (Resim 1) (1). Ne yapacağımı şaşırdım. Çiçek demetlerinin tanesi 2-3 milyon liraya satılıyordu. Yok olma tehlikesi içinde olan, dünyada sadece Gölbaşı'nda yetişen ve sayısı parmakla sayılacak kadar sınırlı endemik bitkimizin fiyatı bu kadardı! İmdat çığlıkları atan özgün bir bitkimiz pazara düşmüştü, o da sudan ucuz bir fiyata. Geçim derdi insanlarımızı her türlü doğal unsurdan medet umdurumaktaydı. Eti, budu neydi yanardönerimizin. Kendisi muhtaçtı korunmaya, bu haliyle bile Anadolu insanına kol kanat germekteydi. Başına neler gelmemişti ki; yetiştiği alan Gölbaşı'nda 3-5 km'den öteye gitmeyen bitkimizin yaşamı, tarım ilaçları yüzünden tehlikeye girmiş; bilinçsiz ağaçlandırmayla yetişme alanının ekolojisi değiştirilmiş; ağaçlandırma için (Süleyman Demirel Ağaçlandırma Sahası) yetişme alanı temizlenip ilaçlanarak, ya-

Resim 1: *Centaurea tchihatcheffii* (yanardöner). Kaynak: Mecit Vural, Nezaket Adıgüzel; 'Yanardönerler Ağaçlara Karşı', Yeşil Atlas dergisi, Kasım 2001.

şam alanı örselenmişti. En son, 85 adet yanardönerin kaldığı tespit edilmişti (1).

Sevgili Ankaralılar, Ankara'nın göbeğinde yanardöner çiçeği satan çiçekçilerden bu çiçeği satın almayın! Zira siz ne kadar çok talep ederseniz, çiçeğimiz tohumlanamayacak, nesli daha da tehlikeye girecektir.

Alıç ağacı altında, tanrılarla buluşma

Ankara, Hititler'in önemli yerleşim alanlarından biridir. Daha önce de yazdığımız gibi, Hititler'in dinsel inanışlarında doğal yapının büyük bir önemi vardı. Örneğin açık hava tapmakları ve sunakları, Hitit insanının tanrılara dua ettiği en önemli alanlardı. Hititler doğal unsurlarla iç içe olduklarında, kendilerini tanrılarına daha yakın hissediyorlardı. Nitekim Hitit tanrılarının birçoğu, doğal unsurların tanrılarıdır (Güneş, Fırtına, Bitki, Dağ vb.). Dolayısıyla bu tanrılara tapınırken bu doğal unsurlarla iç içe olunmalı, insan kendini doğadan yalıtılmamalıydı.

Hitit inancında belirli bitkiler tanrılara ulaşmak için daha çok tercih edilmiştir. Alıç ağacı da bunlardan biridir. Hitit dualarından birinde, "Siz alıç ağacısınız.

Siz ilkbaharda beyaz elbiseler giyersiniz, fakat sonbaharda kırmızılar giyersiniz. Öküz sizin altınızdaki geçer ve siz onun tüylerini çekersiniz, koyun sizin altınızdaki geçer ve siz onun yününi çekersiniz. Aynı şekilde tanrının gazabını, hiddetini, kızgınlığını ve öfkesini de çek" (2) deniliyor.

Bitki ve Verimlilik Tanrısı Telipinu kaybolduğunda (kıtık ve kuraklık baş gösterdiğinde), Olgunlaşma Tanrısı, Hububat Tanrısı, Kader Tanrıçaları, Anatanrıça ve diğer önemli tanrılar alıç ağacının altında bekleyerek, 'Telipinu'nun öfkesinin dinmesini, sakinleşerek tekrar bitkileri yeşertmesini ve bolluğun geri gelmesini beklerlerdi. Bu amaçla Bitki Tanrısı'nı bekleyen Hitit insanı Telipinu'ya yakarıırken, "Nasıl ki zeytin tanesi içinde yağ saklıdır, üzüm tanesi içinde şarap saklıdır. Telipinu sen de aynı şekilde kalbinde ve ruhunda iyilik saklayasın" demek ve bu duayı yönelttiği alıç ağacına yaklaşımını da, "Ben uzun yıllar alıç ağacı altındaki tanrılara ikramda bulundum, onu temizledim" diye belirtmektedir. Sadece Telipinu değil, Fırtına Tanrısı gibi diğer önemli tanrı ve tanrıçalar kaybolduklarında da, alıç ağacından destek istemekteydi Hitit insanı.

Tanrı ve Tanrıçaların kaybolmasını, Hitit insanının yaşamsal bir tehlikeye girmesiyle özdeşleştirmek gerekir: Kıtık, depresyon, savaş, salgın hastalık vb.

Alıç ağacının yetiştiği alanlar Hititler için ibadet alanı olmuştur. Bir başka Hitit metninde, "O, vadilerdeki alıç ağaçlarının bulunduğu yere gider. Onu dua eden biri bulur" denmektedir. Alıçlardan oluşmuş vadilerde, Hitit insanların tek başlarına ibadet ettiği, alıç ağacıyla özlemlerini paylaştığı, Tanrıların bu ağacın dalları altında buluştuklarına inandığı görülmektedir.

Ülkemizin endemik alıç ağaçlarının büyük bölümü Hititler'in yaşadığı topraklarda yetişmektedir. Örneğin *Crataegus dikmensis* (Dikmen alıcı) Ankara'da, *C. tanacetifolia* ise Ankara, Çorum, Malatya ve Eskişehir'de yaşamaktadır. Ayrıca *C. aronia* adlı endemik alıç Kayseri, Malatya ve Maraş'ta yetişmektedir. Dolayısıyla Hititler'in inanç ve ritüellerinin kaynağı, Hitit ülkesinin özgün florasıdır. Görüleceği üzere Ankara'da 2 adet endemik alıç türü yetişmektedir. *Crataegus dikmensis* olarak adlandırılan ve günümüzde artık Ankara'nın ortasında kalan Dikmen Dağı'ndan ismini alan alıç türümüzün 1960'lara kadar bu dağda yetişebilmesine, Hitit insanının Dikmen alıcının yetişme ortamını Tanrıların mekânı olarak algılaması, çevresini temizlemesi, hatta yetişebilmesi için ağaca su vermesi; Hititler'i izleyen Anadolu insanının da bu ritüelleri devam ettirmesi yol açmış olmalıdır. Hatta Hitit insanı alıç ağacına verdiği suyu, hemen aşağıdaki Keklikpinarı'ndan almıştır belki.

Derdimi alıç ağacına mı dökeyim?

Anadolu'da kültürel süreklilik ve özgünlüğün en önemli nedenlerinden birinin doğal süreklilik olduğunu sık sık vurguluyoruz. Hitit düşel inanıcılığı önemli bir yeri olan alıç ağacıyla, özellikle Dikmen alıcısıyla ilgili günümüze kalan ritüel var mıdır? Var tabii, olmasına şaşardık doğrusu. Değerli Botanikçi Hikmet Birand *Alıç Ağacı ile Sohbetler* adlı kitabında, zaman zaman Dikmen Dağı'na çıkarak bizim Dikmen alıcısıyla sohbet etmektedir. Dikmen alıcısıyla sohbet ederken, Anadolu'nun florasını okuyuculara tanıtmaktadır (3). Pekî bu botanikçimiz, kendine yaren olarak niçin başka bir ağacı değil de, alıç ağacını seçmiştir? Bu seçimde Dikmen alıcının zamanla Ankara çevresinden yok olmasının verdiği hüznün etkisi varsa da, tahminimce Hikmet Birand Hititler'den miras almıştır alıçla dertleşmeyi. Alıca

içini dökmüş, rahatlamıştır.

Hitit insanı da alıca dua eder, ona özlemlerini açar ve rahatlar. Tedirgin ve tehdit altındaki Anadolu insanı alıçla konuşur, ona içini döker, öyle umutlanır, içine huzur dolarak işine gücüne döner. Belki alıç ağacıyla ilgili inanışın bir gereği olarak, olgunlaşan meyveleri de törensi bir davranışla yenirdi. Zira bitkilerin insan metabolizmasına etkilerini araştıranlar, alıç meyvesinin "yatıştırıcı, tansiyon düşürücü" etkileri olduğunu öne sürmektedir (4).

Hitit Tanrıları'nı bile yatıştıran, onların kızgınlıklarını gideren alıcımız, günümüz insanlarına mı deva olmayacaktır? Olacaktır elbet, o Anadolu'nun bin Tanrısını dalları altına toplamış, barışçı

Resim 2: *Nonea macrosperma*. Kaynak: Sadık Erik, Galip Akaydın, Ayhan Göktaş; Başkentin Doğal Bitkileri.

özelliklerini insanlara sunmuştur. Anadolu insanı günümüzde de alıç ağacını özlemlerini gerçekleştirecek bir unsur olarak algılamaktadır. Hikmet Birand, Dikmen alıcısıyla sohbet ederken, dallarındaki renk renk bez parçalarına da dikkat çeker: "Kuru dallarında, solgun, alı yeşilli paçavralarla nice masum özlemlerin adakları bağlı kalan bir ağaç..." Yöre insanı bu alıcın altında yatır yattığına inandığından, dallarına bez parçaları bağlamaktadır. Hitit inancına ne kadar benziyor değil mi? Hitit Tanrıları günümüzde yataca dönmüşdür. Herhalde Hitit insanı da alıç ağacının altında ibadet ederken, onu rengârenk bez parçalarıyla beziyor, darılan, kırılan Tanrıları büyümlü bir renk cümbüşüyle cezbedeceğini düşünüyordu. Kırılan ve kaybolan Telipinu

geriye döndüğünde, bütün ağaçlar rengârenk çiçekler açıp, bütün hayvanlar doğurmaya başlamıyor muydu?

Kent merkezinde oturan endemik bitkiler

Sadece alıç değildir, anavatanı Ankara kent merkezi olan. Yine bu bitkimizin yakınlarında, Dikmen Dağı'nda 1000 metrelerde endemik gevenlerimizden *Astragalus eriophyllus* ve *A. imoleus* var. *bounacanthus*'u gözlemleyebilirsiniz. Ayrıca Dikmen dolaylarında *Convolvulus galaticus* (Galatya sarmaşığı), *Euphorbia cardiophylla* (sütleşen), 1000 metrelerde *Fritillaria fleischeriana* (ters lale), *Melilotus bicolor* (iki renkli yonca), *Hypericum pseudolaeva* (koyunkıran), *Lycium anatolicum* (Anadolu tekediken), *Nonea macrosperma* (Resim 2) (5), *Phlomis sieheana* (cabla), *Sideritis germanicopolitana* subsp. *viridis* (kekik), *Verbascum tossiense* (Tosya sığırkuyruğu), *Cousinia stapfiana* adlı bitkiler yetişmektedir. Ama Dikmen dolaylarında yetişen endemik bir bitkimiz vardır ki, bilimsel ismini Ankara'dan alması ve kent merkezinde yetişmesi ona ayrı bir önem kazandırmaktadır: *Verbascum ankyritanum*'dur (Ankara sığırkuyruğu) bu nadir bitkimizin adı.

Sadece Dikmen Dağı'ndan değil, özgün bitkilerimiz Ankara'nın dört bir yanından fışkırmaktadır. Özellikle Çankaya dolaylarında *Crocus danfordiae* (çiğdem), Kavaklıdere dolaylarında *Amygdalus balansae* (badem), Keçiören ve Dikmen Deresi'nde *Moltkia aurea*; Kayaş dolaylarında *Delphinium fissum* subsp. *anatolicum* (Anadolu hazerani), *Salvia yosgadensis* (Yozgat adaçayı) ve *Scrophularia cryptophila* (sırçaotu), Atatürk Orman Çiftliği'nde *Trigonella rostrata* (çemen) ve *Crucianella disticha*, Ankara kent merkezi ile iç içe yaşayan endemik bitkilerimizdir.

Beton yığınlarıyla iç içe yaşayan bu endemik bitkilerimizden yok olma tehlikesi altında kalanların olması da kaçınılmaz. Bunlardan biri, Çankaya civarındaki Kavaklıdere Vadisi'nde yetişen *Johrenia polycias*'tır. Bu bitkinin yetiştiği alanlar, olduğu gibi korumaya alınmalı, yapılaşma ya da rekreasyonel (kent içinde eğlenme ve dinlenmeye ayrılan alanlar) amaçlı kullanılmamalıdır. Korumaya alınan bu bitkimizin dünyada sadece Çankaya'da yetiştiği vurgulanarak mümkün bir tanıtım yapılabilir. Bu kadar muazzam bir flora potansiyeli olan ülkemizin bitkilerini tanımamak, hele iç içe yaşarken tanımamak, gerçekten ibret verici bir durumdur.

Hititler'le keten bitkisi üstünden de akrabayız

Keçiören dolaylarındaki Hacıkadın Vadisi de endemik bitkiler açısından oldukça zengindir. Hacıkadın Deresi'nin özgün florası herkesin dikkatini çekmiştir. Buradaki mikroklima, yöre bitkileri kadar Ege ve Karadeniz'de görmeye alıştığımız bitkilerin de yetişme alanıdır. Hatta bunlardan birinin ismi *Hieracium lazicum*'dur, yani laz mercangüğü. Doğu Karadeniz insanından adını alan ve bu bölgede yetişen endemik mercangüğü, acaba bozkırın ortasındaki vadiye hangi denizin kokusunu duyumsamıştır? Vadi *Rhamnus petiolaris* (cehri) adlı endemik bitkinin de yaşam alanıdır.

Hacıkadın Vadisi'nde endemik bir keten bitkisini de gözlemleyebilirsiniz. *Linum hirsutum* subsp. *anatolicum*

Hatta Hacıbayram Camisi ile koyun koyuna olan Augustus Tapınağı ilk halinde Kibele tapımına özgülenmişti. Dolayısıyla Hacıkadın Vadisi'nin, kültürel geçmişindeki Hitit, Frig, Galat, Yunan, Roma, Osmanlı Dönemleri'nden süzülüp gelen bir anatanrıça inanç alanı olduğu akla gelmektedir. Belki de anatanrıçaya tapınmanın önemli ritüellerinden biri olarak, Anadolu'nun diğer bölgelerinden bu vadiye yeni bitkiler getirmek yoluyla Tanrıçanın memnuniyetini kazanmak amaçlanıyordu. Ankara'nın Hititler ve daha eski çağlardaki isminin de "Anka-ura"dan türediği ve bunun da "yüce anatanrıça" anlamına geldiğini belirten yazarlarımız da vardır (7). Herhalde günümüzden 4 bin yıl önce Hacıkadın Vadisi, Anatanrıça Anka'ya tapınan bir yerdi.

Resim 3: *Orchis anatolica* (Anadolu orkidesi).
Fotoğraf (Hasan Torlak) Kızılcahamam'ın çam ormanlarında çekilmiştir.

(Anadolu keteni) bu vadiye yetişir. Bu bitki ile birlikte vadiye bir zamanlar Hitit insanların yaşadığını düşünün; yeterince sessizse bulunduğunuz yer, atalarımız olan Hititler'in kendisini "kattanipa" diye adlandırdıklarını fısıldayacaktır bu özgün bitkimiz. Binlerce yıldır bu vadiye olduğunu, isminin de hemen hemen değişmeden kaldığını ekleyecektir. Hatta kendisinden yağ elde edildiğini, Hititler'in de yağa "ya" dediklerini anlatacaktır. Bakın hele şu ketene, sizi birden akraba yaptı Hititler'e.

Hacıkadın Deresi'nin özgün bitkisel çeşitlilik açısından zengin oluşu, buradaki endemik bitkilerin bir kısmının insanlarca başka bölgelerden getirilip getirilmediğine ilişkin, botanikçilerin aklında soru işaretleri oluşturmuştur (6). Hacıkadın ismi, kutsallık atfedilen bir Anadolu kadınından bahsedildiğini düşündürmektedir.

Ankara aslında Anatanrıça Kibele'nin önemli tapın alanlarından.

Kızılcahamam, Elmadagı ve Işık Dağı'nı bezeyenler

Ankara dışında, özellikle orman zenginliğiyle dikkat çeken Kızılcahamam civarında, çam ormanlarının içinde orkideler görmek mümkündür. Bu orkideler içinde endemik olmayan, ancak literatürdeki ismini Anadolu'dan alan *Orchis anatolica*'yı (Anadolu orkidesi) gözlemleyebilirsiniz (Resim 3). Kızılcahamam'daki Soğuksu Milli Parkı'nın 1300 metrelerinde ise, endemik bir orkideye rastlayacaksınız. Bu orkidemiz ismini Türkiye'den almaktadır: *Epipactis turcica*'yı (Türkiye orkidesi) Mayıs-Temmuz ayları arasında çiçeklenmiş haliyle görebilirsiniz (Resim 4) (8). Ayrıca Ankara'nın 3 endemik çiğdem bitkisini de Kızılcahamam dolaylarında görebilirsiniz (*Crocus ancyrensis*, *C. danfordiae* ve *C. biflorus* subsp. *pulchricolor*).

Kızılcahamam'ın kuzeyinde, Ankara'nın en yüksek noktası olan Işıkd-

ğı'nın eteklerindeki Karagöl civarında da, birkaç çeşit orkideyi yan yana görebilirsiniz. Işık Dağı'nın 1700 metre yüksekliklerinde özel bir bitkiye rastlayacaksınız. Adını Ankara'dan alan endemik karanfil türünün yetişme alanıdır bu alpin alanlar, *Dianthus ancyrensis* (Ankara karanfili) buralarda yetişir.

Işık Dağı uzak geliyorsa, yaklaşık bir saatlik bir yolculukla Ankara yakınındaki Elmadagı'nın 1800 metrelerine çıkarsanız, buralarda da görebilirsiniz Ankara karanfilini. Elmadagı'na karların eridiği bir mevsimde çıkmışsanız, çiğdem bitkileriyle birlikte kardelenleri de görebilirsiniz. Eğer yaz aylarında yolunuz düşerse, *Centaurea paphlagonica*'yı da (Paflagonya peygamberçiçeği) görmezlik etmeyin. Oturun söyleşin onunla biraz, zira akraba yanardöner üzerine iyi haberler bekleyecektir sizden. Bu arada Elmadagı'nın 1500 metrelerinde endemik misk sümbülünü de (*Muscari aucheri*) görebilirsiniz.

Bilimsel adlarını yören alan endemik bitkiler

Ankara'nın endemik bitkilerinden bir bölümü bilimsel nitelemelerini Anadolu ve Türkiye'den almaktadır: *Aethionema turcica*, *Astragalus turcicus* (Türkiye geveni), *Bupleurum turcicum* (Türkiye bibloutu), *Delpinium fissum* subsp. *anatolicum* (Anadolu hazerani), *Dianthus anatolicus* (Anadolu karanfili), *Epipactis turcica* (Türkiye orkidesi), *Inula anatolica* (Anadolu andızotu), *Juncus anatolicus* (Anadolu hasırotu), *Limonium anatolicum* (Anadolu hasırotu), *Sal-sola anatolica* (Anadolu sodaotu) bu bitkilere örnek gösterilebilir.

Bitkilerinden bir bölümü bu bölgede hüküm süren Frigya ve Galatya gibi uygarlıkların adlarıyla adlandırılmıştır: *Achillea phrygia* (Frigya yılançiçeği), *Allium phrygium* (Frigya yabanisoğanı), *Convolvulus galaticus* (Galatya sarmaşığı), *Sideritis galatica* (Galatya kekiği) bunlardandır.

Endemik bitkilerinden bir kısmı bilimsel adlarını Ankara'nın günümüzdeki ve tarihteki adından almaktadır: *Crocus ancyrensis* (Ankara çiğdemi), *Dianthus ancyrensis* (Ankara karanfili), *Jurinea ancyrensis* (Ankara geyikgöbeği), *Paracaryum ancyritanum*, *Paronychia angorensis* (Ankara dolamaotu), *Verbascum ancyritanum* (Ankara sığırkuyruğu) bu bitkilere örnektir.

Bir kısım bitki bilimsel adlarını Ankara'nın ilçelerinden almaktadır: *Astragalus beypazaricus* (Beypazarı geveni), *Astragalus densifolius* subsp. *ayashensis* (Ayaş geveni), *Asyneuma linifolium*

Yok olma tehlikesi altındaki endemik bitkiler

Ankara bitkileri bizlerle iç içe ya-şamaktadır. Sürekli genişleyen yerleşim alanları, gerek betonlaşma, gerekse tarım, peyzaj düzenlemesi, ağaçlandırma çalışmaları vb. diğer insan faaliyetleri dolayısıyla yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmek-tedir. Dikmen'i terk eden alıcıtan son-ra, yanardönerler de Gölbaşı'nı terk ederlerse; Tanrıca Anka da duramaz artık buralarda. O zaman Ankara da, Ankara olmaz. Eğer Gölbaşı'ndaki saray yavrusu villalarında aniden uy-kularından uyanıyorsa insanlar gece-leri ateşler içinde, doğadan yalıtılmış yataklarının içinde yana yana dönü-yorlarsa bir zaman, mutlaka kapıları-nı çalan son yanardönerler yüzünden-dir. Eğer Beypazarı çobanları hâlâ ısınmak için gevenleri tutuşturuyor-larsa, ancak bu sefer dumanları genizle-rini yakıyorsa, demek ki yanan Beypa-zarı gevenidir. "Ağlamaya sızlamaya dermanım mı var/ Beni öldürmeye fer-manım mı var/ Yandım Allah yandım, yandırma beni/ Seviyorum diye kandır-ma beni" diye yanık bir Ayaş türküsü duyarsanız Ayaşbeli'nden geçerken, şa-

Resim 4: *Epipactis turcica* (Türkiye orkidesi).
Kaynak: C. A. J. Kreutz, 'Die Orchideen der Türkei'.

şırmayın; Akkaya Tepesi'ndeki yok ol-maya yüz tutan endemik çançiçeğinden (*Campanula damboltiana*) gelmektedir bu içli türkü. Beypazarı'nı seyran eder-ken tattığınız Beypazarı kuruşu boğazi-nize takılırsa, koşun o zaman Sekli Kö-yü'ndeki Koçahmet Çeşmesi'ne, kana kana için suyundan. Ve oturun başına çeşmenin; çeşme civarında, sizin hayata

tutunduğunuz gibi hayata tutunmak isteyen misk sümbüllerini görürseniz şanslısınız; ama görmezseniz, nadir bir çiçek türümüz daha (*Muscari adilii*) yok olmuştur. Ne kadar su içerse-niz için, artık içinizdeki yangını sön-düremezsiniz; boğazınıza bir düğüm takılır da, çözemezsiniz. Ankara'nın yok olma tehlikesi altındaki bitkileri Tablo'da gösterilmiştir (9,10).

E-posta: htorlak@hotmail.com

DİPNOTLAR

- 1) Mecit Vural, Nezaket Adıgüzel; "Yanar-dönerler Ağaçlara Karşı", Yeşil Atlas Der-gisi, S. 4, Kasım 2001.
- 2) Güngör Karauğuz, Hitit Mitolojisi, Çiz-gi Kitabevi, Konya, 2001.
- 3) Hikmet Birand; Alıç Ağacı ile Sohbet-ler, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2001.
- 4) "Hangi Bitki Neye Yarıyor", Cumhuri-yet gazetesi, 16.06.2002.
- 5) Sadık Erik, Galip Akaydın, Ayhan Gök-taş; Başkentin Doğal Bitkileri, ANÇEVA (Ankara Valiliği Çevre Koruma Vakfı Baş-kanlığı), Ankara, 1998.
- 6) Hikmet Birand, Anadolu Manzaraları, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Anka-ra 2001.
- 7) Mehmet Yaşar Ünal; Anadolu Tanrıçası Kibeke, Öteki Matbaası, Ankara, 2001.
- 8) C. A. J. Kreutz, Die Orchideen der Tür-kei, B. J. Seckel, Netherland, Raalte, 1998.
- 9) Tuna Ekim, Mehmet Koyuncu, Hayri Du-man, Zeki Aytac, Nezaket Adıgüzel; Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı (Eğrelti ve Tohumlu Bitkiler); Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, Van 100. Yıl Üniversitesi, Ankara, 2000.
- 10) P. H. Davis, Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Edinburg at the University Press, 1969.

Tablo: Ankara'nın yok olma tehlikesi altındaki endemik bitkileri

Bitkinin bilimsel adı	Bitkinin Türkçe adı	Bitkinin yetiştiği yer
<i>Astragalus beypazaricus</i>	Beypazarı geveni	Beypazarı'ndan Nallıhan'a doğru 12. km, 600 m
<i>Astragalus demirizii</i>	Geven	-
<i>Campanula damboltiana</i>	Çançiçeği	Ayaş'ın 16 km.doğusu, kumlu step yamaçlarda 1190 m/ Ayaşbeli, Akkaya Tepe'de 1250-1400 m/ Kazan, Orhaniye Köyü'nün kuzeyi 1200-1250 m
<i>Centaurea nivea</i>	Peygamberçiçeği	Ankara'nın batısı ile Eskişehir arasında
<i>Centaurea tchihatcheffii</i>	Yanardöner	Gölbaşı'nda göl çevresindeki tarlalarda,
<i>Isatis glauca subsp. galatica</i>	(Kırmızı peygamberçiçeği)	Süleyman Demirel Ağaçlandırma Sahası'nda
<i>Johrenia polycias</i>	Galatya çivitotu	Çayırhan, yol tarafında 550 m
<i>Muscari adilii</i>	-	Çankaya civarında, Kavaklıdere Vadisi'nde, 800 m
	Misk sümbülü	Beypazarı, Sekli Köyü, Doğandede Tepe, Koçahmet Çeşmesi civarında/ Doğandede Tepe, Uyku Deresi 900-950 m/ Nallıhan Kuş Cenneti'nin güneybatısında
<i>Salsola grandis</i>	Sodaotu, tuzotu	Nallıhan Kuş Cenneti etrafında/ Nallıhan'ın 28 km güneydoğusunda, Beypazarı anayolundaki Aladağ Çayı'nın sağ kenarında

Sık Yıkama?

Kepek problemi?

Extra bakım ihtiyacı?

pH 5,5

seba med

**Çözüm saç derisinde;
Çünkü sağlıklı ve parlak saçlar,
sağlıklı saç derisinde gelişir...**

Sampuan

Normalden yağlıya saçlar içindir. Düzenli kullanımda kepeği önleyen Piroctone Olamine, 5-6 yıkamada etkisini gösterir. pH 5,5 değeri, saç derisinin sağlığını korur ve devam ettirir, yağ salgısını düzenler. Saçları yıpratmadan temizler

Hergün Kullanım Şampuanı

Normalden kuruya, hassas, boyalı, sık yıkanan saçları nazıkçe, kurutmadan ve yıpratmadan temizler, pH 5,5 değeri saç derisinin sağlığını korur. Yumuşak formülü ile saçın doğal nemini ve parlaklığını korur.

Onarım Şampuanı

Yeni

Kuru, boyalı, yıpranmış saçlar ve hassas saç derisi içindir. hasar görmüş saça nem, elastikiyet ve parlaklık kazandırır. Biopolimerler, saç telini zararlı etkilere koruyan mikrofilmle kaplar. Saçı ve saç derisini, süt proteini ve Na-PCA ile nemlendirir.

Saç Bakım Balsamı

Pantenol ve bitki özleri (rezene, şerbetçi otu) ile saç derisini nemlendirir ve yatıştırır. pH 5,5 değeri, saç derisini korur. Saçları, avokado yağı ve ipek proteinleri ile besler, nemlendirir, elastikiyet ve parlaklık kazandırır.

İdeal pH 5.5
Cildin
asit örtüsünü korur

Hipoallerjenik'tir.
UNIVERSITÉ CLAUDE BERNARD DE STRASBOURG
FACULTÉ DE MÉDECINE
CHU de Strasbourg
APN Strasbourg 2003

seba med
Cilde dost,
Çevreye dost!..
OCCORRIT 2012 Berlin'de Uluslararası
% 100 doğal gliserin içerir ve alerjen içermez.

DANIŞMA HATTI
0.212. 213 46 50

İnternet : <http://www.sebamed.de>
E-mail : ucanmedikal@superonline.com
E-mail : sebamedbilgi@sebamed.com.tr

**Sebamed cilt ve saç temizlik ürünlerinin hiçbirisi,
Sodyum Lauril Sülfat içermez !..**

DAHA GENİŞ BİLGİ İÇİN

UÇKAN MEDİKAL LTD. ŞTİ.
19 Mayıs Mah. Öğretmen Hacım Çelen Cad. No 17
Şişli - İSTANBUL Fax: 0.212. 213 50 00

HAZIRLAYANLAR: Ebru Oktay, Nil Üstündağ, Ayhan Özdemir, Özgür Akarsu, Tuncay Doğan, Bahar Beşlioğlu, Kerem Cıgızoğlu.

Karada yürüyen ilk canlılardan birinin fosili

Yirmi yıl önce İskoçya'da bulunan bir fosil, Britanyalı bir araştırmacı tarafından şimdilerde yeni tanımlanabildi: Fosili bulunan hayvan, kara üzerine ayak basabilen ilk dört ayaklılardan. Yaklaşık 350 milyon yaşındaki fosil, sudaki yaşamdan karadaki yaşama geçişle ilgili gelişmeye ışık tutuyor. Britanyalı bilim kadını Jenny Clack, iyi bir şekilde bugüne kadar korunabilen buluntuyu, çok erken dönemlerden kalma taşlaşmış bir dört ayaklı (tetrapod) olarak tanımladı.

Latince adı *Pederpes finneyae* olan canlı, hem karada hem de suda yaşamakta ve böylece balıklarla omurgalılar arasında çok önemli bir bağlantıyı sağlamaktadır. Bu dört bacaklı aşağı yukarı 1 metre uzunluğundaydı ve dış görünüş olarak hantal bir timsaha benziyordu.

Pederpes, ayaklarındaki beş parmakla, daha o zaman karada hareket edebilmek için donanmıştı. Ancak bu hayvan büyük olasılıkla, bugünkü birçok amfibi gibi suda çoğalıyordu. Daha 1971 yılında İskoçya Dumbarton'da bulunan fosil, ilk önceleri balık sanılmaktaydı.

Fosil, elimizde çok az kalıntısı olan, Geç Devon Dönemi'yle, Orta Karbon Dö-

Pederpes finneyae fosili.

nemi arasındaki, Romer's Gap'tan denilen dünyanın çok eski dönemlerinden kalma. Neredeyse bir bütün olarak bugüne gelebilen ilk tetrapod fosili, *Pederpes*. Kanada McGill Üniversitesi'nden Robert Carroll'un konu hakkındaki yorum yazısında belirttiği gibi, bu keşif omurgalıların evrimi konusunda bugüne kadar çok az bilinen bir kesite ışık tutmuş oldu.

Boşluğun bir yönünde ise, Amerikalı

paleontolog Alfred Sherwood Romer tarafından adlandırılmış, yaklaşık 365 milyon yaşındaki tetrapod buluntuları bulunuyor. Fakat bu dört ayaklıların hareket aygıtları, daha çok sudaki yaşama uygun. Ancak 30 milyon yıl sonra, bugünkü amfibiyumlara benzeyen, daha gelişkin tetrapodlar ortaya çıkmış. İşte *Pederpes* bu buluntuların zamansal boşluğunu dolduruyor.

(Der Spiegel, 4 Temmuz 2002)

Bu kafatası Homo erectus'un mu, Homo habilis'in mi?

Georgia Eyaleti'nin Dmanisi Bölgesi'nde açığa çıkarılan küçük kafataslarına bakılırsa, insanın Afrika'dan Avrasya'ya ilk göçünü gerçekleştirenler büyük beyinli değillerdi. Erken göç, belirli bir entelektüel eşik aşıldıktan sonra gerçekleşebilirdi.

Bölgede 1.75 milyon yıl öncesine ait üç kafatası çıkarıldı; bunlar daha önceki dönemlere nazaran epeyce küçükler. Bu da erken Dmanisi insanının, Afrikalı çağdaşlarından çok önemli bir farkı olmadığına işaret ederken, göçü tetikleyen tek bir faktör olamayacağını da gösteriyor.

Yeni buluntular insan türünün çok farklı evreleri olduğunu bir kez daha anımsatmaktadır. İnsan evrimi klasik kitaplarda *Australopithecus*'dan *Homo habilis*, *Homo ergaster* ve *Homo erectus*'a doğru gider ve bu sıralama antropologlar arasında bitmeyen bir tartışmanın da temelini oluşturur. Örneğin yeni kafatasını rapor eden ekip, *Homo ergaster* ile *Homo erectus*'un aynı tür olduğunu söylüyor. Harvard'dan antropolog Daniel Lieberman'a göre tartışmalar artarak sürecek. Çünkü yeni bulguların tümü, yanıtları değil, soruları açığa çıkarıyor.

Bulunan kafatası 600 santimetreküp hac-

miyle *Homo habilis* sınırları içine uygun görünmektedir. Teksas'daki Northern Üniversitesi'nden Reid Ferring'e göre ise kafatasları, *Homo erectus*'a benzer bir gelişim göstermiştir. Araştırmacılar her üç kafatasını da geçici olarak *Homo erectus* sınıfına almışlardır.

Dmanisi modeli, insan çeşitliliğinin sandığımızdan çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Ama belki de bu farklı tanımlama, örneklerin bulunduğu bölgenin çağdaşlarından çok daha önce yok oluşuyla ve örneklerin kısıtlı oluşuyla ilgilidir. Kısacası fosillerin neden farklı oldukları belirlenememiştir. Grubun başkanı David Lordkipanidze'ye göre bu ayrılık, kadın-erkek farklılığından da kaynaklanıyor olabilir. Michigan Üniversitesi'nden Milford Wolpoff ise farklılığın cinsiyetten olduğu gibi, yaştan da olabileceğini iddia etmiştir. Çünkü daha küçük olan iki kafatası, erişkin birine ait değil gibi gözükmektedir. Bir kafatası ise, büyük bir erkeğe aittir denilebilir.

(New Scientist, 4 Temmuz 2002)

Dmanisi insanının kafatası.

Burun hücreleri felci tedavi edebilecek

Burundan alınan sinir hücreleri, bir gün felç tedavisinde kullanılabilir. En azından Avustralya'da bu işi ilk kez insanlar üzerinde uygulayan nörologlar, böyle söylüyor.

Araştırmaya başkanlık eden Brisbane Griffith Üniversitesi'nden Alan Mackay, bel-den aşağısı 6 haftayla 3 yıl arasında sürelerde felçli olan 3 kişiyi iyileştirdi. Mackay, 5 kişiyle daha çalışmayı planlıyor. Hastaların yarısına burun hücrelerini içeren enjeksiyon yapılacaktır.

Koku hücreleri olarak bilinen burun hücreleri, beyinle bağlantıyı kurup kokuyu hissetmemizi sağlıyor. Yaşam boyu yeniden oluşuma uğrayacak biçimde evrimleşmişler. Çünkü enfeksiyonlara bağlı olarak sürekli yıkıma uğrayabiliyorlar. Mackay-Sim, sinir uçlarıyla hava arasında sadece birkaç mikronluk burun sıvısı bulunduğunu belirtiyor.

Bu uygulamanın tasarımına göre, aktarılan koku hücreleriyle, spinal sinirlerle hasarlı bölge arasında bir köprünün oluşması sağlanacak. Cambridge Üniversitesi'nden Robin Franklin'e göre koku hücreleri, bu köprünün oluşumunda öncül hücreler olabilecekler.

Bu tip denemeler daha önce dünyanın pek çok yerinde tavşanlarda yapılmış ve başarılı olmuştur. Örneğin omurilikli tümüyle hasarlanmış bir hayvana verilen hücreler sayesinde, arka ayak kontrolünün geri döndüğü gösterilmişti. Fakat tavşanlarda uygulanan hücrelerin kafatasından alınması yöntemi, insanlar için pek uygun gibi görünmemektedir. İkinci engelse, bir kişiden alınan hücre miktarının omurilik hasarını kapamaya yetmemesi.

Mackay-Sim'in denemeleri bu sorunu kısmen çözmüş gibi. Hücreler lokal anestezi ile alınıp, ayrı bir kültür ortamında sayıca çoğaltılacak. Deneydeki hastaların her biri, durumlarındaki iyileşmeyi saptamak için belirli testlerden geçirilecek. Brisbane'deki Prenses Alexandra Hastanesi omurilik zedelenmeleri bölümünden Tim Geraghty, insanların kalça ve bacaklarında hafifçe hissetmeye başlamalarının, yatmaktan oluşan yaraları da önleyebileceğini, ayrıca idrar torbası, bağırsaklar ve hatta cinsel fonksiyonlarda iyileşmenin sağlanabileceğini belirtiyor.

Koku hücrelerinin nakli, felç tedavisinde bir adım. Diğerleriye uç bölgelerden alınan Schwann hücrelerinin büyüme faktörünü uyarması yoluyla, hasarlı bölgede savunma sisteminin artması esasına dayanan yöntem. Son günlerdeyse, sinir onanımında kök hücre kullanımından söz ediliyor. Franklin'in de söylediği gibi felç tedavisinde başarı, tümünün ortaklaşa kullanıldığı bir yöntemle mümkün olacaktır.

(New Scientist, 10 Temmuz 2002)

Göz hasarlarında ışık tedavisi

Işıktan dolayı görme kaybına uğrayanlar, daha fazla ışıkla tedavi edilebilecek. Araştırmacılara göre, kızılötesi radyasyon ışınları, hasara uğramış retina hücrelerinin canlılığını koruyarak devamlı körlüğü önleyebilir.

Bu yöntem, içinde 1998'de Bosna'da helikopter pilotluğu yapan bir kişinin de bulunduğu göz hasarlı birkaç Amerikan Ordusu personeline denenmiş. Eğer bu yöntem başarıya ulaşırsa, daha geniş göz hasarlarının tedavisinde de kullanılabilir ve sınırları giderek genişleyecek. Çalışmalar, kızılötesi ışınların, hasar ve yaralanmaların her türünü iyileştir-

rinde denemeyi planlamışlardı.

Whelan, sıçanlara yüksek doz metanol vererek onları körleştirdi. Metanol, vücutta zehirli bir kimyasal olan formikaside dönüşerek mitokondri faaliyetini durduruyor. Bu nedenle birkaç saat içinde, enerjiye fazlasıyla ihtiyaç gösteren retina hücreleri ve optik sinir ölmeye başlıyor. Hayvanlar 1-2 gün içinde tamamen körleşiyorlar.

Ancak bu sıçanlara metanol uygulandıktan sonraki 5, 25 ve 50. saatlerde 105 saniye süreyle 670 nanometre dalga boyunda LED verilirse, yüzde 95 oranında iyileşme olabildiği gözlenmiştir. Hem de sıçanların

retinaları, diğer normal sıçan retinasından ayırt edilemez biçimde iyileşmiştir. Whelan'a göre bir miktar doku yenilenmesi ve sinir hücreleriyle ana yapılar (akson, dendrit vb.) arasında yeniden bağlantı da oluşmaktadır.

Sonuçlara göre LED, mitokondriyal hasarlı

mede yardımcı olduğunu gösteriyor.

1990'ın sonlarına doğru hücre üzerinde yapılan çalışmalar, hücrenin adeta jeneratörü olan mitokondriler üzerinde, kızılötesine yakın dalga boyundaki ışınların aktivite artırıcı etki yaptığını göstermiştir. Bu saptama, astronotların uzaydaki tedavilerinde kullanılabilirliğinden NASA'nın dikkatini çekti. Uzayda mitokondriyal fonksiyonlarını yeterince yerine getiremediklerinden, yaralar dünyadakinden çok daha geç iyileşiyor.

Tedavilerde yüksek yoğunlukta ışık kullanılması gerektiğinden, NASA lazer yerine daha kuvvetli olan ve LED (Light-emitting diode) adını verdiği bir model geliştirdi. Lazer ışıkları çevre hücreleri harap etmeye eğilimliyken, LED dokulara çok daha az miktarda zararlı ışık yayıyor.

Milwaukee Wisconsin Tıp Fakültesi'nden nörolog Hary Whelan ve arkadaşları, LED'i göz yaralanmalar-

pek çok göz sorununda kullanılabilir. Ayrıca lazer ışınlarının yol açtığı retina hasarları da bu yolla iyileştirilebilir. Ama hücrelerin tümüyle harap olduğu sahalarda etkili olmayacak.

Whelan ayrıca bu metodu kanser kemoterapisi görmek isteyen ağızlarında ağırlı ülserler oluşan 30 çocuk üzerinde de denedi. Bu çocuklar yaralar yüzünden fazlasıyla acı çektiklerinden beslenemiyorlardı. LED tedavisi yaraları iyileştirdiği gibi, tekrar oluşumlarına da engel olabildi.

Işığın nasıl bir etki mekanizmasıyla tedavi sağladığı, henüz açıklığa kavuşmamış durumda. Pennsylvania'daki Britton Chance Üniversitesi, ışığın yüzde 50'sinin mitokondri içindeki kromofor adı verilen proteinler tarafından emildiğini kanıtlamıştır. Whelan ve çalışma arkadaşları da, ışığın aktivitesini destekleyen sitokrom c oksidaz olarak da anılan kromofor olduğunu düşünüyor.

(New Scientist, 14 Temmuz 2002)

Karıncalar ölülerini Turing Modeli'yle topluyorlar.

Karıncalar ölülerini Turing Modeli'yle topluyor

Elli yıllık kuram, karıncaların kendi ölülerini nasıl topladıklarını açıklıyor. Karıncalar ölülerini bilinen ilkelerle düzenliyorlar.

Matematikçi Alan Turing'den sonra, bazı modellere Turing Modeli denildi. Bilindiği gibi Alan Turing bilgisayarların alt yapısını oluşturan bazı kavramları geliştiren kişi. Turing 50 yıl önce organizma içinde örneklenen embriyonun tek hücreden nasıl geliştiğini açıklamaya çalışırken, doğada noktalar ve çizgilerin nasıl kendiliğinden ortaya çıktığına ilişkin bir kuram oluşturdu. Turing başlangıçta üniform dağılımlı reaktif moleküllerin lokalize büyük yoğun bir damla olarak gelişebileceğini ve bunun kimyasal durumda farklılaşacağını gösterdi. Embriyondaki kimyasal maddelerin de bu biçimde davranıyor olabileceğini düşündü. Üniform tek bir hücrenin bazı yapılarla dönüşebileceği bir çeşit ilkel vücut planı tasarladı. O dönemde Turing'e yardım edecek, usandırıcı ve zor matematik hesaplarını yapacak bilgisayar yoktu. Bundan dolayı Turing, çok sayıda sadeleştirme için çaba harcadı. Sonuç olarak çalışma, yıllarca biyologlar tarafından görmezlikten gelindi.

Sonra 1970'lerde Almanya'dan Alfred Gierer ve Hans Meinhardt Turing'in model geliştirme mekanizmasının genel bir oluşumun özel bir örneği olarak değerlendirilebileceğini belirttiler. Bütünün içinde bir örneğin oluşması için iki şeyin, ak-

tivasyon ve inhibisyonun gerekli olduğunu söylediler. Aktivasyon, karışımındaki bir maddenin konsantrasyondaki küçük değişimlerini büyüterek söyleyen bir çeşit geri itilim (feed back) olayıdır. Bu gibi durumlarda eğer bir noktada konsantrasyon oluşursa, diğer noktalarda görünüm baskılanır.

Theraulaz ve arkadaşlarına göre, karınca mezarlarının oluşturulmasında aktivatör ve inhibitör olaylar rol oynuyormuş gibi görünüyor. Biz, kendi ölümlerimizi mezarlara gömer ve onları geleneksel yerlere yerleştiririz. Karıncalar da kendi ölü kümelerini organize ederek düzenlerler ve korurlar. Karıncalar bu mezarları nereye yerleştireceklerini bilmezler.

Yığınların çoğu, taşıma alanlarının etrafında oluşan kolektif hareketten meydana gelir. Her nasılsa bu düzensiz davranış, bir düzen ortaya çıkarır. Çoğunlukla kümeler birkaç saat içinde yerleşir.

Theraulaz ve arkadaşları bu aktivitenin kendi kendine ayarlanan bir süreç olduğunu düşünüyorlar. Çünkü karıncalar yığınlardan oluşan bir ordu oluşturur ve boşlukları etrafındaki yığınları süpürürler. Yeni karıncalar da ortaya çıkan boşlukları doldurur.

Araştırmacılar bu aktivatör ve inhibitör mekanizma bazlı yöntem için matematiksel bir model planladılar. Bu da deneysel gözlemlerin karıncaların yerleşimlerine ne kadar uzaklıkta olduğunu göstergesi.

Aktivatör-inhibitör mekanizması daha önce özellikle ekosistem içinde kırsal bölgedeki dağılımları açıklamak için öne sürülmüş. Fakat ilk kez böyle bir sistemde, yeterli laboratuvar olanaklarıyla dikkatlice ölçülebiliyor. Turing'in yöntemi, kolonilerin ve ekosistemlerin belli seviyelerde çalışılabileceğini gösteren açık bir delil oldu.

(Nature, 9 Temmuz 2002)

Evren sandığımızdan daha mı yaşlı?

Avrupa Uzay Ajansı, evrenin çok uzak noktalarından alınan X-ışınlarına dayanarak, evrenin önceden sanılandan daha yaşlı olabileceğini bildirdi.

Birçok astronoma göre, evren eğer büyük patlamayla oluştuysa, 13-14 milyar yıl yaşında olmalıydı. Bu değer, gökadalardan ölçülen kırmızıya kayma ile belirleniyor.

Ancak bilim insanlarının, Avrupa Uzay Ajansı'na ait XMM-Newton'un, X-ışını Uydusu'nu kullanarak 13.5 milyar ışık yılı uzaklığında bulunduğu kuazar, kabul edilen yaşa meydan okur cinsten.

XMM-Newton Projesi bilim insanlarından Fred Jansen'e göre; "Bu kuazarın kırmızıya kayma değerinin farkını açıklayabilmek için, evrenin düşünülenden daha yaşlı olması gerekiyor".

Kırmızıya kayma, seste oluşan Doppler kaymasına benziyor. Bu siren çalarak bize yaklaşan bir ambulansın sesinin sıkışması, bizden uzaklaşırken de sesinin uzaması gibidir. Yani ses dalgaları bize yaklaşmakta olan kaynaktan çıkıyorsa, sıkışır (frekansı artar); uzaklaşmakta olan kaynaktan geliyorsa, uzar (frekansı azalır). Bu durum ışık için de aynıdır. Eğer ışık kaynağı bizden uzaklaşıyorsa, kırmızıya kayma; yaklaşıyorsa, maviye kayma gözlenir. Gökadaların tayflarında gözlenen kırmızıya kayma değerleri kullanılarak, hızları ve yaşları belirlenir. Eğer evrenin evrimiyle ilgili çalışıyorsak, kırmızıya kaymayı uzaklıkla bağdaştırabiliriz.

Bilim insanlarına göre, yıldızların merkezinde üretilen demir, bu yıldızların patlamasıyla uzaya saçılır. Buna göre erken

APM 8279+5255 adlı yeni bulunan kuazar.

dönemde oluşan yıldızlarda daha az ve Güneş'imiz gibi ikinci kuşak yıldızlarda daha fazla demir bulunmaktadır. Ancak APM 8279+5255 adlı yeni bulunan kuazardaki demir bolluğu, Güneş Sistemi'ndekinden 3 kat daha fazla. Güneş Sistemi 5 milyar yıl önce oluştu, gözlemlediğimiz kuazar ise 13.5 milyar yıl önce. Buna göre Güneş Sistemi, bu kuazardan daha fazla demir içermeli.

Astronomlara göre uzak cisimlere bakmak, zamanda geriye bakmak gibidir. Yani APM 8279+5255'den gelen ışığın bize ulaşması 13.5 milyar yıl alır. Bundan dolayı biz onun 13.5 milyar yıl önceki halini görmekteyiz. Evrende erken dönem oluşan bir yıldız göre, çok genç bir yıldız olmalı. Fakat içerdiği demir bolluğuna göre, çok daha yaşlı görünüyor. Almanya Max-Planck Enstitüsü'nden bu konuyla ilgili çalışan ekibe göre, bu tür gözlemlerin olası açıklaması olarak, evrenin beklenenden daha yaşlı olduğu varsayılıyor.

(*Astrophysical Journal Letters*, 10 Temmuz 2002)

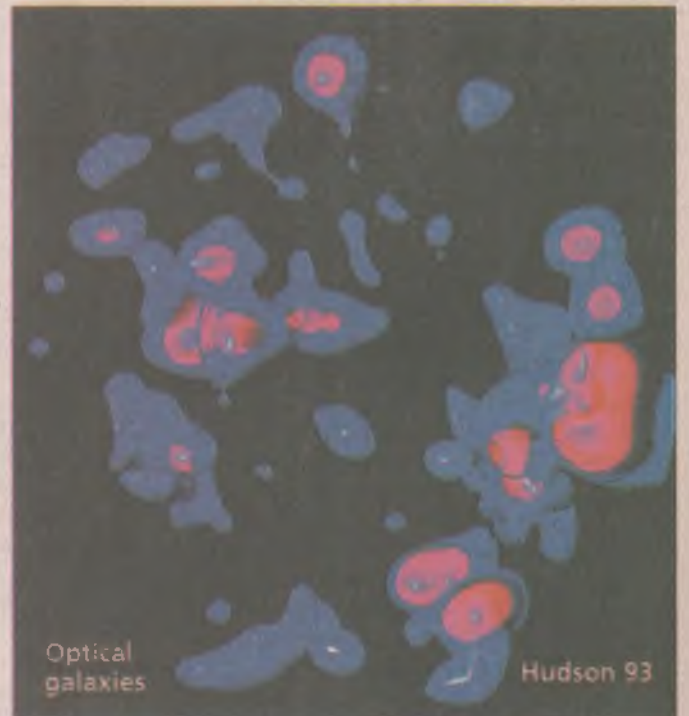
Karanlık madde varsayımı bunalımda

Şikago Üniversitesi Astronomi ve Astrofizik Bölümü Kozmolojik Fizik Merkezi'nden Argyro Tasitsiomi, Büyük Patlama (Big Bang) Evren Modeli'nin temel sütunlarından biri olan soğuk karanlık maddeyle ilgili "Soğuk Karanlık Madde Gökada ve Gökada-altı Ölçeklerde Bunalımda" başlıklı yeni bir makale yayınladı. Makalenin hemen başındaki ön bilgide şunları dile getiriyor: CDM (soğuk karanlık madde) modeli, birçok alanda yapılan gözlemlerle doğrulandığı gibi, evrenimizi büyük ölçeklerde başarılı bir şekilde açıklayabilmekte. Bununla birlikte, son yıllarda ve özellikle sayısal benzetişimlerin (simülasyon) gelişimiyle beraber, gözlemler ile CDM modelinin gökada-altı ölçeklerdeki güncel gözlemler değerlendirildi. Bundan başka tutarsızlıkları ve sıkıntıları açığa çıkarmak için teoriyle gözlemleri bir araya getirdim. Son olarak her bir çelişkinin birer çözümlemesini kısaca gözden geçirdim."

Yaygın olarak kabul görmekte olan Büyük Patlama Evren Modeli'ne göre, evren 15-20 milyar yıl kadar önce tekil bir noktadan oluştu ya da yaratıldı. Bu vargıya, gözlemlenebilen evrende hangi noktadan bakarsak bakalım, daha uzaktaki gök adaların daha büyük değerlerde kırmızıya kayma gösteriyor, dolayısıyla daha hızlı deviniyor oldukları düşüncesinden ulaşıyor. Şöyle ki, zamanı geriye doğru izlersek söz konusu tekil noktaya ulaşabilmek için evrendeki kütle dağılımı eşdağılımlı olmalıdır. Ancak yapılan gözlemler evrendeki kütle dağılımının yumrulu, eşdağılımsız olduğunu göstermekte. Böylece evrenin tarihini geriye doğru izlediğimizde tekillikle değil, birçok tekillikle karşılaşırız. Ayrıca, 1980'lerin sonlarında Tully ve Fischer'in bulmuş olduğu ve sonradan doğrulanarak Tully kompleksi denilen gökada kümelerinin hızı, yayılımı ve kütleleri göz önüne alındığında, bu yapıların oluşabilmesi için gerekli sürenin 80 milyar yıl gibi bir zaman gerektirdiği biliniyor. Bu da bu yapıların evrenden daha yaşlı oldukları anlamına geleceğinden, teori bir kez daha sıkıntıya düşmüş oluyor. Buna benzer daha birçok güçlüğü ortadan kaldırmak ve teorinin kendi iç tutarlılığını sağlayabilmek için, ışınım alamadığımız ama, eksik kütleli tamamlayan kütlelerin var olduğu, ancak ışınım salmayan türden bir madde olduğu sonucuna varıldı. Kütle çekimsel etkisiyle açığa vurduğu öne sürülen bu varsayımsal madde türüne karanlık madde (dark matter) adı verilmiştir. Bu varsayım evrendeki kütle dağılımı hem eşdağılımlı kılınabilecek, hem de eksik kütle tamamlanarak evrenin yaşı ile Tully komplekslerinin yaşı arasındaki çelişki giderilebilecektir.

Ancak Tasitsiomi'nin belirttiğine göre yeni yapılan benzetişimlere göre teori büyük ölçeklerdeki gözlemleri açıklamasına karşın, bu sefer de küçük ölçeklerde olguların açıklanmasında sorunlara neden olmakta. Gerçekliğin üzerine örtülmeye çalışılan bu teorinin bir tarafını çekince diğer taraftan açık veriyor. Tasitsiomi son sözde şunları söylüyor: "Sonuç olarak, belki sadece CDM'de değil, karanlık madde varsayımının kendisinde sorunlar olabilir."

(<http://arxiv.org/abs/astro-ph/0205464>, 20 Haziran 2002)

NASA tarafından hazırlanan, görsel bölgede gökada dağılımlarını gösteren üç boyutlu harita.

Biyologlar dünyayı şaşırtmaya devam ediyor: 22. aminoasit keşfedildi!

Prof. Dr. Haluk Ertan

(Biyologlar Derneği Yönetim Kurulu Üyesi)

21. yüzyılın şekillenmesinde başrolü oynayacak olan biyoloji devrimi tüm görkemiyle ilerliyor. ABD'nin Ohio Devlet Üniversitesi araştırmacılarından Joseph Krzycki, Michael Chan ve arkadaşları, 22. aminoasit olarak tanımladıkları "pirolizin"i keşfettiler. Bu gelişme dünyaya, önemli bilim dergilerinden *Science*'ın 24 Mayıs 2002 tarihli sayısında, araştırmada ortaklaşa yer alan iki ekibin yayınladıkları iki ayrı makaleyle duyuruldu.

Pirolizinin saptandığı ilk obje *Methanohalobium barkeri*'dir. Bu canlı arke (*archaea*) olarak tanımlanan yeni bir mikroorganizma grubunun üyesidir. *M. barkeri* göl dipleri, memelilerin sindirim sistemi, arıtma tesisleri ve okyanuslarda yaşayan bir doğalgaz üreticisidir. Bu canlı, doğalgazı birçok farklı maddeyi kullanarak üretebilmektedir. Bu grup maddelerden biri de metilaminlerdir. *M. barkeri*, metilaminleri, metil transferaz enzimi sayesinde kullanabilmektedir. Ohio araştırmacıları, pirolizini işte bu enzimin yapısını araştırırken keşfetmişlerdir. Çünkü pirolizin, enzimin beyinde, yani kataliz merkezinde yer alıyordu.

Haber birçok açıdan önemliydi. Çünkü yaşamın iki temel molekülünü ve aralarındaki ilişkiyi yakından ilgilendiriyordu; nükleik asitler (DNA ve RNA) ve proteinler.

Biraz temel bilgi

1986 yılına kadar, tüm proteinlerin 20 çeşit temel aminoasitten meydana geldiği biliniyordu. Bu aminoasitler her proteinde değişik sıra, çeşit ve sayıda bir araya gelirler. Bir proteinde bulunan aminoasitlerin sentez sırasında hangi sırada dizilecekleri kalıtsal madde olarak iş gören DNA molekülünde yer alan genlerdeki şifreye göre olur. DNA molekülü ise, proteinlerden farklı olarak, sadece dört farklı çeşitte yapışının farklı sıra ve sayıda dizilmesi ile oluşur. Bunlar adenin (A), timin (T), guanin (G) ve sitozin (S) bazlarıdır. Diğer nükleik asit olan RNA'da, DNA'dan farklı olarak, timin yerine urasil (U) yer alır. Görüldüğü gibi nükleika-

Michael Chan (solda) ve Joseph Krzycki.

sitler oldukça küçük bir alfabe kullanmaktadır.

Canlılar, genetik maddelerindeki şifreyi ya da kodu, ilk önce haberci RNA'ya aktarırlar. Haberci RNA sentezlenip şifreyi alınca, protein sentez fabrikalarına gider. Burada habercinin üzerindeki şifre okunmaya başlanır. Fakat habercideki şifre artık DNA'da bulunduğundan, biraz daha farklı bir şekle dönmüştür. Buna göre haberci RNA molekülündeki bazlar, ancak üçlü bir grup olarak değerlendirildiğinde, bir aminoasidin şifresini gösterebilmektedir. Bunlara kodon adı verilir. Örneğin, GAU baz dizisi aspartik asidin kodunu, AGG üçlüsü ise arjinin aminoasidini gösterir. Proteinlerde yer alan 20 temel aminoasidinin her biri için genetik şifrede en az bir adet özel kodon bulunur. Habercinin şifresi okunurken, her kodonun şifrelediği aminoasit, kendine özel bir taşıyıcı RNA tarafından sentez yerine getirilir. Böylece protein zincirinin oluşumu adım adım ilerler. Aslında canlılarda yer alan protein moleküllerinde temel aminoasitler dışında, yüzlerce farklı aminoasit yer almaktadır; fakat bunların çoğu yapıya katılan temel aminoasitlerin, sentez sonrası kimyasal değişikliğe uğramış akrabalarıdır. Bu değişmiş aminoasitler evrensel genetik kod sistemi içinde kendilerine özel kodonları ve taşıyıcı RNA'ları olmadığı için, temel aminoasitler arasında yer almazlar. İşte tüm kitaplarda bunlar

yazarken, 1986 yılında önce bakterilerde, daha sonra tüm büyük canlı gruplarında yer aldığı belirlenen 21. aminoasit keşfedilir, "selenosistein".

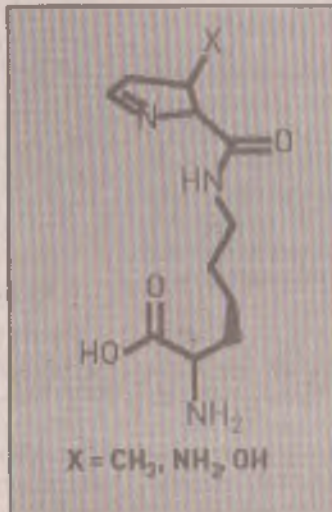
Bulgunun bilimsel ve ekonomik önemi

Hem selenosistein hem de pirolizin için ortak olan, ama oldukça dikkat çekici bir özellik bulunmaktaydı. Selenosisteini kodlayan UGA ve pirolizini kodlayan UAG kodonları, genetik şifre sisteminde, normalde protein sentezinin durmasını işaret eden kodonlardı. Fakat bazı canlıların, bazı genlerinde bu kodonların evrensel işlevleri dışında böyle değişik görevler de yapması, ilk kez karşılaşılmış nedeneyle ilginçti. Bu durum canlılarda yer alan genetik şifrenin aslında sanılandan daha esnek ve çok yönlü özelliklere sahip bir sistem olduğunu gösteriyordu.

Selenosistein ve pirolizinin temel aminoasitler kulübüne alınmalarını sağlayan diğer önemli bulgu, bu aminoasitlerin protein sentez merkezlerine taşınmalarını sağlayan, özel taşıyıcı RNA'lara ve bunlara bağlanmalarını katalizleyen enzimlere sahip olmalarıydı. Zaten tescil edilmeleri, ancak bunlardan sonra mümkün olmuştu.

Yeni aminoasitlerin keşfi, bilimcilerde yeni endüstriyel enzimlerin tasarlanması için itici bir güç yaratacaktır. Çünkü bu aminoasitlerin oldukça farklı endüstriyel süreçlerde ve koşullarda kullanılan enzimlerin dayanıklılık, kataliz etkinliği ve maliyeti düşük şartlarda çalışma özelliklerine katkıda bulunması, önemli ilerlemelerin meydana gelmesini sağlayacaktır. Aynı şekilde araştırmacıların evrensel genetik koda müdahale etmeleri sonucu, yeni aminoasitlerin yapılması da gündeme gelecektir.

Sözü toparlamak gerekirse, biyologlar çağa damgalarını vurmaya devam ediyorlar. Gözümüzü onlardan ayırmayalım.

Pirolizin, 22. aminoasit.

Paradigma kavramıyla Dilthey'e yaklaşmak

Dilthey, anlam eksenli bir temellendirme ile insan (tin) bilimlerini, doğa bilimlerinden ayırır ve o zamana kadar, insan bilimleri alanına gerek pozitivism, gerekse empirizm yoluyla nüfuz etmiş olan doğa bilimlerini kovar. Böylece eski paradigma anlayışı yerini, bilimsel bir devrimle yeni bir alana, insan bilimleri alanına bırakır.

Ar. Gör. Murat Cem Demir

(ODTÜ Sosyoloji Bölümü)

Bu çalışma, paradigma kavramının çevresinde 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen yeni sosyal bilim yorumunu incelemektedir. Bütün bu yorum süreci "hermenütik" (yorumsamacı) yaklaşımın kapsamı altında düşünülebilir. Bu çalışma, bu bağlam çerçevesinde gerçekleşen tartışmaları ve sancılı süreç sonucunda elde edilen ürünleri göstermekle yetinecektir. Tabi ki her ürün toprağa atılan tohumla ve bu tohumu çapalayan emekle girdiği dolayimli ilişki sonucunda anlaşılır. Bizim buradaki ustamız, bu epistemolojik devrimin öncüsü Wilhelm Dilthey'dir.

Bir kavram olarak hermenütik, kökeni ve gelişimi

Bir kavram olarak hermenütik kökeni Tanrı Zeus'un oğlu Hermes'e (ermiş) kadar ulaşır. Mitolojide baş tanrı Zeus'un değişik eşlerinden olan her bir çocuğu, farklı bir uğraşı uzmanlaşmıştır. Mesela Afrodite, güzellik ve döl bereketi tanrıçası, Apollon şiir ve kehanet tanrısı, Artemis ay ve av tanrısı, bunun gibi Hermes de hitabet, mesajların ileticisi, yazılı dilin kâşifi aynı zamanda, ticaret ve (ne yazık ki) yırsızlık tanrısıdır. Bu kavramı alıp 19. yüzyıldaki ilmi faaliyetin içine bir metot olarak sokan ise Schleiermacher'dir. Schleiermacher (1768-1834), hermenütik dini metinlerde ortaya çıkan anlam karmaşıklığını gidermek için kullanır. Burada hermenütik İslam'daki fıkhi etkinliğin rolünü oynamaktadır. Bir ayetin ortaya çıktığı anla onun şimdiki değerlendirilişi arasındaki tarihsel boşluk, anlam kaymalarının, değişimlerin ve zıtlıkların yaşandığı süreçtir. Bu süreç zorunlu olarak orijinal anlamın kaybolmasına yol açar, bundan dolayı tarihsel bir geçmişe sahip her olguya ait anlama girişimi, otomatik olarak yanlış evet demektir. Schleiermacher'in bütün bu düşünceleri, halefi Dilt-

Wilhelm Dilthey

hey tarafından geliştirilerek yeni bir devrimin yaratılmasına neden olacaktır.

Epistemolojik devrim nasıl başlar ve gelişir?

Devrim, bilim tarihinde, hâkim anlam etkinliklerinin yerini, alternatif etkinliklere bırakması olarak tarif edilir. Bu süreç Bachelard ve Althusser'de epistemolojik kopuş olarak, Kuhn'da (1) ise paradigmalar arası bir geçiş süreci olarak adlandırılır. Biz burada Kuhn'un anladığı şekliyle devrimi yorumlayacağız.

Kuhn, bilimi ve bilimsel süreçleri bilimsel tebaanın bir etkinliği olarak tanımlar. Bilim bir süreçtir ve bu süreç ardışık dört aşamadan oluşur. Her bilim, bir bilim öncesi dönem yaşar. Arayışların hâkim olduğu bu dönemde, zamanla açıklama düzeyi daha yüksek olan kuramlar boy vermeye başlar. Bu kuram-

lardan biri diğerlerine göre olguları daha güçlü bir şekilde açıklar ve üstünlüğü ele geçirir. İşte bu nokta paradigmanın (bir bilim topluluğunun üyeleri tarafından benimsenen genel kuramsal varsayım ve yasalar) meşruluk kazandığı andır. Bu noktadan itibaren olağan bilim dönemi başlamaktadır. Bu dönemde paradigma kendine konu ettiği nesneleri yasalarıyla açıklamaya, teyit etmeye çalışır. Açıklayamayacağı bir problemle karşılaştığı anda, paradigma kendine döner, savunmaya geçer, hatta sorunu görmemeye çalışır. İşte Kuhn'un 3. aşama dediği bunalımlar burada başlar. Burada anormallikler, paradigmaya atfedilen inanca dayanılarak görmezlikten gelinir. Burada bilim rasyonelliğin kulvarından, irrasyonelliğin kapsama alanına girmiştir. Bu andan itibaren bilim, rasyonel bir faaliyet değildir (Kuhn'un bilim tarihine yapmış olduğu en önemli iki katkıdan biri). Paradigma artan eleştirilerden dolayı bir güven krizi yaşar. Eski sürdürücülerin aksine, yaratıcılığı daha kuvvetli olan genç kuşak bilim adamları yeni kuramları anormallikleri açıklamaya (aşmaya) çalışır. Burada 4. süreç olan devrimci dönem başlar ve açıklama düzeyi en yüksek olan kuram eski paradigmayı alaşağı ederek, onun yerine geçer. Buradan da anlaşılır ki, bilimsel ilerleme denilen şey bir paradigmanın diğeriyle yer değiştirmesi, yani devrimdir (Kuhn'un en önemli ikinci katkısı).

Kuhn'un izlerini sosyal bilimlerde aramak

Kuhn paradigma kavramını geliştirirken daha çok kendisine doğa bilimlerini örnek aldı. Biz ise Kuhn'un aksine burada örnek olarak sosyal bilimleri ve bu alanın hâkim 19. yüzyıl paradigmasının nasıl dönüştüğünü ele alacağız. Bilinir ki kökleri Antik Yunan'a giden (Öklid ve diğerleri) ancak en saf formunu Rö-

nesans ve sonrasında bulan, doğayı kesinliğinden şüphe edilmeyecek matematik kavramlarla açıklama ve bilimi bu kavramların etkinliğinde geliştirme düşüncesi Descartes ve takipçileri tarafından daha da ileri götürülerek, eğer felsefe herkesin ulaşabileceği (anlaşabileceği) kavramlar üstünde varlığını sürdürmek istiyorsa, onun tek yöntemi matematik-fizik olmalıdır argümanı yeni bir boyut kazanır. Burada matematik insanlığa el atar, yani doğa bilimlerinin kavramları bu noktadan itibaren sosyal bilimler için de düşünülebilecek kavramlar olma meşruiyetini kazanır.

Bu meşruiyet en açık şeklini pozitivizmde gösterir. Yıllardır doğa bilimlerinin başarılarına hayran kalmış sosyal bilimciler, kendi varoluş alanlarını doğa bilimlerinin nedensellik yasalarına imleyerek yeni bir paradigma ile meşrulaştırdılar. Artık bilim öncesi dönem bitmiş, yeni paradigmanın kraliyeti kurulmuştur. Artık bütün çalışmaların referansı pozitivizm olmuştur. İnsan etkinliklerini hep bir nedeni ve bu nedenin de kendisini doyuma ulaştırdığı bir sonucu olmuştur. Sosyal bilimci bu neden-sonuç zincirini halkalardan hiçbiri çıkmaksızın izlemek ve not almak zorundadır. Eğer biz halkaların eksileceğine veya kopacağı düşüncesine prim verirsek, matematiksel kesinliğin içine şansı, mucizeyi ve bunun gibi öğeleri katarak bilimsel berraklığı kaybederiz. Neden-sonuç yasalarıyla varlığını sürdüren sosyal hayat, tarihini de bu formüller çevresinde kurup, son ereğe (bütün çelişkilerin çözüldüğü; Comte'da bilimsel safha, Hegel'de Geist ve bunun gibi) doğru yürüyecektir.

Ancak düşünce tarihi pürüzsüz ve çizgisel değil, Kuhn'un da kabul ettiği gibi diyalektiksel bir yörünge izler ve sonuç itibarıyla bu yörünge hep bunalıma açıktır. Pozitivizm iki noktada eleştirilmiştir: Biri, tarih acaba belirlenmiş yasalar çerçevesinde son ereğe doğru gidiyor mu? (Schleiermacher, Saving ve diğerleri). Diğeri, bizim doğa bilim kavramlarımız, insanı incelemeye uygun mu? (Kierkegaard, Holderlin vb. Bunlara göre pozitivizm insanın duygularını ve bundan kaynaklanan eylemlerini ihmal ediyor).

Doğa bilimleri ile insan bilimlerinin nesnesi aynı mı?

Yukarıda değinilen iki eleştiri tarzı Dilthey için pozitivist bilim anlayışının bunalımında çıkış olarak kullanılacaktır. Dilthey bütün doğa bilimciler ve doğa bilimlerinin gözlüğüyle topluma bakanlara, "İncelediğiniz şeyin doğası nedir?" diye sormaktadır. Doğa bilimlerinin nes-

Thomas Kuhn

nesini, en saf formuyla, çeşitli ölçüm araçlarına konu olabilen, değerini mekânın her boyutunda aynı tutan hissiz, duygusuz ve cansız nitelikli kapsamlar oluşturur. Oysa insan bilimlerinin (Dilthey bu bilimlere tin bilimleri de der) nesnesini; oluşumunda doğa bilimlerine konu olabilecek fiziksel özelliklere sahip olmasına rağmen, bu bilimler tarafından incelenemeyecek türden bilişsel, duygusal ve arzuya dayalı psikolojik edimleri de içinde taşıyan tümel bir birlik olan insan oluşturur. İnsan psikolojik yönüyle doğa bilimlerinin nesnesinden farklılaşır. İnsanın fiziksel boyutu üstünde, doğa bilimlerinin bütün politikalarını yürütebiliriz ama; insanın hissedilen, düşünen, uygulanan ve bunlardan dolayı her insanda kendine özgü niteliklere bürünen hallerini, doğa bilimlerinin genelleştirmelerine konu alabilir miyiz? Dilthey bu soruya "hayır" der.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, nesneleri farklı her iki disiplinin, sonuç olarak nesnelere yönelme şekilleri de farklılaşacaktır. Doğa bilimleri, nesnelere açıklamaya yönelik sorular sorarken, insan bilimleri, arzuları olan bilinçli ve duygusal nesnesine, anlamaya dair sorular soracaktır. Açıklama ile bir nesnenin, durumu, konumu, diğer nesnelerle olan yakınlık uzaklık belirtileri ve niyesi araştırılırken; anlama, öznenin, deneyimlediği (erlebnis) her bir durumu ortaya koyan ifadeleri çözmekle uğraşır. İfade, bir insanın içsel potansiyelini yansıttığı bir araçtır. Bu araç dilsel performans da olabilir, mimikler, jestler gibi bedensel hareketler de olabilir. Her ifade etme eylemi, insanın kendisini ve olanaklarını tanıması için başvurduğu bir süreçtir. Ancak ifade yoluyla insan kendisini ortaya koyar ve biz de diğer insanların davranışlarını, ortaya koydukları ifadeleri çözerek anlarız. Dilthey anlama sürecinden bahsederken, bu sü-

reci klasik empati yoluyla örnekler.

Dilthey'in hermenütüğü şu şekilde formülendir: Her kişi kendi iç deneyimini, ifade yoluyla dışsallaştırır. Bu dışsallaştırma işlemiyle, artık ifadeler, onu konuşan özneye kısmen aittir, ifadeler hem öznenin, hem de özneyi dinleyen ortak malıdır. İfadeyi öznesinden alan kişi, o ifade kümesini zihninde yeniden canlandırarak anlamaya çalışır. Başkasının deneyimi olan ifade kendi deneyimimde yeniden oluşturulmaya çalışılır ve başkalarını anlama sürecim, onların deneyimini yeniden içimde yaşayarak gerçekleşir. Bu şekilde ben diğer insanlara, onların ifadelerini oluşturdukları her türlü tarihsel-kültürel ortamı hesaba katarak yaklaşırım. Bu şekilde onları kendi varoluş zeminlerinde tanırım.

Anlama bireysel ve tarihsel bir edim olduğu için, anlama sürecine konu olan nesneler hakkında tümel sonuçlara ulaşmam. Oysa doğa bilimleri (pozitivizmde), bunun tersine tümel (genel) nitelikli çıkarımların peşinde koşar. İnsan bilimlerine konu olan nesne, o anki tarihsel seyrinden yakalanarak incelenir ve hükümler o ana aittir. Doğa bilimlerinde (pozitivizmde de) ise hükümler, her an düşünülerek kurulur.

Dilthey, anlam eksenli bir temellendirme ile insan (tin) bilimlerini, doğa bilimlerinden ayırır ve o zamana kadar, insan bilimleri alanına gerek pozitivizm, gerekse empirizm yoluyla nüfuz etmiş olan doğa bilimlerini kovar. Böylece eski paradigma anlayışı yerini, bilimsel bir devrimle yeni bir alana, insan bilimleri alanına bırakır. Bu alanda insan ilişkilerine, pozitivizmin yaptığı gibi, bir eşya göziyle bakılmaz (Comte, özellikle Durkheim); fakat bu alanda insanlar bilinçli, duygusal ve arzulayan canlılar olarak kendi doğalarında anlaşılmalı çalışılır. Ancak bu alanda saf ve pürüzsüz bir alan (2) değildir ve Kuhn'un saptığı gibi bu alan da bunalımlara açıktır.

NOT: Bu çalışmanın hazırlanmasında, hocalarım Doğan Özlem ve Hüsamettin Arslan'ın çalışmaları bana yol gösterici oldu. Dilthey ve hermenütik gelenek hakkında merak sahibi insanlar, bu hocalarımızın kitap ve çevirilerinden yararlanabilir.

DİPNOTLAR

- 1) Kuhn hakkında daha ayrıntılı bilgi için, Thomas Kuhn'un "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" adlı eserine bakılabilir.
- 2) Dilthey'in hermenütik yaklaşımının büyük bir kısmı, kendisi gibi aynı gelenekten olan Gadamer tarafından sürdürülmüştür. Bu konu, başka bir çalışma ile işlenecektir, bu çalışmanın içerisinde yer almamıştır.

'Şizofreniyi ilaçsız yenme' iddiası bilimdişi

Doç. Dr. Cem İnem

(Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi)

Cok sevdiğim ve yıllardan beri takdirle izlediğim *Bilim ve Ütopya* dergisinin Temmuz 2002 tarihli sayısında yer alan "Şizofreniyi ilaçsız yenebiliriz" başlıklı yazı, ne yazık ki bilim adına üzüntü ile karşılanacak nitelikte bir yazıdır.

İlaç endüstrisini eleştiriyor gibi gözüke de, bu yazı doğrudan doğruya, bir tıp dalı olan psikiyatrinin tanı ve tedavi sorumluluğu altındaki şizofreni hastalığının tedavisini sorumsuzca, sansasyonel ve bilimsellikten uzak bir şekilde, hastaların tedavilerini yarıda bırakmalarına neden olabilecek biçimde ele almaktadır. Oysa şizofreni bu tarzda ele alınamayacak kadar ciddi sonuçları olabilen bir hastalıktır.

Şizofreniye bilimdişi bakış

Amacım, şizofreni tedavisine bilimdişi, tutarsız, hiçbir dayanağı olmayan eleştiriler getiren bu "gazete" yazısını çeviren ve notlar ekleyen bir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi sosyal psikolog Sayın Üstün Öngel ile bu konuyu tartışmak değildir. Zira Sayın Öngel'in saygı duyduğum bu mesleki unvanı, ne yazık ki şizofreni tanısı koyma ve tedavisini gerçekleştirme yetki ve sorumluluğunu kapsamamaktadır (Sayın Öngel'in derginin Haziran 2002 tarihli sayısında yer alan "Ritalin, kokain bağımlılığı yaratıyor" başlıklı yazısının da; yine kendisinin yetki ve sorumluluk alanı dışında yer alan, bir tıp dalı olan çocuk psikiyatrisinin çalışma alanına giren, dikkat eksikliği-hiperaktivite bozukluğunun ilaçla tedavisi konusunu, tehlikeli biçimde ele aldığını belirtmem gerekir).

Tibbin konusu olan hastalıkların tedavi şekillerinin kitle iletişim araçlarında tartışılmasını, diğer bilim dallarına göre daha farklı ele almak gerekir. Büyük sorumluluk gerektiren bu konulara ilişkin yazıların erişebildiği binlerce, milyonlarca hasta ve hasta yakınının ilaçları kesmesi; telafisi zor, belki de imkânsız olabilecek, kendine veya başkasına yönelik zarar verici eylemlere neden olabileceği gibi, hastalığın nüksü dolayısıyla yeniden hastaneye yatışıyla iş-güc kaybı, hastane masrafları vb. maddi olarak da ölçülebilen kayıplara yol açacaktır.

Şizofreni; tedavisi, uzmanlık dahil tıp olmayanlarla tartışılmayacak kadar

önemli ve *Akıllı Oyunları* filmi örneğinde olduğu gibi, Hollywood'a senaryo malzemesi olamayacak kadar ciddi bir beyin hastalığıdır.

Bunun tıbbi, vicdani ve hukuki sorumluluğu, kaldırılmayacak kadar ağır bir sorumluluktur.

Şizofreni ile ilgili, derginin sayfalarına sığmayacak kadar çok sayıda binlerce kitap, makale ve olgu sunumu; antipsikotik ilaçların psikiyatrist önerisi dışında kesilmesiyle ortaya çıkan nöks tablolarına ilişkindir. Antipsikotik denilen şizofreni ilaçlarının plaseboya (ilaç görüntümünde etkisiz madde) üstünlüğü tartışılmayacak kesinliktedir.

Şizofrenide psikoterapötik süreç geliştirmek ve bu konuda işbirliği yapmak zordur, hastaların büyük çoğunluğu psikoterapiyi tamamlamadan bırakır. Psikoterapinin yararı konusundaki çalışmalar net değildir. Kısacası şizofrenide psikoterapinin yeri sınırlıdır, ilaçla tedavinin yanında ve destekleyici, rehberlik yapıcı ve açıklayıcı nitelikte olmalıdır. Psikanalizin kurucusu ve babası Freud da şizofrenide psikanaliz ile kesin bir etki sağlanmadığını belirtmekle yetinmiş, ilgi alanını nevrozlara yönlendirmiştir.

'Beyin hastalığı değil' aldatmacası!

Yazı, şizofreninin bir "beyin hastalığı olmadığı" şeklinde bilimdişi bir iddiayı da içermektedir. Evet, şizofreni bir beyin hastalığıdır.

Çünkü şizofrenideki hezeyanlar, halusinasyonlar, karmakarışık konuşma, davranış bozuklukları, içe kapanma gibi tüm belirtiler üzerinde klasik ve atipik (yeni çıkan) antipsikotik ilaçlar ve elektroşok (EKT) tedavisinden daha etkili bir yöntem, bu satırların yazıldığı 2002 yılına kadar bulunmuş değildir. Bu tedavi yöntemlerinin etki ettiği organ da beyin olduğuna göre, şizofreni bir beyin hastalığıdır. Yine bu tedavi yöntemlerinin psikiyatristin yakın denetiminde uygulanmaları koşuluyla düzilemeyecek hiçbir ciddi yan etkileri de bulunmamaktadır.

Hastalık belirtileri, kronik bir beyin hastalığı olan şizofrenide sık sık tekrarlama eğilimi gösterdiğinden, antipsikotik ilaçların doz ayarlaması yapılarak yaşamın büyük bir bölümünde kullanılmaları zorunluluğu vardır. Bu zorunluluk sayısız araştırma ile de kanıtlanmıştır. Bu araştırmaların listesini yapmak bu tür bir derginin amaç ve kapsamını da aşacağı gibi; tıbbi bilgileri sınırlı olduğu halde okudukları Amerikan gazetelerindeki her yazının doğru olabileceğini zannedenler için ikna edici olması da mümkün olmayabilir. Ama bu da bilimsel gerçekleri değiştirmez.

Şizofreni tanısı eğer doğru ise, hastanın yaşamının büyük bir bölümünde bu ilaçları, psikiyatrist kontrolünde kullanması gerekir. Bunun böyle olduğunu tüm psikiyatristler, özellikle de ruh sağlığı ve hastalıkları hastanelerinde çalışan hekimler gayet iyi bilirler ve ilaç ile (gerekiş EKT) tedavi yöntemini de mutlak kullanırlar.

İlaç endüstrisi ve psikiyatrist ilişkisi

"İlaç endüstrisi, psikiyatri mesleğini tam anlamıyla satın almış durumda". Hiçbir bilimsel değeri olmadığı gibi, bilimsel etik anlayışı ile de bağdaşmayan bu cümle yazıda aynen böyle yer alıyor.

Amacı sadece psikiyatristlerin çıkar düşkünü bir mesleğin mensupları olduğu şeklinde bir iftirayı kanıtlamaya çalışmak ve hastalarla, hasta yakınlarıyla ilaç kullanmama yönünde bilimdişi telkinde bulunmak olan yazıda, ne yazık ki böyle yakışıksız bir iddia da yer alıyor.

Diğer branşlardaki hekimler gibi, psikiyatristlerin çok büyük bir çoğunluğu da ilaç firmalarının etkisinde hekimlik yapmaz. Klasik ve atipik antipsikotik ilaçların hangilerinin ne kadar etkili, hangilerinin ne kadar pahalı olduğunu

bilir, ülkemiz ekonomisinin durumunu da göz önüne alır; ama eğer endikasyon varsa hastalığın gerektirdiği ilacı yazmakta da tereddüt etmez. Yani, eğer tıbbi gerekçelerle kullanma zorunluluğu yoksa ve diğer maliyeti düşük ilaçlarla tedavi de mümkün ise, ilaç firmalarının etkisinde kalarak pahalı ilaçlar reçete edilmez. Bu, hekimlerin çok büyük çoğunluğunca da böyle uygulanmaktadır.

Şizofrenlerin yaşam boyu tedavileri ve kontrollerinin mutlaka muayenehanelerde veya özel hastane ve polikliniklerde yapılması da gerekmez. Halen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastaneleri'nde (Bakırköy, Elazığ, Samsun ve Adana'da) ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı devlet hastanelerinin çok büyük bölümünde yer alan psikiyatri polikliniklerinde muayene ücreti sadece 4 milyon TL'dir. Emekli sandığı, Bağkur, SSK mensupları ve Yeşil Kart'lılar bu ücreti de ödemezler. Muayenehaneler ile hastane polikliniklerinde verilen tıbbi hizmet arasında netelik farkı da yoktur.

"Dopamin safsatası" bir diğer başlık. Bu başlık ister istemez şunu düşündürüyor: Bu yazıtı sahiplenelerin, sokaklardaki kılık kıyafeti özensiz, kirliliği, kendi kendine konuşan ama kimseye bir zararı dokunmayan, kendi halinde bir şizofrenikten başka hiçbir şizofren hasta görmediğinin bu başlıktan daha iyi bir kanıtı olamaz. Antipsikotik ilaçların beyinde postsinaptik dopamin reseptörlerini bloke ettikleri sayısız araştırma ile kanıtlanmıştır. Bu sayede, yoğun hezeyan ve varsanılları olan ve bu

Diğer branşlardaki hekimler gibi, psikiyatristlerin çok büyük bir çoğunluğu da ilaç firmalarının etkisinde hekimlik yapmaz.

doğrultuda kendine ve çevresine zarar verme olasılığı bulunan, mutizm de (hiç konuşmayan) hiç yemek yemeyen, sıvı almayan katatonik hastalar bu ilaçlarla (veya EKT ile) kısa sürede ve önemli ölçüde düzeltilmektedir. Bu belirtileri gösteren hastalar için başarılı başka bir tedavi yöntemi de henüz bulunmamaktadır. Bu tablodaki bir hastanın ilaç yerine psikoterapi denilen konuşma yöntemi ile düzeltilebileceği iddiası ise asıl safsatadır. Zira bunun başarılı bir örne-

ğini gören de yoktur, mümkün de değildir.

Diğer tüm tıp dallarının adı -loji, yani -bilim ekiyle sonlanır. Sadece psikiyatri, -yatri "hekimlik" ekini alır. Hastasını sadece hastalığı ile değil; diğer sorunları, sosyal güvenceye kavuşturulması, özlük hakları, hukuki sorunları gibi yaşamının tüm alanlarıyla üstlenen bu özverili hekim grubuna tanınmış bir ayrıcalıktır bu. Psikiyatristler de bu ayrıcalığın söylediği bilinç düzeyi ile kendi aralarında özeleştirilerini sık sık yapan ve ilaç endüstrisinin gözü kapalı uygulayıcısı olmayan bir mesleğin temsilcileridir.

Bir ütopyaya sahip olmanın bilim adamları için de yararlı olduğuna inanırım. Ama hiçbir ütopya bilime aykırı olamaz.

Hiçbir şizofrenin, hiçbir uyuşturucu bağımlısının, hiçbir bunama olgusunun daha doğrusu hiçbir insanın sokaklarda yaşamadığı ve kendisine ya da bir başkasına zarar vermediği, ilacın ve hastane tedavisinin ücretsiz olduğu bir "sosyal devlet" de benim ütopyam. Üstelik gerçekleştirilmesi de mümkün. Ancak hiçbir ütopya, "şizofreniyi ilaçsız yenebiliriz" şeklindeki iddiada olduğu gibi bilime aykırı olmamalıdır.

İlaç endüstrisinin yanlış ve yanıltıcı pazarlama tekniklerini açığa çıkarmak elbette her aydının görevidir. Ancak bunu yaptığını zannederken, hasta ve hasta yakınlarının ilaçla tedaviyi bırakmalarına neden olacak ya da bu yönde tereddüt oluşturacak bir yazı yayımlamak hatası, herkesi yeniden düşünmeye sevk etmelidir.

EVEREST www.everestyayinlari.com

KIBRIS NEREYE GİDİYOR? Kıbrıs Nereye Gidiyor? (Ahmet An)	YENİ İNTIFADA Yeni İntifada (Der. Roana Carey)	KUŞATMA ALTINDA IRAK Kuşatma Altında Irak (Der. Anthony Arnoel)	SANAT- SAL GERÇEK- ÇEK- LİK- LER, OLGU- LAR VE ÖTELER)... Sanatsal Gerçeklikler, Olgular ve Öteleri... (Hasan Bülent Kahrman)	YENİ HACKADİROĞLU ARMAĞANI FELSEFE TARTIŞMALARI Vehbi Hacıcadıroğlu Armağanı Felsefe Tartışmaları
---	---	--	--	--

Bilim tarihinin sayfaları arasında

Nazi Almanyası'nda, son yazdığı *Castellio Calvin'e Karşı* adlı kitabı yasaklandığı için bir daha yaşamöyküsü yazmama kararındadır, Stefan Zweig. Ama Güney Amerika'ya doğru gemiyle çıktığı konforlu yolculuk, yazmaya dürtten bir duyguyla yüz yüze getirir onu: Derin bir utanç. Dev denizlerde, nelerle karşılaşacağı bilinmeden, zorlu koşullarda yapılan keşif yolculuklarını anımsaması yüzündendir bu yakıcı duygu. Keşfetme dürtüsü ve macera arzusu, yaşadığı dönemin maddi çıkarlarıyla örtüşen cesur ve meraklı bir adamın, Macellan'ın yaşamöyküsüne gider, bu duyguyla. Ancak yazarak kurtulacaktır, derin utançtan. Böylece yazılmaya girilen *Dünyanın çevresini dolaşan ilk insan: Macellan* kitabı, Stefan Zweig'in keşifleri ve buluşlarıyla yol açanlara ödediği vicdan borcudur bir anlamda. Bu vicdan borcu, yazılışından 64 yıl sonra, Türkçe'de.

Bizim kitaplarla ilgili vicdan borcumuz da, keşifleri ve buluşlarıyla insanlığa yeni ufuklar açanların yaşamöykülerinden söz etmek olsun. Kabcacı Yayınevi'nin yayımladığı Zweig'in Macellan'ın yaşamöyküsünden başka, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları da yaz dönemini 4 kitaplık bir yaşamöyküsü dizisiyle karşıladı. İnsanlık nehrinin derin bilgi birikimi yatağına çağıldayarak karışan 4 bilim insanının, Marie Curie, Johannes Kepler, Gregor Mendel ve Sigmund Freud'un yaşamöyküleri...

Marie Curie'nin yaşamöyküsünü Naomi Pasachoff kaleme almış. Kitapta, radyumu bulan, uranyumla yaptığı deneylerin sonucunda radyoaktiviteyi keşfeden, iki Nobel Ödüllü bilim insanı, kadın ve anne Marie Curie'nin kişisel öyküsüne, tarihsel arka planıyla birlikte yer veriliyor.

Gregor Mendel'in (1822-1884) yaşamöyküsü ise, Edward Edelson'ca kaleme alınmış. Mendel başrahibi olduğu Brno Manastırı'nın bahçesinde, bitki türlerini çaprazlayarak, kendi kendine araştırmalar yapan alçakgönüllü bilim adamı. Ortaya koyduğu temel ilkeler, ne yazık ki kendisi hayattayken pek ilgi çekmedi, ama bugün genetik biliminin temel taşları olarak niteleniyorlar.

Mendel buluşları kendine saklamamıştı. Vardığı sonuçları bilimsel bir dergide yayımlamış ve yazdığı makaleyi 40 kadar

bilim adamı ve kuruma göndermişti. Ama bilim dünyası, Mendel'in kuşaktan kuşağa geçen özelliklerin matematiksel analizine dayalı kalıtım yaklaşımını kabule henüz hazır değildi. Ne yazık ki, Mendel'in bulguları yıllar sonra, benzer deneyler yapan bilim adamlarının, çalışmalarının matematiksel analizini yapmaya başlamalarıyla fark edildi. Ama talihsizliğe bakın ki, Mendel'in yazılarının birçoğu kendinden sonra gelen başrahip tarafından değersiz olduğu düşünülerek çoktan yakılmıştı!

Dizide yer alan modern mekaniğin kurucusu sayılan Johannes Kepler'in yaşamöyküsü, James R. Voelkel tarafından hazırlanmış. Isaac Newton 17. yüzyıl sonlarına doğru mekanik ve çekim yasalarını oluşturmuş ve bu başarısını "daha ileriye görebildiysem, bunu omuzlarımdan baktığım devlere borçluyum" sözleriyle dile getirmişti. Bu devlerin biri Galileo, diğeri de Johannes Kepler'dir.

Johannes Kepler 1600 yılında Prag'a giderek, döneminin en büyük astronomlarından Tycho Brahe'yle çalıştı ve yıldız tablolarının hazırlanmasında ona yardım etti. 1601'de Brahe'nin ölümüyle saray astronomu olarak göreve başladı. Brahe ölmeden önce, o güne kadar yapmış olduğu bütün gözlem kayıtlarını Kepler'e bırakmıştı. Kepler, Brahe'nin gözlem kayıtlarını inceledi ve astronomik tablolardan bir anlam çıkarmaya çalıştı; bütün bu çalışmalarında Copernicus sistemini temel aldı. Bu konuda, bilinen her şeyi kapsayan ve bunlar arasında mutlak bir

uyum sağlayan bir sistemin var olması gerektiğini düşündü. Brahe'nin gözlemlerinden yararlanarak, bıkıp usanmadan, tekrar tekrar yaptığı hesaplar sonucunda, gezegenlerin dairesel yörüngeler üzerinde ve düzgün hızla dolandıkları temel prensibini terk ederek, ünlü üç kanununu ortaya koydu. Bu kanunlar hâlâ astronominin temelini oluşturuyor ve Kepler'in adıyla anılıyor.

Sigmund Freud, "bilinç dışının kâşifi". Freud, kuramlarıyla 20. yüzyılı etkilemiş, çok tartışılmış düşüncülerden biri. Psikiyatrik bozuklukların anlaşılması ve tedavisi için yepyeni bir yol geliştirdi, "psikanalizin babası" oldu. İnsan zihnini araştırmak için sunduğu bu yeni yol, bin-

lerce terapist, sanatçı ve yazarın, davranışlar ardındaki bilinç dışı güdülenmeleri araştırmasını mümkün kıldı. Freud'un TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları'nda yayımlanan yaşamöyküsünü, Margaret Muckenhoupt kaleme almış.

Bilim tarihinin sayfalarında gezinmekten hoşlanan okurlarımızın kılavuz gerek-

sinimini karşılayacak bir kitaptan söz edeceğiz şimdi. Dergimizin de yazarları olan, AÜ Felsefe Bölümü Bilim Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri Doç. Dr. Melek Dosay Gökdoğan, Doç. Dr. Remzi Demir, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir, Yrd. Doç. Dr. Yavuz Unat, İnan Kalaycıoğulları ve Yasemin Emül'nün birlikte hazırladığı *Bilim Tarihi Kılavuzu*, "Genel Zamandizin" ve "Karşılaştırmalı Zamandizin" ve "Bilginler ve Yapıtlar" başlıklı bölümlerden oluşuyor. Genel zamandizin, MÖ 7000-MS 1950 yılları arasında, bilim ve teknolojinin gelişim sürecine tanıklık ediyor. Karşılaştırmalı zamandizinde ise Doğu ve Batı Uygarlıkları'na göre, MS 550-MS 1950 yılları arasındaki bilim ve teknolojiye ilişkin önemli çalışmalar ve buluşlar kronolojik olarak sıralanıyor. Karşılaştırmalı zamandizin, Batı Uygarlığı ile Doğu Uygarlığı arasındaki bağlantıların ve bu iki uygarlığın birbirleriyle etkilenimlerinin görülebilmesini olanaklı kılması, karşılaştırmalı bilim tarihi okuma ve araştırmalarına da yardımcı olması açısından çok yararlı bir çalışma olmuş. Bilginler ve yapıtlar bölümü ise, abece sırasına göre bilim ve teknolojiye katkıda bulunmuş önemli bilgin ve mucitlerin adları, doğum-ölüm tarihleri ve en önemli bilimsel yapıtları gibi kısa ve yararlı bilgilerden oluşuyor.

Macellan, Stefan Zweig, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabcacı Yayınevi, Temmuz 2002, 277 s.
Marie Curie, Naomi Pasachoff, Çev. Zeynep Gürsoy, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Mayıs 2002.
Gregor Mendel, Edward Edelson, Çev. Füsun Baytok, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Haziran 2002, 103 s.
Johannes Kepler, James R. Voelkel, Çev. Nur Özlük, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Haziran 2002, 251 s.
Sigmund Freud, Margaret Muckenhoupt, Çev. Füsun Akatlı, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Haziran 2002, 175 s.
Bilim Tarihi Kılavuzu -Buluşlar ve Yapıtlar-, Kolektif, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2001, 340 s.

MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ Ortadoğu Uygurlık Mirası

Ortadoğu Uygurlık Mirası

Dergimizin Sumer Kraliçesi Muazzez İlmiye Çığ'ı okurlarımıza anlatmaya gerek var mı... Yazıyı bulduğu için, günlük yaşamını kaydetmiş ilk toplum olan Sumerler'den, yani 4-5 bin yıl öncesinden günümüze kalan binlerce tablet üzerinde, heyecanla, azimle, şevkle çalışmakla geçmiş koca bir ömür. Muazzez İlmiye Çığ, 4 bin yıl öncesinin ipuçlarını çözme merakıyla, 4 bin yıl öncesinin insanlarını günümüzde yaşatma arzusuyla yanıp tutuşan; şiarı Sumer atasözünde olduğu gibi, "Biliyorsun, neden öğretmiyorsun" olduğundan, okuma, öğrenme ve öğrendiklerini hiç durmadan aktarma tutkusunun yön verdiği koca bir ömür...

Kaynak Yayınları, bu üretken bilim kadınının dergilerde yayımlanmış bir dolu makalesini, toplantılarda sunduğu bildirileri bir araya getirdi, *Ortadoğu Uygurlık Mirası*'nda. Bazıları dergimizde yayımlanmış olan bu yazılar, tarihi başlatan uygarlığın, tarihteki ilklerini birer birer çıkarıyor gömüldükleri tabletlerden: Tarihte ilk cinayet ve Sumer mahkemeleri; ilk rüşvet olayı, en eski ninni; ilk kadın şair; ilk vergi reformu; en eski gümrük kaçakçılığı; ilk cilt örneği... Ve diğer yazılardan bazıları: "Atatürk ve Türkiye'de Çiviyazıları Biliminin Başlaması", "Sumer Atasözleri", "Sumer'de Cinsel Yaşam", "Hitit Güneşi Nereden Geliyor?", "Dünya Halkları Mitolojilerinde Yaratılış Efsaneleri", "Sünnet Geleneğinin Kökeni", "Örtünmenin Tarihçesi", "Eski Deniz Krallarının Hari-taları"...

(*Ortadoğu Uygurlık Mirası*, Muazzez İlmiye Çığ, Kaynak Yayınları, Haziran 2002, 312 s.)

Stephen Hawking'in çok tartışılan yeni kitabı Türkçe'de!

Stephen Hawking'in ülkemizde de tartışma yaratan *Ceviz Kabuğundaki Evren* adlı kitabı Alfa Basım Yayın tarafından Türkçe'de yayımlandı. Hawking, bu kitabında, dünyanın bir felaketle karşı karşıya kalabileceğini belirterek uzayda insan kolonileri kurulmasını gündeme getiriyor. Tek bir gezegende yaşamla sınırlı kalmasının, o gezegende meydana gelebilecek bir sürü kaza olasılığı nedeniyle, insan soyunu tehdit ettiğini ileri sürüyor.

Hawking kitap yurtdışında yayımlandığı sıralarda *Science Avenir* dergisine, "Kazayla ya da bilelerek, bizleri yok edecek virüslerin üretilmesi tehlikesi var. Dünyadaki tüm laboratuvarları denetlemek olanaksız ve biyolojik silahlar küçük laboratuvarlarda üretilir. İnsan soyunun 1000 yıl daha yaşayabileceğine inanmıyorum. İnsanoğlu yaşamını sürdürebilmek için işgal etmeli" açıklamasını yapmıştı. Hawking'in uzayda koloniler kurulması önerisi, ülkemizde din çevrelerinde tartışma yaratmış, hatta din bilgini Yaşar Öztürk din kitaplarında kıyamet habercisi olarak adı geçen yaratığın Hawking olduğunu öne sürmüştü!

Çok tartışılan, spekülasyon kuramlar ortaya atmasıyla tanınan teorik fizikçi Stephen Hawking, Cambridge Üniversitesi'nde, bir zamanlar Isaac Newton ve Paul Dirac gibi bilim insanlarının da bulunduğu kürsüde matematik profesörü olarak görev yapıyor. 21 yaşından beri sinir sistemini etkileyen, ancak beyninin faaliyetlerine engel olmayan ALS (Amyotrofik lateral skleroz) hastası olan Hawking, tekerlekli sandalyeye mahkûm bir hayat sürüyor. Alzheimerden sonra en sık rastlanan kronik nörolojik hastalık olan ALS, 1985 yılından bu yana sesini de yitirmesine yol açtığından, Hawking koltuğuna yerleştirilmiş, yazıları sese dönüştüren bilgisayar sayesinde insanlarla iletişim kurabiliyor.

Hawking'in, dünya çapında popülerleşmesi, 1989 yılında yayımlanan *Zamanın Kısa Tarihi* adlı yapıtından sonra oluyor. 40 dile çevrilen ve 10 milyon tane fazla satan bu kitaptan kazandığı paralarla Hawking, "en uçuk" kuramsal fikirlerini popülerleştirebilecek maddi bağımsızlığı sağlamış oluyor. Bu kazancın bir kısmı da, Cambridge Üniversitesi'nin uygulamalı matematik ve teorik fizik la-

boratuvarının yeni bir binaya taşınmasına ve geliştirilmesine harcanmış.

Her Şeyin Kuramı

Stephen Hawking, *Ceviz Kabuğundaki Evren* adlı bu yeni kitabında, Einstein'ın Genel Görelilik Kuramı ile Richard Feynman'ın çoklu geçmiş düşüncesini birleştirerek evrende olup biten her şeyi açıklayacak, Her Şeyin Kuramı dediği, eksiksiz ve tek bir kuramı geliştirmeye çalışıyor. Hawking'in, eşlik etmemizi istediği ve bol renkli resimlerle anlaşılır kılmaya çalıştığı bu "entelektüel macerasında", karşımıza parçacıklar, plakalar ve bağların on bir boyutta hareket ettikleri, karadeliklerin buharlaşıp sırlarını da yan-

larında götüldükçe yok oldukları, kendi evrenimizin de orijinal tohumunun ufacık bir ceviz olduğu, gerçeküstü bir harikalar diyarı çıkıyor.

Okur, bu kitabı bilimsel bir yapıt olarak okuyup algılayabileceği gibi, rahatlıkla bir bilimkurgu romanı olarak da değerlendirebilir. Çünkü bugüne kadar bilimkurgu olduğu varsayılan uzay yolculukları, karadeliklere sürüklenmek, zamanın sonsuzun-

da yitip gitmek vs. bu kitabın konusunu oluştururken, yirminci yüzyılın başlarından, diğer bir deyişle Einstein'dan bu yana fiziğin yolculuğundan kesitler veriliyor. Teorik fiziğin, süper kütle çekimi, süpersimetri, p-zarlar, Kuantum Kuramı, M Kuramı, Süperbağlar Kuramı gibi, yeni kavram ve kuramları da yalın bir dille aktarıyor ve işleniyor.

(*Ceviz Kabuğundaki Evren*, Stephen Hawking, Çev. Kemal Çömlekçi, Alfa Basım Yayın, 215 s.)

Kitapçı rafı

Altı Kolay Parça, Richard P. Feynmann, Çev. Celal Kapkın-Tolga Birkandan, Evrim Yayınevi, Ocak 2002, 179 s.:

Nobel Ödüllü bilim insanı Feynmann, fizik camiasında sıradışı öğretim yöntemleriyle de tanınıyordu. 1961-1964 arası Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü'nde fizik öğretimini devrimleştiren bir dizi ders verdi. Bu derslerin üç cildi kaplayan metinleri *Lectures on Physics* adıyla yayımlandı. Genel fizik eğitime büyük katkı olarak değerlendirilen bu derslerden alınmış *Altı Kolay Parça*'da, öğretmen Feynmann, genel okuru da içine alacak bir biçimle, basit fizik, fizikğin öteki konularla ilişkisi, enerji, kütleçekimi ve kuantum kuvvetini anlatıyor.

Matematiğin Seyir Defteri, Philip J. Davis, Reuben Hersch, Çev. Ender Abadoğlu, Doruk Yayıncılık, 2002, 494 s.: İki matematikçi tarafından yazılan bu kitap, matematik bilimine farklı bir bakış açısı öneriyor ve "matematiksel gerçekliğin de tıpkı diğer gerçeklikler gibi doğrulanabilir ve yanlışlanabilir" olduğunu kanıtlamaya girişiyor. "Matematik yoluyla ne bilebiliriz ve bunu nasıl bilebiliriz?", "Matematiksel kesinlik nedir?", "Matematiksel sezgi nedir?" gibi soruları felsefi olarak tartışıyor.

Olanaksızlık -Bilimin Sınırları ve Sınırların Bilimi-, John D. Barrow, Çev. Nermin Arık, Sabancı Üniversitesi, Mayıs 2002, 390 s.: Bilinmesi olanaksız şeyler var mı? Bilgi, kendi sınırlarını dayatıyor olabilir mi? İnsanın aklı, bilgisi, bilinci sınırlı mı? Yazar John Barrow, bu boyutlu kitabında, insanlık tarihi boyunca sorulan bu sorulara yanıt arıyor. Sadece bilim alanında değil, sanattan edebiyata, politikadan ilahiyata kadar pek çok alandaki "olanaksızlıkları" ele alıyor. Aynı zamanda çeşitli alanların "olanaksızlığa" bakış açısındaki farklılıklara dikkat çekiyor: Filozoflar olanaklılık ve olanaksızlık arasındaki sınırın her iki yanında olan kavramlarla boğuşuyor. İlahiyatçılar, onun için hiçbir şeyin olanaksız olmadığı her şeye muktedir bir varlık ile mantığın ve doğa yasalarının gereklerini bağdaştırmaya çalışıyor. Bilim insanları ise, olanaksız olduğuna inanılan şeylerin gerçekte tümüyle olanaklı olduklarını göstermeye uğraşıyor.

Kentten İmparatorluğa Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri (Cilt 2), Celâl Tuna, İletişim Yayınları, 2002, 208 s.: Anadolu'nun biçimlendirdiği, beslediği, koruduğu "Türkiye insanı", üzerinde yaşadığı topraklarda yaratılan uygarlıklarla yaşıyor. Yaşadığımız bu toprakların altı, atalarımızın kurduğu köyler, kentlerle dolu. Anadolu'da Neolitik Dönem'den itibaren gelişen köy ekonomileri yerini kasaba ve kentlere bırakmış, ardından da kent devletleri kurulmuş; izleyen çağlarda ise, bu topraklar ilk devlet ve imparatorlukların doğuşuna tanıklık etmiş.

Celâl Tuna'nın değerli çalışması, içeriği zenginleştiren siyah-beyaz ve renkli çizimlerle, Demir Çağı Anadolu devletlerini, önde gelen bazı kentlerini (Zincirli, Tuşpa, Çavuştepe, Gordion, Sart) ve antik olarak nitelenen çağın önemli kentlerini (Eski İzmir, Efes, Priene, Milet, Halikarnas, Side, Afrodiasya, Bergama, Assos, Byzantion) ilginç yönleri ve günümüze kalan eserleriyle tanıtıyor.

Arkeolojik Çalışmalarda Seramik Değerlendirme Yöntemleri, A. Tuba Ökse, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Haziran 2002, 179 s.: Bilebildiklerimizin sınırlı olduğu çağlarda yaşayan toplumlar hakkında bilgi veren kültür kalıntıları içinde en önemli buluntu grubu seramiktir. Seramik hamurunun yapısı, pişirme ve biçimlendirilme teknikleri, kap biçimleri ve yüzey görünümleri incelendiğinde, kullandıkları çağın toplumlarının gereksinimleri, ulaştıkları teknoloji düzeyi, beğenileri, farklı toplumların birbirleriyle olan ilişkileri, sosyal ve etnik farklılıkları, bu toplumların yaşadıkları bölgenin sınırları ve yaşam süreçleri de anlaşılabilir. Tuba Ökse, Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nın yayımladığı çalışmasını, seramik buluntuların sağlayacağı bilgilerin eksiksiz değerlendirilebilmesi için uygulanması gereken yöntemleri gösteren bir başvuru kitabı olarak hazırlamış.

Yeniçeriler, Godfrey Goodwin, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitapçılık, Aralık 2001, 294 s.: Yeniçeriler, Osmanlı Ordusu'nun, fetih dönemiyle özdeşleşmiş, yapılanmaları, oluşturulmaları, kıyafetleri, savaş öncesi korku salan kös sesleri ve mehter müzikleriyle özgün bir simgesiydi. Yeniçeriler, devlet içindeki siyasi güç-

lerini yönetime ve bazen halka karşı da kullanmaya başlamalarıyla, sonlarını da hazırlamış oldular. Godwin bu çalışmasında, Osmanlı ordusu içindeki bu özgün yapılanmayı, tarihsel süreçleri içinde inceliyor.

Batının Cinsel Kıyısı -Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık-, İrvin Cemil Schick, Çev. Savaş Kılıç-Gamze Sarı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 272 s.: Yazar bu kitabında, Avrupa sömürgeci söylemi içinde, Şark'ın "ötekileştirilmesinde", cinsel ve cinsiyetçi temsillerin nasıl yaratıldığını ve kullanıldığını geniş bir örnekleme ve kaynakçaya dayanarak anlatıyor. Avrupa'nın Şark'ı "ötekileştirmek" yoluyla, kendini nasıl tanımladığını

Bu sanat ürününün toplumsal anlamı ne?

Sanat yapıtını toplumdan ve toplumun işleyişinden ayrı, yalıtılmış bir ürün olarak değerlendirmek, o yapıtın önemli boyutlarından birçoğunu göz ardı etmek anlamına gelir: Sanat yapıtı, ortaya çıktığı yer ve zamanın ürünü olmakla kalmaz. onu biçimlendirir, daha sonraki yapıtlara da böylece zemin hazırlar çünkü.

Toplumda Sanat adlı bu yapıtta, sanatın toplumsal işlevini ele alan Ken Baynes, sanat, tasarım ve teknoloji alanlarının kesiştiği noktaları dört ana başlıkta inceliyor:

"Tapınma"da geçmişten günümüze ve geleceğe din-sanat ilişkisini; "cinsellik"te Tanrıları, kadın ve erkekleri, düşleri; "iş"te çalışma hayatının getirdiği kimlik tanımını, çalışma deneyimini ve mücadeleyi; "savaş"ta savaş simgeleri, imgeleri ve barış çabasını ele alıyor. Kitapta, alışlageldik "Bu sanat mı, iyi sanat mı, kötü sanat mı" soruları, dönüştürülerek soruluyor: "Ne yapıyor, nasıl yapıyor, anlamı ne?"

(*Toplumda Sanat*, Ken Baynes, Çev. Yusuf Anılğan, Yapı Kredi Yayınları, Haziran 2002, 286 s.)

ele almanın yanı sıra, bunun cinsiyetçi söylemin olgunlaşmasına yaptığı katkıyı da ortaya koyuyor.

Tesla -Anlaşılamamış Dahi-, Margaret Cheney, Çev. Okhan Gündüz, Aykırı Yayınları, 2002, 286 s.: Sıkı okurlarımız, etkileyici hayatı, buluşları ve araştırmalarıyla kapak dosyası olarak dergimizde yer verdiğimiz (Mart 2000, S.69) sıradışı bilim insanı Tesla'yı anımsayacaktır. Nikola Tesla, buluşları ve öngörülerıyla, elektronik ve iletişim alanında günümüzü şekillendiren; elektriği kitleselleştiren alternatif akımı, radyo, radar, floresanlı ampül geliştiren; televizyon, faks, cep telefonu, internet gibi modern araçların temel prensiplerini neredeyse 100 yıl önceden ortaya atan, belki de gelmiş geçmiş en büyük mucit. Öldüğünde araştırma notlarınının FBI tarafından ele geçirildiği ve incelendiği iddiaları var. Yaptığı inanılmaz icatları "satmayı", metaya dönüştürmeyi düşünmediğinden, bir biçimde "sistem" dışına itilmiş, hatta kimi buluşları başkaları tarafından sahiplenilmiş bu değerli bilim insanının yaşamöyküsü, okunmaya değer.

Kapı Bekçisi, Terry Eagleton, Çev. Gökçen Ezber-Rana Kahraman, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Nisan 2002, 170 s.: Kültür, sanat, edebiyat, politika ve toplumsal mücadeleler konusunda önemli yapıtlara imza atmış, Marksist edebiyat kuramcısı Terry Eagleton'un özyaşamöyküsü. Hâlâ Oxford Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı ve profesörü olarak görev yapan Eagleton, kışkırtıcı ve eğlendirici özyaşamöyküsünde, Brecht, Wilde ve Wittgenstein gibi önemli yazar ve düşünürlerden de söz ederken, ölüm, kötülük, Katolik kilisesi, klişeler, ikiyüzlülük ve acı hak-

kında kendi düşüncelerini de aktarıyor.

Lenin'in Filozofluğu, -Leninizmin Felsefi Temeli Üzerine Eleştirel Bir İnceleme-, Anton Pannekoek, Çev. Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, Mayıs 2002, 126 s.: Pannekoek'in bu kitapta yer alan fikirlerini, Lenin, *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı* kitabında, en az sağ sapmalar ya da revizyonistler kadar zararlı bir sapma olarak değerlendirmişti. Pannekoek Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'deki felsefi çalışmalarını, tartıştığı kişilerin "idealizmini" eleştirirken Marksizm'den geri bir noktaya, burjuva materyalizmine düştüğü, ancak bunu Marksizm olarak sunduğu biçiminde değerlendiriyor. Lenin'in "idealizme karşı materyalizm" tartışmasında, asıl olarak 18. yüzyıl burjuva materyalizmine özgü bir din karşıtlığı olduğunu tespit ediyor, Marksist materyalizm anlayışını bununla

temellendirmesine karşı çıkıyor. Ancak Lenin'in bu yaklaşımında, o günün Rusyası'nda dinin (Ortodoks Hristiyanlığın) hâlâ önemli bir faktör olarak devrimci güçlerin karşısında duruyor olmasını da görüyor. Pannekoek'in kitabı, günümüze uzantıları olan tarihi bir tartışmanın belgelerinden olması açısından, anlamlı bir yayın.

Felsefika -Düşünce Tarihi- Fantastik Bir Yolculuk, Markus Tiedemann, Güncel Yayıncılık, Çev. Mesut Lizor, Mayıs 2002, 294 s.: Markus Tiedemann, felsefe tarihini didaktik ve kuru bir biçimde aktarmak yerine, felsefi karakterleri edebi bir kurgunun içine yerleştire-

rerek, masalsı bir serüven biçiminde sunuyor: Kral Huxley, halkını onları sonsuza kadar mutlu edecek büyüklü bir iksiri içmeye zorlamaktadır. Platonius-Kanticus ile arkadaşı Kalle Maks, bu durumu kuşkuyla karşılamaktadır. Kral neyin peşindedir? Mutluluk iksirinde onların hoşuna gitmeyen şey nedir? Ne yapabilirler ve bir şey yapmaları gerekir mi?

İbn Rüşd -din-felsefe tartışması-, Çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, Şubat 2002, 104 s.: Gazzali'yle yürüttüğü tartışmalarla bilinen ünlü İslam filozofu İbn Rüşd'ün din-felsefe tartışması. Ortaçağ'da insanların dinsel inanç denizi içinde yüzdüğü karanlık zamanlarda, birkaç İslam bilgini gibi İbn Rüşd de, Aristoteles'in *Metafizik*'i ile tartışıyor ve

düşüncelerini yorumluyordu. Cem Yayınevi bu kitapta, İbn Rüşd'ün döneminde çok tartışılmış yapıtını, çevirmeni Hüsen Portakal'ın geniş sunuşuyla bir araya getiriyor.

Lysis, Platon, Sosyal Yayınları, Çev. Sabahattin Eyüboğlu-N. Şazi Kösemihal, Temmuz 2002, 80 s.: Sosyal Yayınları, Platon'un diyaloglarını yayımlamaya devam ediyor. Bu kitapta yer alan iki diyalogda tartışılan kavramlar "dostluk" ve "cesaret". Platon'un bütün diyaloglarında olduğu gibi, konuşmacıların başkışisi Sokrates.

On Binler, Michael Curtis Ford, Çev. Oktay Etiman, Yurt Kitap Yayın, Temmuz 2002, 462 s.: Ksenophon, *Anabasis*, *On Binlerin Dönüşü* adlı eserinde, Yunanlılar'ın Batı Anadolu'da Sardes'ten başlayarak Güney Mezopotamya'daki Kunaksa'ya kadar gittiklerini ve buradaki meydan savaşından sonra, tüm Anadolu'yu

Halk ayaklanmasına sahne olan karnaval

Yıl 1579-1580; III. Henri Fransası'nda, Mumlar Bayramı arifesinde, Isère Nehri üzerindeki Romans kenti... Bir yandan mutlakiyetçi devlete gidişin sıkıntıları, diğer yandan yerel yönetimin suistimalleri karşısında bunalan, hoşnutsuz, çaresiz, seslerini duyurmaya çalışan köylüler ve zanaatkarlar... Devletin artan talepleri karşısında soyluların da ellerini ceplerine atmasını istiyorlar; ama yargıç Guérin'in şahsında cisimleşen düzen, bu sesi pek ciddiye almayacak, köylü ve zanaatkarlardan yankılanan bu şikayetleri her zamanki gibi geçiştirmeye çalışacaktır. Dönem aynı zamanda din savaşları dönemidir ve Saint-Barthélemy katliamının üzerinden on yıl bile geçmemiştir. Beklenmedik ağır yağışların yol açtığı kötü hasat ve bunun sonucunda katlanan fiyatlar, ortamı daha da gerecek ve yaklaşan karnaval, kumaşçı esnafı lideri Paumier'nin önderliğinde

bir halk ayaklanmasına sahne olacaktır. Yaşamın oyunla iç içe geçtiği hareketli iki hafta, kanlı bir katliamla sona erecektir.

Tarih yazımının renkli isimlerinden Emmanuel Le Roy Ladurie, *Romans Karnavalı*'nda işte bu ayaklanmayı anlatıyor. İki haftaya sıkışan olaylardan yola çıkan, kapsamlı bir sosyal tarih çalışması.

(*Romans Karnavalı -Mumlar Bayramı'ndan Küller Çarşambası'na 1579-1580-*, Emmanuel le Roy Ladurie, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Mayıs 2002, 531 s.)

gerisingeri kat ederek yeniden anayurtlarına dönerken başlarından geçen serüvenlerini anlatır. Ksenofon aynı zamanda, on binlerin önderlerindendir. Michael Kurtis'in bu kitabı, Ksenophon'un romanı.

Türkiye-Avrupa İlişkilerinde "Sessiz Darbe", Erol Manisalı, Derin Yayınları, Temmuz 2002, 213 s.: Avrupa Birliği tartışmalarını daha iyi anlamak için mutlaka okunması gereken bu kitapta, 1989 yılından beri Türkiye-Avrupa ilişkilerinde yürütülen "sessiz darbe", belgeleri ve yaşanmış olaylarla ortaya konuyor. Türkiye'de bazı sermaye odakları ve siyasiler, Batı'dan uzaklaşma riskini ortadan kaldırmak için Türkiye'yi Avrupa'ya tek yanlı bağlamaya girişti. Avrupa Birliği Türkiye'yi ancak "himaye" statüsünde kabul razı olduğu için, bu statüyü üyelik gibi gösterip pazarlamak gereksinimi doğdu. 1989'da başlatılan operasyonda, karanlıkta kalmış, üstü örtülmüş ilişkiler bu kitapta okurların önüne seriliyor.

Kumarhane Kapitalizmi - Dünya Bankası'nın Laik İmparatorluğunda-, Alpaslan Işıklı, Otopsi Yayınları, Şubat 2002, 266 s.: Dünya Bankası'nın egemenliği altında, Keynes'in yıllar öncesinden "casino capitalism" (kumarhane kapitalizmi) adını verdiği, üretmeyen, iş alanları yaratmayan, faiz, repo, borsa oyunları, döviz ticareti vb. gibi değişik kılıklarda ortaya çıkan spekülasyon sermaye, dünyayı dev bir kumarhaneye çevirmiş bulunuyor. Türkiye bu evrensel dönüşümün dışında değil; 6 bankanın 6 aylık kârlarının toplamının, en büyük 100 şirketin yıllık kazançlarının toplamından daha büyük olduğu gerçeği "kumarhane kapitalizmi" olgusunun Türkiye'de ne boyutlara tırmadığını gösteriyor. Ülke sorunlarını dünyadaki değişimler ışığında irdeleyen Işıklı, bu kitabında Yeni Dünya Düzeni, Küreselleşme, Yeni-liberalizm, Anarşizm, Ulus-Devlet, Seattle, Avrupa Birliği, Kumarhane Kapitalizmi'nde Emek-Sermaye Çelişkisi, Ekonomik Bunalım gibi konularda anlaşılabilirliği anlaşılır kılıyor.

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm, Evgeny B. Pasukanis, Çev. Onur Karahanogulları, Birikim Yayınları, 2002, 200 s.: Pasukanis 75 yıl önce yazdığı kitabını, "Burjuva hukuk biliminin metafizik, biçimsel-mantıksal veya en iyi ihtimalle tarihsel-evrimci yöntemine karşı, maddecidevrimci bir diyalektik yöntem geliştirme görevinin yerine getirilmesi yolunda alçakgönüllü bir girişim" olarak tanımlıyor. Hukuk alanında çalışan ve düşünsel olarak hukukun deli gömleğine girmeyi reddeden, ancak hukukçu olma pratiklerinin zorlaması altında bunalan hukukçuların, eleştirel bir hukuk kuramı üzerinde çalışmalarının önünü açabilecek bir girişim...

Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik, Bedriye Poyraz, Ütopya Yayınevi, 2002, 174 s.: Bu kitapta kitle iletişim araçları ve bu araçların en güçlüsü olan televizyonun, yaşanan dünyayı nasıl kendi söylemine çevirerek yansıttığı inceleniyor. Yapısı gereği gerçeğe en yakın gibi görünen haber ve haber programlarında bile, yaşamakta olan ile haber formatı içinde aktarılan gerçekliğin nasıl ve neden farklı olduğu sorgulanıyor. Ayrıca haber ve haber programlarının dramatik unsurlar üzerine kurulu olduğu varsa-

yımı da inceleniyor.

Sanatta Anlamın Görüntüsü -İmgelerin Toplumsal İşlevi-, Richard Leppert, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 2002 384 s.: Yazar Richard Leppert, farklı bir sanat okuması öneriyor: İktidarların av-hayvanı resmi tutkusuna, avlanan hayvanlarla kafeslenen kadınların imgesel çakışmalarına, Bacon'ın "insan çığlığının resmi"ne, kültürü biçimlendiren başlıca araçlar-

dan biri olarak portrelere, resimlere yansıyan ciddiyete ve yansıtılmayan kahkahaya, yerleşik iktidara başkaldırmayı tetikleyebileceği endişesiyle asla toplu halde resmedilmeyen emekçilere yeniden bakıyor. Sanatta anlamın, fantazinin, emeğin, protestonun, hoşnutsuzluğun, çılgınlığın, kandırmanın, erotizmin, ırkçılığın, toplumsal cinsiyetçiliğin ve ayrımcılığın izini sürerken "farklı bir sanat okuması"nın mümkün olduğunu da gösteriyor.

Roman Sanatı, Milan Kundera, Çev. Aysel Bora, Can Yayınları, Temmuz 2002, 181 s.: Milan Kundera, kendi kurduğu roman evreninin kökenlerine iniyor bu yapıtında. Yazarın, yaşadıklarını yasharken anlattığı, metnin gelişimine okur kadar dahil olduğu bir evren onunki. Kundera'nın gözünde roman, "yazarın bir itirafı değil, bir tuzağa döndüğü dünyada insan hayatının keşfedilişi."

Yaşamın Anlamı, Bradley Trevor Greive, Çev. Cem Şen, Dharma Yayınları, Temmuz 2002, 121 s.: Çoğu kişinin, özellikle yaşamlarında büyük amaçlar, hedef-

ler, üretkenlikler olmayanların, "buhranlı" dönemlerinde sık sık gittikleri bir sorudur, yaşamın anlamının ne olduğu... Bradley Trevor Greive, bu soruya naif, sıcak, içtenlikli yanıtlar öneriyor, "bestseller adayı" kitabında. Birer cümlelik, "kolay yutulur" yaşam formülleri, sayfalarını, anlama uy-

gun muzip, sevimli "hayvan durumları" resimleriyle bölüşüyor...

Dünya Edebiyatından Öyküler -Yeni Bir Yüzyıl İçin Gençlere-, Der. İshak Reyna, İnkılap Kitabevi, Temmuz 2002, 1. Cilt 367 s., 2. Cilt 360 s.: İnsanlığın en temel etkinliklerinden birine, "öykülemeye" elden geldiğince tanıklık etmek için yola koyulan İshak Reyna'nın 2 ciltlik derlemesi, her bir ciltte 50 seçkin öyküçüyü bir araya getiriyor. Her bir öykü, 100 ayrı yazarla, 100 dünyayla tanışmak için

Vergi Denetmenleri Derneği Yayını: Vergi Raporu

Vergi Denetmenleri Derneği, Vergi Raporu adlı süreli bir yayın çıkarıyor. Bu yayının amacı, yayımladığı yazılarla uygulamadaki sorunlara dikkat çekmek ve okuyucularını bu konularda bilgilendirmek. Zaman zaman da yürürlükteki gelişki ve boşlukları ortaya koyarak, çözüm önerileri geliştirmek. Elimize ulaşan Nisan-Mayıs 2002 tarihli 58. sayıda, "Karaparanın ve Karapara Aklama Faaliyetlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi", "Bireysel Emeklilik Sistemi", "Enflasyonun Varlıklar ve Kaynaklar Üzerine Etkisi ve Enflasyon Muhasebesi", "Tasiriye İşleminde Zirai Vergilendirme" başlıklı makaleler dikkat çekiyor. Derginin bu sayısıyla birlikte, Serkan Kalaycı'nın hazırladığı "İkrazatçılık, Tefecilik Faaliyetleri ve Vergilendirilmesi" konulu ve başlıklı kitapçık da veriliyor.

(Vergi Denetmenleri Derneği Web Adresi: www.vdd.org.tr, Tel: 0312. 231 80 19, E-posta: vdd@vdd.org.tr)

güzel birer fırsat...

Niccolò'nun Yükselişi, Dorothy Dunnett, Çev. Bülent Doğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Haziran 2002, 518 s.: Avrupa'da şövalyelerin yerini cesur tüccarların almaya başladığı bir dönemi, cesareti ve becerikliliği sayesinde bu yeni dünyanın hükümdarlarından olan Nicholas Vander Poele'nun hayatı özelinde anlatan, tarihi bir roman.

Dilbilimden yaşama: Yapısalcılık, Prof. Dr. Berke Vardar, Multilingual, 2001, 188 s.: Berke Vardar'ın çeviri, roman, şiir, drama, Atatürk, dil ve toplum, eğitim konularında gazete ve dergilerde yayımlanmış yazılarını derleyen bir kitap bu. Yazınsal yapıtlardaki dil sorunsalı, okurun yapıtla olan ilişkisi, genel olarak Batı'da ve Türkiye'deki eğitim sisteminin aksaklıkları ve olası çözümleri kucaklayan bilimsel yaklaşımların yanı sıra, Atatürk'ün yazı devrimi, dil anlayışı ve dilbilimi nasıl değerlendirdiği gibi konularda

gezinen yazılar...

Dr. Jekyll ve Mr. Hyde, Robert Louis Stevenson, Çev. Ebru Kılıç, İthaki Yayınları, 2002, 118 s.: Beden kimyasının insan psikolojisi üzerindeki etkisi üzerine içerdiği hayal gücüyle yüzyıl öncesinden geleceğe bakabilen bir yapıt. Dr. Jekyll ve Mr. Hyde, bir insanın ruhundaki iki farklı kişiliğin, iyinin ve kötünün etkileyici ve heyecan yüklü çatışmasını anlatıyor. Stevenson'un yüzyıl sonra bile bizleri etkilemeyen bir dehşet ve duygusallıkla etkilemesi, büyük ve usta bir yazar olmasından...

Kadı ve Falcı -Beyrutlu Bir Osmanlı Kadısının Mahrem Dünyası (1843)-, Çev. Dost Körpe, Akyüz Kitabevi, Mayıs 2002, 172 s.: Lübnanlı avukat Nabil Saleh'in bu ilk romanı, 1843'de Osmanlı

İmparatorluğu'na bağlı Beyrut'ta kadı olan Ebu Halit'in günlükünü kapsıyor. Günlüğün yazıldığı dönemde, Maruniler ve Dürziler arasındaki gerginlik, yoğun bir çatışma ve kargaşa ortamına dönüşmek üzeredir. Buna bir de, Fransa ve İngiltere gibi Düvel-i Muazzam'ın bölgedeki iktidar savaşı ve müdahaleleri eklenince, işler iyice karışır. Günlük dönemin bu çatışmalarını ve mücadelelerini yansıttığı kadar, Ebu Halit'in iç dünyasına, tutkularına, dünya görüşüne ve beklentilerine de ışık tutuyor.

Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi, Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, Ocak 1972, 477 s.: Orhan Kemal'in arkadaşı Nurer Uğurlu, onun baba ocağından hayata atılışına, ekmek kavgasından ünlü bir yazar olana dek geçirdiği acı ve sevinçli yıllarını içten bir duyarlılıkla anlatıyor. Orhan Kemal'in yaşamöyküsü, Uğurlu'nun kaleminde sürükleyici bir romana dönüştüyor.

Kuş Bakışı, Kaan Arslanoğlu, Adam Yayınları, Ocak 2002, 372 s.: Arslanoğlu, bu kez insan gerçekliğine akıl bozukluğunun çarpık bakış açısından yaklaşmış. Sonuçta, hayal ürünüyle gerçek, olağanla olağandışının birbirine karıştığı bir roman çıkmış ortaya: Psikiyatrist şizofrense ne olur? Terapiye gelenlerin anlattıkları ya da çağrıştırdıklarıyla zihninde kurdukları, gerçekte hiç yaşanmamış hikâyelerse...

Tanrıkadın, Feyza Hepçilingirler, Remzi Kitabevi, Haziran 2002, 295 s.: Feyza Hepçilingirler'den insanı derinden kavrayan, ruhsal iniş çıkışları yeni biçim arayışlarıyla görselliğe dönüştüren, şiirsel bir roman: Yıllardır görüşmediği sevdiğinin ısrarlı çağrısına uyarak ve aşkıyla birlikte bütün geçmişini yüklenerek çıktığı gece yolculuğu bir kadını nereye ulaştırır? Bir geceye kaç anı, kaç düşünce, bir insanın içine kaç kişi sığar? Bir erkeğin üç ayrı kadına gösterdiği yüzlerinden hangisi kendisidir?

Türk Küçükleri, Umur Bugay, Bilgi Yayınevi, Haziran 2002, 175 s.: Toplum olarak, sınıf, yaş, eğitim, meslek farkı gözetmeyen bir cinnet içindeler. Hayatın her alanında yaşadıkları kirlenme, artık oturma odalarına kadar dayandı. Değerleri alabora oldu; "bu millet adam olmaz"la başlayıp, "gemisini kurtaran kaptan"la sürüp, "bana dokunmayan yılan bin yaşasın"la sonlanan bir mantık ya da mantıksızlık silsilesi içinde günler geçiriyorlar. Yine de iyiye, güzele doğru gitme umutlarını hiçbir zaman yitirmiyorlar. Onlar, yani biz... Umur Bugay bizleri yazdı...

Türk Mitolojisinin Anahatları

İnançlar arası etkileşimin sonuçlarını, tarihsel olayların imgelere yansımaları, ölüm-doğum gibi temel yaşamsal deneyimlerin insanın kendine ve dünyaya ilişkin tasarımlarında nasıl dalgalandığını, bütün bunları, mitolojinin yardımı olmadan anlayamazdık. Din, felsefe, sanat ve düşler mitlerin büyüklü kazanında pişer. Yaşar Çoruhlu bu kitapta, tarih boyunca çeşitli isimlerle farklı coğrafyalarda yaşamış Türkler'in inançlarını, imgelemelerini, ürettikleri sanat eserlerini birbirleriyle ilişkili olarak ele alıyor; belirli alanlarda daha önce yapılmış çalışmaları birleştirerek, mitlerin simgesel dilini çözmek ve kendimizi biraz daha tanımak için iyi bir fırsat sunuyor.

(*Türk Mitolojisinin Anahatları*, Yaşar Çoruhlu, Kabalcı Yayınevi, Haziran 2002, 237 s.)

Yunan mitolojisinin, Antik Yunan sanatındaki izleri

Yunan mitolojisi, günümüzde üretilen pek çok sanat ürünü dahil, yüzyıllardır sanat, edebiyat ve kültür dünyasını etkilemeye devam ediyor. Peki mitler, Antik Yunan'daki sanatçıları nasıl etkiliyordu? İşte, Thomas H. Carpenter'ın Homer Kitabevi'nce basılan, *Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji* adlı çalışması, bunun izlerini sürüyor. 370 illüstrasyonla incelenen, vazolar, gemmalardaki, bronz ve taştan yapıtlara heykellerdeki betimlemeler, Yunanlılar'ın Tanrılar ve kahramanlar dünyasına nasıl baktığına ışık tutuyor. Araştırma, Eski Yunan'daki sanatçıların mitosları nasıl ele aldıklarını inceleyen bilimsel nitelikteki ilk geniş kapsamlı araştırma. Antik Yunan dünyasının, sanat, tiyatro, şiir, antropoloji ve diniyle ilgilenen kişiler için de, benzersiz bir kaynak.

(*Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji*, Thomas H. Carpenter, Çev. Bensen B. M. Ünlüoğlu, Homer Kitabevi, 2002, 164 s.)

Klasik Doğu (İslam) felsefesinde din karşıtı kimi düşünceler

Merhaba sevgili okuyucular. Köşemizde uzun süredir, İslam dinsel bildirilerinin biçimleniş süreci, ondaki tarihsel ve yerel öğeler, Hz. Muhammed'in bireysel ve toplumsal deneyimleri ile ilişkileri, *Kuran*'ın modern ve postmodern yorumları ve bu yorumlardaki saptırmalar üzerinde yoğunlaştık. Hatta, yer yer *Kuran*'da savunulan belli başlı öğretilere değindik. Bu ay, ele aldığımız konularda bir değişiklik yaparak klasik Doğu (İslam) düşüncesinde, çoğu kez görmezden gelinen, din karşıtı görüşler üzerinde durmak istiyorum. Klasik Doğu (İslam) düşüncesinde, din karşıtı görüşler mi varmış, dediğinizi, duyar gibi oluyorum. İlk duyduğumda, ben de çok şaşırmıştım. Ama şaşırmamalısınız; çünkü her düşünce karşıtıyla varlık kazanıyor, karşıtı yoksa, varlığını sürdürmek ve kendini geliştirmek için karşıtı yaratıyor. Bu, insanın zihinsel ve kültürel evriminin diyalektik yasası. Bugünün düşün dünyası içerisinde, din karşıtlığı yapmak, dini ve dinsel düşünceyi eleştirmek olağan bir durum olarak algılanabilir. Çünkü insanlığın kültürel ve zihinsel birikimi, demokratik toplumsal yapı buna az çok olanak sağlıyor. Ayrıca bu konuda öncülük etmiş, Voltaire, D. Hume, F. W. Nietzsche, S. Freud, J. Meslier gibi birçok düşünür vardır.

Ortaçağ'ın İslami radikalleri

Ortaçağ'da, yani dinin ve dinsel düşüncenin yaşamın her alanına müdahale ettiği, hatta onu biçimlendirdiği bir zamanda, din ve dinsel düşünceye cephe almak, oldukça cesaret gerektiren bir tutum. Çünkü, yaşamınız bir fıkıhçı (hukukçu), bir kadı ya da kendini Tanrının sözcüsü olarak algılayan birisinin, dinsizlik (kâfirlik) fetvasıyla son bulabilir. Linç edilebilir, asılabilir, hatta yığınların alkışları arasında yakılabilirsiniz. Bu düşüncenin abartılı olmadığını anlamak için, dine inanmakla birlikte, farklı görüşler benimseyen, Hallac-ı Mansur, Cad b. Dirhem, Gaylan ed. Dimeski vb.'lerinin başına gelenleri düşünmek yeterlidir. Kısacası, Ortaçağ'da din karşıtlığı yapmak, yaşamla dans etmek, ölümle dalga geçmektir. Acaba klasik Doğu (İslam) düşüncesinde yaşamla

dans eden, ölümle dalga geçen düşünürler kimler? Niçin din karşıtı bir tutum içerisine girmişlerdir? Din ve dinsel düşünceyi eleştirirken ne türden argümanlar ileri sürmüşlerdir? Dinin yerine neyi koymuşlardır? Gelin, klasik Doğu (İslam) düşüncesinde bu soruların yanıtını araştırmak için bir gezintiye çıkalım.

Klasik dönem Doğu (İslam) düşüncesi üzerinde araştırma yapan düşünce tarihçileri, Ortaçağ İslam dünyasında, filozoflar arasında kurulu dinlere bütünüyle cephe alan bir grup düşünürden söz ederler. Gazzâlî'ye bakılırsa, bu düşünürler Dehriyyûn (zamancılar) ve Tabiyyûn (tabiatçılar) diye anılan akımlara mensuplardır ve görüşleri özetle şöyle dir:

"Dehriyyûn (zamancılar), filozofların ilk ve en eski grubudur. Onlar, Tanrının varlığını inkâr ederler. Evrenin bir bütün olarak öncesiz (yaratılmamış) olduğunu, canlıların spermden, sperminden de, canlıdan oluştuğunu; bu sürecin sonsuzca sürdüğünü ileri sürerler ve her şeyi zamana bağlarlar. Filozofların ikinci grubunu oluşturan Tabiyyûn (tabiatçılar) ise, en çok doğayı ve bitkilerin dikkate

değer yönlerini inceleyen kimselerdir. Onları, doğaya ilişkin olarak yaptıkları araştırmalar, dinden uzaklaştırmıştır. Evrendeki düzenden etkilenip bir Tanrının varlığını kabul etseler de, öldükten sonra dirilmeyi, cenneti, cehennemi, kıyameti, hesabı inkâr etmişlerdir. Bu iki gruba mensup filozoflar zındıktırlar" (Gazzâlî, *el-Munkiz*, s.40).

Gazzâlî'nin Dehriyyûn (zamancılar) ve Tabiyyûn (tabiatçılar) adı altında görüşlerine değindiği filozofların kimler olduğu, ne Gazzâlî ne de diğer İslam düşünürlerince açık bir dille ortaya konmuştur. Ancak aktarılan bilgilere bakılırsa, Ebû Bekr Zekeriyâ er-Râzî, İbn er-Ravendî ve Ahmed b. et-Tayyib es-Serahsî'nin yukarıda Gazzâlî tarafından özetlenen tabiatçıların (tabiyyûn) düşüncelerine oldukça yakın görüşler benimsediği anlaşılmaktadır. Anılan üç düşünürün, gerek Eski Yunan ve Helenistik felsefede, gerekse Brahmanizm'de yaygın olan, "her insanda eşit olarak bulunan Tanrısal kökenli aklın, evreni araştırmada, iyi ile kötüyü birbirinden ayırmada yeterli olduğu" görüşüne dayandıkları görülmektedir.

Tıp alanında *el-Havî* adlı ansiklopedik eseriyle önemli bir konum elde eden Ebû Bekr Zekeriyâ er-Râzî'nin, İran Şehrî'den ve peygamberlik kurumunu yadsıyan Brahmanizm'den etkilendiği ve görüşlerini onların diliyle aktardığı kaydedilir. Oysa felsefe, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ gibi düşünürlerce savunulanan aksine, salt seçkinlere özgü değil, herkese açık bir etkinliktir ve insan için biricik kurtuluş yoludur. Kendini gerçeğe ve hakikati araştırmaya veren, bu konuda çaba harcayan herkes, kendisini kurtaracak yola girmiştir. Varlık açısından eşit olan insanlar, felsefe eğitimi aracılığı ile iyiyi ve kötüyü, yararlı ve zararlıyı birbirinden ayırabilir; böylelikle, Tanrısal unsurların bilgisini elde edebilir. Bu nedenle, Tanrının insanlardan birisini, onlara doğru yolu göstermek için peygamber olarak seçmesi ve onu ayrıcalıklı kılması anlamsızdır. İnsan için tek yol gösterici akıldır. Râzî, akla ilişkin yargılarını *et-Tib er-Ruhanî* adlı eserinde şöyle ifadelendirir:

"Tanrı bize, kendisi aracılığı ile, şimdi ve gelecekte sahip olabileceğimiz en kıymetli yarı elde edebilmek için aklı vermiştir... Akıl aracılığı ile, kendimiz için yararlı

Ebû Bekr Zekeriyâ er-Râzî'nin doğduğu şehir olan Rey'de, eğitim gördüğü medreseden bir görüntü.

olan ve yaşamımızı güzelleştiren her şeyi elde ederiz. Onunla kapalı ve uzakta-ki şeyleri, bizden gizlenmiş olanları biliriz... Yine biz, akıl sayesinde, Tanrının bilgisine varis olduk... O yargılayıcı iken, biz onu yargılayamayız. O, denetleyici iken biz onu denetleyemeyiz. Emreden o iken, biz ona emir veremeyiz. Her şeyde ona başvurmalı ve tüm sorunlar hakkında onunla hüküm vermeliyiz. O bize, nasıl davranmamızı emrediyorsa öyle davranmalıyız.” (The Spiritual Physick of Rhazes, s.20-21).

Dine ussal bakış

Râzî'ye göre, akıl açısından ele alındığında, peygamberler ve kurulu dinlerin, birbirine karşı çıkmaları yüzünden inkâr edilmeleri gerekir. Çünkü bu, hakikatin birliği ilkesine terstir. Dinlerin ve peygamberlerin birbirlerini reddetmeleri ve tüm hakikati salt kendi öğretilerine indirgemeleri “din savaşlarına” neden olmuştur. Yani dinler, insanlığa barış ve huzur getirmemiş, aksine onları çatışmaya itmıştır.

Râzî'ye göre, dine ve din önderlerine bağlılık da, ussal bir durum değildir. Çünkü dine bağlılığın nedeni, öykünme (taklit), gelenek, devlet hizmetinde bulunan din adamlarının nüfuzu ve saf insanların hayal gücünü etkileyen törenlerdir. Bu nedenle, din önderlerine, yani peygamberlere inananlar, zayıf düşünceli insanlar ya da kadın ve çocuklardır. Onca, kutsal kitapların hiçbir değeri yoktur. Platon, Aristoteles, Euklides, İlipokrates vb.'lerinin eserleri insanlığa kutsal kitaplardan daha çok hizmet etmiştir. Rahat, huzur ve barış içinde bir toplum kurmak için peygamberler ve onların getirdiği şeriatın zorlamaları yersizdir. İnsanlığın korunması ve toplumun sağlamlaştırılması, din ve din adamlarına bağlılığa dayanmaz. Bu yüzden dine zarar veriyor diye, hakikatin açıklanmaması gerektiği düşüncesi saçmadır. Ayrıca, dinlerce savunulan yoktan yaratma anlayışı da doğru değildir. Eğer böyle bir şey olsaydı, bu kolay olduğu için Tanrı her seferinde yoktan yaratırdı. Oysa, yoktan yaratma deneyimlerimize terstir.

Râzî, bu cüretli düşüncelerine karşın ne ateist ne de materyalist bir düşünürdür. Her şeyden önce o, ruh gücüne inanmış; Tanrı, ruh, madde, mekân ve zaman olmak üzere beş öncesiz ilke benimsemiştir. Onun kurulu dinleri yadsıması, felsefeyi dinlerden, filozofu da peygamberlerden üstün sayması, öncesiz ilkeleri ile birlikte ele alındığında, felsefi, bireysel bir inanç oluşturma çabası olarak düşünülebilir. Kurulu dinlerin yadsınıp, dinin bireysel bir Tanrı inancına indirgenmesi, laik bir toplumsal yapılanma için,

**Düşünce tarihçileri,
Ortaçağ İslam
dünyasında, filozoflar
arasında kurulu dinlere
bütünüyle cephe alan
bir grup düşünürden
söz ederler. Aktarılan
bilgilere bakılırsa bu
filozoflar; Ebû Bekr
Zekeriyyâ er-Râzî
İbn er-Ravendî ve
Ahmed b. et-Tayyib
es-Serahsî'dir.
Anılan üç düşünürün,
gerek Eski Yunan
ve Helenistik
felsefede, gerekse
Brahmanizm'de yaygın
olan, “her insanda eşit
olarak bulunan Tanrısal
kökenli aklın, evreni
araştırmada, iyi ile
kötüyü birbirinden
ayırmada yeterli
olduğu” görüşüne
dayandıkları
görülmektedir.**

oldukça uygun bir düşüncedir. Fakat Râzî'nin anılan düşünceleri köklü bir etki yaratamamıştır. Burada Râzî ile ilgili bir noktanın daha altını çizmekte yarar vardır. O nokta şudur: Anılan görüşler, Râzî'nin karşıtlarınca aktarılmıştır. Bu nedenle kimi abartılar içerebilir. Bunun kimi işaretleri de yok değildir. Örneğin elimize ulaşan *et-Tıb er-Ruhanî* adlı eserinde, yukarıdaki görüşleri ile çelişir bir biçimde şeriatın ilkelerine uygun yaşamayı, ölümlü korkusunu yenme ve öldükten sonraki yaşamda mutlu olmanın temellerini saymaktadır. Belki de söz konusu bu düşünce, din karşıtı olmadığı dönemine aittir. O, şöyle der:

“Adil ve erdemli olup, hak olan şeriatın kendisine yüklediği bütün ödevleri yerine getiren kimsenin ölümden korkması gerekmez. Çünkü bu şeriat, ona, zafer, dinginlik ve sonsuz mutluluk vaat eder” (The Spiritual Physick of Rhazes, s.106).

Ebû Bekr Zekeriyyâ er-Râzî'ye yakın görüşler savunan bir diğer düşünür de, tanrıbilimci ve filozof olan İbn er-Ravendî'dir. Başlangıçta Mu'tezile ekolüne bağlı iken, onların akla ilişkin yargılarını mantıksal sonuçlarına götüren İbn er-Ravendî, aklın otoritesinin olduğu yerde dinin barınamayacağını ileri sürmüştür. Onca vahiy, gereksizdir; çünkü ya akla uygun şeyler ortaya koyacak ya da onunla çelişecektir. Akla uygun şeyler ortaya koyacaksa, vahye ne gerek vardır. Akılla çelişen şeyler ortaya koyacaksa, bu zaten kabul edilemez. Vahiy geçersiz olduğu için, peygamberlik kurumu da, sahte bir kurumdur. Ayrıca, Tanrı'dan vahiy aldığı iddia edilen peygamberlere ilahîtilen ve peygamberin doğruluğunun kanıtı olduğu söylenen mucizeler, göz boyama ve sahtekârlıktan başka bir şey değildir.

Kuran'da dilsel bir mucize var mıdır?

İbn er-Ravendî'ye göre Kuran'ın dilsel yönden mucize olduğu savı da gerçeği yansıtmaz. Zira herhangi bir Arap (örneğin Muhammet), Arapça'yı iyi bir biçimde öğrenip, diğer Araplar'ı, bu konuda geride bırakabilir. Kuran'ın güzel sözler içermesi, onun mucizevi ve Tanrı sözü olduğunun kanıtı olamaz. Öte yandan, Arap dilinde yazılmış bir kitabın, edebi güzelliği, sadece Araplar'ı bağlar. Diğer ulustan olan insanlar için Kuran'ın dilsel yönden mucize olduğu yargısı hiçbir anlam taşımaz.

İbn er-Ravendî'nin kanısına göre evren bir bütün olarak öncesizdir. Evrendeki olgular, Kuran'da savunulana aksine Tanrı'nın birliği (tevhid) öğretisinden çok, dualizme (ikiciliğe) işaret eder. Peygamberlerin ve kutsal kitapların gelecekte haber verdikleri iddiası da bir aldatmacadır; bunun da hiçbir gerçekliği yoktur. Bu iddia, insanları dine yönlendirme amacı taşıyan, sahte bir iddiadır.

Râzî ve İbn er-Ravendî'nin anılan görüşleri, İslam din felsefecileri (kelâmcılar), Kindî, Fârâbî, Ebû el-Kâsım el-Belhi, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Temmâr vb. insanlarca eleştirilmiş; din karşıtı düşünceler savundukları eserleri, görüşlerine duyulan tepkiler yüzünden bize değin ulaşamamıştır. Bu nedenle, din karşıtı tutumun, klasik Doğu (İslam) düşüncesinde güçlü bir etki yaratmadığını söyleyebiliriz. Aktarılan bilgilere bakılırsa, Râzî ve İbn er-Ravendî'yi takip eden tek düşünür, peygamberleri şarlatanlıkla suçlayan Ahmed b. et-Tayyib es-Serahsî olmuştur.

Mavinin ve yeşilin bulunduğu Ünye'den sevgiler... Gelecek ay görüşmek üzere...

Haydut Cortes ve Aztek İmparatoru Montezuma

Baş tarihi Hernando Cortes'i "ünlü kâşif" olarak yazar. Oysa Cortes ve adamları gözlerini altın hırsı bürümüş bir avuç haydut çetesinden başka bir şey değillerdi. 16. yüzyılın başlarında Güney Amerika'da büyük bir katliamın sorumlusuydular. Koskoca Aztek İmparatorluğu'nu ateşli silahların yardımıyla yıktılar. Aztek İmparatoru II. Montezuma'ya, kendisine dokunulmayacağı, fidye öderse serbest bırakılacağı sözü verildi. Karşılığında Montezuma da ülkesinin dört bir yanından, özellikle tapınaklardan altın eşya ve sanat yapıtlarını getirecekti. Bu yapıtların, tarih ve sanat değerlerinden çok altınıyla ilgilenen İspanyollar, bunların büyük bir bölümünü taşımada kolaylık olsun diye erittiler ve Avrupa'ya gönderdiler. Cortes ve adamlarının yerlilere verdikleri zararın yanı sıra, bilime, sanata ve insanlığa verdikleri zararlar hiçbir biçimde onarılamayak kadar büyüktü. Askerler, altın sanat yapıtlarını fırınlarda eritirken, İspanyol din adamları da, Montezu-

ma'nın sarayındaki bir odanın tavanlarına kadar istif edilmiş tarih tomarlarını, içlerinde "küfür" var diye fırına atarak, kültür tarihinin belki de en büyük "soykırım" suçunu işlediler. Amerika kıtasının gerçek tarihi, böylece "kâşif" denilen haydutlar tarafından yok edildi.

Aztek İmparatoru Montezuma'ya verilen söz de tutulmadı, onu serbest bıraktılar. Montezuma yargılandı ve "dinsizlikten" ölüme mahkum edildi. Kendisini kutsal bilen ve halkı tarafından kutsal bilinen imparator, hiç değilse, inançlarına uygun olarak ölmek istedi, boğularak ölmek istemedi. Bunun için ne isterlerse vermeye hazırды. İspanyollar, Montezuma'nın inancını istedikler. Hristiyanlığa geçerse, vurularak öldürülebileceğini söylediler. İmparator, inancı için, inanç değiştirmeyi bile kabul etti. Buna rağmen verilen söz yine yerine getirilmedi ve Montezuma, boynu mengelede sıkılıp ensesi kırılarak öldürüldü.

Kapitalizmin ilk birikimi işte bu Cor-

tes ve adamları gibi haydutlar tarafından sağlanmıştı. Bush'lar'ın ataları Cortes'ler'dir.

(Kaynak: A. Şenel, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1993*)

Bir okur eleştirisi: Euler materyalist değil

Temmuz sayınızda "Köylü iddia etse deli dersiniz; ya filozof..." başlığı ile yayınladığınız, Euler ile ilgili yorum ve alıntınız üzerine düşüncelerimi yazmak istiyorum.

Sözü geçen yazıda, Euler'in ünlü bir matematikçi ve Aydınlanma düşünürü olduğu, ayrıca "felsefi alanda doğal olarak materyalizmi benimsediği" yorumuna yer verilmiş. Daha sonra ise bu konuyla ilgili olarak Euler'in mektuplarından bir parça aktarılmış.

Özellikle "felsefi alan" tabiri matematik felsefesini içeriyorsa, ki Pisagor, Platon, Descartes, Leibniz, Russell gibi düşünürlerin, matematik felsefesi hakkındaki görüşleri, felsefi görüşlerinin içinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Hatta Platon, Descartes ve Leibniz gibi filozoflar, felsefi düşüncelerini matematik ile temellendirmeye çalışmışlardır. Bu cümleden anlaşılabilir gibi, "felsefi alan"ın matematik felsefesini içermesi beklenir.

Felsefi alanın matematiği içerdiği elde olmak üzere, Euler'in matematik felsefesini ele alalım. Euler, matematiksel doğruluğun varlığını, Tanrı'nın varlığı için kanıt kabul eden birçok matematikçiden biridir. Rivayet edildiğine göre, Euler zamanın önemli bir ansiklopedisti ve filozofu olan Diderot ile karşılaştığı zaman, ateist olan Diderot, Euler'den Tanrı'nın varlığının matematiksel bir ispatını istemiştir. Bu meydan okumaya karşı, Euler, $(a+b)/n = x$ eşitliğini yazmış ve "dolayısıyla Tanrı vardır" demiştir. (ET Bell, *Men of Math*, p. 147; Sardar, Ravetz, Loon; *Introducing Mathematics*; Totem Books; 1999: 114).

Barrow da (*Pi in the Sky*; Oxford; 1992: 107-8) bu konuda benzeri bir tartışmayı nakleder. Tanrı'nın varlığı hakkında açılan bir tartışmada Volterci felsefecileri oyuna getirmek isteyen

Euler, günümüzde ortaokullarda öğretilen şu eşitliği tahtaya yazar: $(x+y) = x + 2xy + y$

Matematik bilmediklerini ve bu eşitliğin konu ile ilgisini kuramadıklarını belli etmemek için, herhangi bir soru sormaktan çekinen Volterciler bunu kabullenmek zorunda kalmış ve Euler'e karşı bir şey diyememişlerdir.

Bütün bu rivayetler bir yana, Euler Tanrı inancı olan biriydi (bkz. <http://math.bu.edu/INDIVIDUAL/jeffs/mathematicians.html>; <http://tiger.uic.edu/~zbukhal/zahid/god.html>). Babası papaz olan Euler'in kendisi de bir ara kilisenin aktif bir üyesi, lideri olmuş ve filozoflara karşı Hristiyanlığı savunmuştur. Euler'in Hristiyan olup Allah'a inandığı açıktır. Dolayısıyla, "doğal olarak" materyalist olması ihtimali zor görünmektedir. Euler, zamanın Aydınlanmacı filozofları ile tartışmalara girmiş ve onlara birçok önemli konuda ters düşmüştür.

Ayrıca alıntılarınızın mektup dikkatlice incelendiğinde, mektupta, normal bir bireyin söylemekten çekineceği "saçmalık"ları filozof söyleyince kıymet ifade ettiğine dikkat çekilmektedir. İdealist felsefe ile dalga geçiyor olduğunu kabul etsek bile, başka bir sorun var: Herhangi bir kişi, idealist bir filozofu eleştirdiği zaman, o kişi materyalist olmak zorunda mıdır? Bu bir zorunluluk mu, yoksa keyfiyet midir? İdealist filozofu eleştiren biri materyalist olmak zorunda ise, bu zorunluluğun kaynağı nedir?

Habib Pınar / Araştırmacı-Yazar

NOT: Sayın Habib Pınar, birçok eleştirisinde haklı. Bizi yorumlarımızda daha dikkatli olmamız ve çok yönlü araştırmamız gerektiği konusunda uyarıyor. Euler mektubunda, idealizmin, deyim yerindeyse "derin" kanadıyla dalga geçiyor; bu kesin. Fakat tabi ki, Sayın Pınar'ın da belirttiği gibi, bu onun materyalist olduğunu göstermez. Okurumuza aktardığı bilgiler ve yaptığı uyarılar için teşekkür ediyoruz. Böyle kül yutmaz okurlara sahip bir dergide yazmak ne kadar zor!

Bak şu mıknatısın yaptığına...

William Gilbert (1544-1603) Bilimsel Devrimin önemli adlarından birisidir. Modern magnetizma biliminin kurucusu sayılır. En önemli eseri *De Magnete* (Mıknatıs Hakkında) adını taşır. Gilbert de neye büyük önem verirdi. Yaşadığı çağda mıknatıslık hakkında sürüyle efsane uydurulmuştu ve mıknatıslık korkulan bir güçtü. Gilbert bu efsaneleri deneyler yaparak bir bir çürütmüştür.

Ortaçağ'da mıknatıs, evreni doldurduğu sanılan doğaüstü ve gizemli kuvvetlerin bir simgesiydi. Öyküler, denizin içinden çıkan ve yakından geçen gemilerin çivilerini söküp alan mıknatıs dağları türünden olaylarla doluydu. Mıknatısların cadıların gücüne karşı bir koruma sağladığı söylenirdi. Mıknatıs, bazı hastalıkların tedavisinde ilaç olarak da kullanılırdı (bu amaçla mıknatısı toz haline getirmeye izin vardı). İnanca göre, yastık altına konan mıknatıs, zina yapan kadını yatağından dışarı fırlatırdı. Dikkat: Efsaneye göre mıknatıs sadece kadını fırlatıyor, erkeğe bir şey yapmıyor! Bu tür öykülerin erkekler tarafından uydurulduğunu açığa vuran bir inanç.

William Gilbert

Gilbert, gerçeği masallardan ayırt etmeyi ve mıknatıslık etkisi ile ilgili doğruları deneysel araştırma ile bulmayı kendine iş edinmişti. Masallardan biri de elmasın, demiri mıknatıslastırma gücüne sahip olduğuydu. Gilbert 75 tane elması harcayarak bunun doğru olmadığını gösterdi. Gilbert'in, mıknatısın zina yapan kadınları yatağından dışına fırlatıp fırlatmadığını öğrenmek için kaç tane deney yaptığını bilmiyoruz; bu konuda tarihi bir kayıt yok!

Gilbert'in araştırmaları sırasında ulaştığı çok önemli bir buluş, dünyanın kendisinin de çok büyük bir mıknatıs olduğunu göstermesidir. Böylece Newton'un yerçekimi yasalarına giden yol döşenmeye başlamıştı.

(Kaynak: R. S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, Çev. İ. H. Duru, V Yayınları, Ankara, 1987)

Linus Pauling'in aldığı ödüller

Ünlü kimyacı Linus Pauling'in onu eşsiz kılan bir özelliği var: Tek başına yaptığı çalışmalarla iki Nobel ödülü alan tek insan o. 1954'de Kimya, 1964'de Barış Ödülleri'ni aldı. Kimyasal bağlar ve molekül yapısı konusundaki çalışmaları ile Nobel Kimya Ödülü'nü aldığında çok şaşırınış Pauling: "O güne dek yaptığım buluşlardan hiçbirisinin böylesine önemli bir şey olduğunu düşünmemiştim" demiş.

1949 yılında 800 Sovyet kimyacı bir araya gelerek onun yankılaşım (rezonans) kuramına karşı çıkmaya karar verdiler. Yankılaşım özetle, organik maddelerin, benzen gibi iki ya da daha çok molekül-sel yapı arasında hızla gidip gelerek kararlılık sağlamalarıdır. Sovyet kimyacıları bu kuramı diyalektik materyalizme aykırı bulmuşlardı. Pauling birdenbire SSCB'de istenmeyen adam oldu. 1979'da, yani tam 30 yıl sonra, Sovyetler'in en büyük bilim ödülleri-rinden birisi olan Lomonosov Madalyası kendisine verildi.

50'lerde ABD'de anti-komünizm fırtınası eserken, Pauling atom bombasının yeryüzündeki testlerine son verilmesini isteyen kampanyaya katıldı. Bu barış kavgasında tüm saygınlığını ortaya koydu. Kendi onuruna verilen Beyaz Saray'daki resepsiyona katıldıktan beş dakika sonra, Beyaz Saray önünde elinde "Atom bombasına hayır!" pankartı açarak gösteri yaptı. Beş dakika önce onu kutlayanlar bu kez onu sorguya çektiler, pasaportunu elinden aldılar. Çünkü kampanyaya destek veren imzalar toplayan arkadaşlarının adlarını sorguculara vermemişti. Pauling 1964'de de Nobel Barış Ödülü'nü aldı.

Ona "Hangi Nobel Ödülü sence daha önemli?" diye sorduklarında hep şu yanıtı verdi: "Barış Ödülü. Kimya Ödülü'nü yapmaktan zevk duyduğum işler için verdiler bana. Barış Ödülü'nü ise yapmak zorunda kaldığım işlerden dolayı aldım. Onu almak bana ve aileme çok pahalıya mal oldu; bu çabalarım bana zevk vermedi, ama onlar benim görevimdi!"

(Kaynak: Ö. Kuleli-O. Gürel, *Kimya Güzeldir*, Nar Yay., Eylül 1997, İstanbul)

Satranç

Satranç sayfamıza geçici bir süre ara veriyoruz, satrançsever okurlarımız için daha farklı bir satranç sayfası hazırlamanın hazırlıkları içindeyiz. 60. sayımızdan (Haziran 1999) bu yana, bu sayfamızı hazırlayan Sayın Metin Hatipoğlu'na katkılarından ötürü çok teşekkür ederiz.

Temmuz ödüllü sorusu

Temmuz ödüllü sorumuzun yanıtı şöyledir:

1) Ke8 Vxd6 2) Vxf7+ Şh8 3) Ae6 ve beyaz kazanır

Temmuz sorusuna 10 tane doğru yanıt geldi. Bu 10 doğru yanıt arasında (Çatalçam Belediyesi Satranç Topluluğu, Suat Boztepe, Uğur Öztürk, Sarp Demir, Selçuk Yılmaz, Baran -soyadını yazmamış-, Cahit Kaş, Yasemin Ergenç, Makbule K. Geren, Serkan Altınay) çekilen kurada, FIDE normunda satranç takımını kazanan İzmir'den Makbule K. Geren, Julien Dupuis'in *Satrançta Kombinezonlar Sanatına Giriş* adlı kitabını kazanan İzmir'den Sarp Demir ve *İSEM Çocuk Satranç Dergisi*'ni kazanan Samsun'dan Çatalçam Belediyesi Satranç Topluluğu'dur.

Problem, etüd ve kombinezonun çözümü

Temmuz sayımızda yer alan problem, etüd ve kombinezonun çözümleri şöyledir:

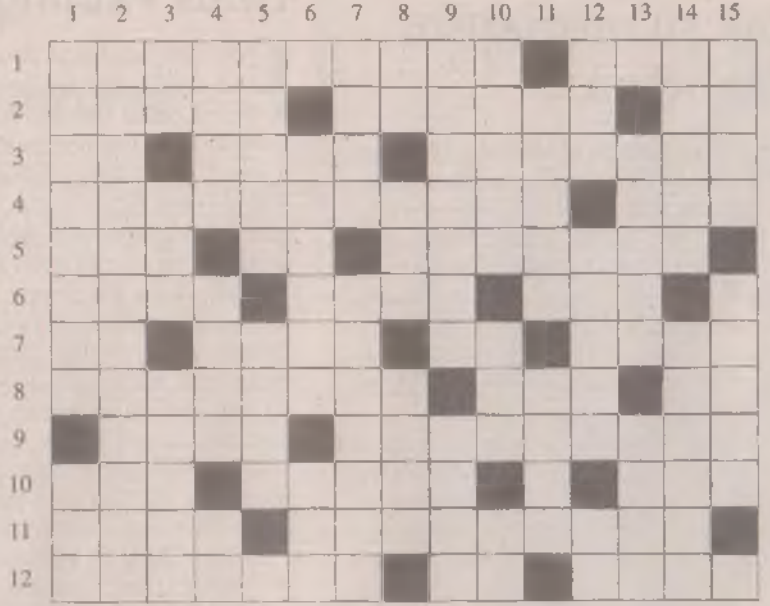
Problem: 1. Vf8+ Şe1 2. Vd6 Şf2 3. Vf4+ Şe1 4. Vd4 Şf1 5. Vg1 mat.

Kombinezon : 1. Ff6 Vxb2 2. Kf1 Af5 3. Fxf5 ve siyah terk eder, 1-0.

Etüd: 1. b4 Şb5 2. b3 Şb6 3.a4 Şc6 4. b5+ Şc5 5. b4 Şb6 6. Şg4 h6 7. Şf4 g5+ 8. Şf5 g6+ 9. Şg4 Şb7 10. a5 Şc7 11. b6+ Şc6 12. b5+ Şb7 13. Şf3 h5+ 14. Şg3 g4 15. Şf4 g5+ 16. Şg3 Şb8 17. a6 Şc8 18. b7+ Şc7 19. b6 Şb8 20. Şg2 h4 21. Şf2 g3+ 22. Şf3 g4+ 23. Şg2 h3+ 24. Şg3 ve beyaz kazanır.

Temmuz ayı ödüllü sorumuzu doğru yanıtlayan okurlarımızdan İlhan Demirel (Muğla), Mehmet Melih Eren (Fethiye) ve Deniz Egemen Talaz (Balıkesir) bizden kitap kazandı. Ağustos ayı bulmacasını doğru yanıtlayan okurlarımız arasında çekilecek kurayla belirleyeceğimiz üç kişi Sedat Memili'nin Kaynak Yayınları'ndan çıkan *Kendini Arayan Tanrı* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için 20 Ağustos tarihine kadar posta, faks, ya da e-posta yoluyla dergimize ulaşması gerekmektedir. Başarılar!

Düzeltilme: Temmuz ayı bulmacasında, "Ak sakallı bir koca/ Bilmez ki hal nice/ Emek vermesin hacca/ Bir gönül yıkar ise" diyen 17. yüzyıl Anadolu bilgisi" açıklamasıyla, yukarıdan aşağıya 13'de sorulan Yunus Emre, 17. yüzyılda değil, 13. yüzyılda yaşamıştır. Dergimizden kaynaklanan bu hata için Sayın Hikmet Uğurlu ve okurlarımızdan özür dileriz.

Soldan sağa

1) *Tanrının Gazabı Üstüne* adlı yapıtında "Tanrı, dünyamızdan kötülerini ya atmak istiyor ama atamıyor; ya atabilir ama atmak istemiyor; ya ne atamıyor ne de atmak istiyor. Bu konuda başka bir ihtimal olamaz. Atmak istiyor da atamıyorsa, bu güçsüzlüktür, Tanrının özüne aykırıdır. Atamıyor da atmak istemiyorsa, bu kötülüktür, Tanrının özüne aykırıdır. Ne atamıyor, ne de atmak istiyorsa bu hem güçsüzlük, hem de kötülüktür ki, Tanrının özüne bütünüyle aykırıdır. Hem atamıyor, hem atmak istiyorsa -Tanrıya yakışan da budur- bütün bu kötülükler dünyaya nereden geldi diyele?" diye soran ve kendi sorusuna "Tanrı, kötülüğü istemiştir ama, insanlara da, ona iyilikle karşı koysunlar diye, bilgeliği vermiştir" yanıtını veren MS 3. yüzyılda yaşamış düşünür.- Güney Amerika'da bir ülke.

2) İlgiler, ilişkiler.- Bir kumaş ya da deriden kesilmiş motifleri, bir parça kumaş ya da deri üzerine uygulayarak yapılan işleme türü.- "Nasıl da vazgeçilmez bir duygu/ Kendimizi yalnız hissettiğimizde / Bir an her şey ağır geldiğinde/ Bilmece yanımıza dokunacak bir ... olduğunu?" (Ronit Margulies).

3) Lantan'ın simgesi.- Erişmiş, ulaşmış, elde etmiş.- Tacikistan Cumhuriyeti'nde sıradağlar.

4) *Tarla Kuşuydu Juliet, Bir Tavsiye Mektubu, Tavuk Kümesinde Tilki, Başbakanı Kim Öptü* gibi yapıtları da üretmiş olan İsraili gülümce yazarı.- "... demiş aklım alan, cilve-i cânân oldu/ Beni baştan çıkaran, zülf-ü perişân oldu" (Hacı Arif Bey-İsfahan).

5) Maden cevheri.- Rusça'da "cvet".- Dört ya da altı kişilik kapalı atlı araba.

6) "Sevgili dost iyi bak/ Güneş ... burcunda/ Ufak ufak içersek/ Ölüm mü var ucunda" (Türkü-Lütfü Güntekin).- Etrüskler'de kanatlı olarak canlandırılan ölüm perisi.- Abbasi Halifeliği'ne bağlı olarak Fer-

gana ve Semerkand kentlerini yöneten Samani emirlerinin unvanı.

7) Tunus'un plaka imi.- ... 9.30'da *Bilardo* (Heinrich Böll'ün bir yapıtı).- Eski Mısır'da yaratıcı güç.- Bağış.

8) Bilinemezlik yandı, bilinemezci.- İrlanda Cumhuriyet Ordusu.- Hane.

9) Götürü işlerde verilen hizmet bedeli.- "Emir ..." (*Babama İş Gezisinde, Çingeler Zamanı, Dolly Bell'i Hatırlıyor musun?* gibi filmleri de yönetmiş Boşnak sinemacı).

10) Uluslararası İşçi Örgütü'nün kısaltması.- Giysi yakasının göğse doğru inen devrik bölümü.- Sürü halinde yaşayan kuşların ördüğü bir çeşit ipek yuva.

11) ... *Pantolonlu Sevdâ* (Avustralya'da yaşayan şair Nihat Ziyalan'ın çocukluk yıllarını anlattığı romanı)- Osmanlı Ordusu'nda da kullanılmış en eski fiilli tüfek türü.

12) Parkinson sendromunun başlıca belirtisi.- Erbiyum'un simgesi.- "... Ülkesi" (Güney Amerika'nın güney ucunu meydana getiren takımadalar).

Yukarıdan aşağıya

1) Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin, Kadın ve Spor 2002 ödülünü kazanan Türkiye'nin ilk kadın futbol hakemi, antrenörü ve maç spikeri.- Yapma, etme.

2) Avrupa yaşama biçimini benimsemiş ya da ona özenme.

3) Kalsiyum'un simgesi.- Eski dilde "damar".- Johannesburg'da ırkçı gerginlikleri konu alan *Şiddetin Ritmi* adlı oyunu ve çağdaş Zenci-Amerika ve Güney Afrika Edebiyatı üzerine yazdığı *Vatan ve Sürgün* adlı denemesi ile tanınan, Lewis ödüllü, İngilizce yazan Güney Afrikalı yazar.

4) "... Turner" (Rock'un büyükannesi).- Acı bibere halk arasında verilen ad.- En kısa zaman süresi.

5) İtikatlar, inançlar.- Somurtkan (yüz).

6) Hammaddeyi işleyerek üretilen her

türlü mal.- Güney Kafkasyalı bir halk ve halkın soyundan olan kimse.

7) Genellikle açık yeşil renkte, toz durumundayken beyaz ve yağlı görünümlü, hidrofil doğal magnezyumsilikat.- İstanbul'da bir semt.

8) Asarak öldürme cezası.- Homeros'un öldüğüne inanılan Ege denizinde bir Yunan adası.- Bardak.

9) Elde etmek, erişmek.- "... Ocağı" (Osmanlılar'da saray için koyun besleyen, kurbanlık koyun yetiştiren kuruluş).

10) İncir tipinde etli meyve.- İlişkin, daire.- Brom'un simgesi.

11) Çok zeki bir süs köpeği.- Bir yüzeyi boyamakta kullanılan bir tür merdane.

12) Bir diziyi ya da bir makamı, aralıkları aynen koruyarak karar verdiği perdeden bir başka perdeye geçirme.- "... gelir gonca açar/ Bülbül öter nağme saçar/ Gül bülbüle bülbül güle/ Hayran olur gönüm açar" (A. Galip Alnar-Tahir Puselik).- Güney Afrika Cumhuriyeti'nin plaka imi.

13) Aynı koşuda bir kişi adına yarışan atlar.- Buluş.

14) Bir şeyi elde tutma, dokunarak hissetme.- Halk dilinde "issiz, تنها, korkunç (yer)".

15) Bilim.- Hayırlı bir davranışa karşılık olarak Tanrıca verileceğine inanılan ödül.

Temmuz bulmacasının yanıtı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	N	D	Z	H	E	T	S	A	B	I	T				
2	A	T		K	A	S	T	A	M	O	N	U			
3	Z	E	M	E	R			L	I	A	M	O	N	E	
4	L		B	U	M	E	R	A	N	O					
5	I	R	A		E	O	T	O	F						
6	E	N	B	E	N	O	L	M	A						
7	E		V	A	E	Z		A	Y	A	K				
8	A	T	E		Z	A	M	E		K	A	A	R	S	T
9	V	A		I	M	L	A		S	A	B	E			
10	M	O	R	E	S	A	C	I	R						
11	K	A	B	A	R	T	A	Y	L	A	K				
12	A	M	I	N	A										

Aboneliği aynı sırayla kullanarak sipariş bilgilerinizi 905322139917 SMS numaramıza veya im@turk.net e-posta adresimize göndererek kitap(lar)ınızı kargoya teslim ettirebilirsiniz.

Abonelik fiyatını ▶ ister **% 50 indirim** peşin öde i m... ▶ ister **% 40 indirim** 2 taksitlendiri i m... ▶ ister **% 30 indirim** 4 taksitlendiri i m... ▶ ister **% 20 indirim** 6 taksitlendiri i m...

MATEMATİK TARİHİNE ABONE OLUN KAZANIN

MATEMATİK ANSİKLOPEDİSİNE ABONE OLACAK
veya incelemek amacıyla
ÇIKMIŞ CİLTLERİ DAHA ÖNCE SATIN ALMIŞ
HERKESE 31 AĞUSTOSA KADAR
%50'ye VARAN İNDİRİM
6 AYA VARAN TAKSİTLE ÖDEME İMKANI
KARGOYLA ÜCRETSİZ TESLİMAT

im yayın tasarımı
Ankara Cad. No:74/59 Çagaloğlu İSTANBUL
Tel : (0212) 520 70 33 • Faks:(0212) 520 86 68
SMS:+905322139917 • E-mail: im@turk.net

YURT, DERSANE, OKUL, SINIF veya İŞYERİ
▼ **KÜTÜPHANENİZ İÇİN EKSTRA FIRSAT** ▼
HER 20 TAKIM ABONELİK SİPARİŞİNE
1 TAKIM hediye abonelik KAZANIN

peşinat ve taksitleri ▶ ister **KREDİ KARTIYLA** ▶ ister **BANKA HAVALESİYLE** ▶ ister **POSTA ÇEKİYLE** ödeyebilir - i m...

Ünlü Matematikçi
Prof. Dr. Ali Dönmez'in
40 yıllık
çalışması

MATEMATİĞİN ÖYKÜSÜ VE SERÜVENİ

MATEMATİK SÖZLÜĞÜ
DÜNYA MATEMATİK TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ
HER CİLT 17x24 cm • CİLTLİ
MAT SELEFONLU - SÖMİZLİ
115 gr • 1. HAMUR KAGIT • OFSET BASKI
10 CİLT • TOPLAM 5.500 SAYFA • 250.000.000 TL

MATEMATİK TARİHİNİN KAPILARI AÇILIYOR...!

CİLT NO.	CİLDİN ADI	YAYIN TARİHİ	FİYATI
1. CİLT	MATEMATİK SÖZLÜĞÜ	Mayıs 2002	25.000.000 TL
2. CİLT	MEZOPOTAMYA ve MİSİR MATEMATİĞİ	Haziran 2002	25.000.000 TL
3. CİLT	YUNAN ve ROMA MATEMATİKÇİLERİ	Temmuz 2002	25.000.000 TL
4. CİLT	YUNAN MATEMATİĞİ	Ağustos 2002	25.000.000 TL
5. CİLT	ÇİN, JAPON ve MAYA MATEMATİĞİ	Eylül 2002	25.000.000 TL
6. CİLT	TÜRK ve DOĞULU MATEMATİKÇİLER	Ekim 2002	25.000.000 TL
7. CİLT	FRANSIZ MATEMATİKÇİLER	Kasım 2002	25.000.000 TL
8. CİLT	ALMAN MATEMATİKÇİLER	Aralık 2002	25.000.000 TL
9. CİLT	İNGİLİZ MATEMATİKÇİLER	Ocak 2003	25.000.000 TL
10. CİLT	İTALYAN MATEMATİKÇİLER	Şubat 2003	25.000.000 TL

HER AY YAYINLANACAK YENİ BİR CİLT İLE
ŞUBAT 2003' DE 10 CİLTTE TAMAMLANACAK

DÜNYA MATEMATİK TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ

MasterCard	VISA	▼ PEŞİN SATIN ALMAK İSTEYENLERE ▼	MasterCard	VISA
▼ TELE SİPARİŞ ▼	▼ TELE SİPARİŞ ▼	10 Cilt Abonelik % 50 İNDİRİMLİ 125 MİLYON TL Sipariş Kodu: TK0050	Son 9 Cilt Abonelik % 50 İNDİRİMLİ 112.5 MİLYON TL Sipariş Kodu: CL0950	▼ TELE SİPARİŞ ▼
0.212 520 70 33	0.532 213 99 17			

Abone Formu

SİPARİŞ VEREN ADI: ☐ Bay ☐ Bayan

☐ EV ☐ YURT ☐ DERSANE ☐ OKUL ☐ İŞ ADRESİ:

POSTA KODU: _____

SEMT: _____ İLÇE: _____ ŞEHİR: _____

☐ Ev ☐ Yurt ☐ İş TEL: 0 _____ MESLEK: _____

CEP TELEFONU: 0 5 _____ BRANŞ: _____ YAŞ: _____

MATEMATİK TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ	10 CİLT ABONELİK FİYATI	SON 9 CİLT ABONELİK FİYATI
PERAKENDE SATIŞ FİYATI ▶	250.000.000 TL	225.000.000 TL
%50 İNDİRİMLİ ▶ KAMPANYA PEŞİN FİYATI	125.000.000 TL	112.500.000 TL
%40 İNDİRİMLİ ▶ TOPLAM 2 TAKSİT FİYATI	75.000.000 Peşin + 75.000.000 x 1 Taksit	67.500.000 Peşin + 67.500.000 x 1 Taksit
%30 İNDİRİMLİ ▶ TOPLAM 4 TAKSİT FİYATI	43.750.000 Peşin + 43.750.000 x 3 Taksit	39.375.000 Peşin + 39.375.000 x 3 Taksit
%20 İNDİRİMLİ ▶ TOPLAM 6 TAKSİT FİYATI	35.000.000 Peşin + 33.000.000 x 5 Taksit	30.000.000 Peşin + 30.000.000 x 5 Taksit

ADET: _____ KODLU SİPARİŞİMİN (PEŞİNAT) TUTARI: _____

0 0 0 TL yi 0 0 2 TARİHİNDE

☐ İM YAYIN TASARIM'ın 654443 no'lu POSTA ÇEKİ HESABINA YATIRDIM
*Posta çeki alındısını sipariş formuyla birlikte (faks e-posta postayla) yolluyorum

☐ İM YAYIN TASARIM'ın İŞARETLİ BANKADAKİ HESABINA YATIRDIM

☐ ABANK (9068) 00049202 ☐ OYAKBANK (141) 1770330
☐ AKBANK (0020) 0070041 ☐ PAMUKBANK (108) 09210005
☐ DENİZBANK (9040) 056540 ☐ TOPRAKBANK (012) 7714031
☐ DIŞBANK (013) 30420025 ☐ VAKİFBANK 00159 10012 270000
☐ GARANTİ (088) 6202258 ☐ YAPI KREDİ (006) 1100131
☐ İŞ BANKASI (1217) 0040280 ☐ ZİRAAT (0825) 0024 9711 0000 0000
☐ KOÇBANK (965) 13930753 * Şube Kodları Parantez İçinde Verilmiştir

* Banka havale dekontunu sipariş formuyla birlikte (faks e-posta postayla) yolluyorum

☐ KREDİ KARTI HESABIMA BORÇ KAYDEDİNİZ

Kart No: _____ SKT: _____

Kart Veren Banka: _____ Kart Türü: ☐ Master ☐ Visa

Kart Markası: ☐ Axess ☐ Bonus ☐ Galaxy ☐ Ideal ☐ Maximum ☐ World

Kart Sahibi: _____ İmza: _____

☐ KALAN TAKSİTLERİMİ HER AYIN AYNI GÜNÜ PEŞİNAT ÖDEME YÖNTEMİNE
☐ Ödemeyi ve havale dekontlarını aynı yöntemle göndermeyi taahhüt ediyorum
☐ Kredi kartımdan tahsil etmenizi talep ediyorum

▼ SİPARİŞ TESLİMAT TERCİHİMİZ ▼

☐ AT (Adres Teslim) ☐ AH (Alıcı Haberli) Aras Kargo ☐ Şh. Tj (Tahsilat İhtiyacı)

▼ FORMU FAKS VEYA ADRESİMİZE GÖNDEREBİLİRSİNİZ ▼

(0.212) 520 86 68 im@turk.net Ankara Cad. No:74/59 Çagaloğlu İSTANBUL

FAKS NUMARAMIZ E-POSTA ADRESİMİZ POSTA ADRESİMİZ

* Bu formu faksla, tarayıcıyla bilgisayara aktararak e-postayla veya postayla gönderebilirsiniz.

Her ay aynı kampanyamız 31 Ağustos 2002 ye kadar geçerlidir. Siparişinizi posta, telefon, faks, SMS veya e-posta ile yayınevimize ulaştırmanız yeterlidir. Yayınlarımız cilt(ler) hemen, çıkacak cilt(ler) her ay yayınladıkça; Aras Kargo tarafından adres teslim veya alıcı haberi olarak teslimatı yapar. Aras Kargo subesinde ya da ev, yurt veya iş telefonunuza ihbarla kargo şubesi veya teslimat olmayan köy, kasaba, askeri birlik, iş yerleri veya vergi bürosunuz, adresinize en yakın Aras Kargo şubesinde teslim edilecek ve kargo gideri yayınevimize tarafından karşılanacaktır.

(Kredi Kartı Banka Hesap(lar)ımıza Yapıyorsanız) SMS veya E-POSTAYLA HIZLI ve KOLAY SİPARİŞ VERMEK İSTERSENİZ (Ödemenizi Kredi Kartıyla Yapacaksınız)

ÖĞRENCİLER

ÖĞRETMENLER

ÖĞRENCİLER

ÖĞRETMENLER

ÖĞRENCİLER

ÖĞRETMENLER

ÖĞRENCİLER

% 50 indirimle

% 50 indirimle

% 50 indirimle

% 50 indirimle

% 50 indirimle

% 50 indirimle

% 50 indirimle

2 taksitle

2 taksitle

2 taksitle

2 taksitle

2 taksitle

2 taksitle

2 taksitle

25 milyona

25 milyona

25 milyona

25 milyona

25 milyona

25 milyona

25 milyona

LGS ve ÖSS SINAVLARINA HAZIRLANIN

% 50 indirimle... 2 taksitle... 25 milyona...

% 50 indirimle... 2 taksitle... 25 milyona
SINAVLARA HAZIRLANIN

% 50 indirimle

2 TAKSİTLE

SINAVLARA GİRİŞ

im

MATEMATİĞİN ÖYKÜSÜ VE ŞERÜVENİ

MATEMATİK SÖZLÜĞÜ

DÜNYA MATEMATİK TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ

matematikbil-im kitapları

1. Hm. Kağıt - 17 x 24 cm

CİLİ - 526 Sayfa

25.000.000 TL

Matematik Sözlüğü

Prof. Dr. Ali Dönmez

Matematik yaşamın soyutlanmış biçimidir. Matematik yaşam kadar eski, yaşamla birlikte gelişen, insanlık tarihi ile paralel bir gelişim gösteren en eski bilim olup diğer bilimlerin de anasıdır. İnsan tasarlayabildiği sürece ve soyutlayabildiğinde insanlaşmış, tarihsel şerüveninde avcı toplayıcı toplumdaki yerleşik düzene; tarım toplumuna geçmiş önce köy, sonra kent kurmuş ve daha sonra büyük devletler, imparatorluklar örgütlemiştir. Toplumsal gelişimle birlikte matematikte gelişmiştir. Matematik gelişen tüm toplumlar, komşu toplumlara oranla daha fazla ve hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Bilim dünyasını geliştiren ve modern toplumu yaratanlar büyük matematikçilerdir. Matematik asık yüzlü ve korku duyulan bir disiplin olmayıp, tersine eğlenceli, neşeli ve insanı dinlendiren bir uğraş alanıdır. Tüm dünyada bilgisayar oyunları, eğlence oyunları, satranç, dama gibi oyun ve sporlar dahi matematiğe dayanmaktadır. Matematik sevmek, bilmek ve onu yaşamda kullanmak insanı ayrıcalıklı yapar.

YENİ

- Arıtmı Gelişimi - İslam - Geometri - Alanlar
- Kollar - Analitik Geometri - Modern Geometri
- Geometri Aree - Cebir - Denklem - Birim Teoremi
- Logaritma - Trigonometri - Öküler - Metrik Sistem
- Küme - Integral - Bilgisayar - Sayılar - Yapılar - Denklemler
- Vektörler - Grafikler - Topoloji - Bütün Matematik Terimleri

MAKİTİP

VISA

SINAV GİRİŞ - im setini % 50 İNDİRİMLE SİPARİŞ VERİN

LGS Soru ve Çözümleri

FEN LİSİLERİ, ANADOLU LİSİLERİ, KOLEJLER, ASKERİ LİSİLER, ÖĞRETMEN LİSİLERİ, TEKNİK LİSİLER, PARASİZ YATILI SINAVLARINDA SON 5 YILDA ÇIKMIŞ TÜM SORULAR ve ÇÖZÜMLERİ

TOPLAM 12 SINAV 1200 SORU

ÖSS SORULARI ÇÖZÜMLERİ

ON İKİ SINAV - 1200 SORU

ACIKLAMALI ÇÖZÜMLERİ

sınavgiriş-im kitapları

1. Hm. Kağıt - 19,5 x 27,5 cm

304 Sayfa

8.500.000 TL

ÖSS 1991 - 2001 TÜM DERSLER SORU ve ÇÖZÜMLERİ

sınavgiriş-im kitapları

1. Hm. Kağıt - 19,5 x 27,5 cm

378 Sayfa

8.500.000 TL

ÖSS Soru ve Çözümleri

ÖĞRENCİ SEÇME SINAVLARINDA SON 11 YILDA ÇIKMIŞ TÜM SORULAR ve ÇÖZÜMLERİ

TOPLAM 11 SINAV 1850 SORU

SİPARİŞİNİZİ ÜCRETSİZ KARGOYLA ADRESİNİZDE TESLİM ALIN

Beyin Geliştirme

Marilyn vos Savant

Leonore Fleischer

geliştir-im kitapları

1. Hm. Kağıt - 10,5 x 18 cm

440 Sayfa

8.500.000 TL

Beyin Geliştirme

Marilyn vos Savant

Beyniniz hergün gözlediğiniz binlerce uyarıyı anlamlandırıyor. Fakat halen onun potansiyelinin bir bölümünü kullanıyorsunuz. "Beyin Geliştirme" beyninizin kontrolünü ele almanız ve her boyutu içerecek şekilde bakış açınızı geliştirmenize yardım edecek. Yarın bugün olduğunuzdan daha akıllı olabilirsiniz. "Beyin Geliştirme" bunu nasıl başaracağımızı size gösterecek. Çabucak, kelimeleriniz ve mantığınız geliştireceksiniz; içgörü ve sezgi gücünüzü artıracaksınız; dikkat sürenizi ve beş duyunuzla ilgili algılarınızı genişleteceksiniz; illeştimsel yeteneklerinizi, kavrayanınızı ve perspektifinizi keskinleştireceksiniz. Egzersiz ılkı vücudunuzu güçlendirdiği gibi, zihninizi de güçlendirebilir. Bu eşsiz kitapta, dünyayı daha berrak görmeyi, fırsatları yakalamayı, karar vermeyi, problemleri başa çıkarmayı, bildiklerinizi ne şekilde düşündüğünüzü sorgulamayı, bilinmeyen keşfetmeyi, yeni fikirlerle zihninizi açmayı, daha meraklı olmayı ve asla şüphe içinde yaşamamayı öğreneceksiniz.

5. BASKI

Dünyanın En Akıllı İnsan Size

Sadece 12 Haftada

Beyin Gücünüzü Nasıl Geliştireceğinizi ve Zekanızı Nasıl Güçlendireceğinizi Gösteriyor

MAKİTİP

VISA

SINAVLARA GİRİŞ - im seti SİPARİŞ FORMU

SİPARİŞ VEREN ADI: ☐ Bay ☐ Bayan

☐ EV ☐ YURT ☐ İŞ ADRESİ:

SEMİLÇE:

ŞEHİR: POSTA KODU: MESLEK:

☐ EV ☐ YURT ☐ İŞ TEL: 0 BRANŞ:

4 Kitaplık Sınavlara Giriş - im seti'nin % 50 indirimli tutarı 25 milyon TL'yi

☐ İM YAYIN TASARIM'ın 654443 nolu POSTA ÇEKİ HESABINA POSTANEDEN YATIRIM

☐ İM YAYIN TASARIM'ın İŞARETLİ BANKA HESABINA ATM'den YATIRIM

☐ AKBANK (0202) 0070041 ☐ GARANTI (088) 6202258 ☐ İŞ BANKASI (1217) 0040280

☐ VAKİFBANK 00158 10012 2786056 ☐ YAPI KREDİ (0061) 1160151 ☐ ZİRAAT (0625) 0024 9711 0000 009

☐ Posta çeki ☐ banka ☐ havale ☐ dekontunu sipariş formuyla birlikte ☐ postallyorum ☐ fakslyorum ☐ e-postallyorum

☐ KREDİ KARTI HESABIMDAN ☐ 2 ESİT TAKSİTLE ☐ TAHSİL EDİNİZ

Kredi Kart No: Son Kullanım Tarihi:

Kart Sahibinin Adı: İmza:

im yayın tasarımı: Ankara Cad. No: 74/59 Kat: 5 Çağaloğlu-İSTANBUL

Tel: (0212) 520 70 33 - Faks: (0212) 520 86 68 - SMS: +905322139917 - E-posta: imbooks@hotmail.com

Sipariş formunu postayla veya büyütmeli fotokopiyi çoğaltarak taksit yada tarayıcıyla bilgisayara aktararak e-postayla gönderiniz.